

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Факультет іноземної мови та слов'янської філології

ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ СЛОВУ

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
«Формування мовного естетичного ідеалу засобами
навчальних дисциплін»

*до 100-річчя від дня народження професора П. П. Охріменка
і 95-річчя від часу заснування СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Випуск 2

Суми
Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
2019

УДК 801.8

Ж 74

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
факультету іноземної мови та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
(протокол № 4 від 28 листопада 2019 р.)

Редакційна колегія випуску:

І. Б. Іванова (голова),
З. В. Савченко,
Н. О. Медвідь,
Т. К. Монжалей,
Т. В. Доган,
С. В. П'ятаченко (автор передмови).

Ж 74 Життя, присвячене Слову : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формування мовного естетичного ідеалу засобами навчальних дисциплін» до 100-річчя від дня народження професора П. П. Охріменка і 95-річчя від часу заснування СумДПУ імені А. С. Макаренка. Вип. 2 / [ред. кол. вип. : І. Б. Іванова (голова), З. В. Савченко, Н. О. Медвідь, Т. К. Монжалей, Т. В. Доган ; авт. передм. С. В. П'ятаченко]. – Суми – Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. – 330 с.

Матеріали публікуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, власних імен і цитат відповідальність несуть автори.

УДК 801.8

©Колектив авторів, 2019

© Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

| | |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Переднє слово</i> | 5 |
| <i>Подяка</i> | 6 |
| РОЗДІЛ 1 | |
| <i>Голубченко В. Ю. Науково-педагогічні набутки Павла Охріменка</i> | 7 |
| РОЗДІЛ 2 | |
| 100-РІЧНОМУ ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА П. П. ОХРІМЕНКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ | |
| <i>Близнюк А. М. Пам'ять про мудрого наставника</i> | 154 |
| <i>Вертіль О. В. Про Павла Павловича, минулий час... і не тільки (Спомин про наставника)</i> | 157 |
| <i>Горболіс Л. М. «Я народився на маківці літа...»</i> | 163 |
| <i>П'ятаченко С. В. Наукова спадщина Павла Охріменка: фольклористика і літературознавство</i> | 166 |
| МОВНИЙ ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ | |
| <i>Берко Т. В. Новые тенденции в современной русской пунктуации</i> | 174 |
| <i>Рубинина А. С. Прецедентный феномен как средство создания комического эффекта в современных анекдотах</i> | 182 |
| <i>Стативка В. И., Стативка А. М. Текстово-дискурсивная категория информативности: аналитический обзор</i> | 190 |
| <i>Телетова С. Г., Рожок Т. И. Активные процессы в современной русской морфологии</i> | 202 |
| ЛІТЕРАТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ЕСТЕТИЧНОГО ІДЕАЛУ | |
| <i>Звагельский В. Б., Иванова И. Б. «Слово о полку Игореве» в переводе Б. И. Яценко</i> | 211 |
| <i>Иванова И. Б., Матвеева Е. В. «Вечная музыка мира – любовь...» – тема любви в творчестве Бориса Чичибабина</i> | 216 |
| <i>Иванова И. Б., Цюпка О. А. Поэма «Фуку!» в контексте поэмого творчества Евгения Евтушенко 80-х годов</i> | 226 |
| <i>Мілованова В. В., Сільвестро К. М. Традиції та модерн у творчості Богуміла Грабала</i> | 235 |

| | |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <i>Пугач К. І., Медвідь Н. О. Особливості розкриття архетипу смерті у романах Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» та Маркуса Зузака «Крадійка книжок».....</i> | <i>242</i> |
| <i>Савченко З. В. Рецепція образу митця у світовій літературі першої половини ХХ століття</i> | <i>248</i> |
| <i>Сідорова С. О., Медвідь Н. О. Еволюція фігурної поезії у світовій літературі.....</i> | <i>254</i> |

РОЗВИТОК МОВНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

| | |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <i>Герман В. В. Формування риторичної культури філолога-доповідача</i> | <i>261</i> |
| <i>Книш І. В. Розвиток мовленнєвої культури учня (студента) в умовах упровадження LLL-освіти.....</i> | <i>268</i> |
| <i>Толочко С. В. Формування компетенції наукової мови викладача-дослідника в умовах післядипломної педагогічної освіти.....</i> | <i>276</i> |

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

| | |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <i>Мовчан Т. В. Познавательные задачи на занятиях по РКИ как основа научно-исследовательской работы будущего специалиста...286</i> | <i>286</i> |
| <i>Монжале́й Т. К. Система и асистемные единицы языка в практике преподавания русской морфологии иностранцам</i> | <i>291</i> |
| <i>Тригубчак Е. В. Формирование теоретического минимума по фонетике при изучении русского языка как иностранного.....</i> | <i>301</i> |

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКИХ МОВ І МЕТОДИКИ ЇХ ВИКЛАДАННЯ

| | |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <i>Осипова Т. О. Латинська лексика як джерело запозичень в іноземних мовах.....</i> | <i>309</i> |
| <i>Солощенко В. М. «Вчимосся навчати німецької» (Deutsch Lehren Lernen – DDL) – новітній крок у модернізації підходу до навчання німецької мови як іноземної.....</i> | <i>317</i> |
| <i>Якубов А. С., Солощенко В. М. Лексико-стилістичні особливості промови федерального канцлера Ангели Меркель до ХХ-ої річниці падіння стіни на Борнхольмському мосту (9.11.2009)</i> | <i>323</i> |

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Пропонований збірник присвячений пам'яті доктора філологічних наук, професора П. П. Охріменка, сторіччя якого наукова й педагогічна громадськість відзначила у 2019 році. Постать цього відомого українського вченого залишила помітний слід у вітчизняному літературознавстві та фольклористиці. Його діяльність також сягала мистецтвознавства, краєзнавства та інших суміжних із філологією напрямів. Важливим його внеском у науку стало тривале й багато в чому новаторське дослідження пам'ятки давньоукраїнської літератури «Слова о полку Ігоревім», до вивчення й популяризації якого він залучив десятки науковців, перетворивши Сумський педагогічний інститут імені А. С. Макаренка на центр вітчизняного «словознавства». Довгий час П. П. Охріменко очолював кафедру зарубіжної літератури в цьому навчальному закладі, де виховав кілька поколінь молодих педагогів, передаючи їм знання, досвід і любов до рідного слова.

До першої частини збірника входить дослідження педагога і краєзнавця В. Ю. Голубченка (1937 – 2018) «Науково-педагогічні набутки Павла Охріменка», над яким він працював понад десять років, збираючи матеріали й упорядковуючи додатки до нього з праць П. П. Охріменка та його колег — дослідників «Слова о полку Ігоревім». Довгий час В. Ю. Голубченко був колегою П. П. Охріменка в його наукових дослідженнях, зокрема вивченні та популяризації «Слова о полку Ігоревім» та спадщини діячів літературно-просвітницького гуртка «Попівська академія». Значну допомогу в підготовці дослідження та його редагуванні В. Ю. Голубченку надали у свій час завідувач міського музею «Дзвони пам'яті» А. М. Близнюк і кандидат наук із соціальних комунікацій Н. С. Подоляка.

Другу частину збірника складають матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формування мовного естетичного ідеалу засобами навчальних дисциплін», присвяченої сторіччю професора П. П. Охріменка, підготовленої та проведеної кафедрою російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання у квітні 2019 року.

Сергій П'ятченко,

*кандидат філологічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
член Національної спілки журналістів
і Національної спілки письменників*

ПОДЯКА

Організаційний комітет Міжнародної науково-практичної конференції «Формування мовного естетичного ідеалу засобами навчальних дисциплін», присвяченої 100-річчю від дня народження професора П. П. Охріменка і 95-річчю від часу заснування СумДПУ імені А. С. Макаренка, висловлює глибоку вдячність

Анатолієві Михайловичу Близнюку,

який на вшанування пам'яті двох знаних освітян краю, своїх однодумців і друзів – Павла Павловича Охріменка і Володимира Юхимовича Голубченка, віднайшов і повернув до науково-краєзнавчого обігу дослідження В. Ю. Голубченка «Науково-педагогічні набутки Павла Охріменка».

РОЗДІЛ 1

**Володимир
Голубченко**

**НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНІ НАБУТКИ
ПАВЛА ОХРІМЕНКА**



ПЕРЕДМОВА

Ліворуч від центрального входу до СумДПУ імені А. С. Макаренка на стіні мармурова меморіальна дошка: «У цьому інституті в 1972 – 1997 роках працював відомий літературознавець, письменник, професор, доктор філології, академік, заслужений працівник народної освіти України Павло Павлович Охріменко (1919 – 1997)».

Важко схарактеризувати всю багатогранну діяльність вченого, велич якого сягає за межі України. Починаючи з 1944 року П. Охріменко систематично друкувався, опублікувавши за півстоліття понад 600 окремих книг, газетних і журнальних статей і розвідок. Він автор багатьох монографій, брошур, посібників і методичних рекомендацій для студентів вузів, рецензій у періодичній пресі, організатор і учасник конференцій з «словознавства», які проводилися в Сумах.

Професор Охріменко відомий і як бібліофіл, дослідник книг і бібліотек. В його книгозбірні понад 6 тисяч книг різними мовами, а відділ білоруської книги чи не найповніший в Україні.

З 1966 року він член Спілки письменників України, виступає як критик і пропагандист літератури, наставник літературної молоді. За яку б тему не брався вчений, його праця сповнена кипінням думки, пристрастю, глибинними висновками.

Пропонована читачеві книга має на меті розкрити широке гноно інтересів вченого, що сягає історії та теорії літератури, фольклору, театру, книгознавства і краєзнавства. А ще сказати про нього і як про друга і колегу, і як про педагога, вихователя молоді літературної зміни.

Для повноти розкриття теми подано блок додатків, який містить вибрані праці науковця та публікації його послідовників. Матеріали подано за алфавітом назв статей П. Охріменка, далі – авторів.

Павло Охріменко не зміг себе проявити повною мірою як учений, однак залишив по собі багату наукову спадщину, яка й сьогодні служить справі духовного розвитку України.



П. П. Охріменко у колі письменників саджає дерева

ВСТУП

Професор Павло Павлович Охріменко – діяч тієї породи людей науки і письменства, яким присвячують монографії та широкого обсягу бібліографічні праці. Гроно інтересів ученого широке.

Павло Охріменко народився 16 липня 1919 року, в селі Солониці, що на Лубенщині, в селянській сім'ї. Учився спершу в Засульській, а потім у Лубнах, в 4-й середній школі. 1937 року вступив на філологічний факультет Київського університету, який закінчив лише після війни. Свою багаторічну педагогічну працю П. Охріменко розпочав у Сумському педагогічному інституті в 1944 – 45 навчальному році. Потім працював у Луганському педагогічному інституті, в 1949 році отримав кафедру російської літератури Кишинівського університету. Захистивши в 1950 кандидатську дисертацію, вчений перейшов до Гомельського педагогічного інституту, де працював до 1972 року, коли знову повернувся до Сум. У 1957 році відбувся захист докторської дисертації на тему: «Українсько-білоруські літературні зв'язки», після чого Охріменко був обраний професором кафедри російської літератури та літератури народів СРСР Гомельського педагогічного інституту.

Першу літературознавчу статтю – «Сатиричні засоби поем Т. Г. Шевченка "Сон", "Кавказ"» – опублікував 1940 року в збірнику студентських наукових праць Київського університету. Починаючи з 1944, систематично друкувався, опублікувавши за півстоліття понад 600 окремих книг, газетних і журнальних статей і розвідок. Він автор багатьох монографій, брошур, посібників і методичних рекомендацій для студентів вузів, рецензій у періодичній пресі. Друкувався як у спеціальних, наукового значення, так і в популярних виданнях. Перебуваючи в Білорусії, П. Охріменко розширив коло своїх наукових зацікавлень на білоруську літературу і фольклор, зокрема зосередився на вивченні українсько-білоруських літературно-культурних взаємин і став у цій галузі провідним ученим свого часу. Окремими виданнями вийшли такі його праці: «Українсько-білоруські літературно-фольклорні зв'язки» (1959), «Білоруські загадки, приказки і прислів'я» (1961), «Білоруська література і фольклор» (1962), «Білоруські пісні і казки» (1965), «Шляхами братства» (1968), «Тарас Шевченко і Білорусь» (1969), «Літопис братерства: Про білорусько-українські фольклорні, літературні і театральні зв'язки» (1973). 1967 року Павло Охріменко опублікував у Гомелі «Бібліографічний покажчик

праць про білорусько-українські літературні і фольклорні зв'язки» (1969 року – доповнення в «Матеріалах 1-ї наукової конференції» з цих зв'язків, що відбулася в Гомелі). У співтоваристві з іншими вченими видав книжки: «Т. Шевченко і Литва» (1962), «М. Л. Кропивницький в Білорусії, Грузії і Молдавії» (1965) та ін. Також був співавтором академічного видання «Історія білоруської дожовтневої літератури», т. 1, 1968 р.

Багато уваги вчений віддав дослідженню українсько-російських літературно-культурних зв'язків та опрацюванню важливих питань щодо походження писемності на Русі й проблем, зв'язаних з «Словом о полку Ігоревім», зокрема щодо авторства цього твору. Він організатор і учасник конференцій з дослідження «Слова».

З 1966 року Павло Охріменко член Спілки письменників України, активний організатор творчого життя в Сумах. Він упорядкував збірку творів поетів Сумщини «Зажинок», видав довідник «З літературної Сумщини» (1991), систематично виступає з розвідками про невідомих діячів української культури в періодичних виданнях Києва, Харкова, Сум. Друкувався він в журналах «Вітчизна», «Дніпро», «Народна творчість та етнографія», «Мистецтво», «Прапор» (пізніше – «Березіль») та ін. Найповніше бібліографія праць вченого подана в брошурі «Основні публікації професора П. П. Охріменка за 1940 – 1990 рр.» (Суми, 1991).

Помер і похований у Сумах.



Павло Охріменко. Фото з особистого листка обліку кадрів.

НЕВТОМНИЙ ПЕРШОВІДКРИВАЧ. ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПАВЛА ОХРІМЕНКА

Це ім'я серед тих, хто вписав вагомі сторінки в історію літератури і мистецтва світу. Павло Павлович Охріменко – доктор філологічних наук, професор, почесний академік Академії наук вищої школи України, відомий в Україні літературознавець, критик, фольклорист, педагог, член Національної спілки письменників України, Заслужений працівник освіти України; член Республіканського комітету асоціації українознавців і Міжнародного комітету білорусистів. Свого часу був нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти України та пам'ятним нагрудним знаком «Відмінник освіти СРСР», член товариств «Просвіта», книголюбів, охорони пам'яток історії та культури, член «Паліцинської академії». Про уродженця Полтавщини повідомляють в «Енциклопедії літератури і мистецтва Білорусі» (Мінск, 1984), короткому енциклопедичному словнику професора М. Булахова «Слово о полку Игореве» в літературі, мистецтві, науці» (Мінск, 1989) та інших джерелах.

Однак ім'я Павла Охріменка довгий час замовчувалося, а сам Павло Павлович зазнав несправедливих утисків, цькувань та переслідувань. Ученого звинувачували в українському буржуазному націоналізмі та антирадянщині. Проте своєю науковою та громадською діяльністю він довів, що був свідомим громадянином не лише своєї держави, а й усього світу.

У його науковому доробку кількості публікацій, у тому числі понад п'ятдесят окремих видань (монографій, навчальних посібників, брошур, збірників, методичних рекомендацій), написаних українською, російською та білоруською мовами, окремі праці перекладені молдавською, литовською, грузинською, казахською.

Народився Павло Охріменко 16 липня 1919 р. у селі Солониця Лубенського району Полтавської області. Ще підлітком захопився вивченням історії рідного краю. Тут від учителів Петра Васильовича Кушніра та Маркіяна Григоровича Гаращука почув розповіді про легендарного Северина Наливайка та боротьбу козацько-селянських мас проти польсько-шляхетських поневолювачів.

Уроки історії й літератури були найулюбленішими. Малий Павло з шкільних років мріяв стати вчителем. Багато читав. Це були твори Бориса Грінченка, Архипа Тесленка, Степана Васильченка. Поступово зростав багаж знань. Неписьменна мати-селянка хотіла, аби син виріс

грамотним, приносила йому з базару книжки-метелики на кілька сторінок. Це були видання з історії України, козацтва, «Кобзар» Т. Г. Шевченка, книги про діячів української освіти, науки, мистецтва. Їх світ захоплював допитливого школяра.

А від студентів, які приїздили на канікули з Києва, Харкова, Полтави, слухав розповіді про навчання у великих містах. Загорівся бажанням потрапити до вузу. Дізнався від старших друзів про те, що філологічний факультет Київського університету готує спеціалістів-педагогів з української мови та літератури для школи та вищих навчальних закладів. Вступити на навчання до Києва стало його мрією. Цьому підпорядкував усю свою учнівську старанність та поглиблене вивчення української літератури.

Як наслідок, на відмінно закінчив школу в Лубнах (1937) і без іспитів вступив на філологічний факультет Київського державного університету. Тут здобував знання під керівництвом професорів Миколи Грунського та Павла Попова. Досліджував «Слово о полку Ігоревім», сатиричні засоби поем Т. Шевченка «Сон», «Кавказ», життя і творчість Григорія Сковороди.

Кредом його наукової діяльності стала сквородинівська ідея «любомудрія» як способу життя, що ґрунтується на утвердженні духовності, набуття істини, покликаних «уразуметь тое, в чем состоит щастіе».

Паралельно займався перекладами, посилено працював у бібліотеці, писав реферати, виступав на наукових конференціях.

Це були нелегкі роки. Юнак страждав від недоїдання, бракувало коштів. Жив сподіваннями на те, що незабаром здобуде освіту й самостійно почне заробляти на прожиття.

Надії на краще і поступ до вершин академічної науки перервала війна. Студента п'ятого курсу Павла Охріменка разом із друзями відправили копати шанці. Однак вони потрапили в так зване вороже кільце – у відому «Хорольську яму». За певних обставин хлопець відстав від студзагону, залишився на окупованій території. Із визволенням краю від німецько-фашистських загарбників – став до лав Червоної армії. На фронті був контужений, лікувався у шпиталі. А звільнившись у запас, продовжив здобувати вищу освіту у своїй альма-матер, одержав диплом.

Ще перед закінченням університету якось (за порадою відомого українського поета П. Тичини) довелося прочитати публічну лекцію про Григорія Сковороду в Київському художньому інституті. Скільки було

вагань, хвилювання, а після вдалого виступу – щирої радості! Відчув покликання бути вчителем, зокрема викладачем вузу, де можна було поєднати педагогічну роботу з літературознавчо-науковою. Дві стихії захопили на все життя. Яка з них сильніша – не можна визначити, бо, мабуть, щасливо доповнюють і гармонійно поєднують одна одну.

Виступати перед студентською аудиторією для Павла Павловича було завжди щастям, радістю. Свою науково-педагогічну діяльність він розпочав у 1944 – 1945 навчальному році в Сумському педінституті, куди був направлений Міністерством освіти. Запамяталася йому перша лекція на заочному відділенні, присвячена вступові до курсу українського фольклору. На цю лекцію прийшов заступник директора із заочної роботи І. Лукаш. Зрозуміло, яке було хвилювання, тим більше, що аудиторію становили в основному старші за викладача студенти. Але наполеглива підготовка, гаряча любов до рідної культури і «вчительства» дали добрі наслідки. Заступник директора, підсумовуючи враження від прослуханої лекції початківця, щиро сказав: «Якби не бачив, що ви такий молодий, то сказав би, що за плечима маєте щонайменше десятирічний стаж роботи». Як тут було не радіти! Але, на жаль, у житті часто, кажучи перефразованими словами Олександра Олеся, радість із журбою обнялась...

За страшними 1930-ми наступили не менш грізні 1940-і роки, зокрема і в повоєнний час. Читати, а ще захоплено, з патріотичним почуттям рідну літературу та фольклор було небезпечно. Це часто кваліфікувалося як діяльність проти радянської влади, політики партії.

На початку 1946 р. Павла Охріменка безпідставно звинувачують в антирадянщині (пригадали перебування на окупованій території), заарештовують і утримують у місцях позбавлення волі. За відсутністю доказів після перевірки звільняють з ув'язнення. Та спокійно жити і працювати вже не дають: відмовили в поновленні на роботі, практично не дозволяють займатися своїм фахом, викладати українську літературу.

Ставши безробітним Павло Охріменко голодував. У пошуках роботи довелося переїздити від вузу до вузу. Спочатку тимчасово взяли на заміну у Вінницькому та Ворошиловградському педінститутах, трішки довше затримався в Кишинівському університеті (1949 – 1950), де читав курс російської літератури. Досить приязно зустріли П. Охріменка в Білорусі. Незабаром вивчив мову цієї нації, літературу і фольклор.

У Гомельському педінституті (з 1969 р. – Гомельський державний університет імені Франциска Скорини) працював досить тривалий час



Гомельський державний університет імені Франциска Скорини, 1971 р.

(1950 – 1972 рр.), тут збагатився новими знаннями з білоруської культури. Саме на цей період припадає захист його кандидатської «На шляху до критичного реалізму» (1950) і докторської «Українсько-білоруські літературні зв'язки» (1958) дисертацій. Необхідно відзначити, що першим опонентом на захисті докторської став академік М. Рильський. Спеціально для цього він дістався літаком до Мінська й досить високо оцінив роботу П. П. Охріменка.

Далі – освоєння нових вузівських курсів літератури народів СРСР, білоруського фольклору і давньої літератури, керівництво аспірантами, вступ до Спілки письменників СРСР (1966). А найголовніше – самовіддана робота над навчальними посібниками, такими як «Белорусская литература второй половины XVII – XVIII веков (Исследование и материалы). Пособие для студентов-филологов» (Гомель, 1957), «Беларуская народна-паэтичная творчасць. Дапаможнік для студентаў-філолагаў» (Гомель, 1957), «Беларуская література і фольклор» (Мінск, 1962), «Беларускія песні і казкі» (Мінск, 1965), «Беларуская вуснапаэтичная творчасць» (Мінск, 1966; у співавторстві з А. А. Макарэвічам, Я. К. Усікавым, В. К. Бандарчыкам і М. Р. Ларчанкам), «Старажытная беларуская література» (Мінск, 1968; співавтор. проф. М. Р. Ларченко), «История украинской литературы. Краткий курс. Пособие для студентов-филологов по литературе народов СССР» (Москва, 1970; співавтори проф. І. І. Пільгук і доц. Д. Я. Шлапак). До речі, останній посібник і сьогодні користується успіхом серед студентів-філологів близького зарубіжжя, а «Старажытная беларуская література», «Беларуская література і фольклор», «Беларускія загадкі, прыказкі і примаўкі» – серед білоруських студентів-словесників.

Понад двадцять років працюючи в Білорусі Павло Охріменко активно популяризував українську літературу, а тема українсько-білоруських літературних взаємин стала однією з провідних у його дослідженнях. З цієї проблематики опублікував понад тридцять окремих праць, що стосувалися питань літератури і фольклору. Записав і видав «Песні Азерцанскага хору» (Мінск, 1959), а також «Білоруські казки, записані від Петра Гулевича» (1963), уклав «Бібліографічний покажчик праць про білорусько-українські літературні і фольклорні зв'язки (1865 – 1965)» (1967). Змістовні його дослідження про взаємини з білоруською культурою Лесі Українки, Василя Стефаника, Марка Кропивницького, Михайла Коцюбинського, Івана Котляревського та інших.



Павло Павлович Охріменко і нині залишається найавторитетнішим дослідником українсько-білоруських та білорусько-українських фольклорних і літературно-мистецьких зв'язків. Його підсумкова монографія «Летапіс братерства. Аб беларуска-ўкраінскіх фальклорных, літаратурных і театральних сув'язях» (Мінск, 1973) – яскрава картина духовного обміну і взаємозбагачення двох народів від найдавніших часів до початку 70-х років ХХ ст. Її автор увів у науковий обіг численні, досі невідомі, або мало відомі, архівні матеріали та інші факти. Усупереч офіційній ідеології, протистоячи її тиску, долаючи перешкоди, він також послідовно проводив думку про Київську Русь як могутню державу, яка «відзначилася високим не лише економічним, але й культурним рівнем», про Київ як політичний і культурний центр, що «був широко відомим містом світового значення», про культуру Київської Русі як джерело «довготривалої основи подальшого духовного розвитку» східнослов'янських народів [1, с. 3].

Ця монографія дала поштовх для подальших досліджень у галузі: свідченням є 10 захищених у Білорусії аспірантами кандидатських дисертацій, 5 наукових конференцій з питань українсько-білоруських зв'язків, проведених у Гомельському та Сумському педінститутах. Таким чином, Павло Павлович створив свою наукову школу

з вивчення українсько-білоруських фольклорних, літературних і театральних взаємозв'язків.

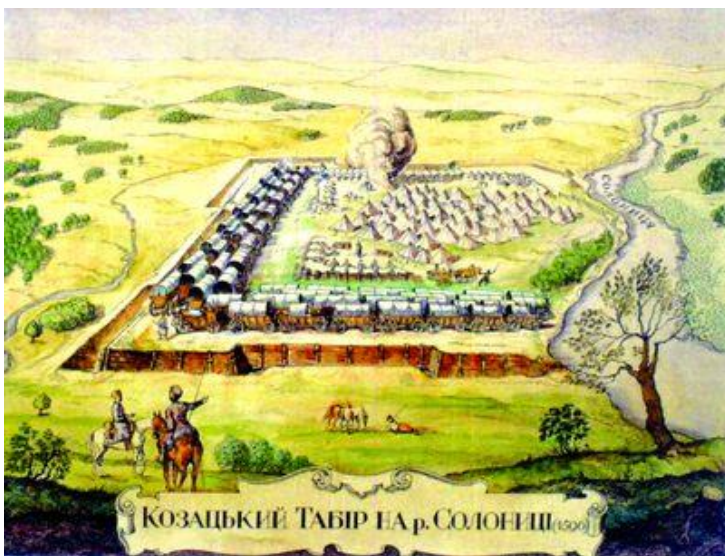
На жаль, навіть тоді, коли офіційна пропаганда та ідеологія стверджували ідею про розквіт так званих соціалістичних націй, неофіційно робилося все для того, аби згорнути і звести нанівець дослідження взаємозв'язків різних народів. Пояснюється це тим, що згаданий «розквіт націй» мав завершитися їх повним злиттям, отже, повною нівеляцією усіх проявів національного життя і створенням «єдиного советского народа». У рамках цього твердження будь-яким виявам національної духовності місця не знаходилося. Відтак, неофіційно обмежувалась, а потім і заборонялась підготовка наукових кадрів для розв'язання цих проблем. Натомість насаджувалося й активізувалося вивчення так званого «благотворного» впливу російської літератури на інші літератури народів СРСР. Переконаливою ілюстрацією такого політичного знуцання над фахівцем і є доля науково-педагогічного набутку професора Павла Охріменка, непросте впровадження його науково-педагогічних концепцій у радянські виші.

Так, із поверненням до Сум, ученого призначили завідувачем кафедри російської і зарубіжної літератур, хоч був він фахівцем з української філології. Водночас на кафедрі української літератури не було жодного доктора наук, професора, однак на посаду її очільника «протягували» Ф. Ялового, О. Манченко, людей далеких від науки, ортодоксів і кар'єристів. Тією ж «кадровою політикою» професору П. Охріменку неофіційно заборонялося продовжувати підготовку наукових кадрів з української та білоруської літератур, а отже, і мати аспірантів... Але й за таких дискримінаційних умов учений-патріот намагався впроваджувати ідею національної самоідентифікації в Сумському педагогічному інституті.

У 1970-і роки посилювалося зросійщення української культури, нав'язувались ідеї «старшого брата», будівництва комунізму, розвинутого соціалізму. А тому розвиток української культури неофіційно стримувався, розцінюючись як гальмо в цих процесах. П. Охріменко відкидав усе це словоблуддя та міфи «про злиття націй», створені в суслівських компартійних кабінетах. У своїх працях «К истории создания нашей азбуки (кирилицы)» (Суми, 1979), «Об истоках письменности и литературы на Руси» (К., 1981), «“Слово о полку Игореве” и Чернигово-Северщина» (Суми, 1984), «Як виникла писемність на Русі?» (Наука і суспільство. – 1984. – № 11) на основі нових зібраних матеріалів він, розвиваючи ідеї своїх попередніх праць,

переконливо доводив, що українська культура, література, слово, духовність загалом сягають у глибини століть, коли про Росію та Московію не було навіть згадок. Отож, українську культуру П. Охріменко трактував як значно старшу і багатшу від російської, як таку, що дала сильні поштовхи (особливо в XVII – XVIII ст. коли до Москви їхали випускники Києво-Могилянської академії) для становлення й розвитку нашого сусіда.

Подеколи, аби лиш зберегти ідею, доносити її до широкого кола читачів, друкуючись у місцевих газетах та другорядних виданнях Павло Павлович усе-таки неофіційно досліджує питання, пов'язані з першоджерелами національної духовності українців, їх світоглядом

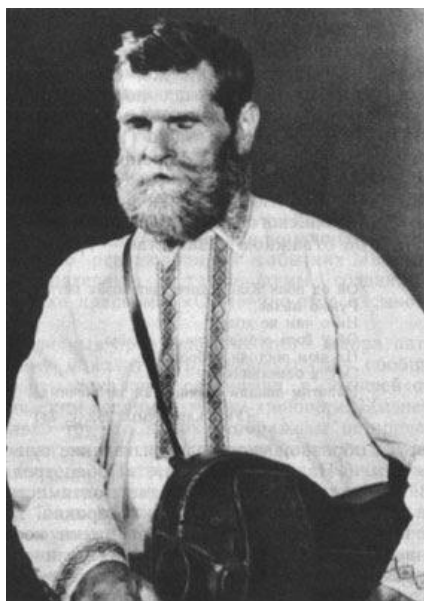


та культурою. Під час фольклорних практик разом із студентами в селах Сумщини записує уснопоетичні твори про Тараса Шевченка, голодомор, відшукує нові й нові факти, пов'язані з його концепцією походження «Слова о полку Ігоревім» як пам'ятки української літератури, відображення в усній

народній творчості героїчних подій історичної минувшини.

Особливий інтерес у нього викликає битва козацько-селянських загонів з польсько-шляхетськими поневолювачами, яка відбулася наприкінці весни – на початку літа 1596 р. поблизу Лубен в урочищі річки Солониця. І це закономірно, адже тут пройшло його дитинство і юність, тут він уперше почув про легендарного героя Северина Наливайка, котрий схвилював його уяву, глибоко запав у душу... В одній зі своїх робіт П. Охріменко зауважував, «що розв'язання складної проблеми суті й конкретного місцезнаходження останньої битви наливайківців – Солоницької битви 1596 р. – неможливе без урахування даних не лише авторитетних історичних джерел та надійних археологічних свідчень, а й відповідних народнопоетичних творів, у першу чергу місцевих переказів та легенд. Вони є важливим і надійним джерелом до остаточного в'яснення тієї загадки, що таїть у собі ряд питань одного з найвідоміших епізодів боротьби за волю українського народу. Це дуже складні питання, якими цікавляться

допитливі історики й письменники майже два століття...». І сам він досліджував проблему майже 60 років. Як зазначено в посиланнях, примітках та коментарях до книжки «Остання битва наливайківців і її відгук в усній народній творчості. До 400-річчя Солоницької битви і мученицької смерті Северина Наливайка» (1997), перший переказ про місце битви фольклорист записав від 17-річного І. Якимця 3-го лютого 1941 р. Відтоді докладно вивчав усі доступні йому історичні, архівні, літературні та фольклорні джерела, робив нові записи уснопоетичних творів про битву наливайківців, досліджував топонімічні і топографічні дані, розповіді та свідчення місцевих жителів, звіряв усі зібрані відомості, робив узагальнення та висновки... Цієї роботи він не залишив до останніх днів свого життя. Вагомим наслідком її стали доповідь ученого «Народні перекази та легенди про останню битву Наливайка» на конференції «Фольклор та історична дійсність» у Махачкалі (1976), численні публікації на сторінках районних та всеукраїнських газет і журналів. Тільки всебічно вивчивши, глибоко осмисливши, перевіrivши й уточнивши зібраний матеріал, за підтримки Сумської обласної організації товариства «Знання», П. Охріменко видав вже згадувану брошуру. Цінність цієї праці визначається не лише багатством зібраного матеріалу, завдяки якому врятовано пам'ять про подвиг, пов'язаний з битвою. Видання актуальне для нащадків – наших сучасників та прийдешніх поколінь – своїм змістом, ідейним спрямуванням, взірцево-пристрасною відданістю вченого предметові свого дослідження, розумінням та усвідомленням значення історичної пам'яті народу для формування нації та держави.

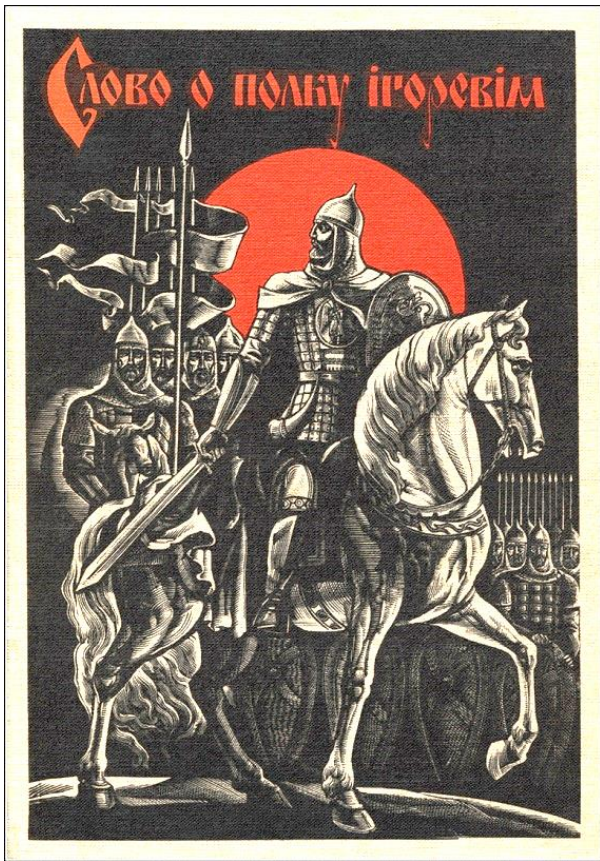


Кобзар Єгор Мовчан

Зі здобуттям Україною незалежності професор П. Охріменко в різних виданнях публікує свої глибокі й актуальні статті: «Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум і пісень про козаків», «Максим Рильський про героїчний епос слов'ян», «Народнопоетична творчість Сумщини про Шевченка», «Відгомін поезії Т. Г. Шевченка в народнопоетичній творчості Сумщини», «Кобзарські традиції на Сумщині», «Пісні Сумщини», «Кобзарська дума про голодомор».

Павло Охріменко з великим почуттям ставиться до пам'яті кобзарів, їхньої духовної культури. Він побував на батьківщині автора

«Думи про голод» Єгора Мовчана в с. Велика Писарівка на Сумщині, записував від людей розповіді про його життя, досліджував публікації інших авторів про репресії кобзарів. Тема кобзарства і голодомору була актуальною у виступах П. Охріменка перед студентами і громадськістю – як пам'ятник землякам, усім українцям, які полягли за тиранії «будівників комунізму». Він постійно згадував пам'ятну дату – 15 жовтня 1990 р. У цей день Київський кобзарський цех та прихильники традиційного кобзарства урочисто вшанували кобзарів і лірників, які загинули від голодомору і сталінського та гітлерівського терору, на спеціальному зібранні в київському «Сквері скульптур». Зокрема тут була виконана імпровізація М. Будника в стилі дум під назвою «Плач по кобзарях, мученицькою смертю загиблих».

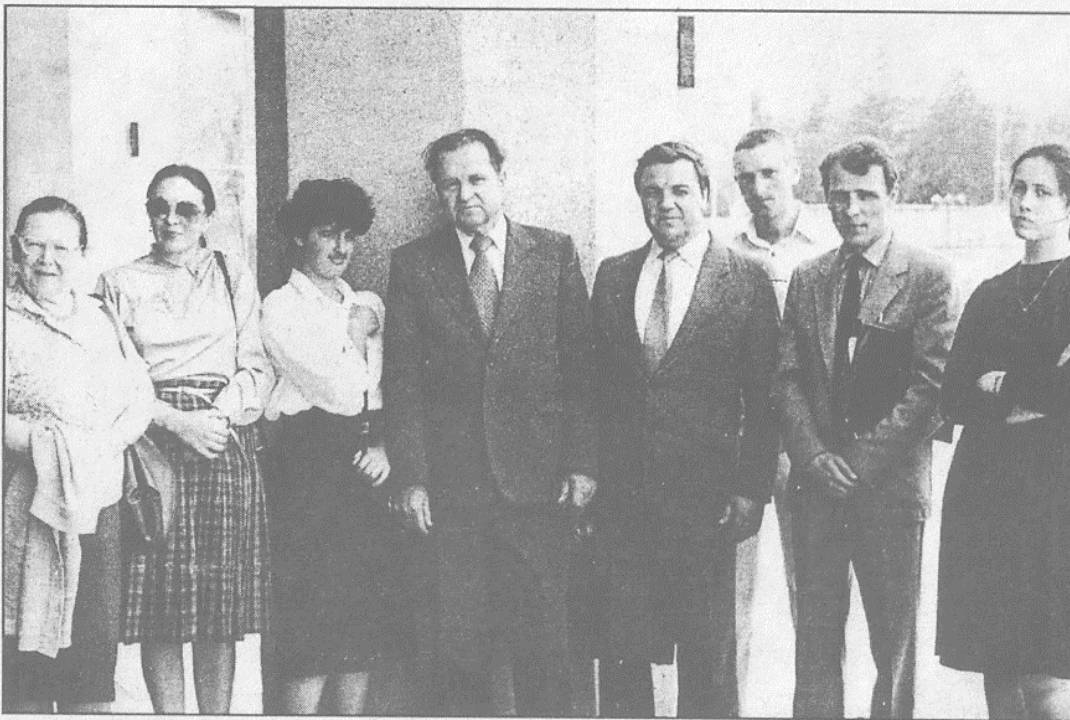


Особливо багато часу і років учений приділяв дослідженню «Слова о полку Ігоревім». Відзначення 800-річчя твору в Сумах, насамперед у педінституті й обласній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури вчений розпочав задалегідь. За 10 років до ювілею була видана (під грифом Сумського педінституту) брошура П. Охріменка «Проблемы хронологии, авторства й реставрации текста “Слово о полку Игореве”» (Суми, 1975), якій передували дві газетні статті про зв'язок цього твору з древньою Чернігово-Сіверщиною, що викликало в місцевій пресі цілу

низку «перед'ювілейних» публікацій і визначило напрямок майбутніх сумських словознавчих конференцій (в основному сформульований також у новій редакції згаданої брошури – «Проблеми вивчення “Слова о полку Ігоревім”» (Суми, 1960)). Таких конференцій у Сумах Павло Охріменко провів три – у 1983, 1984 і 1985 роках. Спочатку було вирішено організувати одну напередодні ювілею – 1983 р. Однак її успіх спричинив появу двох наступних, а також подальших – уже не ювілейних, цикл яких планувалося замкнути черговою (знову ж таки ювілейною) у 2000 р. (до 200-річчя першого видання «Слова...»).

До кожної з них був виданий збірник тез доповідей і матеріалів. Прикметним було те, що всі ці наукові форуми носили проблемний характер: на них висловлювались та обговорювались різні точки зору, формувалось оптимально об'єктивне розв'язування конкретного питання. Учасники конференцій в атмосфері обміну думками та дискусій визначали провідні тенденції, відстоювали свої позиції, а в кількох випадках – активно захищали їх у спеціальних виданнях і масових друкованих органах.

Про вагу всіх цих конференцій свідчить склад їх учасників: О. Мишанич, О. Пріцак, Дж. Чокроборті, С. Воїнов, М. Булахов, В. Ільїн, М. Гетьманець, І. Баскевич, В. Соболев, В. Коваленко,



Учасники Всесоюзної науково-практичної конференції з дослідження «Слова о полку Ігоревім» у Путивлі, 1983 р.

І. Доценко, В. Приходько, М. Корпанюк, А. Козлова, Б. Яценко, В. Кречотень, М. Журенко та ін. Загалом П. Охріменко за багато років натхненної діяльності згуртував навколо себе понад п'ятдесят словознавців з усього колишнього СРСР і став засновником Сумської школи науковців із питань вивчення «Слова о полку Ігоревім». Тож цілком справедливо в одній з публікацій ще тоді закордонного журналу «Визвольний шлях» мовилося: «Як бачимо, за останні понад 10 років Суми стали центром дослідження “Слова”, рівного якому немає ніде, і стали такими завдяки наполегливій праці проф. Павла Охріменка,

який сьогодні є найкращим знавцем “Слова” і найбільшим авторитетом у царині словознавства. Саме завдяки професорові Павлу Охріменку в Сумах проведена величезна дослідницька праця, спрямована на встановлення істини, насамперед тієї, що “Слово о полку Ігоревім” є творінням наших предків і належить українському народові і повернене в лоно рідної культури».

Звичайно, за обставин, які випали на його долю, Павло Охріменко не зміг себе проявити повною мірою як учений, бо скільки ж усього йому ще мріялося відкрити, пізнати... Однак і за цих умов він залишив багату наукову спадщину, яка й сьогодні служить справі духовного розвитку України.

Помер П. Охріменко 7 грудня 1997 р. у Сумах. Його поховано, як заповідав, у м. Щорсі на Чернігівщині. На могилі вченого встановлено пам'ятник. А пам'ять про нього вічно житиме в серцях тих, кого доля хоч раз зводила з цим сильним духом і розумом українцем.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ МОТИВИ В БІЛОРУСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПАРАЛЕЛІ ПАВЛА ОХРІМЕНКА

Павло Павлович Охріменко у своїй діяльності значну роль приділяв дослідженню творчості визначних українських письменників. До його творчого доробку належить книжка «Шевченко і Білорусія», що розкриває питання, як сприймається білоруським народом поезія Тараса Шевченка, як вона увійшла в його культурний побут, як протягом ряду десятиріч вона активно впливає на розвиток духовного життя білорусів.

Спершу автор наголошує на вагомому місці великого Кобзаря в українській літературі: «Завдяки геніальній творчості великого Кобзаря українська література стала літературою світового значення. Це визначає почесне місце Т. Шевченка серед найвидатніших світових письменників...». Потім зазначає, що творчість Тараса Шевченка відіграла велику роль у розвитку національної й соціальної свідомості не тільки українського, а й багатьох інших народів, зокрема білоруського. Поезія Шевченка дуже близька й зрозуміла білоруському народові, бо так багато спільного і подібного в історичній долі білорусів і українців. І ті й інші однаковою мірою відчували гніт литовських князів і польських королів, соціальне безправ'я і національний гніт царського самодержавства з однаковою силою лягали на український і

білоруський трудові народи. Та ж спільність історичної долі та інтересів породжувала і спільні мотиви народної творчості. Ось чому поезія Шевченка «так палко сприймалася трудящими масами білоруського народу і знаходила живий відгук у його серці».

Павло Охріменко наголошував на тому, що поезія Тараса Шевченка почала поширюватися в Білорусії майже з того часу, що й в Україні. Пояснював це спільністю історичних і соціально-економічних умов життя двох народів. Також зазначав, що поезія великого Кобзаря мала могутній вплив не тільки на писемну, але й на усну словесність. Про це свідчить запис пісні «Од села до села» (з поеми «Гайдамаки»), опублікованої в «Сборнике памятников народного творчества в Северо-Западном крае» П. Гільтебранда (1866).

Вчений зазначав, що у Білорусії пісні поета поширювалися українською, білоруською й ще частіше міжмовною україно-білоруською мовами. А також в творчості письменника були твори, де він безпосередньо звертався до долі білоруського народу. Типова картина дореволюційної дійсності, голод у Білорусії, що яскраво відображена Шевченком у повісті «Музикант», могла з'явитися тільки внаслідок особистих спостережень, в результаті безпосереднього знайомства з життям трудівників. Тарас Шевченко був особисто знайомий з деякими білоруськими літераторами, фольклористами і етнографами. Ще у 1839 році молодий український поет і художник відвідував у Петербурзі вечори аматорів білоруської літератури й етнографії (гурток Яна Борщевського), на яких читали твори білоруською мовою і співали білоруські пісні. Про те, що український поет був добре знайомий з білоруською пісенною творчістю, а також з рядом «штучних» творів нової білоруської літератури, свідчать деякі його вірші.

Павло Охріменко відмічав помітний вплив Шевченка на нову білоруську літературу, насамперед поезію, своїм революційним запалом, високою ідейністю й глибокою народністю творів.

Виявився також й ідейно-художній вплив Шевченка на білоруських письменників. Деякі вірші Богдановича за своїм ідейним напрямом (як стверджував П. Охріменко), а також окремими моментами нагадують відповідні твори великого співця українського народу. Зокрема, у віршах «Краю мой родны, як выкляты богам». Богданович малює такі жахливі картини пригнобленої царизмом батьківщини, які подібно шевченківській музі (для порівняння можна взяти вірш «І виріс я на чужині») викликали не тільки біль, а й протест проти існуючого ладу.

Животворчий вплив Кобзаря найбільш яскраво відбився в творчості її найвидатніших представників – Янки Купали і Якуба



Колоса. Янка Купала прекрасно знав творчість великого українського поета, причому вперше познайомився з нею з уст рідного народу. Ще в дожовтневий період білоруський поет присвятив українському Кобзареві два вірші, а пізніше поему «Тарасова доля», які належать до кращих творів Купали. Для Янки Купали великий поет був гідним зразком наслідування, причому не тільки в поезії, але й у житті. П. Охріменко відзначав, що Купала іноді ототожнював свою долю й деякі моменти із своєї біографії до жовтневого періоду з долею і біографією Т. Шевченка. Тому не випадково білоруський народ

порівнює Купалу з Шевченком, називаючи його білоруським Кобзарем.

Янка Купала (як зазначав професор Павло Охріменко) не переспівував Шевченка, а підносив його традиції на новий, вищий ступінь. У поемі «Сон» Тарас Шевченко змалював образ різних визискувачів, починаючи від царя й кінчаючи дрібними чиновниками. Подібні ж образи є у віршах Янки Купала «Сон», «Розлад». Безпосередній вплив поеми «Сон» особливо чітко виявляється у вірші Купали під тією ж назвою. Вже однією ж назвою твору Купала підкреслював свою солідарність з Шевченком.

Про великий і животворчий вплив Кобзаря на поезію Янки Купали говорить не лише зміст, а й поетична форма його творів. Зокрема часто зустрічаються поетичні паралелізми, властиві народній творчості. В значній мірі під впливом Кобзаря Янка Купала почав складати пісні в дусі народних (наприклад, «Шуміць шумненька гаек»), а також опрацьовувати в деяких творах фольклорні матеріали й мотиви, зокрема, українські. До таких творів слід віднести вірш «Я казак – не казак...» і поему «Бондарівна».

Все це свідчить про те, що поезія Шевченка сприяла розвитку революційних творчих мотивів Янки Купали й успішному зростанню її художніх якостей; розвитку самотнього обдарування талановитого поета Білорусії, який незабаром завоював собі визначне місце серед письменників світу.

Крім Богдановича і Купали вплив Шевченка на білоруську літературу ХХ ст. спостерігається в творчості таких письменників як Якуб Колос, Тьотка, Алесь Гурло та деяких інших.

Саме поезія Шевченка, зазначає Павло Охріменко, у ряді випадків допомогла молодому білоруському письменникові Змітраку Бадулі позбавитися елементів декадентства та імпресіонізму, утвердити у своїх кращих творах ідеї народності й реалізму.

«Шевченківські мотиви відчутні також в окремих віршах Гурла про тяжке становище трудящих і пригніченої царизмом батьківщини (“Роднаму краю”»).

Таким чином, Шевченко справив на нову білоруську літературу великий і благодотворний вплив. Він своєю творчістю спонукав білоруських письменників служити народу художнім словом, створювати важливі, дійсно народні за ідейно-художнім змістом твори.

«Популяризації творчості українського поета в ... Білорусії в значній мірі сприяли художні переклади його творів такими майстрами слова, як Янка Купала і Максим Богданович. Це значно посилювало вплив Кобзаря на прогресивну білоруську культуру».

Найактивнішим перекладачем, стверджував П. Охріменко, з української на білоруську та російську мови з письменників був Максим Богданович, який найбільшу увагу приділяв Шевченкові. «Він охоче, з великою любов'ю перекладав його вірші російською мовою».

Богданович активно сприяв популяризації Шевченка і як літературознавець, з його наукових і публіцистичних робіт на перше місце слід поставити статті про Кобзаря – «Краса и сила. Опыт исследования стиха Т.Г. Шевченко» і «Памяти Т. Г. Шевченко», які посідають визначне місце в науково-критичній літературі.

У цілому творчість Шевченка справила великий і благодотворний вплив і на поезію П. Труса. «Завдяки йому, талановитий поет... Білорусії удосконалював свою майстерність».

Павло Охріменко зазначав важливу роль у зміцненні українсько-білоруських літературних зв'язків перекладів з білоруської мови на українську і з української на білоруську. З перекладених на білоруську мову українських книг найбільший успіх випадає саме на долю

«Кобзаря». У перекладі «Кобзаря» на білоруську мову участь брали Янка Купала, Якуб Колос, З. Бадуля, П. Глебка, П. Бровка, К. Крапива і М. Клішкович.

На останок Павло Охріменко говорить: «Великий успіх творчості Шевченка в Білорусії стверджує століттями гартовану міць українсько-білоруських культурно-літературних зв'язків, які з особливою силою розвинулися саме в новій літературі».

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ П. КУЛІША І Т. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ

«Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш» – ще одна брошура, що увійшла до творчої спадщини Павла Охріменка. «До цього часу залишається належно не висвітленим важливе і складне питання взаємин між двома найвидатнішими українськими письменниками ХІХ століття – Тарасом Шевченком і Пантелеймоном Кулішем. Об'єктивне його розв'язання сприятиме глибшому розумінню не лише літературного процесу, а й розвитку української громадянської думки одного із складних і важливих періодів історії нашого народу», – зазначає дослідник.

Тарас Шевченко познайомився з Пантелеймоном Кулішем 1843 р. в Києві. Разом з Миколою Костомаровим вони становили своєрідну «трійцю», що мала великий вплив на молодь, яка гуртувалася навколо Кирило-Мефодіївського товариства. Дружні зв'язки цих трьох діячів культури відбито в поезії Шевченка «Ой три шляхи широкії...». Особливо дієвою виявилася шевченківська поезія, яка захопила Пантелеймона Куліша як літератора. Незабаром той став уважним критиком і редактором Шевченка. Згодом Кобзар сам надіслав ряд своїх творів Кулішеві для перегляду й критичної оцінки.



Високо цінуючи творчість молодого Шевченка, Куліш щиро прагнув, щоб у його особі «Україна мала поета, який би всьому світу сказав за неї своє могуче, гармонійне слово». І це були не лише слова. У листі Куліш радив Шевченкові доопрацювати «Кобзаря» і поему «Гайдамаки» з метою видання їх за кордоном в перекладі і коментарями

німецькою мовою, щоб вони були доступні для широкого світу, «щоб славилось українське ім'я в усіх язиках!» На таке видання він обіцяв роздобути потрібні гроші, «своїм власним коштом надрукувати, хоч би не виручив опісля не копійки».

Павло Охріменко зазначав, що про дружні відносини двох молодих письменників свідчить той факт, що в січні 1847 р., коли Куліш одружувався з Олександрою Білозерською, Тарас Григорович був у нього за старшого боярина. Ще яскравішим свідченням їхньої щирої дружби було те, що Куліш та його молода дружина мали намір за свій кошт відрядити Шевченка-художника за кордон для навчання, але цьому благородному намірові став на перешкоді арешт кирило-мефодіївських «братчиків».

Звільнившись від заслання, Куліш розгорнув широку літературно-громадянську діяльність, не забуваючи при цьому і про свого друга. «Шевченко гине в засланні», – писав він 28 вересня 1856 р. до В. Тарновського старшого. Ідучи на явний ризик, Куліш у другому томі свого відомого збірника «Записки о Южной Руси» опублікував поему Шевченка «Наймичка» (без підпису), а в «Граматиці» – кілька його творів з циклу «Псалми Давидові» (теж анонімно). Слід згадати й про видання «Кобзаря» в друкарні Куліша.

Також П. Охріменко наголошує на тому, що й «великий Кобзар у свою чергу високо ставив кращі твори Куліша». Для прикладу професор Сумського педагогічного університету наводить уривок з листа Шевченка від 5 грудня 1857 р., написаного Кулішеві: «Спасибі тобі. Богу милий друже мій великий, спасибі тобі за “Чорну раду”. Я вже її двічі прочитав, прочитаю й третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував “Чорну раду” по-нашому». Так же прихильно, зазначав П. Охріменко, охарактеризовані Тарасом Шевченком і «Записки о Южной Руси» як книга добра, щира й розумна. Т. Шевченко в свою чергу, уважно прислухався до голосу Пантелеймона Куліша, розуміючи вартість його зауважень і порад. У деяких випадках Тарас Григорович у своїй творчій діяльності орієнтується на Куліша. Для прикладу автор брошури наводить «Буквар южнорусский» Шевченка, в якому відчутна «метода» кулішівської «Граматики», високо оціненої Шевченком.

П. Охріменко також звернув увагу й на інші трактування взаємин двох письменників: «Вульгарні соціологи 30-х рр., безпідставно оголосивши Пантелеймона Куліша українським буржуазним націоналістом і непримиренним класовим ворогом Шевченка, кожен

епізод з історії їх взаємин перекручували, суб'єктивно трактуючи в бажаному плані».

Але, зазначав дослідник стосунків двох великих українських постатей, після заслання Тараса Шевченка дружні відносини його з Кулішем ще більше зміцніли. В останні роки життя прославленого Кобзаря, Куліш ще більше переконується у всенародному значенні його творчого доробку, продовжує турбуватися про видання його творів, навіть за кордоном, не полишає думки про закордонне відрядження Шевченка з пізнавальною метою, а головне – піклується про якісне зростання його поезії, вважаючи це своїм обов'язком як літератора-патріота і друга.

П. Охріменко наводить і такі факти їхніх стосунків: «Пантелеймон Куліш не лише давав поради Шевченкові, але й сам не раз просив у нього ради. Зокрема, він цікавився, як Тарас Григорович поцінує видані ним оповідання Марка Вовчка, прохаючи (у...листі від 23 грудня 1857 р.): «Пиши щиро, як думаєш, бо ти в нас голова на всю Україну»». Але з кінця 1858 р. в стосунках між Шевченком і Кулішем стали намічатися помітні розходження, зазначав літературознавець П. Охріменко, з'явилися якісь тертя. Про це свідчить лист останнього до Шевченка від 22 листопада 1858 р. В ньому дружнє «ти» змінено на віддаленіше й холодніше «ви», яке фігурує і в листах та записках пізніших, аж до смерті Шевченка. В цьому листі Куліш говорить про якусь дискусію, що стосується поезії Кобзаря: «Учора я сказав вам дещо про стиха, та й злякався, щоб ви не прийняли за в хибу своєму достоїнству поетичнаму...». З процитованого видно, що Шевченко з кінця 1858 р. якимось рішуче став реагувати на зауваження чи критику Куліша, думка якого, очевидно, не раз зачіпала поета. Мабуть, його опікунська настирність уже переходила межі, породжувала неприязнь, що добре відчув сам Куліш.

На жаль, прямих свідчень про реакцію Т. Шевченка на критичні випадки Куліша, які зачепили його «достоїнство поетичне», П. Охріменко не знайшов. Однак наводить цікавий запис у шевченківському щоденнику 18 березня 1858 р., в якому йдеться про те, як поет, цінуючи поради Куліша, характеризував його реакцію на «супротивні» зауваження і думки. «Треба буде почекати Куліша», – писав Шевченко про свого порадника і далі продовжував, – «Він хоч і жорстоко, але іноді скаже правду. Зате йому не говори правди, якщо хочеш зберегти з ним добрі відносини». В цьому самолюбстві Куліша й криється, скоріше за все, причина його розходжень з Шевченком, який, цілком природно, не міг терпіти надмірної над собою опіки, – зазначав П. Охріменко.

Та все ж навіть в останні роки життя Шевченка, не дивлячись на похолодання у відносинах між друзями, Куліш ставився з повагою до великого поета, якого щиро шанував і успіхам якого по-братньому радів.

Пантелеймон Куліш першим звернув увагу на велике значення поезій Шевченка для українців у всьому світі. Куліш поставив українського Кобзаря в «громаду таких мужів, як Шекспір, Вальтер Скотт, Міллер, Міцкевич, Пушкін, Гоголь...». Це теж яскраве свідчення щирих відносин Куліша до Шевченка.

П. Куліш був одним з головних організаторів похорону свого великого друга, а також перевозу його домовини в Україну. Після смерті Тараса Шевченка, він виступив з рядом нових робіт, у яких продовжував його полум'яну поезію.

Однак, зазначав автор даної праці, у ставленні Куліша до Шевченка були й тіньові сторони, які виявлялися в деякі періоди досить часто. Це стосується, зокрема, його діяльності останніх десятиріч, коли Куліш, усе більше абсолютизуючи ідею культурництва, вдавався до ідеалізації то царів Петра I та Катерини II, то посольських магнатів, то турецьких султанів, у зв'язку з чим називав Шевченка – за оспівування козацьких і гайдамацьких діянь – «п'яним кобзарем» (у вірші «Молитва Баянові»).

Отже, суперечності в поглядах «прикінцевого» Пантелеймона Куліша на Т. Шевченка вражаючі.

У 30-ті рр. ХХ ст. вульгарні соціологи, а далі й інші радянські критики та літературознавці настільки перебільшили й загострили від'ємні сторони взаємин між Кулішем та Шевченком, що штучно зробили з них непримиренних класових ворогів. Все краще у їх відносинах відкидалося, а частіше всього спотворювалося, оскільки Куліш більше півстоліття оголошувався українським буржуазним націоналістом.

Але вони просто ішли багато в чому різними шляхами до однієї мети, що й обумовлювало їх дружні стосунки, а поміж них і прикрі часом розходження. Це влучно висловив Куліш у вірші «Брату Тарасові на той світ» устами спільної й дорогої йому й Шевченкові матері України:

*Різно, діти, різно
Грізно, діти, грізно
В світі пробували,
По світу блудили,
Та єдину душу
Та на одно тіло
Удвох вони мали
Душу положили.*

БРОШУРА «ІВАН ФРАНКО І СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА»: КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДРИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

До творчого доробку викладачів кафедри світової літератури Сумського педінституту і професора П. Охріменка, у співавторстві з О. Охріменко, належить брошура «Іван Франко і світова література», підготовлена до 140-річчя з дня народження Івана Франка. Павло Охріменко пише: «Іван Франко належить до найвизначніших



культурних і громадських діячів українського народу. Як письменник він займає перше місце після Тараса Шевченка. Що ж до жанрової багатогранності і обсягу творчого доробку, то серед українських письменників Франко не має собі рівних. Він залишив багатющу спадщину не лише в поезії та прозі, а й у драматургії, критиці, історії та теорії літератури, фольклористиці, а також мовознавстві, етиці, естетиці, філософії, соціології, економіці, історії й етнографії. Це був рідкісний титан праці, яку, як син

трудового народу, цинив над усе. Дякуючи виключній працюватості і геніальному таланту, він спорудив собі нерукотворний пам'ятник світової слави».

Автори брошури зазначають, що вагомою в літературно-творчій діяльності І. Франка є поезія, яка посідає почесне місце не лише в українській поезії, а й світовій. У своїх віршах (збірка «З вершин і низин») він згадує твори Данте і Петрарки, Шекспіра і Спенсера, в його поезіях фігурують образи Пілата, Христа, Каїна, Джордано Бруно, Кампанелли, Руссо, Вольтера.

Є в творчій спадщині І. Франка і так звані вільні переробки санскритської книги, відзначають О. Охріменко і П. Охріменко. А звертаючись до перлини поетичного доробку Франка збірки «Зів'яле листя», автори брошури пишуть: «Ця збірка включає блискучі зразки інтимної й пейзажної лірики... В цьому плані вірші “Зів'ялого листя” стоять в одному ряду з ліричними поезіями Гете, Шиллера, Байрона, Гейне».

Підкреслюючи зв'язок І. Франка зі світовою класикою, викладачі кафедри світової літератури наводять такі праці письменника,

як інтерпретовані сценки з широковідомого роману Сервантеса «Пригоди Дон-Кіхота», переклад – переробку однойменного твору Гартмана фон-Ауе поема «Бідний Генріх», обробку арабської казки «Абу-Касимові капці».

Значне місце посідають переклади Франка у світовій літературі. Як зазначали автори брошури, поет перекладав із давньоіндійської літератури, староарабської, давньогрецької, давньоримської, з середньовічної західноєвропейської, слов'янських, німецької, англійської, італійської та інших літератур.

П. Охріменко також наголошує на значному доробку І. Франка у світову літературу. Охріменки називають його літературознавчі праці, в яких він розглядає інтернаціональні і національні тенденції літератур того часу, головним чином Франції, Німеччини, Польщі, Чехії, їх школи і напрямки (натуралізм, символізм, декаданс, модернізм), звертаючи головну увагу на творчість Золя, Варлена, Мопассана, Ібсена, Бурже та інших.

Автори брошури наголошують ще на одному моменті: «Про світове значення І. Франка свідчить також і його листування з М. Драгомановим, О. Веселовським, В. Бонч-Бруевичем, В. Ягичем, І. Бодуен де Куртенсом та іншими».

Отже, дослідники творчості талановитого українського поета дійшли висновку: за образним виразом Олесь Гончар, саме І. Франко разом з Т. Шевченком становлять ті два могутніх крила, які винесли українську літературу і культуру на світові простори.

ФОЛЬКЛОРИСТ І ЕТНОГРАФ М. НОМИС У ПУБЛІКАЦІЯХ НАУКОВЦЯ



Павло Павлович Охріменко упорядкував збірник матеріалів наукової конференції, що був виданий з нагоди 170-річчя відомого українського фольклориста і етнографа, письменника, публіциста і педагога Матвія Терентійовича Симонова, що виступав під псевдонімом М. Номис. До збірника увійшло 15 статей і вийшов він під назвою «М. Т. Симонов (Номис). Матеріали наукової конференції, присвяченої 170-річчю від дня його народження». До збірки також ввійшли дві статті

упорядника: «Номис і Куліш» і «Літературний доробок М. Номиса і його критичне осмислення».

В першій статті дослідник творчості Номиса зазначає: «Літературна і фольклорно-етнографічна діяльність Матвія Номиса розвивалася не без впливу Пантелеймона Куліша, Між ними – як свояками... – певний час... були досить тісні родинно-господарчі і творчі стосунки».

Вплив Куліша на Номиса дуже відчутно на його літературних творах, що в цілому відносяться до побутово-етнографічної школи. Це ж слід сказати (вважає автор статті) про фольклорно-етнографічні праці Номиса, зокрема його збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше». По-перше, Номис записав ряд прислів'їв та приказок із уст Куліша. По-друге, Номис включив до цього збірника багато прислів'їв і приказок, взятих з «Граматики», «Записок о Южной Руси» і особливо «Чорної ради» Куліша, причому не лише народного походження, але і його «крилатих слів».



В статті «Літературний доробок М. Номиса і його критичне осмислення» її автор зазначає, що М. Номис більш відомий як фольклорист і етнограф, ніж письменник. «Та це й зрозуміло: його літературні твори якісно поступаються перед фольклорно-етнографічними. Їх у нього в загальній кількості відомо десять. З них літературних творів п'ять: два – белетризовані спогади з дитячих та юнацьких літ, один по суті є переказом анекдотів з авторськими коментарями («Рассказ о поездке запорожцев в Петербург») і два, власне оповідання – «Дід Мина і баба Миниха» та «Тітка Настя». Решта робіт М. Номиса відноситься до царини фольклору та етнографії, з яких найвизначнішим є класичний збірник «Українські приказки, прислів'я і таке інше», а також до публіцистики. Однак між ними провести чітку грань не вдається, бо художні твори Номиса насичені етнографічним матеріалом і навпаки: в фольклористичних та етнографічних його працях зустрічається немало літературно-художніх описів, образів і прийомів».

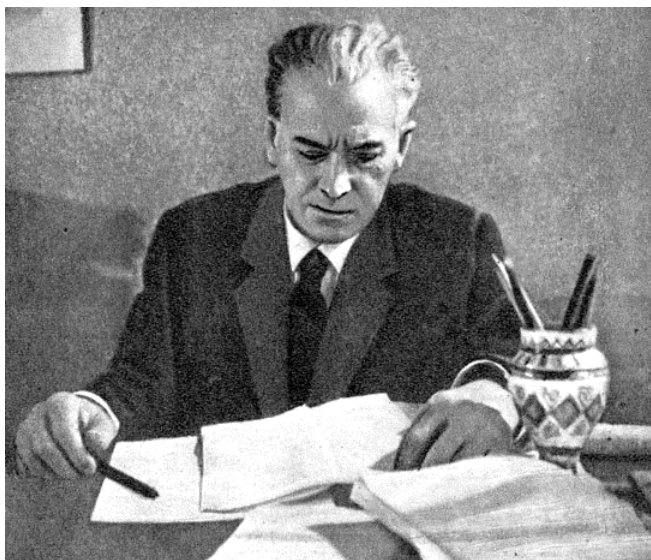
П. Охріменко зазначав, що М. Номис користувався українською і російською мовами. Цього вимагали тодішні умови життя Російської імперії, до якої входила й Україна. Все ж ближчою йому була рідна мова.

При уважному аналізі оповідань М. Номиса переконуємося, що на першому плані в них стоять не етнографічні картини і деталі, а народні характери з притаманною їм психологією – зазначав дослідник. Таким чином, М. Номис як письменник намагався творити яскраві індивідуальні характери з властивою їм психологією, що відбиває прогресивні тенденції нашого письменства того часу, коли воно остаточно утверджувалося на реалістичних засадах.

Деякі твори М. Номиса займають ніби проміжну ланку між белетристикою і фольклористикою та етнографією, прикладом чого є «Рассказ о поездке запорожцев в Петербург». Крім того, окремі його етнографічні праці (як зазначав П. Охріменко) насичені колористичними художніми описами, що стосується насамперед нарису «Риздвяни святки». А такі публіцистичні праці, як «Несколько слов к воспоминаниям об А. В. Марковиче» і некролог «П. А. Куліш» засвідчують ще й наявність у М. Номиса таланту критика.

РОДИНА ОХРИМЕНКІВ – ДОСЛІДНИКИ ТВОРЧОСТІ П. ТИЧИНИ

Брошура «Павло Тичина і світова література» підготовлена до 105-річчя від дня народження патріарха української поезії



Павло Тичина

XX століття. Її автори – викладачі кафедри світової літератури Сумського педінституту доцент О. Охріменко і професор П. Охріменко – в зрозумілій для читача формі намагалися розповісти про зв'язки цього славетного поета зі світовою літературою, які є виявом закономірних процесів історичного розвитку українського красного письменства.

Охріменки пишуть: «Павло Тичина належить до найвидатніших українських поетів XX ст., а в сенсі творчої оригінальності посідає серед них перше місце. На літературній ниві України він відразу виступив (якщо не брати до уваги перших юнацьких спроб) як цілком сформований майстер слова найвищого

світового рівня. І в той же час цей самотній митець є настільки великим, настільки й трагічним. Його геніальний талант був знекровлений під тиском комуністичної ідеології. Тичина фактично став роздвоєним і свою внутрішню роздвоєність трагічно переживав. Він щиро прагнув служити своєму народові, часом навіть картав себе за те, що в ньому ніби сидить «дрібнобуржуазний естет», щиро брався за прославлення зовнішньо привабливих постулатів радянсько-комуністичної влади, але, переконуючись у їх облудності, змушений був кривити душею, а тому неминуче мілів як поет, як митець, бився в тенетах духовної неволі і не знаходив виходу. Внутрішній протест у спалахах високої поетичної творчості, особливо в період Великої Вітчизняної війни, а також короткочасних «відлиг», які наступали в деякі періоди радянської влади. І це не давало заглухнути талантові. Тичина в нервовому напруженні творив справжні поетичні шедеври, які владно пробивалися крізь мотлох офіційної писанини, особливо в останній період його творчості... Таким він і залишиться, очищений від офіційно-комуністичної скверни, для майбутніх поколінь».



Зазначаючи про зв'язки Павла Тичини зі світовою літературою, автори наводять цілу низку його оригінальних творів, перекладів, праць літературно-публіцистичного й літературознавчого характеру, а також його відгуки про ті чи інші явища світового письменства.

О. Охріменко й П. Охріменко наголошують, що вже перша збірка поезій Павла Тичини «Сонячні кларнети» стала помітним внеском

у скарбницю світової літератури, і доводять свою думку на першому вірші цієї збірки, який починається рядком «Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух...».

Характеризуючи взагалі ранній доробок поета, Охріменки пишуть: «Для нього характерна перш за все пастельна кольоровість і музичність, вражаюча асоціативність і метафоричність, а в цілому – зображально-стильова співзвучність новітній європейській поезії». Далі автори зазначають, що творчі зв'язки Тичини зі світовою літературою і його досить часті звертання до кращих її здобутків, ми можемо знайти не лише в першій збірці, але і в наступних його поетичних збірках. «В них досить часто зустрічаються і міцно вмотивовані в тканину власних творів міфологічні і літературні образи багатьох народів світу (Прометей, Юпітер, Марс, Венера, Одисей, Пенелопа, Ундіна) і біблійні персонажі (Адам, Єва, Месія, Мадонна, Пренепорочна Марія), й імена всесвітньо відомих історичних діячів, учених, письменників (Гомер, Данте, Пушкін...)».

Дослідники творчості П. Тичини звертаються до його перекладацької діяльності. Називають цілий ряд творів, які переклав Тичина з інших мов, всесвітньо відомих культурних діячів, з котрими він спілкувався й товаришував.

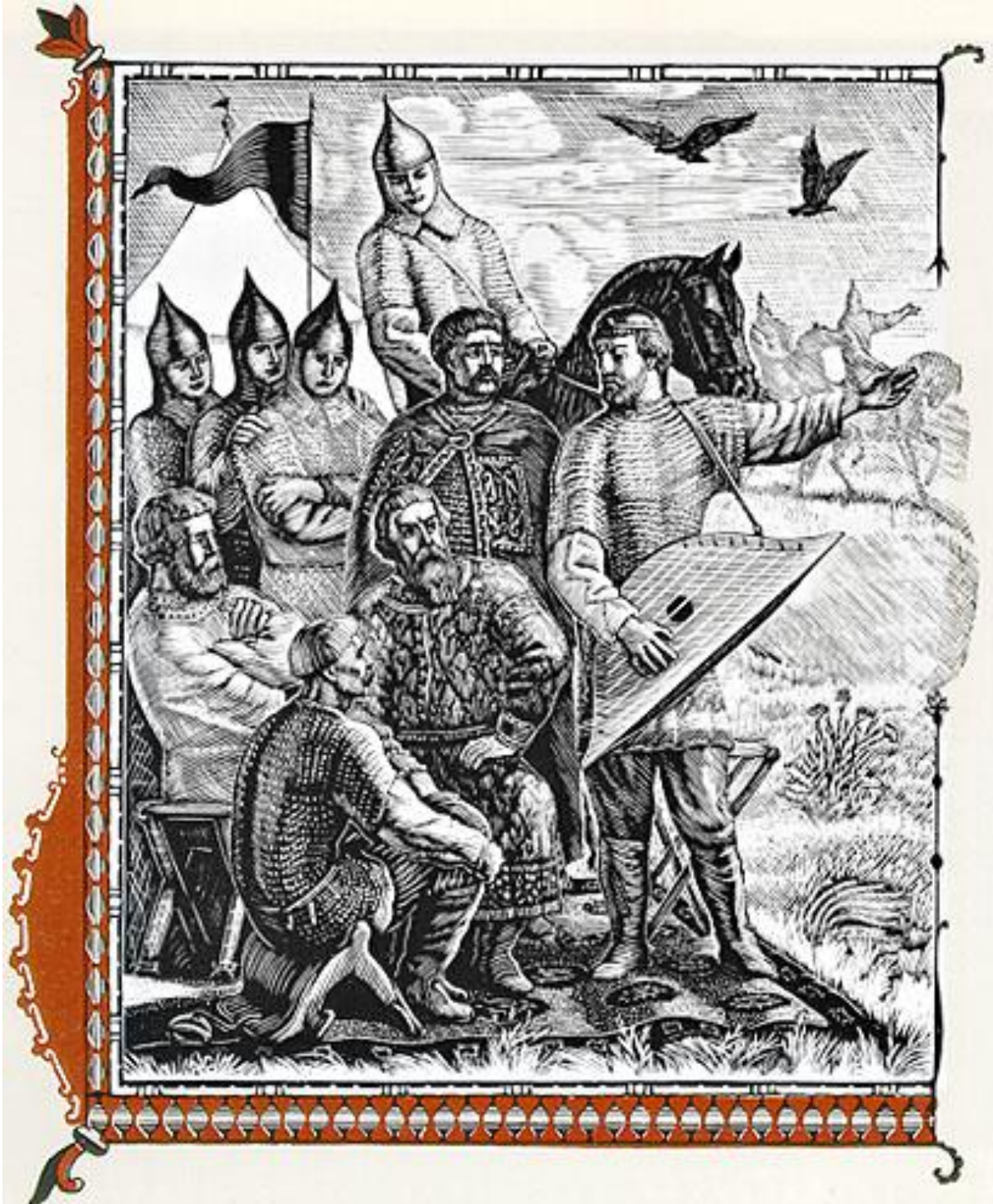
Нарешті автори брошури стверджують, що цілий ряд публіцистичних творів П. Тичини теж є переконливим свідченням його міцних зв'язків зі світовим письменством.

СПРАВА ВСЬОГО ЖИТТЯ – «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Упродовж багатьох століть «Слово о полку Ігоревім» посідає важливе місце у духовному розвитку українського народу. Цей геніальний твір Київської Русі тісно пов'язаний з Чернігово-Сіверщиною, з краєм над Десною, Сеймом, Сулою, Ворсклою. Це відзначають автори багатьох розвідок, зокрема учасники сумських наукових конференцій «Слово»-знавці, які йдуть за такими дослідниками пам'ятки, як О. Потебня, М. Грунський, П. Попов.

До проблеми дослідження «Слова о полку Ігоревім» зверталися здавна. А говорячи про стан розвитку наукової думки в XVIII ст. серед дослідників «Слова», таких корифеїв, як І. Болтін й І. Єлагін, що склали петербуржський гурток А. Мусіна-Пушкіна, які знали «Слово» в рукописах, значне місце посідав М. Карамзін. Він був відомим письменником і блискуче розпочав свою діяльність як історіограф, коли

отримав звістку про те, що в Спасо-Ярославському монастирі знайдено цікавий староруський рукопис про похід Ігоря Новгород-Сіверського на половців. Коли граф А. Мусін-Пушкін приїхав в Москву, то Карамзін за правом руського історіографа випросив у нього цей рукопис, з яким ознайомився задовго до його опублікування.



В. Фаворський «Автор "Слова о полку Ігоревім" серед князів та дружинників»

Карамзін настільки захопився «Словом», що вважав за необхідне повідомити про цю знахідку всьому світу. Він наголошує, що невідомий автор XII ст. з високою майстерністю відобразив картину «високого героїзму... одної кривавої битви», а також виразив своє співчуття, що не має дару великого Бояна, щоб достойно зобразити події. «Вочевидь, – наголошує Карамзін, – і до нього були в Росії великі поети, творчість яких поглинута віками. Літописи наші не говорять про цього Бояна; ми не знаємо, коли він жив і коли співав, але ця шана, яка надається його творам, примушує чуттєво співчувати про втрату його витворів». Через декілька років Карамзін знову повертається до дослідження «Слова о полку Ігоревім», переказує його зміст, виділяє найяскравіші місця в тексті староруського твору: сонячне затемнення, страшною різанини, плач Ярославни та інше, – тобто головним чином події історичного характеру.

В поясненні і оцінці «Слова» проявилася широка обдарованість Карамзіна як філолога, літературного критика, публіциста й письменника, а також як видатного руського історіографа. Він виявився гідним тлумачником великої пам'ятки літератури Старої Русі.

Так, К. Ушинський, досліджуючи «Слово о полку Ігоревім», прагнув виділити головні причини, що обумовили похід князя Ігоря на половців й появу самого твору. Він наголошував, що головна причина – уособиці в самій Русі. Ушинський в своїй історичній розповіді «Похід Ігоря, князя Новгород-Сіверського», створеного на основі «Слова о полку Ігоревім», розповідає про набіги на Русь половців в 1184 і 1185 рр. й успішної боротьби з ними великого київського князя Святослава (двоюрідного брата Ігоря). Але Ігор в цих походах участі не брав. Зокрема, Ушинський наголошує, що «перемоги Святослава не давали спокою удалому Ігорю і його північним братам, північним князям», і саме тому вони прагнули виступити сепаратно (про що, навіть, не повідомили великого князя).

Так, говорячи про трагічне закінчення походу Ігоря, він пише: «Не трапилося б такого нещастя, якби князі позабули про суперечки, не заздрячи один одному, пішли на половців дружно, якби Ігор дав знати про свій похід Святославу Київському, а не пішов у степ таємно від нього. Погубила Ігоря і його дружину молодецька сміливість».

Працюючи над твором «Слово о полку Ігоревім» у дослідників цього твору склалися різні погляди на постать князя Ігоря. Так, М. Лазарко відзначав, що князь Ігор зображений «неоднозначно, не просто як позитивний чи негативний персонаж, що було характерно

для літератури тих часів. Він ще не образ-тип, але й не образ-схема. В ньому виразно розпізнається конкретна історична особа, в якій узагальнені характерні риси ряду подібних представників феодальної верхівки періоду роздроблення Київської Русі останніх десятиріч її існування» (П. Охріменко. Один із Ольговичів. Червоний промінь, 14 березня 1985 р.).

Хоч Ігор Святославович показаний у «Слові» хоробрим і благородним воїном, патріотом, захисником Руської землі, але водночас автор повісті-поєми картає свого улюбленого і відчайдушного князя за непродуманий сепаратний похід, що завершився поразкою русичів і «відкрив ворота» половцям на Русь.

Спираючись на характеристики, що їх подають стародавні джерела (невідомі нам літописи, використані В. Татіщевим в «Истории Российской», Іпатіївський літопис), також на народні перекази й легенди, що до цього часу побутують у деяких місцевостях Чернігово-Сіверщини, П. Охріменко заперечує думки про те, що Ігор Святославович був «середнім князем свого часу ... який турбувався про свою честь більше, а ніж про честь батьківщини» (Д. Ліхачов), «примітивним політиком і невдалим полководцем», що знаходився на «третьорядному положенні серед руських князів узагалі (А. Робінсон). Ті розповіді й характеристики стосовно Ігоря Новгород-Сіверського, що містяться в згаданих вище літописах та фольклорних джерелах, свідчать про його високий авторитет серед народу, який «міг завоювати тільки хоробрий патріот-воїн і визнаний полководець». Подібну думку поділяє й І. Баскевич, відзначаючи, що в «Слові» «і сам Ігор, і мотиви його походу подані в повній суперечності з тією характеристикою», яка дається, наприклад, А.М. Робінсоном.

Значення особи в контексті його часу ще і в тому, що він був ініціатором і натхненником створення Чернігово-Сіверського зведеного літопису, головні ідеї якого перегукуються з ідеями «Слова» (заклики до примирення князівської ворожнечі, до активного об'єднаного наступу проти половців).

Підсумовуючи сказане, необхідно відзначити, що Ігор Святославович був помітною постаттю в історії Русі останньої чверті XII ст., постаттю героїчною, де в чому суперечливою, зі своєю системою політичних поглядів, що еволюціонували в бік розуміння загальноруських інтересів. Автор «Слова о полку Ігоревім» зумів в основному правдиво й по-новаторські, без особливого ретушування, достойними цього князя барвами змалювати його образ.

Так, дослідник «Слова» В. Терлецький приділив значну увагу саме маршруту походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича.

Переважна, якщо не основна, увага надавалась дослідженням заключного етапу маршруту Ігоря Святославовича, визначенню місця знаходження Каяли-ріки, де відбулася битва русичів з половцями. Та ось з поля зору дослідників чомусь випали перші кроки Ігоря Святославовича – від Новгород-Сіверського до Путивля. Певно, тому, що тут буцімто все зрозуміло. Але ж наголосимо, що на цій початковій ділянці маршруту лежало одне з стародавніх Сіверських міст – Глухів.

Автор твору виступає з закликом до об'єднання всіх руських сил. Зрозуміло, що коли б Глухів у той час був удільним князівством і його мешканці (найближчого міста до Новгород-Сіверська) не виступили разом з Ігорем Святославовичем проти половців, то автор «Слова» повинен був висловлювати їм гіркий докір за поразку, саме їм. А оскільки нічого подібного ми в тексті не спостерігаємо, то скоріше за все, Глухів у той час належав Ігорю. Разом з новгород-сіверцями вирушили 1185 р. на половців і глухівці. Тому «Слово о полку Ігоревім» своєю мовчанкою про Глухів висвітлює ще одну сторінку з історії Київської Русі, не відзначену руськими літописами. І в цьому ще одна заслуга цього геніального твору, як достовірного історичного джерела.

У наш час справу попередників активно продовжував професор Сумського педінституту П. Охріменко, який створив осередок знавців «Слова о полку Ігоревім», що охоплює всі регіони України, а також представників «Слово»-знавчої науки Російської Федерації і Білорусії. Упродовж 1983 – 1996 рр. вони провели вісім наукових конференцій, з них сім республіканських і одну міжнародну. Матеріали цих зібрань опубліковані у відповідних наукових збірниках, виданих у Сумах. «Слово»-знавці Сумщини заклали основи для підготовки видання українського енциклопедичного довідника «Слово о полку Ігоревім».

Науковою роботою Охріменко захопився ще у студентські роки; його увагу привернуло, зокрема, «Слово о полку Ігоревім». Будучи першокурсником, під керівництвом професора С. Маслова написав реферат про зв'язок «Задощини» зі «Словом». Лекції з давньої української літератури прослухав у відомого літературознавця, професора П. Попова, який досить детально аналізував зв'язки «Слова» з Чернігово-Сіверщиною. Спецкурс із проблем «Слово о полку Ігоревім» засвоїв у професора М. Грунського. Ці наставники, вихідці з Чернігівщини і Сумщини, сформувавши у молодого дослідника

інтерес до пам'ятки, насамперед до хронології, авторства і місця написання «Слова».

Перші публікації П. Охріменка з питань «Слова о полку Ігоревім» з'явилися в 50-60-х рр., але систематично вивчати його він почав у 70-х рр. З 1975 р., видрукувавши ряд статей і брошуру «Проблемы хронологии, авторства и реставрации текста "Слова о полку Игореве"», П. Охріменко активно включився в розробку проблем цієї пам'ятки, про що свідчать його публікації в наукових і популярних виданнях, а також окремо видані праці «Проблема вивчення "Слова о полку Ігоревім"» (Суми, 1980) і «Як читати "Слово о полку Ігоревім"» (Суми, 1986).

Підготовка до 800-річчя «Слова о полку Ігоревім» – геніальної пам'ятки нашої давнини, званої в усьому світі – зумовила нову хвилю зацікавленості до неї. Знаменний ювілей цього унікального твору відзначався, за ухвалою ЮНЕСКО, в світовому масштабі, що ще більше посилювало увагу до «Слова» громадськості, його дослідників зокрема.

Характерно, що під час підготовки та відзначення ювілею дуже помітно зріс інтерес до «Слова о полку Ігоревім» не лише в наукових центрах, але й на периферії. Це дало у ряді випадків відчутні наслідки в його осмисленні. Переконалим свідченням цього можуть бути, наприклад, результати сумських наукових конференцій, присвячених проблемам «Слова».

Перші сумські наукові конференції з вивчення «Слова» стосувалися головним чином проблем хронології, авторства і місця написання цього твору (1983), його тісних зв'язків з древньою Чернігово-Сіверщиною (1984) і нашим часом (1985).

Характерною рисою сумських «Слово»-знавчих конференцій, в тому числі ювілейних, було те, що вони мали проблемно-тематичний характер. З тої чи іншої проблеми на них висловлювались та обговорювались різні точки зору і формувалось оптимально об'єктивне її розв'язування. Учасники конференції в атмосфері обміну думками та дискусій визнали провідні тенденції, відстоюючи свої позиції, а у ряді випадків захищали їх у спеціальних та масових друкованих органах.

Всі три сумські ювілейні конференції, а також публікації їх учасників отримали схвальні відгуки ряду спеціалістів. Було визнано, що «Суми стали своєобразним центром підготовки к 800-летию «Слова о полку Игореве»», що сформувалася «сумська група дослідників «Слова»». До речі, цю групу ми називаємо сумською як базовою, за місцем проведення її конференції. В них брали участь, крім співробітників Сумського педінституту та інших обласних

організацій, співробітники Академії наук України, працівники Чернігівського, Харківського, Київського, Курського педінститутів і Ужгородського університету, викладачі та вчителі училищ і шкіл Путивля, Гомеля, Лубен. Поруч з відомими знавцями «Слова» в сумських конференціях брали участь письменники, аспіранти, студенти, краєзнавці. Отже, згуртувався значний колектив, який зажадав подальшої діяльності в царині освоєння і дослідження знаменитої пам'ятки. Так виникла ідея заснування постійно діючого семінарію по вивченню «Слова о полку Ігоревім» при Сумському педінституті, який розпочав роботу з кінця 1986 р.

Перша наукова конференція учасників сумського семінарію «Слова о полку Ігоревім» відбулася в 1988 р. Її темою стало обговорення наслідків і перспектив дослідження цього твору за матеріалами, що з'явилися в зв'язку з його 800-річчям. Вона була четвертою в ряді сумських «Слово»-знавчих конференцій. Конференція, підводячи підсумок зробленому за період підготовки і святкування ювілею «Слова», відзначила вагомість внеску «сумської групи» його дослідників у загальну «Словиану», в цілому схваливши ті шляхи розв'язання основних проблем досліджуваного твору, які визначилися на попередніх трьох конференціях.

Друга наукова конференція учасників семінарію по вивченню «Слова» (п'ята в загальному рахунку) пройшла 1990 р. В її організації брали участь уже не лише Сумський педінститут і обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а й інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Академія наук України. Учасниками стали, крім ряду попередніх, «Слово»-знавці нових регіонів України й Білорусії, а також Москви, Смоленська, що засвідчує ріст авторитету сумських конференцій. Темою цієї конференції було виявлення історизму і обставин виникнення «Слова».

У шостій сумській науковій конференції взяли участь уже не лише дослідники «Слова о полку Ігоревім» України і представники «Слово»-знавчої науки Білорусії та Росії, але й репрезентатори вивчення цієї пам'ятки української діаспори. Дійшли висновки про необхідність об'єднання сил у справі більш глибокого дослідження твору, зокрема про створення з цією метою всеукраїнського центру або хоча б осередку (місце його – в Сумах).

Сьома республіканська наукова конференція відбулася в Сумах 1994 р. На ній визначилася важлива проблема специфіки «Слова о полку Ігоревім». Взагалі розробка проблеми розвитку української науки

про «Слово» постала вкрай необхідною, оскільки вона впродовж майже двох століть або замовчувалася, або «приєднувалася» до російського «Слово»-знавства. Ось чому наукове освітлення історичного шляху саме українського «Слово»-знавства є одним з актуальних завдань, яке постало перед учасниками сумських наукових конференцій і всіх українських дослідників твору.

Так, П. Охріменко та доцент О. Охріменко підготували навчально-методичні посібники: «Вивчення «Слова о полку Ігоревім» у середній школі. Навчально-методичний посібник для вчителів-словесників українських шкіл» (Суми, 1993) і «Основні проблеми і деякі нові аспекти вивчення «Слова о полку Ігоревім» у вищій школі. Посібник для учителів-медієвістів і студентів-філологів» (Суми, 1995).

В одній з цих праць «Проблема вивчення «Слова о полку Ігоревім»» професор П. Охріменко звертається до таких спірних питань, як і коли було написано «Слово о полку Ігоревім», хто його автор.

П. Охріменко вважав, що у вивченні «Слова о полку Ігоревім» дуже важливе значення має по можливості найточніше визначення часу його написання. Для цього – пише Павло Павлович – необхідні більш-менш точні дані про час повернення Ігоря з полону. В Київському літописі відзначено, що Ігор повернувся того 1185 р., коли відбувся похід. Це ж підтверджують Володимиро-Суздальський і Єрмолинський літописи.

Якщо звернутися до тексту «Слова», то час повернення Ігоря з полону, вказаний у літописах, можна уточнити. У виключно поетичній сцені втечі Ігоря на батьківщину, що його звільнення було просвіщено самим Богом через послані на море смерчі. А смерчі на морі бувають, за твердженням природознавців лише в спеку, частіше всього весною або на початку літа. Крім того, як відзначено в «Слові», Ігорю сприяла вся природа, зокрема птахи. А таке, особливо співи соловейків, властиве періоду розпалу весни і раннього літа. Таким чином, у цей час, скоріше за все на початку літа 1185 р., і повернувся Ігор на батьківщину. Десь незабаром з'явився і геніальний твір про його похід, у якому нічого не говориться про події після 1185 р.

У тексті «Слова» є більш точні свідчення про час виникнення цієї пам'ятки. Це місце слід тлумачити так: уже невесела година настала на Русі, вже рослинність цілинного степу прикрила побитих воїнів Ігоря – їх трупи покрились травою. Так можна було писати (доводить Охріменко) лише незабаром після походу, саме літом чи восени, бо в наступному році від «сили» залишилися б тільки кості.

Отже, аналіз «Слова о полку Ігоревім» і відповідних історичних та археологічних матеріалів дає підставу стверджувати, що ця коштовна пам'ятка Київської Русі виникла десь у літньо-осінній період 1185 р.

Що до авторства «Слова» то, як вважав П. Охріменко, це питання є одним з найскладніших. Вже перші дослідники твору, такі як М. Карамзін, М. Максимович і інші, правильно стверджували, що її автор був світською людиною, переконаним патріотом, який ревно ставився до долі батьківщини, прекрасно знав історію, географію, природу, військову справу і мови багатьох народів. У той же час він був геніальним майстром художнього слова.

Симпатії автора «Слова» до Чернігово-Сіверщини, які чіткіше відмічають його загально-руський патріотизм, очевидні. Цілком закономірно напрошується висновок про те, що автор твору походить саме з Чернігово-Сіверщини. Цей висновок, зокрема ґрунтується на тому, що в слові чітко відбилися культурно-літературні традиції і ряд мовних особливостей древньої Чернігово-Сіверщини. Що до соціального становища автора «Слова», Охріменко вважав, що він був наставником Ігоря. Встановити власне ім'я автора твору поки що не вдається. Але з впевненістю можна сказати, що цей геніальний поет хоч і спілкувався з княжим середовищем, був яскравим виразником народних інтересів. Його власне ім'я, приховане від нас часом, необхідно шукати серед найпрогресивніших суспільно-культурних діячів Чернігово-Сіверської землі другої половини XII ст.

В доказ того, що «Слово» було написане на Чернігово-Сіверщині, а не в Києві, тим більше в придворному середовищі Святослава Всеволодовича, як вважає багато дослідників цього твору, окрім явного співчуття автора до Ігоря і Всеволода, яке просто «випірало» в його тексті, є й те, що саме на землях Чернігово-Сіверщини існує багато легенд і переказів про невдалий похід Ігоря.

Про похід Ігоря Святославовича розповідають по-різному. Наприклад, в переказах і легендах с. Ігорівка Буринського району Сумської області запевняють, що він прийняв похід на половців, а в переказах села Яцино Путивльського району – то на половців, то на «татарву». В останньому випадку – характерне для багатьох фольклорних творів змішання подій в результаті їх затемнення протягом часу.

В переказах, записаних в селі Яцино, говориться, що похід Ігоря Святославовича був «дуже-предуже» давно. Характерно, що із його учасників називають лише Ігоря з сином Володимиром, можливо,

як найбільш відомі путивльцям: «Йшла між людьми чутка, що Ігор ходив на половців з сином-парубійком» (Володимир в той час виповнилося 15 років). Далі йде таке зауваження: «Похід виявився невдалим», – Ігор і Володимир «попали в плен... і важко їм було там, ібо за ними чатували і не всігди їсти-пити давали». Останнє зауваження не відповідає дійсності, але цілком відповідає народним уявленням про полон.

Також в переказах велика увага приділяється Ярославні – дружині Ігоря, яка в Путивлі очікувала його повернення з походу. Але вона не лише плакала, а й організувала оборону Путивля. Ярославна, згідно з переказами с. Яцино, після оборони Путивля чекала із половецького полону чоловіка та сина – «і все ж діждалася». Та насправді, вона діждалася в Путивлі лише Ігоря, а син повернувся із полону лише через два роки. Такі неточності в переказах трапляються досить часто.

Про те, що Ярославна знаходилася під час походу Ігоря в Путивлі, повідомляється і в переказах с. Нова Слобода Путивльського району. В них також говориться про те, що Ярославна організувала оборону Путивля, але насправді обороною Путивля керував Володимир Ярославович – рідний брат Єфросинії Ярославни. Очевидно, йому активно допомагала сестра, яка користувалася повагою і популярністю серед народу. Такою ж мудрою і мужньою жінкою-патріоткою вона зображена і в «Слові о полку Ігоревім».

У 1984 р. Охріменку вдалося зробити запис однієї цікавої розповіді в Путивлі про Ярославну: «У нас були такі чутки, що Ярославна, дізнавшись про полонення Ігоря, зібрала військо, пішла в половецьку степ і розбила орди половців. Тому в Путивлі встановлено пам'ятник саме їй, а не Ігорю».

Ця сучасна інтерпретація, можлива, оскільки саме в Ігореві автор вбачає головного винуватця поразки новгород-сіверців перед половцями. Тому встановлення пам'ятника Ярославні в 1982 р. було зроблено з тією думкою, що саме Ярославна – символ руської жінки взагалі. І через це вона зображена у вигляді простої жінки – босою з непокритою головою.

Плин часу не заглушив народних переказів і легенд про далеке минуле, що зображено в «Слові». Вони дожили до наших днів, головним чином на Путивльщині, в першу чергу в самому Путивлі, а також в селі Ігорівка на Новгород-Сіверщині, які тісно пов'язані з найважливішими героями і подіями «Слова о полку Ігоревім». Саме тому Павло Охріменко говорив, що перекази й легенди мають велике

пізнавальне значення, в багато чому допомагають глибше зазирнути в сутність цього твору.

Водночас під керівництвом П. Охріменка у Сумському педінституті йшла підготовка до восьмої наукової конференції з теми: «Відгук “Слова о полку Ігоревім” в українській і зарубіжній літературі» (травень 1996 р.) В ній взяли участь відомі «Слово»-знавці України із кількох зарубіжних країн. На цьому зібранні було ухвалено рішення про підготовку українського енциклопедичного довідника «Слова о полку Ігоревім», що мав виконати Всеукраїнський осередок «Слово»-знавців спільно з відділом давньої літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. З цього питання, зокрема, виступив доктор філологічних наук О. Мишанич.

Вже два століття, як вчені прагнуть осягнути таїни «Слова о полку Ігоревім», збагнути його зміст. У цьому процесі важливе місце належить с. Залізняк, що під Сумами. Саме тут у ХІХ ст. просвітитель Олександр Паліцин першим на Україні здійснив переклад (російською мовою) «Слова», звідси й почалося поетичне осмислення та вивчення дорогоцінної пам'ятки минулого на Сумщині.

Наприкінці ХVІІІ – ХІХ ст. в селі Залізняк збирався просвітительський гурток, керований Паліциним, який не безпідставно називали академією, адже він ніс академічні знання. Нині все більшого розголосу набуває населений пункт, де проводять щорічні літературні свята, присвячені шедевр давньоруської літератури.



Науковці і письменники, які приїжджають в село Залізник, як правило, розповідають жителям села про наукові розвідки, пошуки і знахідки, читають свої твори, надихані «Словом».

Залізниківці знайомлять з роботою діячів «Паліцинської академії», дізнаються з новітніх перекладів «Слова» Василя Шевчука, Богдана Стельмаха про проблеми «Слово»-знавства. На останньому святі читав свій тільки-но завершений переклад цього твору сумський поет Леонід Стрельник.

Маємо підставу твердити, що залізниківці добре обізнані з проблематикою «Слово»-знавства. Адже перед ними виступали науковці Сумського педінституту та краєзнавці, які розповідали і про значення паліцинського перекладу, і про вклад у вивчення твору учених-земляків Олександра Потебні, Миколи Грунського, Павла Попова, і про ймовірний маршрут, яким рухалося військо князя Ігоря на половців.

До села Залізник приїжджав неодноразово і П. Охріменко, який належав до найвидатніших поціновувачів «Слова». Він розповідав про специфіку даного твору, про його історичне значення. Вивчаючи «Слово о полку Ігоревім», залізниківці осягають і самих себе. В цьому, очевидно, і полягає передусім притягуюча сила літературних свят.

Плідна багаторічна «Слово»-знавча праця П.П. Охріменка у Сумському педінституті (університеті) має вагомні результати. Він – ініціатор проведення сумських наукових конференцій, «Паліцинських читань». Основні його наукові ідеї вміщені у працях: «Проблемы хронологии, авторства и реставрации текста "Слова о полку Игореве"» (Суми, 1975); «Актуальные проблемы "Слова о полку Игореве"» (Суми, 1983); «Ігор Святославович як герой «Слова о полку Ігоревім» і як історична особа» (1985); «Про специфіку «Слова о полку Ігоревім» як літературної пам'ятки» (Суми, 1994); «Його надихало “Слово”» (про Євгена Маланюка, газ. «Сумщина», 14 лютого 1997р.) і багато інших цінних творів.

П. Охріменко наголошував, що «Слово о полку Ігоревім» – це безсмертний твір Київської Русі, з часом набирає все більшого розголосу. Воно увійшло органічною складовою частиною в духовне життя українського, а також інших слов'янських народів. Не випадково його 800-річчя відзначалось 1985 р. за ухвалою ЮНЕСКО в світовому масштабі як пам'ятки неперехідного значення, ідеї миру й гуманізму якої відіграють важливу роль у формуванні духовної культури світу.

«Слово о полку Ігоревім», з'явившись у кінці ХІІ ст., почало своє нове життя після його першої публікації в 1800 р. Воно відразу ж стало предметом пильного дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Згодом «Слово» почало вивчатися в університетах та деяких інших вищих і в багатьох середніх школах України.

Питання про вивчення «Слова о полку Ігоревім» у середній школі відноситься до актуальних і, сказати б, наболілих. Понад півтора століття воно розробляється рядом педагогів і вчених-філологів, але бажаних наслідків ще не досягнуто. Справа в тому, що весь час активно поповнюється наука про «Слово», яку ми називаємо «Слово»-знавством, без урахування чого не можна вивчати в школі цю складну, навіть де в чому все ще загадкову пам'ятку, «на рівні часу». Це стосується, зокрема, останнього десятиріччя, коли – в зв'язку з підготовкою й відзначенням 800-річчя «Слова» – з'явилося багато нових праць про нього, причому часто дискусійних, суперечливих, а то й діаметрально протилежних у висновках. Безумовно, розібратися в них не лише учням, й учителям нелегко, досить часто просто неможливо. Мабуть, саме цьому в підручниках з літератури для середньої школи до цього часу по суті оминаються або в кращому випадку даються приблизно-описово такі складні, але суттєво важливі проблеми, як хронологія, авторство і місце виникнення «Слова о полку Ігоревім». Без відповідного їх вияснення, як і деяких інших проблем цього надто важливого твору, його вивчення буде недостатнім, а то й поверховим.

Найголовнішим завданням учителів середньої школи має бути насамперед знайомство з новими досягненнями в царині «Слово»-знавства і шляхами доведення їх до розуміння учнів. Переобтяжувати їх інформацією наукового, а тим більше науково-дискусійного характеру не слід, – учням необхідно повідомляти лише найголовніше, але вчителям-словесникам потрібно знати стан розробки хоча б основних проблем «Слово»-знавства ґрунтовніше, бо лише при цій умові будуть досягнуті бажані наслідки, а також вивчені потрібні методи подання та освітлення відповідного матеріалу. Саме з цією метою П. Охріменко видавав ряд своїх праць у дослідженні «Слова о полку Ігоревім», серед яких одне з найголовніших місць для вчителів-словесників посідає його брошура «Як читати «Слово о полку Ігоревім»». У ній Охріменко виділяє головні труднощі у прочитанні твору та його правильному зрозумінні. Зокрема, він наголошує, що однією з найбільших проблем є діалектні розрізнення у мові східних слов'ян, що були характерними для часу написання «Слова». Так, деякі голосні

на письмі позначаючись певними літерами, вони у вимові мали свої нюанси. Якщо ж урахувати ще й те, що мова «Слова» в цілому є народно-літературною, але й з домішками старослов'янizmів, то складність проблеми відтворення читання стане цілком очевидною. При цьому Павло Павлович Охріменко наголошує, що труднощі на цьому не закінчуються. Він пише: «Справа в тому, що «Слово о полку Ігоревім» дійшло до нас не в оригіналі, а в списку другої половини XV – початку XVI ст., текст якого покладений в основу першого і всіх наступних видань цієї пам'ятки (частіше всього з відповідним виправленнями, зробленими дослідниками-філологами протягом майже двох сторіч). Отже йти за першодруком «Слова» чи пізнішими його публікаціями у вирішенні проблеми читання цього твору треба обережно, з багатьма застереженнями. Ще К.Д. Ушинський тонко підмітив, що розмовна мова Новгород-Сіверщини є «середньою ланкою» між українською, російською й білоруською мовами. В «Слові» спостерігається така ж «мішанина наріч», що у незнаючих могло викликати враження штучної мови, але в знавців діалектиків Новгород-Сіверщини і – ширше – Чернігово-Сіверського регіону – підтвердження їхньої безсумнівної близькості до мови «Слова».

Ще одна особливість якості ніби неочікувано вирізняє «Слово о полку Ігоревім» із літературних пам'яток Київської Русі, а саме різка невідповідність його поширення в давні часи високому ідейно-художньому рівні. Будучи геніальним твором, «Слово», як це не дивно, дійшло до нас в єдиному списку. Якщо взяти до уваги те, що воно виникло на досить глухій сіверській окраїні метрополії, де зароджувалася ідея утворення нової державної організації Руської землі – України-Русі, а також те, що воно згодом відгукнулося головним чином в літературі колишньої Чернігово-Сіверської «волості» і частково в південно-західних та північно-східних землях колишньої Київської Русі, то можна зробити висновок про досить скромне поширення цього дорогоцінного твору в давні часи, обмежене в основному периферією в недавньому минулому могутньої Київської держави. Це можна пояснити, скоріше всього, тим, що дана пам'ятка була свого роду винятком, була небажаною з церковно-офіційної точки зору, оскільки не відповідала пануючим християнсько-релігійним уявленням. А не відповідала вона їм через язичницьке світовідчуття і світосприйняття та рясні язичницькі ремінісценції, що було на ті часи свідченням небезпечного вільнодумства. Хоч автор «Слова» і був християнином, але як поет не дотримувався в своїй творчості релігійно-християнських

«кліше», обов'язкових для тодішньої літератури. Крім того, він, очевидно, далеко не байдуже ставився до культури і віри предків, які ввійшли в плоть і кров народу, а отже – і в його творіння, що не має аналогів «по язичництву» серед творів свого часу. Це дає підставу стверджувати, що «Слово» відносилось до заборонених творів і тому не набуло відповідного поширення. Таким може бути найімовірніше пояснення парадоксу невідповідності ідейно-художньої сутності цього виняткового твору, його ступеню поширення у давній період.

Велику складність становить також осмислення характеру «міфологічності», а також своєрідності мови, художніх прийомів, жанру й ряду інших компонентів цієї пам'ятки, які чекають наукової трактовки в плані в'яснення її специфіки.

Отже, «Слово о полку Ігоревім» у всіх відношеннях є твором незвичайним, специфічним у багатьох конкретних виявах і своїй ідейно-художній сутності в цілому. А тому учасники Сумських наукових конференцій в міру своїх можливостей прагнули вирішити всі найважливіші недоліки, розтлумачити зміст для широкого кола читачів, зробити його ще більш «доступним» для розуміння. І в цій роботі, звичайно ж найвизначніше місце посідає Павло Павлович Охріменко, який був організатором проведення Сумських наукових конференцій, присвячених дослідженню «Слова о полку Ігоревім». Він дійсно перетворив Суми на центр дослідження «Слова», саме сюди з'їжджалися науковці із всієї України, щоб взяти участь у дослідженні твору Київської Русі, а також ознайомитися з новими досягненнями у царині цих досліджень. І П. П. Охріменко був дійсно радий з цього приводу, адже свою роботу він провадив на громадських засадах, але при цьому «вкладав у цю роботу всю свою душу», бо прекрасно розумів все значення своєї роботи для майбутніх поколінь.

І не зважаючи на всі складності у прочитанні «Слова о полку Ігоревім», Охріменко ні на мить не відступає від тієї думки, що ця пам'ятка є неоціненним твором не лише в літературному, але й історичному, краєзнавчому планах.

Отже, внесок професора П. Охріменка у вивчення і популяризацію «Слова о полку Ігоревім» вельми відчутний і вагомий. Утверджуючи національну культуру, він упевнено повертав «Слово» в рідне русло, щоб воно послужило відродженню історичної пам'яті народу і розголосу слави Батьківщини. Свідченням цього є науково-організаційна робота і публікації (їх понад ста) П. Охріменка, присвячені важливим проблемам «Слова о полку Ігоревім» та його популяризації в Україні й усьому світі.

СЛОВО ЗАКЛЮЧНЕ

Є люди, які залишають після себе глибокий слід.
З роками він не тільки не міліє, а навпаки, стає помітнішим.
І тільки тоді починаємо розуміти, кого ми втратили.

Усе сказане повною мірою стосується відомого письменника, професора Сумського педінституту Павла Павловича Охріменка. Він пішов з життя тоді, коли в нього було стільки планів на майбутнє: хотів завершити багаторічну дослідницьку роботу над «Словом о полку Ігоревім». Цей твір, як він переконливо довів, виник якщо не на терені нашої області, то зовсім поруч і започаткував собою наші літературні традиції. Ще хтозна, чи дала б згодом Сумщина таких корифеїв літератури, як Пантелеймон Куліш, Яків Щоголів, Павло Грабовський, Олександр Олесь, Іван Багряний, інших майстрів красного письменства, коли б не було «Слова»... І зараз воно вчить і надихає наших письменників. Як вчить і надихає образ невтомного дослідника, одного з фундаторів Сумської письменницької організації П. Охріменка.

Дехто дивувався, ну навіщо йому, уже відомому письменнику і вченому цей клопіт. Одних науково-практичних конференцій, присвячених «Слову...», П. Охріменко підготував і провів аж сім. Вони мали широкий резонанс не лише на Сумщині, а й далеко за межами України. Більше того, робилося все це з власної ініціативи виключно на громадських засадах. Тоді, як він уже досяг інтелектуальних вершин, одержав усі можливі звання і наукові ступені: професор, доктор філології, академік вищої школи, заслужений працівник освіти України. Можна було б уже, як мовиться, і пошабашити або працювати в півоберта, але Охріменко був не з того тіста. Бо, мабуть, розумів, що цим самим він вписує свою яскраву сторінку в історію культури. За його життя педінститут і Сумщина перетворилися у всеукраїнський центр з вивчення «Слова...». До нас літературознавці їхали звідусіль, навіть з-за кордону. Та перегодом, коли не стало Охріменка, цей процес поступово згасає, як багаття, в яке не підкидають хмизу.

Взагалі П. Охріменко просто вражав усіх багатогранністю своєї діяльності. Переобтяжений викладацькою і науковою роботою, він знаходив час керувати літературною студією «Зажинок» при обласній молодіжній газеті «Червоний промінь».

Студію відвідували студенти, старшокласники, молоді вчителі, журналісти, службовці, усі, хто кохався в красному письменстві.

І відвідували залюбки, бо тут, як ніде, панувала невимушена, доброзичлива, творча атмосфера. Але нерідко спалахували творчі дискусії, суперечки, які нерідко переростали в перепалки. Навіть жіноцтво забувало про стриманість. Та досвідчений педагог уміло направляв дискусію в потрібне річище, даючи можливість кожному висловити свою думку, бути активним учасником творчого процесу, а не пасивним спостерігачем. Під його керівництвом, а з нею і газета перетворилися у справжню кузню журналістських та літературних кадрів. До свого десятирічного ювілею (1985) студійці спромоглись видати в Харківському видавництві «Прапор» колективну збірку «Зажинок». Упорядник П.П. Охріменко відбирав для неї твори найбільш обдарованих літстудійців. Згодом багато з них стали професійними письменниками. Але, на жаль, були й такі, що передчасно зійшли з дистанції.

Керуючи студією «Зажинок», Охріменко вписав ще одну яскраву сторінку в літературний процес області. Це був своєрідний подвиг, який не забувається. Тому він ретельно збирав усе (оголошення, літературні сторінки, окремі твори студійців) і завбачливо, уже перед смертю здав до письменницької організації.

Взагалі П.П. Охріменко протягом свого життя вдало поєднував літературу, педагогіку, краєзнавство. І всіх, хто близько знав його, просто вражала енергія, виняткове життєвідчуття, постійна готовність до нових пошуків та випробувань, його ретельність, обов'язковість, порядність.

Отож нам завжди не вистачатиме Павла Павловича Охріменка, колеги, друга, і чуйного наставника молоді.

ПРИМІТКИ

1. Ахрыменка, П. Летапіс братэрства. Аб беларуска-ўкраінскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сув'язях / П. Ахрыменка. – Мінск, 1973.
2. Голубченко В. Ю. «Слово»-знавці / В. Ю. Голубченко. – Суми, 1998.
3. Петров Г. Першовідкривач / Г. Петров // Вперед. – 1979. – 14 липня.
4. Голубченко В. Ю. Доктор, професор, академік П. Охріменку – 75 / В. Ю. Голубченко // Вперед. – 1994. – 16 липня.
5. М. Т. Симонов (Номис): матеріали наукової конференції, присвяченої 170-річчю від дня його народження / упор. Охріменко П. П. – Лубни, 1993.
6. Основні публікації професора П. П. Охріменка за 1940 – 1990 рр. / упор. Охріменко О. Г. – Суми, 1991.
7. Охріменко П. П. Остання битва наливайківців і її відгук в усній народній творчості. До 400-річчя Солоницької битви і мученицької смерті Северина Наливайка / П. П. Охріменко. – Суми, 1997.
8. Охріменко П. Кобзарська думка про голодомор / П. Охріменко // Голодомор на Сумщині. 1932 – 1933 : Зб. праць. – Суми, 1993. – С. 140-146.
9. Охріменко П. П. Звіт про роботу виконавців бюджетної теми МО України «Проблеми “Слова о полку Ігоревім” і його вивчення у вузі та середній школі» за перше півріччя 1995. – Суми, 1995.
10. Охріменко П. П. Значення «Слова о полку Ігоревім» у патріотичному вихованні учнівської молоді. – Суми, 1996.
11. Охріменко П. П. Павло Тичина і світова література / П. П. Охріменко, О. Г. Охріменко. – Суми, 1996.
12. Охріменко П. П. Проблеми вивчення «Слова о полку Ігоревім»: методичні рекомендації вчителям-словесникам / П. П. Охріменко. – Суми, 1980.
13. Охріменко П. П. Іван Франко і світова література / П. П. Охріменко, О. Г. Охріменко. – Суми, 1996.
14. Охріменко П. П. Сумські словознавчі конференції і завдання сучасної української науки про «Слово о полку Ігоревім» / П. П. Охріменко. – Суми, 1995.
15. Охріменко П. П. Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш / П. П. Охріменко. – Суми, 1994.

16. Охріменко П. П. Тарас Шевченко і Білорусія / П. П. Охріменко. – Київ, 1960.
17. Охріменко П. П. Історизм і обставини виникнення «Слова о полку Ігоревім» / П. П. Охріменко. – Суми 1990.
18. Охріменко П. П. Вивчення «Слова о полку Ігоревім» у середній школі / П. П. Охріменко. – Суми, 1993.
19. Охріменко П. П. Як читати «Слово о полку Ігоревім» / П. П. Охріменко. – Суми, 1986.
20. Охріменко П. П. «Слово о полку Ігоревім» і наша сучасність / П. П. Охріменко. – Суми, 1985.
21. Охріменко П. П. Результати й перспективи дослідження «Слова о полку Ігоревім» / П. П. Охріменко. – Суми, 1988.
22. Охріменко П. П. Специфіка «Слова о полку Ігоревім» як літературної пам'ятки / П. П. Охріменко. – Суми, 1994.
23. Охріменко П. П. Актуальні проблеми «Слова о полку Ігоревім» / П. П. Охріменко. – Суми, 1983.
24. Скакун В. ... І на Україну повернувся / В. Скакун // Діалог. – 1999. – 16 липня.
25. Столбін О. Пам'яті невтомного дослідника / О. Столбін // Червоний промінь. – 1999. – № 9.
26. Столбін О. Творчий племінь / О. Столбін // Сумщина. – 1994. – 16 липня.

ДОДАТКИ



М. Реріх «Боян»

АВТОР «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ЯК УЧАСНИК ОПИСАНОЇ НИМ ПОДІЇ

В осмисленні «Слова о полку Ігоревім» одним з важливих завдань є вирішення досить складного питання про те, чи був автор цього твору учасником описаної ним події – походу сіверських князів на чолі з Ігорем Святославичем проти половців весною 1185 року і його наслідників. Сучасні дослідники «Слова» відповідають на це по-різному: і позитивно (стверджувально), і негативно (заперечно). У той же час без розв'язання даної проблеми не можна скласти більш чи менш повного уявлення про автора цього неординарного твору, а також розібратись у деяких його особливостях і прийомах.

Про творця «Слова о полку Ігоревім» як можливого учасника походу Ігоря Святославича на половців писав ще М. Максимович. Його підтримав К. Ушинський, який впевнено твердив, що автор «Слова» «сам, як видно з декількох місць поеми, брав участь у поході сіверського князя» (Современник, 1854, № 2, розділ «Библиография», с. 63).

Згодом досить переконливо відповів на поставлене питання Аполон Майков. Працюючи над перекладом «Слова», він не міг обійтись без розгляду деяких його проблем, що знайшло своє місце в «попередніх зауваженнях» і примітках до цього перекладу (Заря, 1870, №1, с. 81-176). А. Майков не сумнівався в тому, що творець «Слова» був учасником походу Ігоря Новгород-Сіверського і перебував разом в ним у половецькому полоні. В цьому його переконали «вірність, реальність фарб» ряду описів, особливо їх характерних деталей і «живої обстановки, взятої прямо з натури», що може бути притаманним, як правило, очевидцю подій.

Дійсно, зображені в «Слові о полку Ігоревім» картини походу, двох битв русичів з половцями і втечі князя з полону свідчать про ту «живу обстановку», яку не можна так правдиво в деталях відтворити, не будучи з нею наочно знайомим. Це підтверджується, зокрема, текстом «Слова», особливо тими його місцями, де авторська мова йде від першої особи: «Что ми шумить, что ми звенить давеча рано предь зорями? Игорь пълкы заворочаеть»; «А мы уже, дружина, жадни веселія». Першим з цих виразів підтверджує візуальність головної події «Слова» в боку його автора, а другий – власне його свідчення про приналежність до дружини Ігоря Святославича.

Думку про участь автора «Слова» в зображеному ним поході розвинули деякі дослідники радянського часу, в тому числі І. Новиков,

М. Шарлемань, В. Федоров, І. Баскевич, В. Тищенко та ін. Особливо вдала її конкретизація в статті М. Шарлеманя про зображення природи в цьому творі (див.: Слова о полку Игореве. Сборник статей, М.-Л., 1950, с. 212-217), що підтверджує, зосібна, участь автора «Слова» у втечі Ігоря з полону. На це ж звернув увагу В. Тищенко в доповіді на першій сумській науковій конференції 1963 року і в статті, написаній на її основі, «Певец храбрых русичей» (Русская речь, 1984, №4, с. 108-116). Він відзначив «особливу реалістичність» у змалюванні поведження звірів під час походу полків Ігоря. Так же «фактографічно» зображені в «Слові» ніч перед першим боєм, оточення і поразка русичів. «Тут кожна дрібниця, – відзначає автор статті, – говорить про розповідь не з чужих слів... Про поразку автор говорить від свого імені... Ще більшими подробицями насичена картина втечі Ігоря з полону».

Все це переконує в тому, що відтворене автором у «Слові» стосовно походу та його наслідків ним самим бачене, до деталей відчуте і продумане. Можна певно стверджувати, що він дійсно був учасником походу, а також співучасником втечі Ігоря з полону.

З Іпатіївського літопису відомо, що в половецькому полоні разом з Ігорем були син його тисяцького і конюший, які настійно радили князеві тікати «нъ землю Руськую», а також «своихъ слугъ (крім половецьких) съ 5 и съ 6 съ нимъ ъздяшеть». Тут же відзначено, що Ігорю «въ половецехъ...нальзеса мужъ, родомъ половчанинъ, именовъ Лаворъ» (Лавр, Влур, Овлур), який поміг йому втекти на батьківщину.

В «Истории Российской» В. Татищева, в якій широко використані чернігово-сіверські літописні джерела, відзначено, що Ігор утік з половецького полону «сам-пять», тобто з чотирма супутниками. Крім Лавора, в їх числі були, безумовно, близькі до князя син тисяцького і конюший, які з самого початку знаходження в полоні мріяли про втечу. Залишається невідомим, четвертий. Хто ж він? Можна з певністю припустити, що це був автор «Слова» – теж близька до Ігоря людина, за нашим переконанням, його учитель і наставник в дитинстві та юнацтві, а потім – порадник, літописець і співець «діяній» Ігоря та інших Ольговичів.

Як відомо, багато князів Київської Русі мали своїх не тільки співців, а й літописців. Їх вони, звичайно, брали в походи і дипломатичні поїздки (ще з часів Ольги, як зафіксовано в «Повісті временних літ»), в чому Ігор Новгород-Сіверський не був виключенням. І це тим більше, що він відомий не лише як хоробрий воїн-патріот, але й як поборник літописання (продовжувач справи батька), про що свідчить Д Лихачов у розвідці «Русские летописи и их

культурно-историческое значение» (М.-Л., 1947). Так, саме він був ініціатором створення Чернігово-Сіверського літописного вводу («літописця»). В такому випадку можна не сумніватися, що й у поході 1185 р. літописець Ігоря брав безпосередню участь.

До речі, в «Слові о полку Ігоревім» і літописній повісті про похід Ігоря на половців, яка потрапила до Київського літопису разом в Чернігово-Сіверським «літописцем», немало спільного й подібного навіть у таких деталях, як згадка з числа втікачів із половецького полону лише про Ігоря й Лавора. Це одне з свідчень того, що автором чи співавтором даного «літописця» і автором «Слова» є одна особа, її участь у поході Ігоря Новгород-Сіверського на половців забезпечила наочність і «фактографічність» багатьох описів у «Слові», а потім у ряді випадків і в літописній повісті про цю ж подію. Це свідчення «почерку» однієї руки – руки автора «Слова о полку Ігоревім».

Як учитель і наставник Ігоря майбутній автор «Слова о полку Ігоревім», ще задовго до події 1185 р., за своїми обов'язками бував із ним у походах, на полюваннях і т. п. – словом, входив до складу дружини княжича, згодом удільного князя, при якому виступав уже в ролі порадики, літописця і співця. У зв'язку з цим він з повним правом називав себе дружинником (що засвідчує наведений вище вираз із «Слова»: «А мы уже, дружина, жадни веселія»), хоча, якщо сказати по-сучасному, особливих обов'язків і доручень.

Може виникнути питання: а чому ніде, ні в одному літописному записі не згаданий автор «Слова» як близька до Ігоря Святославича людина, яка була, зокрема, з ним у поході 1185 р. і половецькому полоні? На це запитання можна відповісти словами відомого знавця старовини М. Сидорова: «Літописці... зовсім не говорять про тих, кого ми називаємо поетами» (Слово о полку Игореве. М.-Л., 1950, с. 171). Майже відсутні згадки і про князівських літописців, бо вони, як і співці (поети) при князівських дворах, у ті часи вважалися всього-на-всього слугами, про яких сумарно згадується і в літописній повісті про похід Ігоря («сь 5 и сь 6 сь ним»).

Наведене свідчить про правомірність твердження ряду дослідників «Слова о полку Ігоревім» на користь того, що його автор був учасником описаної в цьому творі події. Він був не звичайною людиною в оточенні князя Ігоря Святославича – його порадики, літописцем і співцем, але все-таки з точки зору феодальної знаті – слугою. Цей «слуга» стояв на кілька голів вище своїх господарів, – був сміливим і мудрим наставником князів та бояр і у той же час вірним слугою народу.

КОБЗАРСЬКА ДУМКА ПРО ГОЛОДОМОР

Добре відома виключно важлива роль кобзарів-бандуристів у розвитку самобутнього народного мистецтва України, яке впродовж століть сприяло національно-визвольному рухові та ростові свідомості мас. Адже не випадково гнобителі українського народу, які зазіхали на його волю, вороже ставились до носіїв кобзарського мистецтва і нерідко чинили жорстоку розправу над ними.

Для підтвердження сказаного можна навести хоча б такі два приклади з різних періодів історії українського народу. Так, під час гайдамацького руху другої половини XVIII століття, скерованого проти гніту польських загарбників, було стято голови трьом бандуристам за заклик до боротьби з шляхтичами-насильниками, що засвідчено записом у «Коденській книзі» під 1770 р.

Про незрівнянно жахливий факт розправи над кобзарями – причому вже за «соціалістичної епохи» – дізнаємося зі спогадів, видрукованих за кордоном, відомого в усьому світі композитора Дмитра Шостаковича, на які одним з перших звернув увагу І. Шафаревич. «Он рассказывает, – твердить цей вчений-математик, – о древній традиции кобзарей на Украине – почти исключительно слепцов. В начале 30-х годов был созван съезд кобзарей – собрали их почти всех и расстреляли!» (див.: І.Р. Шафаревич. Из-под глыб... – Наше наследие, 1989, № 4, с. 39).

Цей нечуваний акт жорстокості партійна верхівка намагалася держати в таємниці. Але пролита кров безневинних страдників рано чи пізно мусить заявити про себе, прагнучи хоча б моральної помсти.

І справді, строго засекречений енкаведистсько-партійними органами кривавий клубок у останні роки почав потроху розплутуватись. Все більше виянюється, що ця «справа» пов'язана насамперед з кобзарями і лірниками Слобожанщини, зокрема, широко відомим народним митцем із Сумщини Єгором Мовчаном.

Через рік з лишком після появи цінної інформації І. Шафаревича (по суті висловленої принагідно) 1990 р. в четвертому номері журналу «Народна творчість та етнографія» з'явилася дуже цікава коротенька стаття чернігівського знавця народного мистецтва і краєзнавця Ігоря Бугаєвича «Кобзарська дума про голод (с. 62-63), яка підтверджує правдивість спогадів Д. Шостаковича. Цінність цієї публікації у тому, що вона побудована на матеріалі з перших рук – за свідченням і спогадами самого Єгора Мовчана.

На початку свого повідомлення І. Бугаевич відзначає: «З Єгором Хомичем Мовчаном я заприятелював ще з того часу, коли він проживав у своєму рідному селі Великій Писарівці на Сумщині. А з того часу, як він замешкав у Пущі Водиці в Будинку ветеранів сцени, я кожного разу, відвідуючи Київ, бував у старого кобзаря...

Восени 1967 р. я гостював у Єгора Хомича... Після щирої розмови кобзар взяв бандуру, проспівав «Життя старе України» та «Було колись на Вкраїні», потім промовив: «Це ще не вся наша історія, була ще й інша. Ось послухайте». І він стиха заграє і заспівав на півголосом дуже сумну думу про голод на Україні 1933 р.

Ця дума надрукована як додаток до повідомлення І. Бугаевича за підписом Єгора Мовчана, що засвідчує його авторство. В ній говориться не лише про голод 1933 р., а й про попередні роки в Україні, коли значний прошарок народу щиро повірив був у райдужні обіцянки «великого голови», тобто Сталіна, та його поплічників по партії й уряду, – коли ще люди «на зібрання ходили, в долоні плескали». Але незабаром, мовиться в думці, прийшло переконання: справді, «то було горе нам, що робили ми панам», та так, «що ніколи сісти», але ж «тепер собі ми робим», та «нічого їсти». Ці слова гіркої правди кобзар ілюструє промовистою замальовкою голодомору 1933 р.:

В тридцять третьому году їли люди лободу,

Пухли люди із голоду, помирали на ходу!

Отощали усі люди, падали як мухи,

Кропивою-лободою не наповниш брюха...

Причиною ж цього було те, далі говориться в думі Єгора Мовчана, що

Хліб качали, вимітали, – весь народ сумує,

А великий голова мовби і не чує...

Ситуацію, яка спричинилася до жахливого голодомору на Україні, добре розумів народний музикант-співець з Великої Писарівки. Причини й страхітливі наслідки голодомору 1932-1933 рр. він справедливо вбачав у антинародній політиці поспішної суцільної колективізації, яка привела Україну і її головну опору – селянство до жахливого становища:

А у созі при дорозі роздають макуху:

Хочеш жити – йди до созу, бо впадеш без духу!

Пролилися на Вкраїні великі сльози,

Як великий голова гнав народ у сози.

Отаке-то, добрі люди, зчинилося лихо:

Побив голод мужиків – сидіть в созі тихо...

«Думу про голод» записав І. Бугаєвич від Єгора Мовчана при зустрічі з ним пізньої осені 1967 р. І це був щасливий випадок. Адже більше тридцяти років кобзар не міг виконувати її, з острахом носячи свій твір у душі. На це були дуже вагомі причини, про які й розповів – не без вагань і перестороги – Єгор Хомич своєму приятелю.

Коли народний музика-співець розпочав «Думу про голод», розповідає І. Бугаєвич, він «похапцем почав записувати текст на аркуші зошита. Проспівавши кілька рядків, кобзар раптом зупинився: «Мабуть, не треба далі, коли б хто чужий не почув...». Я почав його прохати, умовляти і нарешті він проспівав думу до кінця, а може, й не до кінця, коли сказав: «Ви записуєте?! Не треба того робити. Біда мені була з цією думою і може ще бути. Як заспівав її у Харкові на базарі у тридцять третьому, то мене якийсь агент почав тягти у міліцію. Спасибі, люди відбили – почали з ним сперечатися, а хтось ухопив мене за руку і швидко потяг з базару у город. Потім співав думу по селах у хатах, там свої – не видадуть. Плакали жінки, слухаючи думу, бо в ній була свята правда».

«Єгор Хомич, – зазначає І. Бугаєвич, – взяв з мене слово, що я за його життя ніколи і нікому не покажу ту думу. Час був непевний, починався застій, викриття сталінщини припинилося і можна було сподіватися на гірше. На великий голод на Україні в тридцятих було накладено політичне табу – наявність його півстоліття ретельно замовчувалася. Зрозуміло, що Єгор Хомич мав осторогу відносно розголосу його думи. Але дякуючи щасливій долі, а головне довірі і приязні, твір дійшов до нас». І це слід вважати справді незвичайним випадком.

Недарма автор «Думи про голод» так остерігався, виконував її в свій час лише по селах, та й то з великою обережністю, бо дійсно на нього чекали не тільки переслідування «агентів», а й загроза арешту і навіть смерті. З цих же причин і пізніше – у другій половині 60-х рр. – Єгор Мовчан не наважувався на те, щоб виконувати, а навіть продиктувати слова свого твору для запису, в тому числі й найближчим друзям та шанувальникам його таланту, якщо не рахувати одного лише І. Бугаєвича, якому дійсно, може й випадково, трапився унікальний випадок записати «Думу про голод». Це підтверджують ті, хто, як і І. Бугаєвич, безпосередньо спілкувався з Єгором Хомичем.

У першому номері журналу «Народна творчість та етнографія» за 1991 р. опублікована ще одна дуже цікава й цінна стаття, яка проливає світ на особу й творчість Єгора Мовчана, головним чином як автора «Думи про голод» та жахливі наслідки, викликані нею (див. с.79).

Йдеться про статтю «Кобзарська пісня про Запорозьку січ» Григорія Міняйла – київського фізика, який протягом тривалого часу цікавився українським кобзарством. Він, як і І. Бугаєвич, був особисто знайомий з кобзарем, не раз відвідував його у Пущі Водиці з 1965 по 1967 рр.

«Але чого мені не вдалося записати від Єгора Хомича, – скрушно заявляє автор цієї статті, – так це «Думу про голод 33-го року». Я довго прохав його виконати цю думу, але він все відтягував з невідомої мені причини. Одного разу він без попередження проспівав мені два куплети і раптом обірвав спів. Там йшлося про канібалізм – божевільна від голоду мати з'їдає свого синочка...»

Поки що перервемо цитування. З щойно наведеного випливає, що «Дума про голод» виконувалась Єгором Мовчаном, якщо врахувати запис І. Бугаєвича, або не повністю, або в варіантах. Адже в запису І. Бугаєвича епізод про канібалізм відсутній. Може й навмисне кобзар пропустив цей епізод з свого твору, наспівуючи думу І. Бугаєвичу, а саме з побоювань, – не довіряючи навіть найближчим друзям.

Але продовжимо цитату із свідчення Г. Міняйла. Вище було сказано про те, що Єгор Мовчан, проспівавши куплет зі своєї думи про канібалізм, обірвав її виконання. «На моє прохання продовжити цю думу, – пише Г. Міняйло, – я почув від нього таку відповідь: «Не можу її співати. Не час. В 1935 р. (а точніше, в кінці 1934 р. – П. О.) через неї було знищено в Харкові близько 225 кобзарів і лірників. Зразу ж після голоду вони ходили по селах і співали цю думу. Тоді влада зібрала їх усіх у Харків, ніби-то на «слет народних певцов» і за містом всіх розстріляла...» З цих слів самого автора «Думи про голод» напрашується висновок, що її знав і виконував не лише він, а й інші кобзарі та лірники Харківщини і Сумщини, більша частина якої тоді входила до Харківської області, оскільки такий незвичайний твір відразу ж став популярним. Головним чином за виконання цієї думи було вчинено моторошний злочин – розстріляно багатьох кобзарів та лірників. Значить, у спогадах Д. Шостаковича нема помилки, – йдеться про дійсну вельми трагічну подію.

Можна здогадуватись, як почував себе Єгор Мовчан – автор «крамольної» думи, невільний привідця й «винуватець» трагічної смерті багатьох десятків побратимів. Зрозуміло, що «Дума про голод» лежала каменем на його серці, гнітила душу до останніх днів. Тільки тепер до кінця можна збагнути, чому великописарівський кобзар так неохоче розповідав про свою злочасну думу, лише зрідка виконував її найближчим друзям і поклонникам, та й то в останні роки життя,

причому в різних варіантах і часто не закінчуючи цього твору від хвилювання або перериваючи своє виконання гіркими роздумам і застереженнями.

Виникає питання: як же залишився в живих сам Єгор Мовчан – автор «Думи про голод», що стала головною «причиною» смертельної трагедії кобзарів і лірників, у першу чергу Слобожанщини? Про це дізнаємося з його ж слів, наведених Г. Міняйлом у вже цитованій статті. Розповідаючи про харківський «сльот» кобзарів і лірників, Єгор Хомич відзначив таке: «Мені вдалося не поїхати (на цей «сльот». – П. О.). Мій поводитир на той час десь запропастився, я пішов його шукати і ловці мене не знайшли». Пізніше ж «ловці», справивши криваву розправу над кобзарями і лірниками, залишили в спокої Єгора Мовчана, тим більше, що в кінці 30-х рр. ситуація дещо змінилася, в тому числі й у ставленні до кобзарів, яких почали «призвичаювати» до «соціалістичних порядків і завдань» через ряд культурних і наукових установ, у тому числі й Інститут фольклору Академії наук України. Дякуючи виключному талантові, Єгор Мовчан та деякі інші кобзарі хутко завоювали широку популярність не лише в своїй республіці, а й далеко за її межами.

І все ж навіть за таких умов прославлений кобзар був дуже обережним щодо своєї «Думи про голод». «Хтось почує за стіною, донесе і мене виженуть звідси, а я вже нікудишній, старий і немічний...» – так відповідав кобзар друзям, які відвідували його в Будинку ветеранів сцени в Пучці Водиці.

Можна не сумніватися в тому, що ним керували не лише обережність, невідступний привід минулих кривавих розправ над глашатаями народних думок і правди, а й пекучий біль за невіглану причетність до смерті митців-побратимів та ще страшніша за саму смерть ятрюча згадка про так трагічно пережите українським народом у 1932-1933 рр. – жахливий голодомор, аналога якому нема в світовій історії усіх епох і народів.

Серед інших свідчень про репресії кобзарів хочеться відзначити Спогади Олеса Бердника, наведені у його «роздумах фантаста» під назвою «Де ви, кобзарі?..» (Київ, 1989, № 12, с. 8). В них йдеться про випадкову зустріч автора спогадів «літ із двадцять тому» з теж широко відомим кобзарем (і теж із Сумщини) Євгеном Адамцевичем – близьким другом Мовчана на березі Дніпра у Києві, з яким його познайомили кінодокументалісти, що готували якусь зйомку з кобзарем. «Я запитав Адамцевича, – пише О. Бердник, – чи багато є в Україні кобзарів, чи не перевелися вони?

– Було до війни ще доста, – скупно одповів він. – Більше тисячі...
– Де ж вони поділися? – зацікавився я. – Чому їх не чути?
– Так тут... техніка, хімізація, засмічення...
– І з кобзарями... така ж хімізація, – невдоволено буркнув співець. – У тридцяті роки збирали їх... кілька сот під Полтаву...біля тисячі до Харкова...Кобзарі радо поїхали... у вишиванках, у святкових строях...І жоден не повернувся...»

15 жовтня 1990 р. Київський кобзарський цех та прихильники традиційного кобзарства урочисто вшанували кобзарів і лірників, які загинули від голодомору і сталінського та гітлерівського терору, на спеціальному зібранні у київському «Сквері скульптур». Зокрема, тут була виконана імпровізація М. Будника у стилі дум під назвою «Плач по кобзарях, мученицькою смертю загиблих». Вона своєрідно доповнює народні твори про голодомор, серед яких «Дума про голод» великописарівського кобзаря Єгора Мовчана посідає одне із чільних місць.

Охріменко П. П.

КОБЗАРСЬКІ ТРАДИЦІЇ НА СУМЩИНІ

Недавно літературна громадськість відзначила 70-річчя літературознавця і фольклориста П. П. Охріменка, доктора філологічних наук, професора, який нині працює в Сумському педінституті. В ювілейних статтях та привітаннях говорилося про його активну діяльність як літературознавця, фольклориста і критика, про його турботи про виховання творчої молоді (протягом тривалого часу П. Охріменко керував молодіжною літстудією в Сумах, кращі зразки доробку якої ввійшли до упорядкованої ним збірки «Зажинок», виданої 1985 р.), розробку проблем літератури Київської Русі, насамперед «Слова о полку Ігоревім», а також пильну зацікавленість літературним краєзнавством, засвідчену рядом публікацій, присвячених літературній Сумщині, зв'язкам Т. Т. Шевченка з цим краєм. П. П. Охріменко є автором біля 200 досліджень і статей з питань фольклористики (з яких 15 – окремі видання). Його перу належать одні з перших розвідок про українську народну сатиру періоду Великої Вітчизняної війни. Цілу низку статей, присвячених цій темі, опубліковано в нашому журналі, а також у таких білоруських виданнях, як «Полымя», «Беларусь», «Весці АН БРСР» тощо. Ця ж тема посідає важливе місце в його монографіях

«Фальклорна-літаратурныя сувязі украінскага і беларускага народа» (1959). «Летапіс братэрства. Аб беларуска-украінскіх фольклорных, літаратурных і театральных сувязях» (1973), ряді брошур та статей. П. П. Охріменко е упорядніком кількох білоруських фольклорных збірніків, такіх як «Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі» (Гомель, 1956), «Песні Азершчынскага хору» (Мн, 1959), «Беларускія казкі, запісанна ад Пятра Гулевіча» (Мн, 1963) та деякіх іншых. Він е автором монографіі «Беларуская літаратура і фальклор» (1962). Варто згадати і такі праці ювіляра, як «Беларускія загадкі, прыказкі і прымаўкі» (1961). «Беларускія песні і казкі» (1965), а також першій вузівський навчальний посібник колективу авторів «Беларуская вуснапаэтычная творчасць» (1966), більша частина якого напісана ним. Окремо слід відзначити праці П. П. Охріменка, присвячені вивченню фольклору Сумщини, насамперед кобзарських традицій цього регіону. З краєзнавчою роботою пов'язані і його дослідження народних переказів та легенд про останню битву Наливайка на Солониці (батьківщині ювіляра), які він збирає і вивчає близько 50 років. Одна з публікацій цього ряду – стаття «Перекази та легенди про місце останньої битви Наливайка», що з'явилася в «Народній творчості та етнографії» в 1988 р., викликала великий інтерес не лише, фольклористів, а й ширших кіл читачів.

Нижче подаємо нову статтю П. П. Охріменка, в основу якої покладена доповідь автора, виголошена на науковій конференції, присвяченій 250-річчю заснування Глухівської музичної школи.

Кобзарське мистецтво українського народу належить до унікальних явищ у світовій культурі. Україна з давніх-давен славиться співцями-музикантами, яких називають кобзарями або бандуристами. Вони були і є гідними носіями чудових мистецьких традицій, починаючи з давнього часу і кінчаючи нашими днями. Кобзарство в минулому відіграло важливу громадську роль, оскільки впродовж віків було тісно пов'язане з визвольною боротьбою українського народу. Так, кобзарі були натхненниками боротьби з турецько-татарськими завойовниками, визвольної війни проти польських магнатів і шляхти під проводом Богдана Хмельницького брали активну участь у гайдамацькому рухові (про що свідчить, наприклад, запис у «Коденській книзі» під 1770 р. про те, що трьом бандуристам було стято голови за заклик до боротьби з польськими панами), а також у цілому ряді селянських повстань ХІХ століття і революційних подіях 1905 – 1907 рр. У цьому зв'язку доречно нагадати про учасника

революційного повстання селян с. Великі Сорочинці в грудні 1905 р. відомого кобзаря Михайла Кравченка, який склав про нього дві думи: «Чорна неділя у Сорочинцях» (записана в липні 1906 р. Володимиром Короленком) і «Про сорочинські події 1905 року» (записано влітку 1906 р. О. Г. Сластіоном).

Кобзарі завжди виступали співцями і порадиниками народу, в горі і радощах ішли пліч-о-пліч з своїми співгромадянами, закликаючи їх до боротьби за краще життя, То ж не випадково дзвінкострунні кобзи-бандури стали символом українського народного мистецтва. Протягом століть кобзарство було найпоширенішим на Чернігівщині, Полтавщині і Харківщині. За радянського часу ці території не втратили першості у розвитку кобзарського мистецтва. Сказане стосується насамперед Сумської області, утвореної на початку 1939 р. з суміжних районів Харківщини, Полтавщини і Чернігівщини. Саме в Сумській області знайшли активне продовження вікові традиції українського кобзарства. Народні митці Чернігівщини, Полтавщини і Харківщини належали до різних «шкіл», відзначилися різними (регіональними) способами гри на кобзі. Найстаріший спосіб – чернігівський (характерний у першу чергу кобзарям менської «школи»), найновіший – харківський, а серединний або мішаний полтавський, якого, варто відзначити, дотримувався найвідоміший з кобзарів усіх періодів Остап Вересай. На території нинішньої Сумської області співіснували всі способи («школи») гри на кобзі, оскільки ця область включає, як уже сказано, суміжні райони Харківщини, Полтавщини і Чернігівщини, причому вони не лише співіснували, а й взаємовпливали одна на одну, конденсуючи кращі досягнення. Крім того, якраз на Сумщині (за сучасним адміністративним поділом) особливо інтенсивним був процес злиття давніх традицій новим кобзарським професіоналізмом, пов'язаним з професійним музичним (а згодом і словесно-художнім) мистецтвом, саме зі школою в прямому розумінні цього слова. Такий зв'язок, правда, поки що окремих кобзарів з професійним мистецтвом, зі всією очевидністю розпочався з діяльності Глухівської музичної школи, 250-річчя якої недавно відзначала наша громадськість.

Окремі елементи професійної музичної культури проникали в творчість деяких кобзарів ще до відкриття Глухівської музичної школи. Це стосується в основному придворних кобзарів української старшини і ряду польських магнатів, російських царів і вельмож XVII – XVIII ст. Однак певної системи це явище набуло з часу діяльності Глухівської музичної школи, яка проіснувала майже сорок років.

До першої вітчизняної професійної музичної школи, заснованої в Глухові, як вважають, у вересні 1738 р., набирали з усієї України здібних до співу та інструментальної музики юнаків і частково дорослих. У цій школі учні вдосконалювали навички з багатоголосого хорового співу, музичної грамоти й гри на скрипці, гуслах та бандурі по нотах. Глухівська школа готувала хористів і музикантів, у тому числі бандуристів, головним чином для Придворної капели, частина яких з різних причин туди не потрапляла, поверталася в рідні місця в якості регентів, хористів, музикантів, кобзарів-бандуристів, що володіли нотною грамотою і знаннями інших елементів професійної музики. Такі особи, підготовлені Глухівською школою, закладали основи вітчизняного музичного професіоналізму.

Слід відзначити також те, що в середині XVIII ст. у Великій Писарівці був відкритий шпиталь (притулок) для старих кобзарів-бандуристів, які потрапляли сюди з різних районів України, несучи з собою надбання кобзарського мистецтва різних «шкіл», не виключаючи й тих, що володіли елементами професійної музики, набутими або в придворних капелах, а то й у Глухівській музичній школі. Це перетворило Велику Писарівку, поруч з Глуховим, Ромнами, Крелевцем, Охтиркою, в один із визначних центрів кобзарського мистецтва нашого краю, причому центрів своєрідних, де перехрещувались і взаємодіяли традиції різних шкіл, куди проникали, зокрема, й окремі елементи нового кобзарського професіоналізму, започатковані придворними капелами й Глухівською музичною школою зосібна.

Після припинення діяльності Глухівської музичної школи її традиції не зникли. Вони в тому чи іншому вигляді продовжувались ще довгий час, головним чином на Слобідській Україні, в першу чергу на території нинішніх Сумської і Харківської областей, сприяючи органічному поєднанню кращих досягнень фольклорного кобзарства з професійною музичною культурою. На початку XX ст. з'являється немало кобзарів нової формації, таких, як Терешко Пархоменко і Іван Кучугура-Кучеренко, що користувалися вже книжним матеріалом (наприклад, збірником «Думи кобзарські», виданим під редакцією Бориса Грінченка). З'являються й кобзарі-інтелігенти типу О. Г. Сластіона і Г. М. Хоткевича, які свято зберігають давні кобзарські традиції, створюють на їх основі свої музичні мотиви і відкидають застарілі способи гри на кобзі, прагнучи до творчого синтезу, що особливо характерно для радянського кобзарства.

Виконавська, організаційна, теоретична і педагогічна кобзарська діяльність Гната Хоткевича, яка охоплює майже чотири перших десятиріччя ХХ ст., що проходила в основному в Харкові, має безпосереднє відношення до нашого краю (половина земель якого входила в Харківську губернію, а за радянського часу – до початку 1939 р. до Харківської області). Хоткевич активно пропагував кобзарське мистецтво, вивчав і поширював досвід кобзарів Харківщини, Полтавщини і Чернігівщини.

Наслідки школи Гната Хоткевича особливо плідними виявились насамперед на Харківщині і Сумщині. Свідченням цього є творча діяльність цілого ряду кобзарів нашої області, зокрема таких, як Єгор Мовчан і Євген Адамцевич. Як народні митці вони сформувалися на основі давніх кобзарських градацій, але в той же час ввібрали в свою творчу діяльність немало здобутків професійного музичного мистецтва і літератури, що стало можливим лише за умов Радянської влади.

Про те, що на Сумщині в радянську епоху плідно розвивається кобзарське мистецтво, свідчить вагомий внесок у нього таких митців, як М. Олексієнко, С. Пасюга, Г. Кожушко, Є. Мовчан, Є. Адамцевич, І. Петренко, Ф. Терещенко, Д. Циганенко, В. Житченко, І. Іванченко, В. Заворотько та багатьох інших. Сумська область, як ні одна інша область Радянської України, дала чи не найбільше відомих кобзарів. Якщо взяти найталановитіших представників радянського кобзарського мистецтва всієї України, саме тих, що сформувалися за Радянської влади, то з чотирьох-п'яти два є вихідцями з Сумщини (Є. Мовчан і Є. Адамцевич).

У перші роки Радянської влади на Сумщині завершували свою діяльність такі талановиті кобзарі, як Мусій Олексієнко (з Ромен), Степан Пасюга і Григорій Кожушка (з Великої Писарівки) – типові носії давніх кобзарських традицій. Вони були наставниками нового покоління народних співців-музикантів і в той же час «першими хоробрими» з дореволюційної когорти кобзарів-бандуристів, які свій талант віддавали служінню розкованому Великим Жовтнем рідному народові.

Мусій Олексієнко з самого початку нового життя на Україні активно включився в громадську культурно-виховну роботу. Не покидаючи традиційних виступів з кобзою на ярмарках і базарах рідних Ромен, а також в навколишніх селах і хуторах, він у той же час брав участь у міському аматорському драматичному гурткові. Цей гурток з нагоди відкриття восени 1918 р. в Ромнах пам'ятника Шевченку (першого Великому Кобзареві на Радянській Україні)

інсценізував його поему «Сліпий». Роль кобзаря блискуче виконував (на власний мотив) Олексієнко. Постановка користувалася великим успіхом, особливо виконання думи Олексієнком. Інсценівку ставили не лише в Ромнах, а й у сусідніх селах та хуторах, зокрема на хуторі Шумську, де жив 80-річний приятель Шевченка (останніх років його перебування в Петербурзі) Григорій Станіславович Вашкевич. У нього зберігалися деякі цінні реліквії Тараса Григоровича, в тому числі торбан. Розчулений Вашкевич подарував цей шевченківський музичний інструмент Олексієнку, який з благоговінням виконував на ньому народні пісні, зокрема пісні Шевченка. Лише перед смертю, в 1935 р. Олексієнко передав шевченківський торбан до Роменського краєзнавчого музею, де він знаходиться і нині.

Так же активно включилися в нове життя кобзарі з Великої Писарівки Григорій Кожушко і Степан Пасюга. Своє мистецтво вони теж без вагань віддали на службу радянському народові.

У 1918 р. Григорій Кожушко разом з своїм земляком, тоді ще молодим кобзарем Єгором Мовчаном, був запрошений у Москву на засідання одного наукового товариства. За спогадами Мовчана, «там прочитали доповідь, в якій відзначалась і діяльність українських кобзарів, вказувалось на революційний зміст кобзарських пісень та на широку популяризацію кобзарями безсмертного Тараса Шевченка». Після цієї доповіді виступали Кожушко і Мовчан, ілюструючи сказане науковцями. З цього свідчення випливає, що вони виконували і традиційні, і нові революційні українські пісні.

70-річний Степан Пасюга у 1923 р., перебуваючи в Харкові (тодішній столиці Радянської України), разом з кобзарями Павлом Гащенко (з Харківщини), Петром Древиченком і Григорієм Цибкою (з Запоріжчини) склав одну з перших дум радянського часу – «Про військо червоне, про Леніна-батька і синів його вірних». Ця, так би мовити, авторська дума (родоначальником даного різновиду українського епосу був М. Кравченко) у 20-х рр. користувалася успіхом, головним чином у виконанні її творців. У ній з усією очевидністю поєднуються – як у словесній формі, так і в мелодії – старі кобзарські традиції із значними елементами професійного музичного мистецтва і літератури, – тобто те, що згодом стане нормою для радянського кобзарства. Щодо літературних якостей красномовним свідченням може бути хоча б такий уривок із заспіву цієї думи (складеного Пасюгою і Древиченком):

Кому ж, як не людям трудящим і нам
Воля у світі миліша!

Хто ж перший з співців,
Як не ми, кобзарі,
Думи про волю складали.
Чи ж не ми про відвагу народу
В виру на майданах співали!
А нумо, співці-кобзарі,
Оспіваємо Червону заграву,
Про військо Червоне могутнє,
Про щастя народів майбутнє,
Пре Леніна любого славу!

І Степан Пасюга, і Мусій Олексієнко, і інші носії давніх кобзарських традицій, мали учнів, яким передавали своє мистецтво, свій досвід і репертуар. Так, наставником Мовчана був Пасюга, а Адамцевича – Олексієнко. Однак не треба думати, що тільки від них переймали молоді кобзарі пісні та думи й манеру їх виконання. Часто буваючи на кобзарських «гастролях», мандруючи по різних містах і селах, вони зустрічалися і з іншими майстрами кобзарської справи, від яких теж брали їм потрібне. Наприклад, Мовчан часто навідував Охтирку, один з відоміших осередків кобзарства на нашій землі, де творчо спілкувався з такими талановитими кобзарями, що прибули з Полтавщини і Харківщини на ярмарки чи храми, як Кравченко, Древченко, Гащенко, від яких запозичив багато чого з їх високої майстерності.

Однак основою служила в практичній діяльності кожного кобзаря наука у «панотця» – головного наставника. Це стосується не лише техніки гри на кобзі-бандурі, а й репертуару. Так, Мовчан саме від Пасюги засвоїв думи «Невільницький плач», «Про трьох братів самарських», історичні пісні «Ой, Морозе Морозенку», «Козак Максим Залізник», «Кармелюк», «Про Турбаївське повстання», багато ліричних пісень, у тому числі пісень Шевченка. Свого вчителя Мовчан часто згадував добрим словом. «Такого кобзаря, як Пасюга, – говорив він, – ніколи не було й не буде! Голосу його не було краю і кінця. Він знав майже всі думи, співав величезну кількість народних пісень. А що вже грав на кобзі, то про це й говорити нема чого».

Євген Адамцевич від свого наставника Мусія Олексієнка теж засвоїв кілька дум («Про козака Голоту», «Про Марусю Богуславку») і багато пісень, більшість яких уключив до власного репертуару. Від нього ж він успадкував схильність до інструментальної музики. Згодом, щиро подруживши з Мовчаном, Адамцевич дещо запозичив ще й з його репертуару, поділившись з ним і своїм надбанням.

Що й говорити: традиції володіють великою силою і стійкістю. Однак нові часи вимагають їхнього відбору, а головне – новизни, що, як правило, ґрунтується на кращих з цих традицій. Це цілком стосується и кобзарського мистецтва радянського періоду.

Відразу після Великого Жовтня народні співці-музиканти відчували гостру потребу в новому репертуарі, який би відповідав прагненням і уподобанням розкріпаченого народу. Одним з перших зрозумів це Єгор Мовчан, у зв'язку з чим ще активніше став звертатися до революційної поезії Тараса Шевченка, а згодом складати і власні твори. Пригадуючи перші кроки у нове життя, він говорив: «Народ просить співати саме про революцію, а в мене немає чого – і повчитись нема в кого. Досадно до сліз. «Ось, каже, що треба співати». Так було як візьму та як заспіваю «Думи мої, думи мої», чи «Літа орел, літа сизий», а чи «Заповіт», так народу видимо-невидимо. Так-то Тараса Григоровича слухали!» Цим і пояснюється виключно великий успіх пісень Шевченка у кобзарському виконанні за перших років Радянської влади. Цим же зумовлена й активна діяльність кобзарів у складанні власних творів на нові теми – про радянську дійсність.

Майже всі відоміші радянські кобзарі – це не лише виконавці, музики-співці, а й автори нових творів. Це стосується, зокрема, кобзарів Сумщини, перш за все такого таланту, як у Мовчана і Адамцевича.

Пісні і думи складали кобзарі та лірники впродовж ряду століть і в дожовтневий період, відгукуючись на ті чи інші явища свого часу. Вони, відповідно умовам усного побутування, були витримані в дусі фольклорних традицій, у радянську ж епоху, коли нечувано виріс культурний рівень народу, фольклорні традиції в творчості кобзарів органічно поєдналися з набутками професійного музичного мистецтва і літератури, що стало новою, своєрідною закономірністю.

Працюючи над власними творами, одні кобзарі більше уваги надають їх словесній формі, інші – музиці. До останніх можна віднести, наприклад, Єгора Мовчана – автора варіанту оригінальної мелодії думи про Леніна – «Хто ж той сокіл, товариші?» (вперше записаної 1927 р. від кобзаря Чернігівця в м. Охтирці Сумської області). Розповідаючи про свою творчу працю над нею, він відзначив: «Як добра пісня, то люди її серцем слухають... А тут про Леніна – всюди бачу, що прийшла. І я, наче дерево весною, оживаю від цього».

У репертуарі Єгора Мовчана є немало пісень, у яких і мелодія, і текст належать йому. Одну з ранніх таких пісень під назвою

«До молоді», що має автобіографічний характер, він склав у душі ліричної поезії Шевченка, якою незмінно захоплювався. Під час Великої Вітчизняної війни Мовчан, будучи активним агітатором проти фашистських загарбників, поширював свої антифашистські пісні, такі, як «Насувалась грізна хмара», «Задумали вражі німці», «Гей, з поля на долину...», «Чорній ворон» і т. п. У післявоєнний період він з новою силою включився в культурно-громадське життя країни, прославляючи мирне будівництво радянського народу і його боротьбу за мир в усьому світі у піснях «Слава Жовтню», «Перштравнева пісня», «Дума про мир» та інших. Як видно з назви останнього твору Мовчана, в ньому використана традиційна форма думи, але вона значно «ліризована», що відбилося і на мелодії «Думи про мир». Взагалі радянські кобзарські думи тяжіють до ліричних пісень.

Щойно відзначене стосується в цілому й власної творчості Євгена Адамцевича, з тим, однак, відрізненням, що він особливої ваги надавав словесній формі своїх пісень, яких у нього теж чимало. Не випадково цей кобзар мав схильність до виконання пісень і дум-пісень (типу «Євшан-зілля» Миколи Вороного) літературного походження.

Власні пісні Адамцевича відзначаються глибоким ліризмом і відчуттям краси навколишнього світу (вираженим іноді спонтанно, наприклад у творі автобіографічного характеру «Кобзо, моя порадице», виконаному в душі шевченківської поезії).

Євген Адамцевич, як і Єгор Мовчан, відгукнувся на всі важливі події країни свого часу: і на возз'єднання Західної України з радянською землею («Слава ленінським героям»), і на неволю за фашистської окупації («В неволі»), і на досягнення космонавтики («Слава нашим космонавтам»), тощо. В усіх випадках його творчість поєднує традиційне з новаторським, кращі фольклорні і професійно-мистецькі здобутки, що є характерною рисою радянського кобзарства.

Такі кобзарі, як Єгор Мовчан і Євген Адамцевич, будучи представниками, сказати б по-нинішньому, серединної ланки українського радянського кобзарства, мають своїх учнів і послідовників, насамперед у рідному краї – на Сумщині. Це сучасні кобзарі-бандуристи, такі як Микола Мошик. До речі, він земляк Адамцевича – вихідець з Ромен. У рідному місті ще хлопчиком Мошик захоплювався віртуозною грою і чарівним співом Адамцевича, в тому числі під час його виступів на роменських ярмарках. Захоплення кобзарським мистецтвом привело його в студію при Державній заслуженій капелі бандуристів України, а згодом – до Київської консерваторії

імені П. І. Чайковського. А далі – педагогічна діяльність у Сумському музичному училищі імені Д. С. Бортнянського і численні виступи та концерти в найрізноманітніших аудиторіях. У репертуарі Мошика значне місце займають твори, які він засвоїв від Адамцевича і Мовчана – своїх перших учителів. Це і окремі думи, й історичні та ліричні пісні як давніх часів, так і радянського періоду, а також власні твори. У ряді випадків Мошик інтерпретує народні пісні, дає музику до «Слова о полку Ігоревім», на вірші Шевченка і радянських поетів тощо.

Все це – продовження і розвиток традицій радянського кобзарства, в першу чергу рідної Миколі Мошику Сумщини. В той же час у порівнянні з Мовчаном і Адамцевичем він – кобзар нового, сучасного типу, кобзар-інтелігент з вищою спеціальною освітою, яких тепер у нас немало. У наш час кобзарське мистецтво зазнало корінних соціальних змін: остаточно порвало з самодіяльними виступами на ярмарках і базарах, стало складовою частиною народних масових свят, перейшло на сцени театрів і Будинків культури, у заводські цехи та польові стани і т. п. У зв'язку з цим усе більше зміцнюється зв'язок кобзарського мистецтва з професійною музикою і літературою. Отже, поступово змінюється і тип сучасного кобзаря-бандуриста.

Цей важливий процес добре помітний по всій території Радянської України, включаючи й Сумщину, де він особливо виразний. Та це й не випадково: адже саме тут кілька століть підряд плідно розвивались, конденсуючись, кобзарські традиції, здавен виявляючи нахил до співжиття і єдності «шкіл», а також народно-традиційних і професійно-мистецьких начал, що дало гідні подиви наслідки в радянську епоху.

Охріменко П. П.

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» І СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

Тема «“Слово о полку Ігоревім” і світова література», чи дещо вужче – «Відгук “Слова” в українській і зарубіжній літературі», це море пов'язаних з цією геніальною пам'яткою явищ, імен, назв, у яке вливаються масиви різномовних оригінальних творів і перекладів та переспівів, літературознавчих і критичних та літературно-публіцистичних праць багатьох країн світу. Бо ж «Слово» набуло світового значення; це перлина світової літератури, створена русом-українцем у кінці XII ст., яка стала важливим ферментом культурного розвитку східних слов'ян, а після її першої публікації (1800 р.)

відгукнулася в усьому слов'янському світі та багатьох країнах не лише Заходу, але й Сходу. Незважаючи на це, у двосторічному вивченні цього твору ставились лише окремі питання його зв'язків з світовою літературою, хоча вони є дуже важливими для «Слово»-знавства.

Ми, учасники Всеукраїнських «Слово»-знавчих конференцій, добре розуміємо і майже безмірну широту, і виключну складність поставленої проблеми, а головне – відповідальність за її реалізацію, яка, однак, будучи хоча б у найзагальнішому здійсненою, все-таки оправдовує мету. Безумовно, навіть в основному задовільного вирішення даної проблеми досягти поки що важко. Перш за все потрібне широке коло спеціалістів «Слово»-знавців, які б добре знали іноземні мови та літератури. На жаль, їх ще мало в Україні. Крім того, дуже відчутна недостатність відповідної літератури. Ці об'єктивні причини відразу ставлять під сумнів бажаний результат складного завдання.

Та все ж залишати без уваги проблему присутності «Слова о полку Ігоревім» у світовій літературі далі не можна. Наперед знаючи, що всього, навіть головнішого, з цієї проблеми охопити за нинішніх умов не вдасться, що багато питань будуть намічені лише пунктиром або й зовсім зостануться не порушеними, все ж актив республіканського осередку вивчення «Слова» вирішив започаткувати в загальному комплексну її розробку. Ставиться за мету спроба узагальнити наслідки досліджень про відгук цього геніального твору насамперед в українській, російській та білоруській літературах, а також у головніших рисах визначити їх у письменстві західних та південних слов'ян і деяких інших народів Заходу і Сходу. Безумовно, це лише підступ до більш-менш повного освітлення резонансу «Слова» в світовій літературі.

Щоб приступити до реалізації такого трудомісткого завдання слід зупинитися, зокрема, на виясненні проблеми національної приналежності «Слова о полку Ігоревім», а також на уточненні питання про його місце в світовій літературі. Це в значній мірі послужить обґрунтуванням поставленої проблеми.

Як відомо, всесвітнього розголосу набувають не всі навіть геніальні твори, а лише ті, які відтворюють важливі загальнолюдські поняття, прагнення й інтереси, причому в оригінально-національному вираженні. Саме такі твори й становлять вершину світової літератури, до яких належить і «Слово о полку Ігоревім». У такому разі ніяк не обійтися без чіткого визначення його національної атрибуції і вияснення характеру неповторності як мистецького утвору світового розголосу.

Визначення національної атрибуції «Слова» є «больовою точкою», яка впродовж майже двох століть трактувалася в офіційному ракурсі

однозначно, – лише на користь належності цього твору до російської культури. Така традиція йде від установок імперсько-самодержавних часів, за якими доведення в «супротивному дусі» рішуче відкидалися.

Глухий, але настирний відгомін такого «вирішення» проблеми національної атрибуції «Слова о полку Ігоревім» був досить відчутним і в радянський період, коли декларативно цей твір уже вважався належним до культурних надбань усіх трьох східнослов'янських народів, проте фактично й далі зараховувався лише до російської літератури. Зрозуміло, що у вирішенні цього питання (як і багатьох інших) радянські дослідники «Слова» знаходились під тиском офіційної ідеології. Прикладом цього може бути книжка одного з найвідоміших «Слово»-знавців нашого часу – Д.С. Лихачова, видана 1967 р. в Ленінграді під промовистою назвою: «Слово о полку Игореве» – героический пролог русской литературы». (Тут і нижче підкреслено мною. – П. О.). Невже ж лише російської? Невже «Слово» не має відношення до інших східнослов'янських літератур, а саме української та білоруської і насамперед – української? Таке питання неминуче постає при ознайомленні з названою книжкою. І це тим більше, що в ній ні словом не згадуються ці «інші» східнослов'янські літератури. Навпаки, підкреслюється (у зверненні «К читателю»), що «само “Слово” – это юность русской литературы» (с. 5); що воно «выросло где-то на границах со степью, на земле, обильно политой жаркой кровью русских людей» (с. 6).

Як бачимо, Д.С. Лихачовим сказано в названій книжці досить виразно: «Слово о полку Ігоревім» є твором російської літератури, надбанням російського народу. Правда, цей учений пізніше зробив спробу нівелювати такі категоричні висновки. В деяких його працях «Слово» розглядається вже як пролог усіх трьох східнослов'янських літератур, а узвичаєний російський термін «Русская земля», «русская культура» і т.п. стосовно періоду Київської Русі навіть пропонується передавати на письмі по-новому, наближено до давньоруського написання: «русская» (від слова «Русь»), як це в ряді випадків робилося в писемності Київської Русі, часто в формі «русская» (в тому числі і в «Слові»), що в цілому відповідає дійсності, ставить потрібні, життєвою необхідністю обумовлені акценти (Див.: Д. С. Лихачев. Слово о Кieve. – Русская литература, 1982, № 2, с. 3-11).

Як свідчить зміст «Слова о полку Ігоревім», воно було створене в Південній Русі, найімовірніше в Чернігово-Сіверській «волості», в Новгороді-Сіверському або Путивлі. Описані в ньому події пов'язані

передусім з українськими етнічними територіями, в першу чергу із споконвічною землею сіверян, в основному з стародавньою Чернігово-Сіверщиною. Головні герої цього твору – Ігор Святославич, його брат Всеволод і дружина Ярославна – були жителями саме цієї землі. Автор «Слова» також сіверянин, що стверджує більшість авторитетних дослідників (М. О. Максимович, К. Д. Ушинський, Д. І. Багалій, С. І. Котков та ін.); це підтверджується, зокрема, його «місцевим» патріотизмом. Не випадково ж і мова «Слова» насичена чернігово-сіверськими діалектизмами і в цілому виразно наближається до української мови, що відзначали М. О. Максимович, К. Д. Ушинський, Омелян Огоновський та ін. До речі підкреслити, що цю думку висловлювали й деякі російські вчені (наприклад, С. П. Обнорський, С. І. Котков) та письменники, починаючи від Віссаріона Белінського. Він мусив визнати, що «Слово» несе в собі «відбиток поетичного і людського духу Південної Русі» – тобто України, що «є в мові його щось м'яке, що нагадує нинішнє малоросійське наріччя... Але більше всього говорить за південноруське (українське. – П. О.) походження «Слова» виражений у ньому побут народу» (В. Г. Белинский. ПСС, т. 5. М., 1954, с. 348).

Дійсно, мав рацію Іван Франко, твердячи, що «Слово о полку Ігоревім» – твір український і може бути вияснений тільки в зв'язку з українською мовою та історичною традицією» (Збірник творів у 50-ти томах. К., 1976-1986, т. 37, с. 122). Українське походження цього твору, як і його автора, у нього не викликало сумніву. За І. Я. Франком, цей твір написаний українською мовою XII ст., – «такою, яка жила в устах коли не простолюддя, то в усякому разі в устах тої вояцької верстви, з якої походив автор» (т. 37, с. 121).

Отже, заперечувати чи замовчувати приналежність «Слова о полку Ігоревім» українському народові і його культурі аж ніяк не можна. За змістом і походженням воно належить йому. Але не слід забувати, що Київська Русь складалася з метрополії і провінцій, приєднаних чи підкорених київськими князями північних і північно-східних сусідніх земель, де теж поширювались культурні надбання, які творилися головним чином у Київському і Чернігово-Сіверському князівствах, зокрема в Києві та Чернігові. Згодом (через два століття після розгрому монголо-татарами Київської Русі) на північно-східних провінційних землях цієї колись могутньої і неосяжної середньовічної імперії сформувалось (у XV ст.) Московське царство, де продовжували побутувати духовні цінності, включаючи літературу, Київської Русі. І це тим більше, що від монголо-татарського нашествия потерпіла головним

чином південна Русь, звана Руською землею (див.: А. Н. Робинсон. Литература Древней Руси в литературном процессе средневековья. М., 1980, с. 227 – 241), на основі якої народжувалась власне Україна, і в меншій мірі західна Русь (де виникла Білорусія) та північно-східна частина земель русі, на яких згодом утвердилась Московська держава. Саме тут найкраще збереглися (як правило, в пізніших копіях) літературні твори Київської Русі, в тому числі й єдиний відомий нам список «Слова о полку Ігоревім». Значить, цей твір, як і низка літературних та інших творів Київської Русі, продовжував своє життя не лише в розгромленій монголо-татарами її метрополії, а й на її колишніх окраїнах – провінціях, справляючи відповідний вплив на ряд російських і білоруських літературних творів. Саме тому росіяни й білоруси, дещо образно кажучи, є спадкоємцями-пасербами, тобто непрямими спадкоємцями цієї унікальної пам'ятки давніх русів-українців, яка багато в чому позначилась на витоках і традиціях їхніх літератур.

У справі збереження, підготовки першого видання і вивчення «Слова о полку Ігоревім» з самого його початку велику роль відіграли, поруч з російськими, українські культурні діячі. Так, збірник з цим твором О. І. Мусін-Пушкін дістав (у кінці XVIII ст.), за твердженням багатьох його дослідників, від колишнього архімандрита Спасо-Ярославського монастиря Йоіля – Івана Биковського, який до того був архімандритом Троїцького монастиря в Чернігові. Він, українець за походженням, навчався у Києво-Могилянській академії, де потім деякий час був викладачем. Досить довго жив у Чернігові – колишньому центрі Чернігово-Сіверської «волості», з якою так тісно пов'язане «Слово». Іван Биковський, можна з певністю сказати, добре знав літературу, а також мав безпосереднє відношення до бібліотеки Спасо-Ярославського монастиря, в якій деякий час зберігався, а може, в нього самого, й збірник зі «Словом» («Хронограф»).

К. Д. Ушинський (теж українець за походженням), який навчався в Новгород-Сіверській гімназії, зробив варту уваги припущення про те, що список «Слова», придбаний у Йоіля О. І. Мусіним-Пушкіним, був зроблений Дмитрієм Ростовським (Тупталом) під час його діяльності в Новгороді-Сіверському. В цьому він посилається на історика-археографа К. Ф. Калайдовича, який свідчив, що С. І. Селівановський (він брав участь у виготовленні першого видання «Слова») розповідав йому про рукопис цього твору (див.: Сын Отечества, 1839, т. 8, отд. 6, с. 17), який був «подібний на почерк Дмитрія Ростовського» (Современник, 1854, №2, розділ «Библиография», с. 64). На жаль, ці дані надійно не

документовані, та все ж у якійсь мірі ще раз підкріплюють тісний зв'язок «Слова» з Чернігово-Сіверщиною, з якою пов'язаний був і Йоіль. Найвірогідніше, що саме звідти – з матерньої землі цього твору – він і вивіз у Росію один з його списків. Не виключено, що це був список Дмитрія Туптала-Ростовського. (Про це йде мова з відповідною аргументацією у статті Б. І. Яценка, вміщеній у сьомому збірникові матеріалів сумських «Слово»-знавчих конференцій «Специфіка «Слова о полку Ігоревім» як літературної пам'ятки». Суми, 1994, с. 9-11).

Безперечним є те, що як у збереженні, так і в підготовці першого видання «Слова о полку Ігоревім» брали участь не лише російські, а й українські чи українсько-російські культурні діячі. Йдеться насамперед про М. М. Бантиша-Каменського, який народився у Ніжині, освіту здобув у Києво-Могилянській академії, а потім навчався ще в Московській слов'яно-греко-латинській академії і слухав лекції в Московському університеті. Він був відомим у свій час українським і російським істориком, археографом, видавцем, філологом. Насамперед його запросив О. І. Мусін-Пушкін до підготовки першого видання «Слова». Цей ерудований знавець старовини працював над рукописом, допомагав (разом з О. Ф. Малиновським) О. І. Мусіну-Пушкіну перекладати російською мовою й коментувати коштовну пам'ятку. Це по суті був перший дуже важливий крок у її вивченні й популяризації. На жаль, роль М. М. Бантиша-Каменського в першому виданні «Слова» ще повністю не розкрита (М. Г. Булахов. «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке. Минск, 1989, с. 21).

Крім М. М. Бантиша-Каменського, в числі перших дослідників «Слова» з українських та українсько-російських культурних діячів знаходяться Р. Ф. Тимковський, М. О. Максимович, К. Д. Ушинський. Знову ж таки вони, як і згаданий вище Йоіль (Іван Биковський), пов'язані з Чернігово-Сіверщиною, а саме з Новгородом-Сіверським, конкретніше – з Новгород-Сіверською гімназією, де в першій половині ХІХ ст. І. Ф. Тимковський був директором, а М. О. Максимович і К. Д. Ушинський навчалися в цій гімназії. Тут і викладачі, і вихованці пильну увагу приділяли «Слову», за традицією вважаючи його своїм, місцевим за походженням твором. На жаль, про сутність зацікавлень Р. Ф. Тимковського «Словом» ми знаємо мало, лише те, що він мав у своєму розпорядженні якісь рідкісні матеріали, дотичні до цього твору, і розшифрував майже всі його «темні місця», але ці матеріали і дослідження десь загубилися, так і не побачивши світу. Широко відомий у наукових колах М. О. Максимович довгий час займався

вивченням і перекладом (українською і російською мовами) «Слова». Він першим дослідив його тісний зв'язок а українською народнопоетичною творчістю, а географічно – з Чернігово-Сіверщиною. К. Д. Ушинський же, як і М. О. Максимович, теж велику увагу приділив зв'язкам «Слова» з Чернігово-Сіверщиною, зокрема з Новгородом-Сіверським, звідки, як він твердив, походив його автор (Современник, 1854, № 2, Библиография, с. 63).

Слідом за М. М. Бантиш-Каменським, Р. Ф. Тимковським, М. О. Максимовичем, К. Д. Ушинським виступила ціла когорта українських дослідників «Слова», з яких найвідоміші Омелян Огоновський, О. О. Потєбня, Іван Франко, М. П. Драгоманов, К. Гудзій, О. І. Білецький, Л. А. Булаховський, С. І. Маслов, П. М. Попов, М. В. Шарлемань. Крім цього, необхідно нагадати ще праці про «Слово» українців діаспори, таких як С. Гординський, І. Огієнко, Б. Кравців, М. Кравчук, Д. Чижевський, І. Шевченко, Я. Рудницький (О. В. Мишанич. «Слово о полку Ігоревім» у дослідженнях зарубіжних українців. – Проблеми хронології і авторства «Слова о полку Ігоревім» у сучасному трактуванні. Суми, 1992, с. 6 – 10). Лише з урахуванням такого обсягу робіт можна хоча б приблизно уявити українську науку про «Слово», яка займає важливе місце в світовій «Словіані».

Про безпосередній зв'язок «Слова о полку Ігоревім» з українською культурою свідчить також його активний перманентний вплив на літературу українського народу. Характерним є те, що творче освоєння «Слова» в українській літературі розпочалося незабаром після його появи, причому раніше, ніж у літературах російській і білоруській. Певний його вплив відчутний, наприклад, уже в стилі Галицько-Волинського літопису, в ідейному спрямуванні життя чернігівського князя Михайла та його боярина Федора, в «Слові о Лазаревім воскресінні» і деяких інших творах української літератури XIII – XVI ст. (Історія української літератури. К. – Х., 1947, с. 200 – 201; П. П. Охрименко, И. И. Пильгук, Д. Я. Шлапак. История украинской литературы. М., 1970, с. 27; Історія української культури. К., 1994, с. 229). З новою силою освоєння «Слова о полку Ігоревім» українською (як і російською та білоруською) літературою виявилось від часу його першого видання. Наслідки цього в тій чи іншій мірі відчутні в багатьох письменників, починаючи від Котляревського і кінчаючи майстрами художнього слова нашого часу. Все це становить багатющий пласт української літературно-художньої «Словіани», яка також вочевидь стверджує дуже тісний зв'язок «Слова о полку Ігоревім» з культурою українського народу.

Таким чином, «Слово о полку Ігоревім», будучи здобутком словесно-художньої культури східних слов'ян, створене одним із славних предків русів-українців на древній Чернігово-Сіверській землі, який геніально повідав про діяння своїх сучасників, про їх героїзм і фатальні помилки, про щире прагнення до незалежності від зовнішніх напасників і значення єднання в боротьбі за неї, що не втратило сутнісної вагомості до наших днів. Ось чому «Слово» є актуальним і сьогодні. Воно є по суті прологом української літератури, яка свої кращі досягнення завжди ставила на сторожі інтересів трудового народу. Ідеї єднання прогресивних сил і самовідданого служіння «ратаям» у ній були провідними, а ідея національно-визвольної боротьби є злободенною і нині. Вона так гостро не ставилась ні в одній із східнослов'янських літератур. Ця ідея, трансформуючись конкретними життєвими умовами в кожний історичний період, проходить через усю передову українську літературу, починаючи саме від «Слова о полку Ігоревім» – першого довершеного літературно-художнього твору в прямому значенні цих слів. Національно-визвольні прагнення постійно турбували передові уми, в тому числі патріотично настроєних майстрів художнього слова, починаючи від співця походу Ігоря Святославича на половців 1185 року і кінчаючи нашим часом. Не дарма ж цей геніальний твір так імponує почуттям і прагненням українського народу, так міцно і безпосередньо пов'язаний з його буттям і культурою впродовж багатьох століть.

«Слово о полку Ігоревім» – це законна гордість насамперед українців, а також росіян та білорусів і всього слов'янського світу загалом. Світової слави воно набуло завдяки своїй виключній оригінальності і неповторності.

«Слово», будучи в загальному співзвучним, типологічно спорідненим з багатьма героїко-епічними творами світової літератури середньовіччя, в той же час займає проміж них осібне, чітко окреслене місце. Воно обумовлене його глибоким проникненням в сутність буття рідкого народу свого часу, нерозривно пов'язаним із загальнолюдськими інтересами, клопатами і прагненнями багатьох інших народів світу.

Неординарність «Слова о полку Ігоревім» диктує потребу визначення його місця в світовій літературі, зокрема серед творів героїчного епосу середньовічної Західної Європи. (Про це детальніше див.: О. Г. Охріменко, «Слово о полку Ігоревім» у контексті героїко-

епічних творів світової літератури раннього середньовіччя. – Специфіка «Слова о полку Ігоревім» як літературної пам'ятки. Суми, 1994, с. 57 – 60). Головною метою цього має бути насамперед виявлення своєрідності «Слова», його особливостей у порівнянні з іншими тогочасними творами світового письменства, на що не зверталось належної уваги. Про це виразно сказав М. С. Грушевський: «З погляду артистичного і культурного «Слово» стоїть незвичайно високо. Коли порівнюємо його... з творами західноєвропейськими тої ж доби, як «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів» і т. ін., тоді тільки оцінюємо, наскільки тонко відчутний і артистично виконаний твір перед собою ми маємо... «Слово» визначається незвичайною експресією і безпосередністю свого ліризму, одягненого безконечним багатством епічних засобів... блищить щирістю, глибиною і силою афекту, як твори новоевропейської романтики супроти епігонів псевдокласицизму» (Михайло Грушевський. Історія української літератури, т. п. К., 1993, с. 215).

Процитоване стосується насамперед художньої вартості «Слова о полку Ігоревім». У той же час воно має в порівнянні з західноєвропейськими героїко-епічними творами середньовіччя ще й значні суттєво-ідейні відміни. В цьому плані цікаве зіставлення «Слова» з такими поемами Заходу, як «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Сіда». Вони з'явилися приблизно в той же час, що й «Слово»: «Пісня про Роланда» – близько 1100 р., «Пісня про Нібелунгів» – десь на століття пізніше, «Пісня про Сіда» – в середині XII ст. Отже, всі вони належать до одного періоду – до героїко-епічних творів середньовіччя. Не випадково дослідники знаходять у цих творах багато спільного.

Саме на спільності «Слова» з названими творами героїчного епосу світової літератури, насамперед «Піснею про Роланда», робили акцент дослідники минулого. Так, В. В. Каллаш у розвідці «Несколько догадок и соображений по поводу «Слова о полку Игореве» (Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера. М., 1900, с. 316 – 347) звернув увагу на те, що майже рівночасно на Сході і в Західній Європі з'явилися героїко-епічні твори, в основі яких знаходиться боротьба з «поганими», прославлення мужності та патріотизму і в той же час засудження анархії й сепаратизму, відсутності злагоди і солідарності між «своїми». У цьому плані Каллаш провів паралель між «Словом о полку Ігоревім» і «Піснею про Роланда» та їх героями: великим київським князем Святославом і Карлом Великим, Ігорем Новгород-Сіверським і

Роландом, «буй-туром» Всеволодом і Олівером, Альдою (нареченою Роланда) і Ярославною.

Сучасні дослідники «Слова» і світового героїчного епосу середньовіччя теж звертають головну увагу на їх спільні риси. Наприклад, А. М. Робінсон, розвиваючи думки своїх попередників (В. Динник, В. Кузьміної, С. Ковіна, Х. Корогли), в монографії «Литература Древней Руси в литературном процессе средневековья XI – XIII вв. Очерки литературно-исторической типологии» (М., 1980) відзначає близькість «Слова» до таких західноєвропейських героїко-епічних поем, як французька «Пісня про Роланда», німецька «Пісня про Нібелунгів», іспанська «Пісня про Сіда», а з східних – до грузинської поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» (кінець XII – початок XIII ст.), монгольського «Таємного сказання» (1240 р.), огузького епосу «Книга мого діда Коркута» (XI – XIII ст.). Справді, типологічних збігів у них немало, проте не вони, а специфіка і оригінальність цих творів визначає їх цінність.

Спільні риси «Слова о полку Ігоревім» з героїко-епічними творами Заходу і Сходу раннього середньовіччя мають у ряді випадків суттєві нюанси, свої особливості. Так, мотив вірності сюзеренам у «Слові» виступав не так яскраво, приглушено, як і культ рицарської честі та воєнної слави. В давньоруській повісті-поемі вони підкорені ідеї захисту інтересів батьківщини, в той час як у типологічно споріднених творах ці мотиви часто мають самоцільний характер (А. О. Шелемова. К вопросу об идейном содержании «Слова о полку Игореве». – Вечна жывое слова. Мінск, 1989, с. 24). Крім того, в «Слові» є ще й більш суттєві відмінності.

Перш за все слід зазначити те, що «Слово полку Ігоревім» піднімає злободенні проблеми сучасного йому суспільного буття Русі, в той час як «Пісня про Роланда», а також «Пісня про Нібелунгів» і «Пісня про Сіда» звертаються до минулого – до столітньої, трьохсотлітньої і навіть далеко глибшої давності. Вже це помітно відрізняє «Слово» від названих середньовічних героїко-епічних творів.

Значно відрізняє «Слово» від названих творів, насамперед від «Пісні про Роланда» і «Пісні про Сіда», також сутність трактування відносин їх героїв-воїнів з «поганими» («поганцями», «невірними»), тобто з язичниками чи взагалі нехристиянами. Якщо франки в «Пісні про Роланда» ведуть боротьбу з маврами у великій мірі в ім'я захисту християнства, то в «Слові» «погані половці» виступають ворогами

русичів не як іновірці, а в першу чергу як напасники і загарбники руських земель. У «Пісні про Сіда» релігійний елемент не такий яскравий, та все ж і тут мовиться про те, що боротьба іспанців з маврами ведеться в ім'я «доброго християнства».

«Слово о полку Ігоревім» дещо відрізняється від типологічно близьких творів світової літератури і в трактовці образів героїв. Всі вони ідеалізовані, але в різній мірі. Так, у «Пісні про Роланда» і «Пісні про Сіда» вони подані однопланово – лише позитивно. У «Слові» ж головний герой – Ігор Святославич – змальований двопланово: як зразковий воїн-патріот і як недалекоглядний сепаратист (П. П. Охріменко. Ігор Святославич як герой «Слова о полку Ігоревім» і як історична особа. – Українська мова і література в школі, 1985, № 8, с. 18-19). Це ж стосується і його брата-однодумця Всеволода, хоча й у меншій мірі.

Досить відчутна різниця у змалюванні жіночих образів. Якщо з «Пісні про Роланда» найближча жінка головному герою (Роланду) – його наречена Альда – відсунута на задній план, є персонажем по суті епізодичним, то в «Слові» Ярослава, дружина Ігоря, займає особливе, видне місце серед головних героїв. Вона не лише любляча жінка, але й переконана патріотка, – якраз до пари «лади», свого чоловіка.

Ще у 80-х рр. минулого століття згаданий вище В. В. Каллаш, порівнюючи образи Ярославни і Альди, зробив висновок про цікаве явище в суспільному житті наших предків періоду Київської Русі, а саме про становище в ньому жінки. Він підкреслив визначну роль Ярославни у громадсько важливих подіях свого середовища того часу, що свідчить про досить високий статус древньоруського жіноцтва, а отже і відповідний рівень всієї культури тогочасної «українної» Русі (Руської землі).

Нарешті, «Слово о полку Ігоревім» у порівнянні з типологічно близькими до нього творами світової літератури відзначається більшою увагою до простих людей. Уже одне те, що в ньому висловлена (вустами «буй-тура» Всеволода) щира похвала кметям – тобто простим воїнам-ополченцям, причому на початку цього твору, не має аналога в світовій героїко-епічній літературі середньовіччя. Якщо згадати ще постійну думу автора «Слова» про долю «ратаїв» – трудящих русичів-хліборобів, про всю «русь» (трудова народ землі Руської), то своєрідність цього твору стане цілком очевидною.

Як бачимо, «Слово о полку Ігоревім» займає у світовій літературі середньовіччя особливе місце. Воно зумовлене виключно високим рівнем і неповторністю його ідейно-художнього змісту.

Отже, «Слово о полку Ігоревім» не випадково звернуло на себе увагу багатьох читачів, дослідників і письменників ряду країн світу. Відразу ж після його першої публікації воно знайшло відгук у європейських літературах, зокрема слов'янських, а згодом і літературах Сходу. З'явилися повідомлення та відгуки про цей незвичайний твір, а незабаром і численні переклади та переспіви й розвідки про нього всіма слов'янськими мовами. Особливо активно перекладалось і перекладається «Слово». Воно відоме в інтерпретаціях, окрім слов'янськими мовами, німецькою, французькою, англійською, італійською, іспанською, угорською, норвезькою, грецькою, румунською, молдавською, грузинською, вірменською, азербайджанською, фінською, шведською, литовською, латиською, естонською, абхазькою, казахською, башкирською, таджицькою, туркменською, узбецькою, монгольською, єврейською, арабською, китайською, японською та багатьма іншими мовами (Див.: Енциклопедия «Слова о полку Игореве». СПб., 1995, т. 4, с. 23-76). Майже паралельно стали проявлятися і ті чи інші впливи «Слова» на оригінальні твори письменників світу. Все це становить істинно неосяжний ареал відгомону «Слова о полку Ігоревім» у світовій літературі. Його вияви, хай поки що окремі, і є предметом восьмої Всеукраїнської «Слово»-знавчої конференції.

Охріменко П. П.

ЧИ МАЄ ВІДНОШЕННЯ АВТОР «СЛОВА» ДО ЛІТОПISУ ІГОРЯ СВЯТОСЛАВИЧА

Дослідники «Слова о полку Ігоревім» вже давно звернули увагу на те, що воно має чимало не лише подібного, а й спільного з літописною повістю (оповіданням) про похід Ігоря Святославича на половців весною 1185 р. за Іпатським списком. В Іпатський літописний збірник ця повість потрапила разом з Київським зводом, який у свою чергу включив Чернігово-Сіверський літопис, створений за ініціативою Ігоря Святославича, як тільки він став (після смерті двоюрідного брата Ярослава Всеволодовича) великим чернігівським князем у 1198 р., (див.: Д. С. Лихачев, Русские летописи и их культурно-историческое значение. М.-Л., 1947, с. 183-196). На жаль, Чернігово-Сіверський літопис (або за виразом Д.С. Лихачова, «літописець» Ігоря Святославича)

не дійшов до нашого часу в первісному вигляді, однак зберігся у складі Київського зводу, очевидно, у дещо зміненому вигляді.

Ряд місць Київського літопису за стилем і манерою викладу, зокрема при характеристиці подій, пов'язаних з Чернігово-Сіверщиною, як відзначає немало дослідників, нагадують «Слово о полку Ігоревім» (див.: История русской литературы, т. 1. М.-Л., 1941, с. 314). Це стосується насамперед опису походів, на що звернув увагу Б.О. Рибаків (Наука и жизнь, 1972, № 10, с. 57). Крім того, в Київському літописі помітно ідеалізується Ігор Новгород-Сіверський; похвали на його адресу теж нерідко викликають у пам'яті відповідні місця «Слова». Відзначене стосується в першу чергу повісті про похід Ігоря, яка, як і Київський літопис у цілому, яскраво відбиває ідею необхідності єднання Русі, що теж споріднює її зі «Словом». Якщо врахувати ще близькість і збіг багатьох місць у манері викладу, стилі та мовних особливостях (в тому числі у вживанні таких рідкісних слів, як «чага», «кощеи», «ногата»), то цілком логічним буде висновок про те, що автором чи співавтором Чернігово-Сіверського літопису, зокібна повісті про похід сіверських князів на половців весною 1185 р., і автором «Слова о полку Ігоревім» є одна й та ж особа.

Такий висновок цілком відповідає твердженню про те, що автором «Слова» була близька до новгород-сіверського князя людина, найімовірніше, його учитель і наставник у дитячі та юнацькі роки, а потім порадник, літописець і поет (чи поет-співець) цього ж князя та близьких до нього інших Ольговичів. Є вагомі підстави стверджувати, що автор «Слова» був учасником описаного в ньому походу (як дружинник, а саме літописець і співець новгород-сіверського князя), що він разом з Ігорем перебував у половецькому полоні та в числі супутників цього князя при втечі на Русь. Цілком імовірно також, що він разом з Ігорем Святославичем у 1198 р. переїхав з Новгорода-Сіверського у Чернігів, де й узяв активну участь – як літописець свого князя – у складанні Чернігово-Сіверського літопису. Йому належить якщо не весь цей літопис, то бодай такі його важливі частини, як опис походу сіверських князів-родичів весною 1185 р. на половців, про який він раніше (в літньо-осінній період 1185 р.) з виключною художньою майстерністю розповів у «Слові о полку Ігоревім». І хоча робилося це – у зв'язку з особливостями літописного жанру – в іншому ключі, відмінному від прийомів «Слова», все ж окремі вияви його відгуку, певного стильового впливу, поодинокі елементи варіативних повторень

все-таки досить відчутні в цьому літописному записові, не кажучи вже про ідейно-сміслову спільність, про що мовилося вище.

Думки про приналежність «Слова о полку Ігоревім» і літописної повісті про Ігорів похід на половців за Іпатським списком одній і тій же особі неодноразово висловлювались учасниками сумських словознавчих конференцій, зокрема автором цих рядків, починаючи з 1975 р. Так, у брошурі «Проблемы хронологии, авторства и реставрации текста «Слова о полку Игореве»» (Суми, 1975) відзначена між цими творами «очевидная связь» (с. 14), а в брошурі «Проблеми вивчення «Слова о полку Ігоревім»» (Суми, 1980) сказано, що автор «Слова» «цілком правдоподібно... вів записи у Чернігівському літопису», що автором чи, принаймні, співавтором Чернігівського літопису і автором «Слова» є одна і та ж особа» (с. 15). Ще чіткіше про це говориться в статті «Слово о полку Игореве» и Чернигово-Северщина», в якій наголошено: «... автором или соавтором Чернигово-Северской летописи, прежде всего «летописца» Игоря Святославича, и автором «Слова» является одно и то же лицо» («Слово о полку Игореве» и Чернигово-Северщина Суми, 1984, с. 7). Про це ж ідеться і в раді інших робіт (див., наприклад, «Вопросы русской литературы», вып. 2, 1985, с. 84; «Прапор», 1985, № 10, с. 151-152, тощо).

Очевидно, така постановка питання видалася слушною певному колу Словознавців, у тому числі Д.С. Лихачову, який у третьому номері квартальника «Русская литература» за 1985 р. виступив із статтею «Размышления об авторе «Слова о полку Игореве» (с. 3-6). У ній зазначено, що автор «Слова» «скорее всего был «хоть» (любимець. – П. О.) Игоря», його співець, який у той же час «был летописцем Игоря, изложившим поход Игоря в его летописи» (с. 5). Ця думка, висловлена Д. С. Лихачовим у даному випадку побіжно, стала провідною в новому розділі «Летописный свод Игоря Святославича и "Слово о полку Игореве"» другого – доповненого видання його книги «"Слово о полку Игореве" и культура его времени» (Л., 1985, с. 175), де вже прямо сказано: «... автор летописи Игоря Святославича и автор «Слова о полку Игореве» – одно лицо. Это тот же самый «хоть» – любимый певец Игоря, который сочинил и «Слово» (с. 175).

У 1989 р. у видавництві Київського університету з'явилася книжка Л.Є. Махновця «Про автора «Слова о полку Ігоревім», у якій автор пише: «Лихачов і я незалежно один від одного й одночасно вийшли на одну й ту саму особу (ідеться про автора «Слова» і літописної повісті про Ігорів похід за Іпатським списком. – П.О.), а тією лише різницею, що я вказав

її соціальний статус та ім'я» (с. 166), в чому й допустив, необхідно ще раз наголосити, прикру помилку, назвавши автором обох цих творів Володимира Ярославича (див.: П.П. Охріменко. Чи знаємо ми по імені автора «Слова о полку Ігоревім»? – Українська мова і література в школі, 1990, № 11, с. 79-85; Л.А. Дмитриев. Мог ли Владимир Ярославич Галицкий быть автором «Слова о полку Игореве»? – Русская литература, 1991, № 1, с. 88-103). Однак справедливості ради слід зазначити, що про належність «Слова» і літописної повісті про похід Ігоря на половців за Іпатським списком одній особі вперше дійшли висновку не Д. С. Лихачов і Л. Є. Махновець. У цьому питанні по суті допускає неточність і Б. О. Рыбаков, критикуючи (до речі сказати, безпідставно) Д. С. Лихачова за підтримання такої точки зору (див.: Б. А. Рыбаков. Петр Бориславич. Поиск автора «Слова о полку Игореве». М., 1991, с. 148).

Як би не було, але є всі підстави вважати доведеним (причому з різних пунктів погляду і в різний час), що творець «Слова о полку Ігоревім» має пряме відношення до літопису Ігоря Святославича як його автор чи співавтор, зосібна як автор повісті цього «літописця» про подію, яку він, як уже зазначалося, дещо раніше геніально відтворив у «Слові». Таким чином, маємо міцні підстави твердити, що анонімний творець «Слова о полку Ігоревім» уже відомий нам як автор двох творів. А це відкриває нові перспективи для дослідження геніальної пам'ятки літератури Київської Русі, яка все ще таїть у собі багато загадок.

*Охріменко П. П.,
Сиченко В. К.*

КОЛИ ВТІК ІЗ ПОЛОВЕЦЬКОГО ПОЛОНУ ІГОР СВЯТОСЛАВИЧ?

В останні роки словознавці, слід гадати, переконливо встановили, коли саме – якого року і в яку його пору – втік із половецького полону Ігор Святославич, що проливає важливе світло на вияснення ряду аспектів «Слова о полку Ігоревім». До цього питання неодноразово зверталися, зокрема, учасники наших (сумських) конференцій, у тому числі автори цих рядків. Однак усе ще роздаються, правда, окремі голоси про те, що Ігор утік з полону не в 1185 р., а пізніше, наступного року. При цьому ігноруються дані літописів і сутність опису в «Слові»

обставин втечі Ігоря, натомість робляться посилання на окремі факти або ситуації, які мають або непряме, або й зовсім не мають відношення до розв'язання даного питання. Власне, ігнорується комплексний підхід до його вирішення, без чого не може бути успішного висвітлення жодної з словознавчих проблем.

Щоб відповісти на питання, коли втік із половецького полону Ігор Святославич, необхідно звернутися насамперед до літописних свідчень.

У Київському літописі (однієї з складових частин Іпатіївського літописного збірника), який запозичив просторе оповідання про похід Ігоря з Чернігово-Сіверського зводу, створеного за ініціативою самого Ігоря Святославича (в останні роки життя – великого чернігівського князя), відзначено, що «Игорь... тотъ годъ бяшетъ в половцехъ», – тобто того року (1185-го), коли відбувся похід. (До речі, давньоруський вираз «тотъ годъ» означає не весь рік, як дехто гадає, а лише якусь певну його частину). Володимиро-Суздальський літопис (що ввійшов до складу Лаврентіївського літописного збірника) точніше говорить про те, як «по малихъ днехъ ускочи Игорьъ князь у половець». Це ж підтверджується і Єрмолинським літописом, де сказано, що Ігор «того же года утече», – тобто 1185 р. Отже, він був у полоні не довго, – повернувся на батьківщину в тому ж році, коли відбувся похід. Така логіка літописних свідчень.

Твердячи, що Ігор Святославич утік з полону не 1185-го, а 1186-го року, іноді посилаються лише на дані Київського літопису, де мовиться, зокрема, про те, що він навіть «попа... привель из Руси к собі» (тобто в полон, щоб помолитися богу «со святою службою»), на що, мовляв, потрібно було немало часу, бо відстань від Тора до Новгород-Сіверського значна. Але ж про столицю Ігоря в даному випадку в літопису нічого не сказано, та й викликати звідти попа не було потреби, бо під боком знаходився Донець (на околиці нинішнього Харкова), де церковнослужителів було досить.

Не відповідає дійсності також твердження про те, що в Київському літописі описаний «розпорядок життя» Ігоря в полоні як сталий («устоявшийся»). Насправді ж про це говориться загально, всього в двох реченнях («Половци... не творяхуть ему пакости, но приставиша к нему сторожовъ... волю ему даяхуть»). Прихильники датування втечі Ігоря 1186-м роком не враховують того, що й у Київському літописі по суті відзначено короткочасне його перебування в полоні, що Ігор викликав до себе попа тому, що «не відяшетъ бо божія промысла, но творяшетъся

тамо і дольго быти, но избави и за молитву хрестьянску». Це означає: Ігор викликав попа до себе через те, що не знав божого промислу, гадаючи, що у полоні може й довго пробуде, однак Господь врятував його, дякуючи молитві християн співвітчизників.

Виходить, що Ігор Святославич таки справді недовго був у полоні. Якщо звернутися до тексту «Слова», то час його повернення на батьківщину можна уточнити. У виключно поетичній картині втечі Ігоря на Русь говориться, що його звільнення було провіщено самим богом через послані на море смерчі («сморци»), які бувають, за спостереженнями природознавців, у спеку, частіше всього весною або на початку літа. Крім того, як сказано в «Слові», Ігорю сприяла природа, особливо птахи: «Дятлове тектомъ путь къ ріці кажуть, соловій веселыми піснями світи повідають». А таке, особливо співи соловейків, властиве періоду розпалу весни і раннього літа. Отже, у цей час – десь на початку літа 1185 р. – і повернувся Ігор на батьківщину.

Окремі дослідники схильні звести перебування Ігоря Святославича в половецькому полоні до мінімуму, до якихось двох-трьох тижнів. Це вже крен у другий бік. Адже відомо, що втеча Ігоря відбулася напередодні повернення ханів Кончака і Гзака з контрпоходів на Переяславль (першого з них) і Новгород-Сіверський (другого). Якщо Ігор зі своєю дружиною до району річки Тор, де були ставки названих ханів і де він перебував у полоні, добрався з Новгорода-Сіверського біля двадцяти днів, то до Переяслава чи Новгорода-Сіверського і назад Кончакові й Гзаку треба було витратити приблизно вдвічі більше часу – біля сорока діб. Виходить, що Ігор утік з полону (куди потрапив 12 травня) десь у кінці червня 1185 р.

Встановлення часу втечі Ігоря Святославича з половецького полону тісно пов'язане з іншою складною проблемою – з визначенням хронології «Слова о полку Ігоревім». А виникло воно, за нашим глибоким переконанням, десь незабаром після повернення Ігоря на батьківщину, а саме в літньо-осінній період 1185 р. Ті ж, хто не згоджується з цим, намагаючись датувати «Слово» пізнішими роками, нерідко вдаються до безперспективних спроб віднести втечу його головного героя до 1186 р. Однак, як це, так і датування повісті-поєми про похід Ігоря Святославича на половців не 1185-м, а пізнішими роками, не витримує науково обґрунтованої критики (про що буде мова на конференції 1992 р.).

ВІДГУК «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» У ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ

У названій темі виділяються два аспекти, два плани. З одного боку це національні паралелі до «Слова о полку Ігоревім» чи його мотивів у словесно-художній культурі південних слов'ян (народний епос і деякі інші фольклорні твори, а також літературні співпадіння), які виникли внаслідок схожих історичних умов розвитку, насамперед боротьби з ворогами, а з другого – переклади та переспіви й творчі впливи «Слова» в їх літературах.

Наприкінці ХІХ ст. В. Ф. Міллер відзначав паралелі до плачу Ярославни в болгарських народних піснях, а саме в звертаннях до річок та сонця і порівнянням молодців з вовками, М. Ф. Сумцов називав як паралель до плачу Ярославни звертання до вітру в сербо-хорватській пісні «Тужба Віслава Сенянина».

Спільність «Слова о полку Ігоревім» з юнацьким і гайдуцьким епосом в однаковому світогляді, світовідчутті їх творців, що лежить в основі даних творів. Так, у «Слові» сама природа говорить з героями людською мовою. Це ж саме часто зустрічається і в народних південнослов'янських піснях. Однотипними є також постійні епітети «Слова» і болгарських народних пісень.

Зіставлення «Слова о полку Ігоревім» з південнослов'янським епосом наводить на думку про їх жанрову особливість і загальний пафос. Щодо цього, то «Слово» близьке до серії пісень, знаних у Сербії під назвою «тужбаліца», а в Болгарії – «тъжна песен». У таких піснях, як і в літературних епічних творах, зображуються сумні події з історії народу. І справді, про жодного руського князя немає такого хвилюючого, співчутливого і преславного твору, як про Ігоря Святославича. І в Болгарії про жодного царя не створено такого героїчного епосу, таких задушевно-співчутливих переказів і легенд, як про царя Івана Шишмана, за правління якого країна 1396 р. втратила свою державність. Це саме можна сказати й про сербського князя Лазаря, який загинув у Косовській битві 1389 р. Зокрема, з однаковим визнанням зображені князь Ігор і цар Іван Шишман і з однаковою теплотою та співчуттям – Ярославна і Шишманова сестра «Мара, бяла българка» – Марія Десислава.

Чим же пояснюється те, що слов'янські народи оспівують героїв, які потерпіли поразку в битвах? А річ, очевидно, в менталітеті цих народів.

Вони високо ставлять і пінять самовідданість своїх героїв у боротьбі з ворогом, незважаючи на її наслідки.

Перші повідомлення про «Слово о полку Ігоревім» у Болгарії з'явилися в газеті «Царградски вестник» у статті «Руска книжнина» від 27 березня 1848 р. і в журналі «Български книжици» (повідомлення поета Райко Жинзіфова 1862 р.). Староруський текст «Слова о полку Ігоревім» без перекладу було вміщено в журналі «Мисъл» в м. Селістра у 1886 – 87 рр.

Першим болгарським перекладачем «Слова» був Райко Жинзіфов (навчався в Одесі та Москві; він відомий і як перекладач творів Тараса Шевченка). «Слово» перекладав, будучи студентом Московського університету. Не припиняючи навчання, працював домашнім учителем. На зароблені гроші видав 1863 р. журнал болгарських студентів «Новобългарска сбирка», куди включив свій віршований переклад «Слово за пълкъ-тъ Игорев, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова». На той час болгарська мова ще не була оформлена як літературна; переклад Жинзіфова зроблено західним діалектом; тепер ця мова застаріла.

Було в Болгарії ще два неповних віршованих переклади «Слова». Один з них зробив Детелинов (журнал «Знание», 1884 – 85 рр.), другий – Христо Кесяков («Христоматия по изучаване на словесността в горните класове», 1889 р.).

Дальшим ступенем освоєння давньоруської пам'ятки в Болгарії було «Слово за пълка Игорев» в «Литературен сборник» (1900 р.). Цей віршований переклад виконаний в дусі болгарської народної пісні, проте застарілою мовою. Досить точний, але також застарілий, прозовий переклад «Слово за Игоревия поход» Бойчо Липовського, надрукований 1907 р. в журналі «Светлина».

Іспит часу витримав зроблений понад чотири десятиліття тому письменником-академіком Людмилом Стояновим переклад «Песен за похода на Игор». Його багато ілюстроване видання здійснене Болгарською Академією наук 1955 р. Переклад ритмічний, але не віршований, без рим. Він призначений не для широкого читача.

Один з найновіших болгарських перекладів «Слова о полку Ігоревім» належить поетові молодшого покоління Кирилові Кадійському. Його переклад також не віршований, проте ритмізований. Він вперше опублікований у хрестоматії, упорядкованій професором Велчо Велчевим 1978 р. Це одна з найкращих болгарських інтерпретацій «Слова».

В архіві талановитого, нині покійного болгарського поета Андрея Германова виявився ще один переклад – майстерний, віршований –

«Слово за похода на Игор, Игор Святославич, внук Олегов». Він супроводжується передмовою самого Германова, який користувався першопублікацією «Слова» і її російським перекладом Д. Лихачова. З передмови видно, як глибоко проник перекладач і в історію Русі, і в сутність самого пам'ятника, і в відомі йому інтерпретації «Слова». Переклад Германова максимально точний, простий і читабельний.

У перекладах Л. Стоянова, К. Кадійського, А. Германова, як і в попередніх болгарських перекладах «Слова», фігурують усталені тлумачення його образів і особливостей. В них, як правило, використовуються коментарі російських перекладачів і дослідників пам'ятки.

Серед південнослов'янських перекладів «Слова о полку Ігоревім», крім болгарських, привертають увагу чотири уривки з цього твору, виконані чорногорським поетом Петаром Негошем. Вперше опубліковані вони в 1905 р.; ці переклади включені у вибрані твори Негоша (Белград, 1954 р.).

Вважається, що П. Негош користувався прозовим перекладом М. Максимовича, який вийшов навесні 1837 р. в Петербурзі, де восени цього ж року перебував Негош. До речі, назви частин його перекладів зі «Слова» подані за Максимовичем. Негошу могли бути відомі й інші російські переклади, на які він міг орієнтуватись.

Перший переклад «Слова» словенською мовою дав 1865 р. М. Плєтершник, який був учасником віденського «Слово»-знавчого семінару Ф. Міклошича. Про це дізнаємося з бібліографії відомого словенського педагога-славіста Райко Нахтігалья, якому належить другий переклад «Слова» на словенську мову. Викладаючи студентам-славістам російську мову, він зробив переклад для розуміння тексту давньоруської пам'ятки. Нахтігаль, як він сам свідчить, не переслідував літературної мети. Його видання «Слова» (здійснене словенською Академією наук в Любляні 1954 р.) відзначається тим, що «Слово» подане в ньому і в оригіналі, і в транскрипції, і в перекладі, причому з докладними коментарями.

Ми не вдавалися тут до детального розгляду південнослов'янських перекладів «Слова», до скрупульозного зіставлення їх з оригіналом, встановлення точності чи адекватності відтворення образів давньоруської повісті-поєми. Завдання це втрачає сенс через те, що південнослов'янські переклади й переспіви робилися, як правило, не з оригіналу, а з російських інтерпретацій або ж з великого оглядкою на них. Однак це не знижує їх цінності в справі єднання слов'янських народів у сфері культурного життя.

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВЕМ» У ТВОРЧОСТІ ЛІТЕРАТОРІВ НОВГОРОД-СІВЕРЩИНИ

Серед літераторів Новгород-Сіверщини (в давніх її межах) здавна спостерігається постійний інтерес до «Слова о полку Ігоревім», що цілком зрозуміло. Адже Новгород-Сіверщину по праву можна назвати материнською землею «Слова». До того ж літератори – уродженці Новгород-Сіверщини, які з різних обставин пов'язали своє життя з іншими регіонами, досить часто з любові до рідного краю звертаються в своїй творчості до невмирущих образів «Слова».

Насамперед слід відзначити вагомий внесок літераторів Новгород-Сіверщини у створення перекладів та переспівів «Слова». Так, один з перших перекладів «Слова» українською мовою належить видатному вченому, вихованцю Новгород-Сіверської гімназії М. О. Максимовичу («Песнь о полку Игореве, переведенная на украинское наречие». К., 1857). До його появи вчений здійснив прозаїчний переклад пам'ятки на російську мову («Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII века на древнем русском языке». К., 1837). Для цього перекладу характерна близькість до оригіналу. При створенні поетичного переспіву «Слова» українською мовою Максимович широко використав зразки українських народних пісень, намагаючись наблизити давній твір до сучасних читачів.

Досить помітним явищем в літературному житті середини ХІХ ст. був поетичний переспів «Слова» російською мовою («Игорь, князь Северский. Поема в 12 песнях» СПб., 1854), створений М. В. Гербелем, дитячі роки якого пройшли у м. Шостці. Переспів виконано римованими віршами різних розмірів. Він витримав шість видань (останнє – 1881р.) і постійно дороблявся перекладачем. На цей переспів відгукнувся ґрунтовною рецензією К. Д. Ушинський – вихованець Новгород-Сіверської гімназії, йому ж належить і своєрідний переклад «Слова» у вигляді історичного оповідання «Поход Игоря, князя новгород-северского, на половцев» («Детский мир», 2-е изд., 1861). Оповідання написано на основі «Слова» та літописів. Призначаючи його для дітей, Ушинський у ряді випадків пропускав так звані «темні місця» пам'ятки.

Одним з найвидатніших дослідників «Слова» у ХІХ ст. був М. О. Максимович. Відомі його праці «Песнь о полку Игореве» (1836), «О народной исторической поэзии в Древней Руси» (1845), «Темное место в «Слове о полку Игореве» (1855), «Замечания на «Песнь о полку Игореве»

в стихотворном переложении Гербея» (1855), «К объяснению и истории «Слова о полку Игореве» (1880) та ін. В цих працях вчений відстоював оригінальність і древність «Слова», його народнопоетичну основу, а невідомого автора твору вважав уродженцем Чернігово-Сіверщини.

Говорячи про вплив «Слова» на дожовтневу художню літературу, треба насамперед згадати уродженця містечка Вороніж, вихованця Новгород-Сіверської гімназії Пантелеймона Куліша, який з усіх українських письменників ХІХ ст. найчастіше звертався до «Слова». Своім ідейним пафосом співзвучний з «Словом» його історичний роман «Чорна рада». Епічна символіка «Слова», численні ремінісценції використані письменником в романі «Алексей Однорог». В ньому говориться, зокрема, про те, що в ХVІІ ст. «Слово о полку Ігоревім» добре знали і цінували на Новгород-Сіверщині.

Численні метафоричні засоби, образи і символіка «Слова» використані Пантелеймоном Кулішем в таких поетичних творах, як «Солонини», «Кумейки», «Національний ідеал», «Козацький жаль», «Побоянщина», «Забули ми...», «Гайдамакам-академікам», «Сум і розвага», «Привітання з Доном», «Боянові замисли. Ода до кобзи», «Молитва Боянові, солов'єві старого времени», «Настуся», «Великі проводи», «Григорій Сковорода», «Маруся Богуславна», «Сторчак і Сторчачиха» та ін.

Популяризацією «Слова о полку Ігоревім» займався вчитель Путивльської гімназії Д. З. Гутніков (1847 – 1918). Ним започатковано рукописний журнал «Мыльный пузырь» (1912 – 1915), на сторінках якого було вміщено тринадцять віршів цього вчителя, присвячених «Слову».

У післяжовтневий період інтерес до «Слова» значно поширюється, в тому числі серед уродженців Новгород-Сіверщини. У цьому зв'язку слід відзначити дослідження про географію походу князя Ігоря і пошуки ріки Каяли глухівчанина М. В. Сібільова. Його висновки в працях «Древности Изюмщины» (1926), «Очерки по доистории и истории Изюмского края» (1928), «Археологічні пам'ятки на Дінці в зв'язку з походами Володимира Мономаха та Ігоря Сіверського» (1950) були підтримані й розвинуті сучасними дослідниками, зокрема учасниками сумських «Слово»-знавчих конференцій. Уродженець с. Миколаївки Буринського району Сумщини, професор Київського університету П. М. Попов багато уваги приділив вивченню впливу «Слова» на творчість Т. Г. Шевченка («Шевченко і "Слово о полку Ігоревім"» (1937), «"Слово о полку Игореве" в переводе Т. Шевченко» (1950)). Йому ж

належить ґрунтовний нарис «"Слово о полку Игореве" в изобразительном искусстве XIX – XX вв.».

Доцент Курського педінституту І. З. Баскевич багато зусиль приділив вивчення курських мотивів «Слова» і проблемам його авторства, що знайшло відображення в його працях «Курские мотивы в «Слове о полку Игореве» (1979), «Вновь об авторе «Слова» (1982), «К вопросу об отношении автора «Слова» к Игорю и Всеволоду Святославичам» (1983), «Образ Игоря Святославича в поэтической системе «Слова о полку Игореве» (1984), «Кто они – курские «къмети»?» (1987). Підсумки багаторічних досліджень цього вченого, активного учасника сумських «Слово»-знавчих конференцій, викладені в брошурі «А мои те куряне – опытные воины...». Взгляд на «Слово о полку Игореве» с курских висот» (Курськ, 1993).

Помітний вплив знаходить «Слово» і в творчості літераторів, пов'язаних з Новгород-Сіверщиною. Наприклад, у історичних романах відомої української письменниці Раїси Іванченко (жила й навчалась у м. Новгороді-Сіверському) «Гнів Перуна», «Золоті стремена», «Зрада або як стати володарем» широко використовуються лексичні особливості «Слова», окремі вислови з нього. Відгуки «Слова» можна знайти в творах більш ніж тридцяти сучасних поетів Новгород-Сіверщини. І якщо у віршах новгород-сіверських поетів М. Адаменка («Я вийду на берег твій»), «Плем'я витязів», «Криниця», «Поклоніння»), М. Клименка («Місто мого дитинства», «Десна моя, красуне»), Н. Білик («Моему місту»), М. Ребьонка («Новгород-Сіверський мій») згадуються лише окремі герої «Слова», події Ігорового походу, то їх колега Н. Осадча створила вірші, цілком присвячені «Слову» («Автор «Слова», «У пам'ятника Ярославне», «Пишу про вешчего Бояна»). Вона ж здійснила і поетичний переклад «Плачу Ярославни» на російську мову. Вплив «Слова» відчувається і в її віршах «Город мой», «Пам'ять», «О, город мой», «Десна», «У древних стен», «Поэма о Десне». Коропський поет В. Нікітін написав вірш «Голос Игоря» та створив поетичний переспів «Плачу Ярославни» українською мовою, а відомий поет І. Савич (з с. Савинки Коропського району) є автором вірша «Ще раз про Ярославну».

Поети Новгород-Сіверщини найчастіше в своїй творчості звертаються до образу Ярославни, який пов'язується з містом Путивлем, що можна простежити на таких віршах путивльського поета В. Ковалевського, як «Путивль». Окремі мотиви «Слова» використав путивльський поет О. Педяш у своїх віршах «Ми русичі, й така нам доля...», «Річка Любка». Ним же створений поетичний цикл з семи

віршів під загальною назвою «Із циклу «Фрески» – про автора «Слова», про втечу Ігоря з полону, його зустріч з Ярославною, про міста Новгород-Сіверський та Путивль.

Досить часто звертаються до образів «Слова» поети тих сусідніх російських районів, землі яких входили у склад древньої Новгород-Сіверщини. Так, мотиви «Слова» зустрічаються у віршах таких трубчевських поетів, як М. Завацький («У курганов», «Дон заветный», «Песня о Десне», «Весною», «Меловые Трубчевские горы...»), Г. Зайцев («Здесь наша песня крылья обрела...»), В. Козирев («Брянский лес»), С. Маслов («Собор»), В. Трошин («В лунную ночь»), В. Цирульников («Пусть в Подлесье цветет нежно вереск», «Поет Боян»), С. Кузькин («Межа», «Солдатки», «Украинский календар», «Я хлеб не забыл язык»). Степаном Кузькіним створено також кілька цікавих віршів, присвячених «Слову» («Кургань», «На соборной горе», «О, русская земля!», «На холмах»). Останнім часом все частіше почав звертатись до «Слова» новозибківський поет І. Бунякин. Окремі його мотиви простежуються у таких віршах цього поета, як «Накануне века», «Утро у Деснь», «Тропа Трояна». Постійний інтерес до «Слова» виявляє і поет із села Білі Березки О. Буряченко, про що свідчать його вірші «Бессмертный гонец», «Княжий стан. Голубая гряда...», «Перед нашествием» та ін.

З курських поетів досить активно звертався до «Слова» М. Асеев, особливо в ранній період творчості, про що свідчить його вірш «Гудошная», поема «Семен Простаков», цикл «Курские вечера». Цікаві також його спостереження щодо авторства «Слова» у статті «К «Слову о полку» (1967). Мотиви «Слова» можна знайти у віршах поетів Є. Полянського («Зоревые соловьи», «Русичи»), Г. Фролова («Князь Всеслав»).

Завершуючи короткий огляд, можна зробити висновок, що на древній землі Новгород-Сіверщини «Слово о полку Ігоревім» користується у літераторів великою популярністю. Цьому повинен сприяти створений у Новгороді-Сіверському (1990) музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», який в перші роки свого існування проводив плідну науково-просвітницьку роботу, об'єднуючи зусилля насамперед українських дослідників пам'ятки. Надання цьому музеєві республіканського статусу, перетворення його в республіканський український науково-просвітницький центр підвищило б значення такої установи у справі вивчення й популяризації «Слова о полку Ігоревім».

ЧИ БУВ АВТОР «СЛОВА» ПЕДАГОГОМ І ПСИХОЛОГОМ?

Про «Слово о полку Ігоревім» написано безліч робіт, які розглядають твір у літературному, історичному, соціально-політичному аспектах. Дослідники по-різному трактують причини написання поеми та її ідейний аналіз. Наприклад, у шкільних підручниках здебільшого все зводиться до того, що автор закликав князів та народ руських земель до єднання проти ворожої навали. Постає питання: чи можна було таку видатну працю створити згідно з соціальним замовленням? Адже це суперечить сутності художньої творчості.

Мабуть, не випадково автор розпочинає «Слово» так: «А чи не гоже було б нам, браття, почати старими словами ратних повістей про похід Ігорів, Ігоря Святославича?» Це прийом заохочення, пов'язаний з навіюванням (метод сугестії). Уже в цьому ми відчуваємо руку не лише талановитого літератора, а й педагога.

Гадаємо, що автор «Слова» був далекоглядною людиною, діалектично мислячою людиною, педагогом і психологом, який розглядав поезію як інструмент духовного утвердження Русі. Недарма ж він акцентує увагу на почуттєвій сфері. А це, як відомо, джерело патріотичного виховання, яке засвоюється у спадковості, передається від покоління до покоління.

Чи випадково твір називається «Словом»? Напевно, автор, утверджуючи духовну сутність, реалізував біблійний принцип – «спочатку було слово». Воно є джерелом формування культури та історичної пам'яті, оскільки історичні надбання закодовані в словах. «У скарбницю рідного слова, – писав К. Ушинський, – складає одно покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові» (К. Ушинський. Вибрані педагогічні твори, т. I. К., 1983, с.123). Безперечно, що й «Слово» є носієм патріотичних мотивів, утверджує високі морально-духовні норми поведінки людини. Інакше воно б не звучало так актуально у наш час і не було б запрограмоване на віки.

У наукових колах часто виникає дискусія: хто автор «Слова»? Хоча б за фахом і соціальним становищем. Думаємо, що ця гіпотеза найбільш реально розкрита у працях П. П. Охріменка. Він, підкресливши слушність думки про незалежність позиції автора «Слова о полку

Ігоревім», яку неодноразово висловлювали Д.С. Лихачов та деякі інші словознавці, зробив аргументований висновок про те, що автором цього твору є саме учитель, наставник Ігоря Новгород-Сіверського, а можливо, і його молодшого брата буй-тура Всеволода та старшого сина Володимира (що підтверджує, зокрема, кінцівка «Слова»). «Треба уяснити, – пише цей дослідник, – що незалежна позиція автора «Слова» по відношенню до князів була обумовлена, насамперед, його соціальним становищем. Таке становище в феодальному суспільстві, в тому числі і в Київській Русі, в ряді випадків займали наставники, порадики, вчителі (в широкому значенні цього слова) можновладців. Вони були частіше всього соціально упослідженими, про що свідчить, наприклад, «моління» Данила Заточника... Будучи вільними від інтересів «майнового цензу», такі наставники часто почували себе в значній мірі незалежними, внутрішньо гордими від усвідомлення своєї духовної зверхності над пануючими... Становище наставника, учителя, порадики дозволяло говорити навіть найвищим представникам феодальної верхівки відверту, нерідко гірку правду, що й робив автор «Слова» по відношенню до Ігоря, а відтак і багатьох інших князів. При цьому, звичайно, не виникало великого ризику для наставника, бо до нього, за віковою традицією морального кодексу, відношення навіть високопоставленого вихованця було, як правило, поблажливо-вибачливим» (П. П. Охріменко. Проблеми вивчення «Слова о полку Ігоревім». Суми, 1980, с. 14).

Оскільки автор мав високу громадянсько-патріотичну мету, він, мабуть, не надавав значення оприлюдненню свого прізвища, його головне завдання – прислужитися рідному народові. Це було найвищим критерієм моральності. Тому й творець ніби «розчинився» у народі, став його духом і совістю.

Безумовно, живучість «Слова» утверджується народною мудрістю автора. Такий видатний твір могла написати лише особа, яка мала широку освіту, глибокі знання з історії, культури, географії, цінувала велич святої Софії і Богородиці Пирогощої. А хто володів тоді такими енциклопедичними знаннями? Людина, яка мала можливість їх повсякденно реалізовувати. Отже, найімовірніше нею був учитель і наставник князя Ігоря, а згодом його літописець і співець. Він не лише вивчав літописні твори, Біблію, а й знав поезику, риторику, читав книги європейських авторів, і сам, дбаючи про духовний розвиток покоління, брав участь у творенні культури.

У «Слові о полку Ігоревім» ми знаходимо відображення багатьох історичних подій різних земель, військових подвигів, діянь князів, а також життя простих хліборобів. В унісон з нашим часом звучить похвала пісні і хлібові в ім'я держави. Авторіві цього твору добре відоме й значення життєвих випробувань. Він виховував у своїх учнів, насамперед у Ігоря, хоробрість, одержимість, наполегливість, чесність, людську гідність.

Творець «Слова о полку Ігоревім» був не лише геніальним художником і вдумливим педагогом, а й тонким психологом. Вже на початку твору він прагне ввести читача в особливий психологічний стан усвідомлення патріотичного обов'язку, особливо в закличові Ігоря, – свідомо виявити зусилля і рішучість, незважаючи на віщування природи: «Лучче ж би потятим бути, аніж полоненим бути».

Автор «Слова» психологічно загострено змальовує стан природи, попереджаючи Ігоря та його дружину про біду. Мінорними тонами наповнені такі описи, як «кричать теліги опівночі, мов лебеді розсуджені», «чорнії тучі з моря ідуть», «кривавії зорі світ провіщають» і т.п. Все це загрожує походу. Ігор повинен зупинитися. І тут виявляються князівська воля як діяльна сторона розуму – постояти за землю Руську. Автор, описуючи подвиг князя, утверджує свою ідею в часі, – повідає про його патріотично-героїчні діяння майбутнім поколінням з виховною метою. Адже історична свідомість виявляється через вольові якості: мужність, стійкість, хоробрість і т.п. Все це властиве Ігорю як організатору боротьби з ворогами рідної землі.

Творець «Слова» добре розумів психологічний стан Ігоря Святославича і тоді, коли він знаходиться у полоні. Князь у мислях лине до рідної землі, до Ярославни, яка страждає в Путивлі. Це «читання» думок героїв свідчить про глибоке проникнення в їхню психологію.

Автор «Слова» утверджує думку про те, що духовне виховання – це основа гармонії суспільного розвитку. Тому й необхідно славити героїв, успадковувати благородні традиції, множити здобутки предків. Як учитель і наставник, він утверджує принципи моральності, гуманізму, природовідповідності, патріотизму, величаючи тих, «що стають за християни на поганії, полки!»

Отже, на питання: чи був автор «Слова о полку Ігоревім» педагогом і психологом, слід відповісти тільки позитивно. Однак мовознавці на це чомусь не звертали належної уваги.

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» В АНГЛІЙСЬКОМУ СВІТІ

«Слово о полку Ігоревім» – славетна пам'ятка літератури Київської Русі, що здобула всесвітнє визнання, утвердилася як вічна цінність світової літератури. Чимала популярність «Слова» і в англomовному світі, зокрема двадцятого віку. І це дуже важливо, коли врахувати масштабність функціонування англійської мови: як першою, другою чи третьою мовою нею користується понад мільярд населення Землі, для 350 мільйонів англійська мова – рідна, у 60 державах вона має офіційний статус. «Слово» цікавить англomовний світ як твір надзвичайної краси та довершеної мистецької форми, отже, як свідчення високого рівня поетичної культури в Київській Русі. Є і дещо загадкового в «Слові», а загадковість вабить, манить, приваблює...

Є чимало англomовних перекладів «Слова», йому присвячено ряд критичних праць. Доказом ствердженого віще є укладена Г. Р. Купером у 1978 р. анована бібліографія критичних праць про «Слово» нерадянських авторів ХХ ст., більшість з яких – англomовна (Cooper H. R., Jr. *The Igor tale: An annotated bibliography of 20th century Non-Soviet scholarship on the Slovo / Columbia Slavic Studies.* – White plains, N. Y.: M. E. Sharpe; London: Mansell 1978. – 130 pp.).

«Слово», як і будь-який інший літературний шедевр, перекладати неймовірно важко. Твір сповнений витончених зорових, звукових та фонічних образів, неповторних поетичних фігур, у ньому майже не натрапляємо на слова, що не мали б інтенсивної контекстуальної конотативної семантики. Надзвичайно складний і його символізм (а символізм часто є компонентом національного й часового контексту). «Тропи «Слова» інколи настільки ускладнені, що тільки тонке естетичне чуття та глибоке розуміння образної природи «Слова» можуть служити інструментом для розкриття змісту зображуваного та оцінки словесної форми його втілення», – слушно підкреслює С. П. Пінчук (Пінчук С. П. *Слово о полку Ігоревім: Критичний нарис.* – К.: Вища шк., 1973. – с. 90). Надзвичайно складні для відтворення значущі імена поеми. Велику роль у її стилістиці відіграє експресивний синтаксис, зокрема досить вільний порядок слів (майже відсутній у сучасній англomовній поезії). Інтригуючо химерна і ритмічна будова «Слова» з її численними асонансами та своєрідною алітераційною системою. Правда, деякою полегкістю для перекладачів є те, що асонанс та алітерація, властиві англomовній поезії, створюють значною мірою її

фонічний образ. Певною опорою для англомовних перекладачів є те, що перекладів уже чимало (хоча кожен перекладач іде своїми, ще незвіданими стежинами), і то різними мовами, починаючи від найкраще відомої їм російської (переклади В. А. Жуковського, Д. М. Лихачова, В. І. Стеллецького, Є. О. Павленка, Л. І. Тимофєєва та ін.), бо за переклад «Слова» найчастіше беруться англомовні перекладачі російського художнього слова.

Перші англомовні переклади поеми з'явилися у другому десятиріччі ХХ ст. 1915 р. перекладач Л. А. Магнус (перекладав також українську поезію, зокрема Шевченків вірш «Минають дні, минають ночі...») зробив прозовий переклад пам'ятки. Опублікований заходами Англійського філологічного товариства том, виданий як білінгва, уміщав паралельно з перекладом оригінальний текст, а також передмову перекладача, його коментарі та глосарій. У передмові подано історію «Слова», його історичну основу (The tale of the armament of Igor, A. D. 1185: a Russian historical epic /Ed. and transl. by L. A. Magnus. – London: Oxford Univ. Press, 1915. – LXIII, 122 pp.). Незабаром, у 1918 р., з'явився ще один, також прозовий, досить вільний переклад «Слова» (усього 125 примірників) Г. В. Бокларк без будь-якої передамови (The tale of Igor / Adapt. from the Old Russian legend by H. De V. Eeauclerk. – London: C. W. Beaumont, 1918. - 23 pp.).

Двічі перекладав «Слово» (у співавторстві) відомий канадський англомовний перекладач-поліглот проф. В. Кіркконел, який загалом має великі заслуги перед англомовною українікою, зокрема тому, що разом із своїм учнем та послідовником К. Г. Андрусишином переклав майже повний Шевченків «Кобзар» (вийшов з друку в Торонто в 1964 р.). Уперше В. Кіркконел переклав «Слово» у 1947 р. у співпраці з українським літератором у Канаді П. Кратом, який співпрацював також з іншою перекладачкою українського художнього слова – Ф. Р. Г. Лайвсей. Переклад надруковано заходами Українського Інституту ім. П. Могили (Prince Ihor's raid against the Polovtsi / Transl. by P. C. Crath. Versified by W. Kirkconnell. - Saskatoon, Sask.: The P. Mohyla Ukrainian Institute, 1947. - III, 14 pp.). Навіть із змістового боку, переклад далекий від вірного, адекватного: у ньому чимало пропусків. До того ж «Слово» – твір, що не має певної віршової форми чи розміру, а складається з ритмічних одиниць різної довжини, – відтворено чотиристопним хореем, запозиченим, як указано в передмові, з «Пісні про Гайявату» Г. Лонгфелло. А це істотно змінює характер твору, перекручує його суть, не відтворює його ритмічного розмаїття. У передмові трапляються

необґрунтовані домисли, як, приміром, безапеляційне твердження, що назва річки «Каяла», на берегах якої русичи зазнали поразки, походить від дієслова «каятися», і є чисто символічна. Позитивним є те, одначе, що В. Кіркконел та П. Крат – перші серед англомовних перекладачів «Слова» – розглядають його як пам'ятку давньоруської (а не давньоросійської) літератури, що відображено і в мові перекладу, де йдеться про «the land of Russ», «the Russ princes» (очевидно, подвоєння літери «s» – недоречне, слід було б позначити її палаталізацію – Rus').

Другий переклад «Слова», виконаний В. Кіркконелом разом з К. Г. Андрусичином, побачив світ 1963 р. в укладеній та перекладеній ними антології «Українські поети, 1189 – 1962», що охоплює вісім століть розвитку української літератури (The tale of the campaign of Ihor, son of Sviatoslav, grandson of Oleh // The Ukrainian poets, 1189 – 1962 / Sel. and transl. into English verse by С. Н. Andrusyshen and W. Kirkconnell. – Toronto: Univ. of Toronto press, 1963. – Рр. 3 – 21). Цей новий переклад уже не має пропусків та відзначається розмаїттям віршової форми.

Один англомовний переклад «Слова» з'явився поза межами англомовного світу, у «Трудах Тбилиського педагогического института иностранных языков» 1958 р. Його здійснила І. Петрова. У 1981 р. цей переклад перевидало московське видавництво «Прогресс» як білінгву з паралельним давньоруським текстом. Вступна стаття, коментарі та російський переклад належать Д. С. Лихачову. З погляду поліграфічно-мистецького, надання – бездоганне, з чудовими ілюстраціями В. Фаворського (Слово о полку Игореве = The lay of the warfare waged by Igor / Transl. by I. Petrova. – Moscow: Progress publ., 1981. – 124 pp.). У передмові Д. С. Лихачов детально аналізує «Слово», подає його історичне підґрунтя, маючи на оці саме англомовного читача. Чимало уваги приділяє автор художнім особливостям поеми, її зв'язкам з фольклорною традицією. Він спростовує в загальних рисах погляд французького дослідника А. Мазона (Mazon A. Le Slovo d'Igor // Travaux publies par l'Institut d'Etudes slaves. – Paris. – 1940. – № XX) на «Слово» як на підробку пізніших віків. Але, на жаль, передмову не можна вважати об'єктивною, бо дослідник вважає поему набутком лише російської літератури, «забуваючи», що її створила давньоруська (стародавньоукраїнська) народність.

У 1960 р. у Нью-Йорку було опубліковано переклад В.В. Набокова з його ж передмовою та коментарями (The song of Igor's campaign: An epic of the twelfth, century / Transl. by V. Nabokov. – N. Y.: Vintage

Books, 1960. – 135 pp.). З усіх англомовних перекладачів «Слова» В. Набоков (1899 - 1977) – без сумніву, найталановитіший і, здавалося б, найглибше обізнаний з оригіналом та його історичним контекстом. Він – виходець з Росії, випускник Університету в Кембриджі (закінчив слов'янський та османський відділи), автор прозових та віршових творів російською та англійською мовами (знаменитий твір «lolita» 1958 р.), критик, перекладач («Євгенія Онегіна», 1955). «Слово» цікавило його, як пише він у передмові, не як поетичний літопис свого часу, не як твір великої політичної та патріотичної ваги, а, радше, як витвір позачасової краси. Однак В. Набоков також розглядає поему виключно як пам'ятку російської літератури, пише про «Kievan Russia», «ancient Russian Language», «Russian princes» тощо.

У 1966 р. з'явився переклад Д. Ворда (The tale of the host of Igor / Transl. by D. Ward // Forum for Modern Language Studies. – 1966. – April. – Vol. 2. – № 2), 1973 р. – Р. Гауза з досить розлогими коментарями та поясненнями (The tale of the campaign of Igor / Transl. by R. C. Howes. – New York: W. W. Norton & Co, Inc, 1973. – 72 pp.), а 1979 р. – переклад відомого англомовного дослідника «Слова» – Р. Мена (The song of Prince Igor / Transl., introd. and comm. by R. Mann. – Eugene, Oregon: Vernyhora press, 1979. – 89 pp.).

Крім В. Кіркконела та його співперекладачів, усі інші перекладачі безпосередньо пов'язують «Слово» лише з російською літературою. Очевидно, не можна не подивуватися такій необізнаності перекладачів (бо ж кожен перекладач – водночас дослідник), їхньому небажанню бачити правду (маю на оці передусім В. В. Набокова та Д. С. Лихачова). Крім історико-політичних чинників (наша сумна історія, наша бездержавність, залізна завіса, що «залізною» відділяла нас від усього світу та ін.), цьому сприяли ще чинники лінгвістичні: подібно як у російській мові, в англійській немає різниці між прикметниковими термінами «руський» та «російський»; у ній дуже рідко в минулому вживалася доречна транслітерація «Rus'», а повсюдно – слово «Russia». У наш час у цій справі є позитивні зрушення, у першу чергу, тому, що Україна стала незалежною, як самостійна держава з'явилася на політичній карті світу. Так, в останньому виданні «Американської Енциклопедії» знаходимо уже термін «Kievan Rus» (The Encyclopedia Americana. Englewood, Colo: Ukrainian Academic Press, 1990. – P. 293).

Щодо «Слово»-знавчих праць англійською мовою, то більшість з них має інформативний характер, і добре, що ця інформація загалом правдива. Та й нелегко іншомовним дослідникам сказати щось нове про

поему, зокрема після праць В. М. Перетца, В. П. Адріанової-Перетц, М. М. Грушевського, Д. І. Чижевського, Д. С. Лихачова, М. К. Гудзія, О. І. Білецького, Л. Є. Махновця, П. П. Охріменка, С. П. Пінчука та інших дуже поважних дослідників.

До компаративного літературознавства відноситься кандидатська (згідно, знову ж таки, із системою наукових ступенів, чинною в Україні) дисертація А. М. Бакер «Образи моря та степу в давньоанглійському та давньоросійському епосі» (Barker A. M. *Sea and steppe imagery in Old English and Old Russian epic: Ph. D. diss.* – New York University, 1976. – 250 pp.). На думку дисертантки, «Слово» та «Беовульф» (давньоанглійський епос восьмого сторіччя, збережений у списку десятого) слугують переконливим доказом дійовості описів природи як тла для зображення подвигів людей у героїчній поезії. На конкретному текстовому матеріалі авторка доводить, що пантеїзм у «Слові» дуже глибокий, а в «Беовульфі», навпаки, море персоніфіковано лише незначно. До компаративних належить також дослідження О. Романишина про «Слово» та поему «Пісня про мого Сіда» (бл. 1140 р., дійшла у списку 1307 р.), що є вершиною давньоіспанського епосу (Romanyschyn O. S. «The tale of Igor's campaign» and «The poem of Cid»: A tentative comparative study // *The Ukrainian Rev.* – 1970. – Vol. 17. – №3. – Pp. 65 – 84). Серед монографій, присвячених образності поеми, на особливу увагу заслуговує дослідження Ю. Бешарової, яка розглядає порушену проблему в світлі візантійсько-слов'янської поетики (Besharov Ju. *Imagery of Igor's tale in the light of Byzantino-Slavic poetic theory.* – Leiden: E. J. Brill, 1956. – 114 pp.).

Перекладач «Слова» Р. Мен захистив у Канзаському університеті в 1984 р. дисертацію, присвячену зіставленню поеми з усною традицією в Київській Русі (Mann R. L. *Oral composition in «The Slovo o polku Igoreve»: Ph. D. diss.* – Univ. of Kansas, 1984. – 304 pp.). Дуже близька тематично до дисертації його монографія «Мечі співають: Дослідження "Слова"» (Mann R. L. *Lances sing: A study of the Igor tale.* – Columbus, Ohio: Slavica Publ., 1990. – 231 pp.). В обох працях дослідник детально розглядає образність весільних пісень, голосінь та різних інших народних звичаїв, відгомін яких відчувається у поемі. Автор проводить також певну паралель між «Словом» та «Задонщиною», пропонує свою (досить цікаву) інтерпретацію сумнівних слів та виразів, стверджує, що пам'ятка – твір усний. Очевидно, і дисертація і монографія вартісні тим, що їхній автор – англomовний дослідник. Бо ж, знову ж таки, ледь чи зміг би він сказати щось нового, приміром, про співвідношення між

«Словом» та «Задонщиною» після праць В. П. Адріанової-Перетц та ін. Р. Мен – також автор ряду інших статей на цю тему, серед яких, зокрема, виділяється студія, у якій учений досить обґрунтовано висловлює думку про можливість втрати цілої сторінки у вступній частині поеми (Mann R. Is there a passage missing at the beginning at the Igor tale? // *Slavic Rev.* – 1982. – Vol. 4 (41). – Pp. 666 – 672).

Одну з перших дисертацій про поему захистив В. Сайкович у 1953 р. у Пенсильванському університеті, що у Філадельфії (Sajkovic V. «The tale of Igor» studies on the question of its authenticity: Trends in the history of its criticism: Ph. D. dise. - Univ. of Pennsylvania, 1953. – 141 pp.). У центрі уваги дисертанта були історичні, ідеологічні й лінгвістичні проблеми, пов'язані із «Словом», його місцем у контексті культури Київської Русі, огляд критичної літератури про «Слово». На переконливих фактах В. Сайкович стверджує автентичність «Слова». Досить повний аналіз опублікованих англомовних матеріалів щодо історії відкриття поеми та її автентичності знаходимо в праці Дж. Феннела і Е. Стоукса про давню літературу Русі (Fennell J. Stokes A. *Early Russian literature.*- Berkley; Los Angeles, 1974. – Pp. 191 – 206).

Однак суперечки щодо автентичності поеми не вщухають. Після розпаду Радянського Союзу вони навіть інтенсифікувалися. Так, на XI Міжнародному конгресі славистів, що проходив у Братиславі з 30 серпня до 8 вересня 1993 р., американський дослідник В. Шамшула виступив з доповіддю «"Слово" та його чеські й гельські аналоги кінця XVIII ст.» (Schamschula W. «The Igor's tale» and its late 18th century Czech and Gaelic connections // XI Medzinatodny sjazd slavistov. – Bratislava, 1993: Zbornik resume. – Bratislava: Veda, 1993. – P. 187). У ній автор повторює вже давно спростовані підозри М. Кар'єра та згодом А. Мазона, посилається на праці російського дослідника О.О. Зіміна (Зимин А. А. Когда было написано «Слово»? // *Вопр. литературы.* – 1963. – № 3. – с. 135 – 152) та оксфордського Дж. Феннела (Fennell J. «The Slovo o polku Igoreve»: The textological triangle // *The Oxford Slavonic papers.* – New Ser. – 1968. – Vol. 1 – Pp. 126 – 137), також на новіші, зокрема В.П. Козлова (Козлов В. П. *Кружок А. И. Мусина-Пушкина и «Слово о полку Игореве».* – М., 1988), Г. М. Мойсеевої та М. Крбеца «Йозеф Добровский и Россия» (Ленинград, 1990). На основі проаналізованих джерел він стверджує, що «Слово» висловлювало концепцію гуртка О. І. Мусина-Пушкина (єдність Росії у межах кордонів давньої Русі) у формі опису героїчного епізоду із стародавньої історії та що автором твору був, правдоподібно, І. П. Єлагін (зокрема, враховуючи

його неопубліковану працю «Опыт повествования о России», що її відкрив В. П. Козлов), якому допомагали, можливо, інші члени гуртка, зокрема, І. М. Болтін, М. М. Бантиш-Каменський, О. Ф. Малиновський.

На Конгресі ніхто із східноєвропейських дослідників, рівно ж як і славістів англомовного світу, не вступив у дискусію з американським ученим. Доповідь В. Шамшули було повністю опубліковано в збірці американських матеріалів XI Міжнародного конгресу славістів і, очевидно, доречно було б компетентним фахівцям подискутувати з дослідником на сторінках міжнародних видань, як у свій час Р. Якобсон науково обґрунтовано відкинув гіпотезу А. Мазона (Jakobson R. The puzzles of the Igor's tale on the 150th anniversary of its first edition // Speculum. – 1952. – Jan. – Vol. XVII; Jakobson R. Op. cit. // Jakobson R. Selected writings. – The Hague; Paris, 1966. – Vol. IV. – Pp. 380 – 410). Глибоконаукові «Слово»-знавчі дослідження українських учених та україністів англомовного світу, опубліковані в англомовних журналах та наукових збірках, – найдієвіший засіб утвердити «Слово» як коштовний скарб української культури в свідомості англомовного наукового світу.

Лазарко М. О.

АВТОР «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ» І ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКА МОВНА СТИХІЯ

«Слово о полку Ігоревім» настільки непересічне явище в історії світової культури, що жодна з проблем, пов'язаних з його дослідженням, не може бути маргінальною, а надто проблема авторства. Недаремно до неї зверталися всі найвідоміші дослідники цієї повісті-поєми. У зв'язку з цим висувались і висуваються найрізноманітніші припущення щодо особи автора, його соціального стану та статусу при княжому дворі, приналежності до тієї чи іншої території тощо. Звернемо увагу власне на цю останню проблему: до якої місцевості, найбільш вірогідно, був «прив'язаний» автор «Слова».

Переважна більшість дослідників вважають автора «Слова о полку Ігоревім» вихідцем із Чернігово-Сіверської землі. Серед них такі авторитетні вчені, як М. Карамзін, М. Максимович, К. Ушинський, Л. Тихонравов, Д. Багалій, С. Обнорський, В. Федоров та ін. Але якщо, наприклад, проф. В. Федоров оголошує батьківщиною «Слова» Чернігово-Сіверщину, пов'язуючи авторство твору з конкретною особою,

а саме з тисяцьким Рагуїлом Добриничем, людиною з оточення чернігівського княжого дому і наближеною до Ігоря Новгород-Сіверського, то ряд прихильників чернігово-сіверського походження автора геніального твору висувають, як нам видається, більш переконливі аргументи, що базуються, зокрема, на лінгвістичній експертизі мовної матерії твору та її ідентифікації з особливостями говорів чернігово-сіверського Полісся, які були добре знайомі автору «Слова», причому, скоріше всього, як носієві цих говорів.

Одним із перших таке обґрунтування здійснив К. Ушинський у своїй рецензії на переклад М. Гербеля «Слова о полку Ігоревім» у другому номері журналу «Современник» за 1854 р. відзначивши, що «Слово» написане «на тій мові, якою повинен був говорити його творець, напевно, житель Новгорода-Сіверського, котрий і сам, як видно з декількох місць поеми, брав участь у поході сіверського князя» (Ігорь, князь Северский. Поэма. Перевод Николая Гербеля. – Современник, 1854, № 2, розділ бібліографії, с. 63). Слід особливо зауважити, що це твердження належить досить ерудованому філологу, який був вихідцем із Сіверщини і добре знав її мовне середовище та культуру.

Подібний висновок, зроблений на основі всебічного дослідження мови «Слова», зустрічаємо і в праці акад. С. Обнорського «Очерки по истории русского литературного языка старшего периода» (М.-Л., 1946). На думку вченого, немає сумніву в тім, що «Слово о полку Ігоревім» складене на півдні Русі, найбільш вірогідно, в Сіверській землі, людиною, близькою до князя Ігоря Святославича» (с. 196).

Аргументованістю і переконливістю відзначаються також дослідження проф. С. Коткова, які він присвятив аналізу лексичних елементів «Слова», пов'язаних з Новгород-Сіверською землею, і виявив цілий ряд відповідників у ньому та в древніх писемних джерелах Новгород-Сіверщини, таких, скажімо, як «болонье», «струги», «яруга», «роспужень» тощо (див.: С.И. Котков. Лексические элементы «Слова о полку Игореве», связанные с Новгород-Северской землей. – Русская речь, 1975, №5, с. 15-24). Слід відзначити, що в цих дослідженнях словознавця проф. В. Козирева (див.: В. А. Козырев. Словарные параллели к лексике «Слова о полку Игореве» в современных брянских и других народных говорах. Л., 1973; він же. «Слово о полку Игореве» и современные русские народные говоры. – Русская речь, 1975, № 5), залучений матеріал брянських та курсько-орловських говорів, території яких входили до складу древньої Чернігово-Сіверської землі.

Сумський дослідник «Слова о полку Ігоревім» проф. П. Охріменко спостеріг, що в ньому «зустрічається чимало слів і виразів, типових для говірок сучасної Чернігівщини» (П. П. Охріменко. Проблеми вивчення «Слова о полку Ігоревім». Суми, 1980, с. 13). Досить показовими є, наприклад, такі паралелі, наведені ним: «лисици брешуть» – «лисиці (собаки) брешуть», «велми рано» – «вельми рано», «вълком рыскаше» – «вовком рискае», «дѣвкъ» – «дівки» (з наголосом на першому складі) та ін. П. Охріменко звертає також увагу на використання автором «Слова» рідкісного діалектного орнітоніма «зигзиця» (говіркові варіанти «зигзичка», «мигичка», «гигичка») – це рід чайки, що з такою назвою зустрічається, за твердженням М. Шарлеманя, в Подесенні між Коропом і Новгород-Сіверським (П. П. Охріменко, Як читати «Слово о полку Ігоревім» у наближенні до оригіналу. – Укр. мова і літ. в школі, 1988, № 6, с. 36). На типовість для говорів сучасної Гомельщини значної кількості виділених П. Охріменком лексичних одиниць вказує знавець цих говорів М. Воїнов (див.: «Слово о полку Игореве» и Чернигово-Северщина. Суми, 1984, с. 31-32). При цьому слід мати на увазі, що землі теперішньої Гомельської області були складовою частиною Чернігівського князівства.

Цінним матеріалом, що значно поповнює лінгвістичні студії «Слова» в діалектологічному аспекті, є дослідження учасників словознавчих конференцій у Сумах та Чернігові. Зокрема, Є. Черепанова, яка протягом тривалого часу вивчає топоніміку і мікротопоніміку східного Полісся, виявила цілий ряд відповідників між тополексемами цього діалектного ареалу, що співпадає з територіями історичних Чернігово-Сіверських земель, та апелятивами «Слова». Наприклад: апелятив «комонь» – тополексеми «Комань» (розм. «Комонь»), «Команка» (Новгород-Сіверщина); «болоня» – «Болоння», «Оболоння», «Оболонь» і ін., а також «тур» – «Туре», «Тур'я», «Тур'янка», «Туранівка» тощо; всі зони відносяться до топонімічної карти чернігово-сумського Полісся (див.: Актуальные проблемы «Слова о полку Игореве». Суми, 1983, с. 30-31).

Цікавий матеріал, одержаний в результаті науково обґрунтованого зіставного аналізу лексики «Слова» й діалектної лексики острівних російських говорів східної Чернігівщини, наводить С. Солтан. При дослідженні ним бралися до уваги лише ті говіркові відповідники, які являли собою й словотворчі, й семантичні паралелі з лінгвістичними одиницями давньоруської пам'ятки. Таких відповідників виявлено 22. (див.: Тезисы черниговской областной

научно-методической конференции, посвященной 800-летию «Слова о полку Игореве». Чернігів, 1986, с. 152-154). А взагалі, необхідно підкреслити: мовознавці – дослідники «Слова» – загалом уже виявили близько ста п'ятдесяти східнополіських діалектних відповідників у цьому творі (дав.: там же, с.260).

Таким чином, ті дані лінгвістичного аналізу «Слова о полку Ігоревім», які нагромадились за останні роки, дають підстави стверджувати, що його авторів була не лише добре знайома, а й звична мовна стихія сучасної йому Чернігово-Сіверської землі, що територіально співпадає тепер з масивом поширення говорів східного Полісся. Це, в свою чергу, може служити ключем до розв'язання багатьох проблемних питань або підтвердження раніше висунутих припущень щодо авторства та місця створення геніальної пам'ятки.

Молибога Н. М.

СВЯТОСЛАВ КИЇВСЬКИЙ ЯК ОРГАНІЗАТОР БОРОТЬБИ З ПОЛОВЦЯМИ І ЙОГО ОБРАЗ В «СЛОВІ»

В образі великого київського князя Святослава Всеволодовича втілено основний ідейний пафос «Слова о полку Ігоревім». Він названий у цьому творі великим, грізним, могутнім. Всі народи («німці і вснеційці..., греки і морава») співають славу Святославові, вихваляють його як видатного полководця. Адже це він за рік до Ігорєвого походу розгромив половців «своїми сильними полками і харалужними мечами». В героїчних тонах змальована ця велика перемога Святослава: князь «наступив на землю Половецьку, притоптав горби і яруги, змутив ріки і озера, висушив потоки і болота. А поганого Кюб'яка із лукомор'я, із залізних великих полків половецьких, як вихор, вирвав» і (за свідченням літопису) забрав у полон сім тисяч половців.

За твердженням автора «Слова», Святослав Всеволодович завжди піклувався про долю своєї батьківщини, про співвітчизників. З боєм він говорить про те, що князівські усобиці і набіги половців спустошили рідну землю, призвели до жорстоких кровопролиттів.

Далекоглядний і мудрий діяч, великий київський князь Святослав справедливо дорікає Ігорєві і Всеволоду за сепаратний похід проти половців, оскільки їх поразка накликала нове жахливе лихо на землю Руську. Разом з тим він, свідомий високої відповідальності за долю батьківщини, любовно ставлячись до своїх

нерозумних двоюрідних братів, щиро закликає руських князів помститися «за землю Руську, за рани Ігореві, одважного Святославича». Цей заклик, повторений кілька разів, підкреслює патріотизм і благородство Святослава.

Святослав Київський твердо переконаний у тому, що на його заклик відгукнуться всі найбільш впливові руські князі: і Всеволод Суздальський, який може «Волгу веслами розплескати, а Дон шоломами вичерпати», і хоробрий Рюрик та Давид, і мудрий політик Ярослав Галицький та ряд інших. Таким впливовим хотів бачити київського князя автор «Слова о полку Ігоревім» – полум'яний патріот, прихильник загально-руського єднання. Він уявляв Київ як єдиний центр Руської землі, а єдність Русі розумів як тісний бойовий союз всіх князів на чолі з могутнім великим київським князем. Тому поет помітно ідеалізував Святослава, ніби забуваючи і його непослідовність у боротьбі за єднання сил Русі, і недавні загравання з половцями, навіть заклики їх на допомогу в міжусобній боротьбі, зокрема з Рюриком Ростиславичем – своїм співправителем і т.п. Все це померкло в порівнянні з головною заслугою Святослава – його організаторською роллю у боротьбі з половцями. Саме цим і пояснюється піднесена трактовка його образу в «Слові».

Мушкудіані О. Н.

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРУЗИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Заявлена в заголовку тема, безперечно, не тільки цікава (оскільки робиться перша спроба підступу до неї), але й охоплює коло питань, поза висвітленням яких (можна сказати без перебільшення) важко збагнути на належному рівні шляхи освоєння «Слова о полку Ігоревім» багатоміною грузинською літературою. Наявний фактичний матеріал дає можливість виокремити в цьому аспекті два етапи.

На першому етапі, що охоплює ХІХ – початок ХХ ст., грузинська громадськість знайомилась із «Словом» через його російські переклади та переспіви і публікації, присвячені цьому творові не тільки в російській, але й у російськомовній тогочасній грузинській періодиці.

У мало відомих для сучасної науки про «Слово о полку Ігоревім» статтях і розвідках М. Гулака, О. Навроцького, О. Сараджішвілі, О. Хаханашвілі, О. Цагарелі, О. Лотоцького, О. Грена, Е. Сталінського

та інших, хоча й не завжди присвячених «Слову», помітне прагнення окреслити основний корпус проблем, пов'язаних із цим шедевром літератури Київської Русі, дати йому історико-літературну оцінку, визначити його місце в історії світової літератури. У зв'язку з цим, як виявилось згодом, закономірно домінуючою на той час стала тенденція пошуків у літературах інших народів елементів, співзвучних «Слову» о полку Ігоревім».

Типологічне зіставлення з «Божественною комедією» Данте, з «Піснею про Роланда», з епопеями на зразок «Іліади» й «Одісеї» чи «Нібелунгів», з відомими творами Аріосто, Боярдо та іншими відомими надбаннями світової літератури у кінці ХІХ ст. привело вчених-дослідників і до поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» – історичної сучасниці «Слова». Вже на тому етапі встановлено, що ці твори мають чимало спільного не лише в ідейно-естетичному плані, але й у використанні художньо-відображальних засобів. Сходилися думки тогочасних учених і в тому, що духовна атмосфера Київської Русі і Грузії підготувала появу цих шедеврів, що завдяки «Слову» і «Витязю...» наші літератури увійшли до світової літератури, що ці твори стали тим благодотворним ґрунтом, який, коли б не навала ординських завойовників, обіцяв бути більш урожайним якщо не за своєю якістю, то хоча б за кількістю.

Наступний, другий етап порівняно з першим значно багатший за фактичним матеріалом. Важливу роль у накопиченні цього матеріалу відіграли 750-річчя «Слова о полку Ігоревім» (1938 р.) і 750-річчя «Витязя...» (1937 р.). Цей етап охоплює в основному 30-60 рр. ХХ ст. У Грузії і в Україні, окрім статей, присвячених «Слову» і «Витязю...» (окремо кожній поемі, а часом і обом відразу) з'явилися чудові грузинські переклади «Слова» С. Чиковані (1938 р.), К. Чічінадзе (1938 р.), Т. Буачідзе (1968 р.), а також філігранний український переклад «Витязя в тигровій шкурі», здійснений Миколою Бажаном.

М. Бажан, П. Тичина, М. Рильський, А. Кримський, О. Білецький, Д. Косарик, С. Чиковані, К. Чічінадзе, Т. Буачідзе, К. Кекелідзе, Ш. Нуцубідзе, М. Кінцурашвілі, О. Баканідзе, Р. Хведелідзе, Р. Чілачава та інші збагатили наші уявлення про типологічну схожість «Слова» та «Витязя...» цікавими й вельми потрібними для літературознавчої науки спостереженнями і висновками. Вони значно доповнюють наші знання про ці прославлені героїко-епічні твори середньовіччя.

Особливе зацікавлення викликають переклади «Слова о полку Ігоревім» грузинською мовою. Зіставлення грузинських перекладів між

собою і з оригіналом свідчить, що між ними існують певні розходження, обумовлені не тільки талантом та художніми уподобаннями С. Чиковані, К. Чічінадзе і Т. Буачідзе, але ще й тим, що матеріалом для перекладів стали різні російські інтерпретації «Слова», а не оригінал. Незважаючи на це, всі переклади, як самостійні і незалежні один від одного твори, стоять на справді високому мистецькому рівні. Симптоматично, що для відтворення особливо «легкою» виявилась головна ідея твору – ідея необхідності припинення усобиць і об'єднання руських князів перед лицем постійної загрози з боку кочівників.

Засобами різних поетичних аксесуарів, використовуючи багатющий арсенал грузинської версифікаційної системи, подекуди вкраплюючи архаїзми, елементи усної народної творчості, спираючись на подібні пам'ятки грузинської поезії, насамперед на «Витязя...» і «Давітіані» Давида Гурамішвілі та їхні художньо-відображальні засоби, кожен перекладач намагається зберегти специфічні й єдині в своєму роді композиційні, образні та ритмічні системи оригіналу. У більшій чи меншій мірі тотожно, але зберігаючи закони грузинського віршування, відтворені С. Чиковані, К. Чічінадзе, Т. Буачідзе перша зустріч Ігоря з половцями і перемога над ними, друга, вирішальна битва, поразка і трагедія Ігоря, «золоте слово» великого київського князя Святослава, плач-голосіння Ярославни (С. Чиковані тут використав ритм плачів-голосінь хевсурських жінок, чоловіки яких споконвіку билися з ворогами), сповнена нестримного руху картина втечі Ігоря і переслідування його ворогами (особливо у К. Чічінадзе). Динамізм руху в перекладах, як і в оригіналі, поєднується з динамізмом звукопису в картинах битви. Високохудожньо відтворена і метафорична палітра – образи світлого сонця і чорних хмар, синіх блискавиць і кривавих зір, золотих шоломів тощо. Все це створює справді повнокровне художнє враження. Полонить у грузинських перекладах і вишуканість милозвучності, присутність алітерацій та асонансів і т.п.

Взагалі грузинським перекладачам вдалося донести до своїх читачів високу художність славетної давньоруської поеми. Передмовами, що супроводжували окремі видання «Слова», та науковими й популярними статтями грузинські діячі літератури зуміли показати автора «Слова» митцем величезної творчої снаги й бурхливої образної фантазії, поетом, який умів мислити афористично, віртуозно володів магією слова, глибоко розумів трагедію своєї епохи і вболівав за долю вітчизни.

«Слово о полку Ігоревім» стало в Грузії твором широковідомим і улюбленим. Разом з іншими шедеврами світової поезії, пліч-о-пліч

з «Витязем у тигровій шкурі» ця славетна поема слугує ідейно-естетичному збагаченню грузинської громадськості, поглиблює дружні взаємозв'язки, коріння яких сягає тієї доби, коли в надрах нашої історії гаптувалися безсмертні рядки «Слова о полку Ігоревім» і «Витязя в тигровій шкурі», наповнені закликком до незалежності й волі українського і грузинського народів.

Наливайко Д. С.

РЕЦЕПЦІЯ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» В НІМЕЧЧИНІ Й НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇНАХ (XIX - ПОЧАТОК XX СТ.)

Німеччина є тією західноєвропейською країною, де освоєння «Слова о полку Ігоревім», що включає його перекладання і вивчення, розпочалося найраніше й протікало найактивніше. Так, перші німецькі переклади «Слова» постали вже на самому початку XIX ст., тоді як, скажімо, перший англійський переклад (Л. Магнуса) з'явився лише 1915 р. Щодо Франції, то тут перші спроби відтворення «Слова» відносяться до 20-30-х рр. XIX ст.: це був, за визначенням одного з рецензентів, «легковажний» переклад Н. Бланшара, що з'явився 1823 р. в Москві; більш відомий переклад Ейхгофа був опублікований у 1837 р.

Перша на Заході звістка про знахідку «Слова о полку Ігоревім» теж прозвучала в Німеччині. У жовтні 1797 р. журнал «LeSpectateur – du Nord», що виходив у Гамбурзі французькою мовою, повідомив у статті «Лист про російську літературу»: «...в наших архівах два роки тому знайдено фрагмент поеми, названої «Пісня про воїнство Ігоря», що її можна порівняти з кращими поемами Оссіана». Автором цієї інформації був М. Карамзін, який мав зв'язки з німецькими вченими й видавцями. Його повідомлення свідчить, що «Слово» було ним сприйняте через призму «Пісень Оссіана», геніальної підробки Д. Макферсона, яка у той час вважалася дійсною пам'яткою давньої гельської (кельтської) поезії, завершеним втіленням «північної поезії» і гідною протиположністю «південному» гомерівському епосу.

Для А. Л. Шлецера, відомого історика, дослідника й перекладача давньоруських літописів на німецьку мову, «Пісні Оссіана» теж були еталоном ідентичності давніх поетичних пам'яток. В анонімній рецензії (1801 р.) на видання «Слова» в Росії, здійснене О. Мусінім-Пушкінім у 1800 р., Шлецер поставив під сумнів його створення в XII ст., хоч і визнав цей твір давньою літературною пам'яткою. Він говорив про

необхідність всебічного вивчення «Слова» для того, щоб з'ясувати, чи в ньому «справді віє духом Оссіана», і тим самим підтвердити ідентичність даного твору. Трохи згодом, ґрунтовно ознайомившись зі «Словом», Шлецер відмовився від своїх сумнівів і визнав його «стародавність» і «не фальшованість».

Перший німецький переклад «Слова» відноситься до 1801 р.; зроблений він був одіозним А. Коцебу, драматургом і російським агентом, який у той час знаходився в Росії; в Німеччині цей переклад пройшов непоміченим. Іншу долю мав переклад Й. Г. Ріхтера, який з'явився двома роками пізніше (1803 р.). Перед цим Ріхтер опублікував статтю «Плач над вояком Ігорем», у якій переказав зміст пам'ятки, супроводжуючи переказ уривками в своєму перекладі, і повідомляв про скору появу його повного тексту. Цей прозовий переклад, в основу якого покладене видання Мусіна-Пушкіна, не відзначається художніми достоїнствами, але, як на той час, він досить близько передавав зміст оригіналу. Переклад Ріхтера викликав певний резонанс в Німеччині й привернув увагу до Слова в країні та за її межами. В. Кулешов навіть твердить, що цей переклад «проклав “Слову о полку Ігоревім” дорогу на Захід» (В. Кулешов. Литературные связи России и Западной Европы в XIX в. М., 1965, с. 259). Незабаром на його основі з'явився польський переклад Ц. Годабського.

Важливою віхою на шляху «Слова» в німецькомовний світ став переклад Й. Мюллера (1811 р.). З'явився він у Празі, яка в той час вже була важливим центром славістичних інтересів і студій. Виник цей переклад не без сприяння й допомоги відомого чеського вченого-славіста Й. Добровського водночас з двома чеськими перекладами, Й. Юнгмана і С. Рожная; перший з них був опублікований лише в 1932 р., а другий не зберігся. За визнанням Й. Мюллера, він був обізнаний з тими чеськими перекладами; вони допомогли йому у відтворенні «Слова о полку Ігоревім» німецькою мовою (Я Кібічек. «Слово» в Чехії: новий виток спіралі. – Всесвіт, 1985, № 9, с. 150).

Переклад Й. Мюллера припав на той етап розвитку німецького романтизму, що розпочався в середині першої декади XIX ст. і характеризувався зверненням до глибинних основ національної культури, зокрема до міфології і фольклору. «Слово» привабило цього перекладача як чудова пам'ятка давньоруської поезії; важив і його зв'язок з слов'янською міфологією та фольклором. Торкаючись в передмові до перекладу питання про автора «Слова», Мюллер зазначає, що походив він з Південної Русі, тієї землі, яку пізніше почали називати «Малоросією» (тобто Україною).

«Слово о полку Ігоревім» в перекладі Й. Мюллера привернуло увагу братів Грімів, яким належить видатна роль у ствердженні німецького романтизму на новому шляху розвитку. Як відомо, Грімми виявляли величезний інтерес до середньовічної літератури німців та інших європейських народів, до їхньої міфології та фольклору. Власне, вони виступили зачинателями їх вивчення та наукової публікації, і саме в плані цих інтересів їхню увагу привернуло «Слово». На нього в перекладі Мюллера відгукнувся рецензією В. Грімм, який захоплено порівнював поему з «цілющим і свіжим альпійським потоком», з «невідомою ботаніку щойно відкритою рослиною, форми якої прості, але вражають завершеністю й досконалістю... і всім своїм виглядом вона справляє незвичайне враження і змушує дивуватися невичерпній творчій силі природи». В своїй рецензії В. Грімм вказав на міфологічне підґрунтя давньоруської поеми і на доцільність її вивчення у порівнянні з скандинавськими сагами й німецьким епосом, що згодом робитимуть німецькі дослідники.

З перекладом Й. Мюллера пов'язаний перший цікавий відгомін «Слова» в німецькій літературі. Йдеться про драматичну поему «Заснування Праги» (1814) К. Brentano, відомого письменника-романтика гейдельберзької школи, яка була плодом його тривалих відвідин чеської столиці в 1811 – 1812 рр. Тут він зав'язав знайомства з чеськими вченими-філологами й істориками, зокрема з Добровським, Копітаром та Ганкою, і під їхнім впливом зацікавився слов'янськими старожитностями й культурою. Тут же він ознайомився з «Словом» в перекладі Мюллера, що й відгукнулося в його драматичній поемі «Заснування Праги». (Про це див.: Н. Берковский. Романтизм в Германии. Л., 1973, с. 373). В ній Brentano звертається до чеської праісторії і ставить мету, за його словами, змалювати «юнацькі дні людства», зодягнені «в свято слов'янської весни». В його творі зображуються ті часи, коли тільки зачиналося історичне життя в лоні первісного хаосу, закладалися підвалини чеської суспільності й державності. Сюжетну основу драми становить чеська легенда про Лібушу, засновницю Праги. Поряд з тим Brentano звертається до «Слова» в щойно виданому перекладі Мюллера і вносить із нього в текст своєї драматичної поеми запозичення міфологічного змісту. Так прийшли в його драматичну поему із «Слова» Див, «слов'янська Гарпія», як пояснюється в авторському коментарі. Загалом же Brentano був чи не першим німецьким і західноєвропейським письменником, у чий творчості прозвучав відгомін «Слова о полку Ігоревім».

Переклад Мюллера, як і Ріхтера, теж прозовий, що неадекватно поетичній природі й структурі давньоруського оригіналу. Це було помічено й деякими німецькими рецензентами, про що, зокрема, свідчить одна анонімна газетна рецензія, що з'явилася 1812 р. Рецензент зауважує, що прозовий переклад не передає ритмічну організацію «Слова». Щоб унаочнити цю втрату, він подає свій віршований переклад «Плачу Ярославни», зіставляючи його з відповідним фрагментом перекладу Мюллера. Як зазначив П. Берков, «переклад аноніма близький до оригіналу, легко читається і написаний вишуканою мовою» (П. Н. Берков. Библиография западных изучений и переводов «Слова о полку Игореве». – ТОДРЛ, т. II, 1936, с. 155). У 1817 р. були опубліковані німецькі переклади ще двох фрагментів «Слова» – «Вступ співця» та «Ігорів похід і перемога».

Перший повний віршований переклад «Слова» на німецьку мову пастора К. Зондергольма вийшов 1825 р. в Москві. Він зроблений старанно, але без поетичного хисту й інтуїції. Цей переклад був сприйнятий негативно в Росії і досить стримано в Німеччині, де вчені, щоправда, його «цінували за багатий на історичну інформацію довідковий апарат» (М. Нагірний. Триумф «Слова» в німецькому світі. – Всесвіт, 1986, № 12, с. 138).

Більш високого рівня поетичний переклад «Слова» В. Вольфзона, опублікований 1843 р. в Лейпцігу в збірнику перекладів цього автора з російського фольклору й літератури (поезії XVIII ст.). Вольфзон народився в Україні, знав не тільки російську, а й українську мови, і при відтворенні «Слова» мовна проблема не становила для нього таких труднощів, як для інших перекладачів. Як засвідчує простора передмова до названого збірника, йому не були чужі й певні патріотичні почуття щодо східнослов'янської вітчизни. Переїхавши до Німеччини, Вольфзон багато зусиль докладав до ознайомлення німців з її культурою та літературою. Як літератор він належав до кола німецьких письменників-реалістів, але в перекладанні дотримувався засад, вироблених в добу романтизму, покладаючись більше на інтуїцію, ніж на аналітику.

У другій половині XIX ст. в Німеччині та Австрії продовжувалося освоєння «Слова» як в аспекті його перекладання, так і вивчення. Здебільшого ці два аспекти зливалися, коли перекладачі виступали також його дослідниками й інтерпретаторами. Це стосується, наприклад, Больца, який вивчення пам'ятки поєднав з її перекладом, що вийшов у Берліні 1854 р. До інтерпретації «Слова» Больц поставився

з науковою сумлінністю, але його переклад теж не вільний від окремих неточностей, що походять головним чином від рівня знання давньоруської мови.

Вивчення «Слова о полку Ігоревім» з його перекладанням поєднував також Г. Паукер, котрий у 1884 р. видав свій прозовий переклад твору, супроводивши його просторою передмовою, яка в сутності є ґрунтовною науковою розвідкою. Таким же поєднанням характеризується й доробок Р. Абихта, який у 1895 р. опублікував свій віршований переклад «Слова», а вже на початку ХХ ст. виступив з науковою розвідкою «Південноруська пісня про Ігоря та її зв'язок з південногерманським епосом» (1900 р.). На початку ХХ ст. створює свій переклад і великий австрійський поет Р.М. Рільке (про що див. далі).

У рецепції «Слова» в Німеччині й німецькомовних країнах означеного періоду відбуваються істотні зрушення. Науковим розвідкам притаманне більш глибоке вникнення в зміст і форму пам'ятки, чим їхні автори значною мірою зобов'язані обізнаності з працями російських і українських вчених. Поряд з тим вони позначені й деякими специфічними рисами та тенденціями. Це, зокрема, посилена увага до інтернаціонального контексту «Слова», його зв'язків і відповідностей з епічною поезією інших європейських народів. Продовжується заповідане В. Гримальом вивчення його зв'язків і перегуків з давньонімецькою та скандинавською епічною поезією; разом з тим діапазон студій розширюється, охоплюючи також поезію кельтських народів, візантійську й давньоболгарську літературу тощо. Так, А. Больц в передмові до свого перекладу «Слова» зіставляє його з кельтськими сказаннями про короля Артура, які лягли в основу найзначнішого циклу західних рицарських романів середньовіччя – романів «круглого столу», і знаходить між ними типологічні відповідності в розробці схожих тематичних мотивів. Коло зіставлень розширюється у Паукера, який ставить «Слово» в один ряд з гомерівськими поемами, героїчним епосом германських і романських народів, фінською «Калевалою» та іншими творами.

Окремо слід сказати про згадувану працю Р. Абихта, яка викликала неоднозначну реакцію в науці східнослов'янських народів. Її автор проводить широкі зіставлення «Слова» з давньоруською народною поезією і поезією кельтських бардів, але найбільшу увагу приділяє її зв'язкам з скандинавською поезією скальдів. «Слово» він розглядає, подібно до поезії скальдів, як твір літературний, а не фольклорний, твір, що виник при дворі великого київського князя, де

його автор спілкувався зі скальдами, котрі (як, до речі, й ірландські поети, зокрема Ріангабар) дійсно жили при цьому дворі. Свою тезу про впливи поезії скальдів на «Слово о полку Ігоревім» Абіхт обґрунтовує головним чином схожістю їх ритміки, в основу якої, на його думку, закладено не метричний, а інтонаційний принцип. Цю тезу Абіхта відхилили східнослов'янські вчені (В. Резанов, М. Гудзій), а радянське літературознавство пов'язало його працю з ідеологією пангерманізму й піддало її запереченню. По-іншому підійшов до неї І. Франко, в рецензії на книгу Абіхта він писав, що вона «дає багато вірних вказівок» і відкриває нові перспективи й можливості у вивченні «Слова» (ЗНТШ, т. 79, кн. 5, с. 215-216).

Ще одна важлива тенденція рецепції «Слова» в Німеччині й Австрії зазначеного періоду – розуміння його як південноруської літературної пам'ятки, пов'язаної саме з «Малоросією» або «Південною Руссю», як тоді називали Україну в Російській імперії і на Заході. Найповніше вираження знайшла вона у Абіхта, який визначення «Слова» як «південноруської пісні» виніс у заголовок своєї праці, але проявлялася вона й раніше. Так, Г. Паукер звернув увагу на те, що мова «Слова» споріднена з мовою Галицько-Волинського літопису, тобто він пов'язав цю пам'ятку з процесом формування української мови, який, за концепцією Шахматова, розпочався ще в VII – VIII ст. Водночас німецькі й австрійські автори, вникаючи в поетичний світ «Слова», звертаються до українського фольклору, знаходячи між ними генетичний зв'язок. В лекціях Ф. Боденштедта про слов'янську народну поезію спершу йдеться про українські народні пісні та думи (тут він в основному переказує передмову до своєї перекладної збірки «Поетична Україна»), а далі автор переходить до характеристики «Слова» як поетичної пам'ятки. На прямий зв'язок між цими явищами він не вказує, але сама послідовність їх розгляду досить симптоматична. З'ясовуючи походження поширеного в слов'янській поезії образу Дунаю, В. Ягич проводить паралель між «Словом і українською народною поезією, а в інших працях, слідом за О. Потебнею, наголошує на необхідності шукати його витоки в східнослов'янській пісенній стихії. Слід тут згадати й відомого у нас австрійського письменника К. Е. Францоza, який у нарисі «Література малоросів» (1889 р.) оскаржив властиве російській науці трактування «Слова» як літературної пам'ятки, що належить одному народові. Щодо книжки Абіхта, то в ній вона цілком визначено кваліфікується як літературна пам'ятка Південної Русі. Цікаво зазначити, що це визначення

збігається з висновками, до яких прийшов відомий сучасний російський дослідник давньоруської літератури А. Робінсон. Залучаючи до розгляду літописання та інші документи епохи, він приходив до висновку, що під «Руссю» або «Руською землею» автор «Слова» розумів лише Південну Русь з центром у Києві, виражав у поемі зміст, породжений саме її життям, турбувався тільки про її інтереси, відмінні від інтересів Володимирського князівства чи Новгороду. «Серед всіх випадків вживання поняття «Руська земля» в «Слові», – констатує дослідник, – немає жодного, який говорив би за те, що в ньому виражене уявлення автора про всі східнослов'янські князівства» (А. Н. Робінсон. Литература Древней Руси в литературном процессе средневековья XI – XIII вв. М., 1980, с. 233). Більше того, «Русь» чи «Руська земля» недвозначно протиставлялись у той час іншим державно-політичним утворенням, що склалися в східнослов'янському світі, передусім Володимирському князівству, яке в XII – XIII ст. претендувало на гегемонію в цьому світі.

Природно, що з усіх перекладів «Слова о полку Ігоревім» на німецьку мову найбільшу увагу привернув переклад Р. М. Рільке, – адже тут у ролі перекладача виступив один з найбільших поетів ХХ ст. Про цей переклад існує значна наукова література, повністю чи частково йому присвячена (напр.: К. Азадовский. Р. М. Рильке – переводчик «Слова о полку Игореве». – Литературное наследие древней Руси. М., 1976, с. 223 та ін.).

Як вказував Р. М. Рільке в своєму листуванні, над перекладом «Слова» він почав працювати у 1902 р., а завершив його у 1904 р. В той час переклад не побачив світу; уривки з нього публікувалися лише в 1930 р., а повністю він вийшов у США 1949 р. Поява цього перекладу органічно пов'язана з глибоким інтересом Рільке до східнослов'янського світу та його культури, особливо давньої та народної, в яких він шукав ключ до розгадки феномену Русі як особливої духовної реальності. Інтерес до «Слова» стимулювала подорож Рільке по Україні влітку 1900 р., особливо двотижневе перебування в Києві, присвячене в основному знайомству з давньоукраїнською культурою.

Як встановили дослідники, Р. М. Рільке виходив з давньоруського тексту, перекладаючи «Слово», але разом з тим переклади на російську мову (зокрема прозовий переклад М. Максимовича) і німецькі переклади. Відтворив він «Слово» ритмічною прозою, проміжною між поезією і власне прозою, що слід визнати вдалим рішенням, відповідним поетичній структурі оригіналу. Особливу увагу Рільке

приділив передачі музикальності «Слова», в якій знаходив «душу» твору, і строгого суворого ритму; цим поєднанням і визначається звучання його перекладу. Як слушно резюмує К. Азадівський, «переклад Рільке близький до оригіналу і в цілому досить точний. В той же час він відзначається й великою внутрішньою свободою. Рільке не був учений; перекладаючи «Слова», він виходив не стільки з тексту пам'ятки, скільки із своїх уявлень про неї».

Велику зацікавленість виявив Р. М. Рільке до автора «Слова о полку Ігоревім», але й до цієї проблеми він підходив не як вчений, а як поет, пов'язуючи автора поеми з народними співцями. А Боян, про якого йдеться у «Слові», став для нього символом справжнього поета, «поета від вічності». Цікаво, що образ Бояна, як це видно із щоденника Рільке, асоціювався у нього з кобзарями, яких він зустрічав під час подорожі по Україні. Це «сивий сліпець», який «співає про неозору минувшину, торкаючись небагатьох віщих струн», а «його брови вигинаються арками над незрячими очима», які, однак, бачать те, чого не бачать зрячі – вічність і безмежність життя. На цей начерк схожий образ кобзаря, намальований Рільке в оповіданні «Пісня про правду». В цьому зближенні Бояна з кобзарями немає несподіваного: «Слова» було сприйняте Рільке у пов'язанні зі світом східнослов'янського фольклору, – для нього це були внутрішньо споріднені поетичні реальності.

Звичайно, освоєння «Слова о полку Ігоревім» в німецькомовних країнах не зупинилося на початку ХХ ст. Воно продовжувалося протягом всього нашого століття, триває і досі. За цей час з'явилося ще чимало перекладів уславленої пам'ятки, розширювалось та поглиблювалось і її вивчення. Але це вже тема іншої праці.

Охріменко О. Г.

ЯРОСЛАВНА ЯК ІСТОРИЧНА ОСОБА В ОСВІТЛЕННІ ФОЛЬКЛОРУ

У місті Путивлі та прилеглих до нього районах побутує немало уснопоетичних творів про події і героїв «Слова о полку Ігоревім», насамперед про Ярославну. Вони зі всією очевидністю підтверджують думку Максима Горького про те, що фольклор «від глибокої давнини... невідступно і своєрідно супроводжує історію».

Слід підкреслити, що народна поезія про події та героїв «Слова» у наш час зустрічається головним чином на терені бувшого

Путивльського князівства, який займають в основному Путивльський і Буринський райони Сумської області. Значно рідше вона подибується на Чернігівщині, саме в Новгород-Сіверському районі, головним чином у його центрі – місті Новгороді-Сіверському, звідки весною 1185 р. вирушали воїни Ігоря Святославича на боротьбу з половцями, про що йдеться в «Слові о полку Ігоревім».

Характерно, що на Новгород-Сіверщині зустрічаються нечисленні зразки народних переказів і легенд у першу чергу про князя Ігоря як патріота і хороброго воїна. На Сумщині ж переважають із цього циклу фольклорних творів перекази та легенди про Ярославну – прославлену жінку-патріотку і вірну дружину Ігоря, яка під час його походу та половецького полону перебувала у Путивлі. В цьому місті вона чекала повернення свого «лади», тут же невтішно плакала на міській кріпосній стіні, дізнавшись про розгром русичів половцями; тут же Ярослава почула і радісну звістку про втечу з полону свого мужа. Все це сприяло виникненню ще в давні часи локальних уснопоетичних творів про цю славну жінку, яка користувалася в народі великою популярністю головним чином тому, що нібито організувала оборону Путивля під час контрпоходу хана Гзака на Сіверщину.

В уснопоетичних творах Путивля, Путивльського і Буринського районів, записаних Ф. П. Акименком, П. П. Охріменком, автором цих рядків та іншими збирачами, підкреслюється перш за все героїчний характер Ярославни. Так, в переказі села Яцине, що на Путивльщині, йдеться про «поход неудашний» Ігоря, який був «дуже-предуже давно», але не новгород-сіверському князю приділяється головна увага, а його дружині – Ярославні. Після поразки русичів, говорить у цьому переказі, коли «татарва» (тобто половці) «насіла на город» (Путивль), коло «насувалася погибель», «Ярослава приказала вооружитись всім - малим і великим» і з молитвою «Христос воскрес» вийти на битву з половцями. За її наказом «були розкидані перед вражеською конницею... кузнечні трійчатки», в яких «як не кидай, а один зуб вгору сторчить». Це спантеличило «татар», заставило їх «позлазити з коней», а піші вони – «уже не вояки». Путивлянам же цього «тільки і давай: як почали сікти ворогів, як почали лупцювати хто чим..., так татарва і побігла». В такий спосіб Ярослава – як справжня героїня – організувала оборону Путивля.

Ярослава, розповідається в цьому ж переказі, після оборони Путивля тут «ждала з полону мужа-князя Ігоря і сина-воїна Володимира. І все ж діждалася». В дійсності ж під час подій 1185 р. вона

дочекалася в Путивлі лише Ігоря, а син повернувся з полону лише через два роки (восени 1187 р.). Подібні хронологічні неточності в уснопоетичній творчості зустрічаються досить часто.

Про перебування Ярославни в Путивлі під час походу і половецького полону Ігоря говориться також в переказах села Нова Слобода Путивльського району. В них відзначається й організація Ярославною оборони Путивля, що наводить на думку про історичну достовірність цієї важливої події. Такою ж мудрою і мужньою жінкою-патріоткою, як у фольклорі, виступає Ярославна і в «Слові о полку Ігоревім».

У середині 1980-х рр. у Путивлі записане цікаве оповідання (російською мовою) про Ярославну, яка нібито, «дізнавшись про полон Ігоря, зібрала військо, пішла в половецький степ і розгромила половецькі орди». Ось чому «в Путивлі споруджений пам'ятник саме їй, а не Ігорю», – констатується в кінці цього оповідання, можливо, сучасної інтерпретації древньої легенди про Ярославну.

В сукупності народні перекази і легенди про Ярославну в цілому правдиво освітлюють її історичний образ. Це підтверджується «Словом о полку Ігоревім», достовірність історизму якого беззаперечна.

Петров Г. Т.

ПЕРШОВІДКРИВАЧ

Деколи кажуть: літа спливають непомітно.

Чи то справді так?

Коли оглядаєш творчий шлях професора Сумського педагогічного інституту ім. А.С.Макаренка, доктора філологічних наук, члена Спілки письменників СРСР Павла Павловича Охріменка, впевнюєшся, що його наукова праця залишила на прожитих роках глибокі карби. Ті карби – то 39 монографій, навчальних посібників, брошур і збірників, що вийшли за його участю, то понад 200 наукових статей у спеціальних виданнях, то майже 700 публікацій у пресі. І що виокремлює їх з посеред сотень інших досліджень, статей, рецензій – присвячені вони передусім темі братерства української і білоруської культур. Невтомний пошук, незвичайна працездатність заслужено здобули йому ім'я ведучого в Радянському Союзі вченого у вивченні українсько-білоруських культурно-літературних контактів.

У ці дні П. П. Охріменко виповнюється 60. Внаслідок щасливого збігу обставин одна ювілейна дата співпала у вченого з двома іншими – 40-річчям наукової діяльності і 35-річчям педагогічної роботи. У липні 1919 року на благословенній Полтавщині він народився. Напередодні Великої Вітчизняної війни, будучи студентом Київського університету, почав займатися науковою роботою, а невдовзі після вигнання гітлерівців із Сум, прочитав студентам – майбутнім педагогам свою першу лекцію.

Повоєнні Суми... Незабутній час... Непогасні спомини...

Водночас із П. П. Охріменком в інституті тоді викладали Дмитро Федорович Марков – сьогодні член-кореспондент АН СРСР, директор Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР, Дмитро Матвійович Білецький – нині професор сумського педвузу, доктор філологічних наук. Деканом філологічного факультету був Аркадій Йосипович Добровольський, випускник Петроградського університету, учень відомих славістів О.О. Шахматова і І.О. Бодуена де Куртене, чудовий знавець слов'янських мов і літератур. Спілкування з ними викристалізувало у молодого науковця поглиблений інтерес до білоруської культури – фольклору, літератури, театру і в 1950 році привело на землю синьоокої Білорусії.

Більше двох десятиліть він жив у Гомелі, завідував кафедрою у педінституті, згодом реорганізованому в університет. І коли в 1972 році повернувся в Суми, в стіни рідного для нього вузу, де відтоді завідує кафедрою російської і зарубіжної літератури, його творчий доробок був уже помітним внеском у дослідження українсько-білоруських культурних взаємин, у вивчення культури братньої Білорусі. У повному розумінні слова першовідкривачем він виступив у монографії «Фольклорно-літературні зв'язки українського і білоруського народів» (Мінськ, 1959). В її основу лягла докторська дисертація, яку П. П. Охріменко захистив у 1958 році. Свіжим словом в літературознавстві називають монографії «Шляхами братання (про українсько-білоруські театральні-драматичні зв'язки)» (Київ, 1968), «Тарас Шевченко і Білорусь» (Мінськ, 1969). Вже після повернення вченого на Україну в Мінську в 1973 році побачила світ ще одна монографія «Літопис братерства (про білорусько-українські фольклорні, літературні і театральні зв'язки)».

Перелік бодай найголовніших праць П. П. Охріменка забрав би багато місця. Але як не згадати, що він вперше в монографічному плані

висвітлив тему «Білоруська література і фольклор» (така книга видана в Мінську в 1962 році), уклав першу хрестоматію з білоруського фольклору, у співавторстві створив перші навчальні посібники з історії давньої білоруської літератури і з білоруської уснопоетичної творчості. Загалом П. П. Охріменко підготував близько десятка вузівських навчальних посібників, зокрема, за його планом і проспектом у співавторстві написана також «История украинской литературы» (Москва, 1970), якою користуються студенти філологічних факультетів усієї країни.

Останнім часом ним опрацьована нова періодизація східнослов'янських літератур, яка успішно запроваджується в практику навчальної і наукової роботи. У новому освітленні вчений подав складні проблеми хронології і авторства «Слова о полку Ігоревім» і походження нашої писемності. За дорученням Міністерства освіти СРСР створив першу програму з літератури народів СРСР для педінститутів.

Про значимість доробку П. П. Охріменка красномовно промовляє і такий факт: його праці друкувалися російською, українською, білоруською, молдавською, литовською і грузинською мовами.

Будучи членом Спілки письменників СРСР, П. П. Охріменко досить часто виступає в періодиці з рецензіями і популярно-науковими літературознавчими працями. Бере активну участь в громадському житті як член науково-методичної ради з літератури при Міністерстві освіти СРСР, де очолює секцію літератур народів СРСР, як керівник обласної молодіжної літературної студії «Зажинок» і голова обласної ради сприяння народним університетам.

При всій завантаженості науковою і викладацькою роботою він знаходить час і для того, щоб виростити собі хорошу заміну (ним підготовлено 10 кандидатів наук), і щоб поїхати в селище Сад під Сумами і виголосити доповідь на вечорі, присвяченому 90-річчю з дня народження драматурга Я. А. Мамонтова, і щоб на засіданні секції критики при обласному літоб'єднанні висловити зауваження підготовлюваної до видання книжки про зв'язки письменників з Сумщиною. Він завжди серед людських клопотів і турбот, живе ними. Інакше не може. Просто не вміє жити так, щоб день не був заповнений працею по вінця.

Ні, не скажеш про охріменкові літа, що спливли вони непомітно.

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» У ПОЛЬЩІ

До недавнього часу так складалися політичні обставини, що українські дослідники майже не займалися проблемою рецесії «Слова о полку Ігоревім» за межами України. Російські ж літературознавці, хоч і багато зробили для розкриття сприйняття нашої стародавньої пам'ятки у різних країнах Європи, все ж таки не дали цілісної картини, одночасно видаючи «Слово» за твір російського письменства. Праці ж зарубіжних дослідників практично не доступні українській громадськості. Отже, виникла потреба зібрати ці розрізнені матеріали, доповнивши їх новими даними, щоб хоча б у загальних рисах показати в даному конкретному випадкові, як проходило знайомство польської громадськості із «Словом о полку Ігоревім».

До польського читача, перекладача і дослідника «Слова о полку Ігоревім» йшло різними шляхами. По-перше, через російську школу, бо з 1772 р. – після першого розподілу Польщі – значні її території були окуповані царською Росією, а тому там майже не було польських шкіл, а у програму російських шкіл входило і вивчення «Слова о полку Ігоревім». Це стосується й тих поляків, які проживали на Правобережній Україні. По-друге, через німецькі й французькі джерела, бо німецька і французька мови були значно поширеними серед польського панства та освіченої громадськості. Тому не дивно, що перший польський переклад уривка «Слова о полку Ігоревім», а також «Плачу Ярославни» був зроблений із німецького перекладу. Його здійснив Ципріян Годабський за перекладом І. Г. Ріхтера. Переклад Ц. Годабського появився 1803 р. у редактованому ним журналі «Russische Miscellen». Цікаво відзначили, що Ц. Годабський був, здається, першим та єдиним серед польських перекладачів і дослідників «Слова», який засумнівався в автентичності цієї пам'ятки. Тому не дивно, що він передав це навіть у назві свого перекладу, назвавши «Слово» поемою Олексія Івановича Мусіна-Пушкіна, – тобто приписав цей твір без будь-якого обґрунтування людині, яка насправді виявила і видала стародавній рукопис. Тому інший польський перекладач «Слова о полку Ігоревім» – А. Бельовський відкинув таке твердження свого співвітчизника, правильно вказавши, що Ц. Годабський не знав ні тексту його першодруку 1800 р., ані історії відкриття стародавнього рукопису. Від себе додамо, що у 1804 – 1806 рр., коли у редактованому Ц. Годабським журналі появився його

переклад «Слова», ні він, ні інші особи не могли цього знати, бо, як відомо, О. Мусін-Пушкін не поспішав розкрити всі подробиці знайденого ним рукопису (це він зробив тільки у 1813 р. у листі до К. Калайдовича, що у друці появилася 1824 р.), а це в свою чергу породило сумніви в автентичності «Слова».

А між тим до «Слова о полку Ігоревім» звернулися представники «української школи» у польській літературі і дослідники юридичних пам'яток Київської Русі. Так, І. Раковецький у своєму дослідженні «Правда Руська» (Варшава, 1820, т. 1) подав у власному перекладі уривок із «Слова». Найповнішу інформацію про нашу пам'ятку польські читачі одержали із перекладу С. Б. Лінде книги М. І. Греча «Исторические черты российской литературы». Тут писалося, що «Слово» належить «до найдорогоцінніших пам'яток» XII ст., в якому «знаходимо польські слова» (з чого робився висновок, що автор жив в південно-західній Росії), – тобто М. І. Греч стверджував, що «Слово» написане в Україні та українцем. С. Б. Лінде переклав також «Плач Ярославни» (1823).

Майже одночасно за повний переклад «Слова о полку Ігоревім» взялися А. Бельовський та І. Вагилевич. А. Бельовський подав дві версії нашої пам'ятки – прозову і віршовану. Перша повинна була точно передати старовинний рукопис, відтворити «дух» оригіналу через відповідно підібрані слова (часом зовсім невідомі польській мові). Обидві спроби видав А. Бельовський у 1833 р. у Львові під назвою – «Виправа Ігоря на Половців. Поemat слов'янський».

Польська критика по-різному оцінила переклад А. Бельовського. Так, С. Гощинський і Й. Дунін-Борковський позитивно відгукнулися про нього, а рецензенти «Львов'янина» і часопису книгозбірні ім. Оссолінського – негативно. Ці рецензії відбивали політично-культурне розшарування у середовищі польських письменників, два погляди на майбутнє польського народу та його літератури. Незважаючи на ці розходження, переклад А. Бельовського витримав пробу часу. Він був відомий А. Міцкевичу, який вважав «Слово» «найхарактернішим для української поезії». Він у своїх лекціях у Колеж де Фране фактично використав спостереження А. Бельовського над нашою пам'яткою.

У 1906 р. у Бродах Б. Лепкий із власним вступом і коментарями перевидав переклад А. Бельовського під зміненою назвою, що точно передає заголовок оригіналу. Це видання прорецензував В. Щурат на сторінках львівської газети «Діло» (8 лютого 1907 р.).

Майже одночасно з А. Бельовським над польським перекладом «Слова полку Ігоревім» працював член «Руської трійці», український поет і учений І. Вагилевич, який вважав, що у цій стародавній пам'ятці XII ст. найбільш повно відбито «життя общественно-домашнє русинів (українців. – В. П.) і їх боротьби за віру і отчину». (Письменник Західної України 30 – 50-х рр. XIX ст. К., 1965, с. 160). І. Вагилевич одночасно працював над польським і українським перекладами, додавши до першого з них: «Пояснення». Його український переклад 1884 р. появився у друці (пізніше він не раз перевидавався); польська ж версія залишилася в рукописі.

1856 р. у Петербурзі появився новий польський переклад «Слова о полку Ігоревім». Ця чергова спроба познайомити польську громадськість із давньоукраїнською пам'яткою цікава насамперед тим, що А. Красінський вперше у польському літературознавстві зробив спробу пояснити так звані темні місця у «Слові», на що звернула увагу російська критика.

У другій половині XIX – на початку XX ст. коротші чи довші інформації про «Слово» знаходимо на сторінках польських історій слов'янських і світової літератур. Так, на основі своїх публічних лекцій у Краківському технічно-промисловому музеї А. Кіркор видав працю про літературу братніх слов'янських народів (Краків, 1874), в якій у розділі «Література русинська» (тобто українська) подав своє бачення «Слова». Він стверджував, що ця пам'ятка не може «належати до великоросів», бо у XII ст. не існувало такого народу, – вона є власністю українців, оскільки дана поема «немов із серця народу добута, так як майже всі українські народні пісні». Свої думки А. Кіркор проілюстрував уривками із «Слова» в польському перекладі А. Красінського, який користувався певною популярністю на Західній Україні.

В. Гостомський в історії світової літератури, виданій у Варшаві 1898 р., писав, що «Слово о полку Ігоревім» – друга після «Повісті временних лет» «найбільш відома пам'ятка давньоруської літератури», яка «має багато небуденних прикмет», але її автентичність викликає певну підозру. До такої думки схилився й П. Герман у першому томі свого «Перегляду» історії світової літератури (1901), проте уточняв, що рукопис «Слова» походив із XVII ст., але сам твір був написаний ще «до нападу монголів». П. Герман подав зміст «Слова», а також уривки з нього в перекладі А. Красінського.

Досить цікаву думку про «Слово о полку Ігоревім» висловив А. Ланге у короткому нарисі світової літератури (Варшава, 1909).

Польський літературознавець підкреслив, що цей твір «відзначається багатьма поетичними достоїнствами», а його мова – це «мішанина церковнослов'янської і великоруської мов з перевагами малоруської». А. Ланге відзначив польські переклади «Слова», виконані А. Бельовським, А. Красінським і Б. Лепким.

Найповніший огляд «Слова» в польському літературознавстві належить Ю. Третьяку, вміщений у колективній праці з історії художньої літератури в Польщі (Краків, 1918). У розділі «Давня поезія руська» він подав історію відкриття і публікації нашої пам'ятки, перші її згадки у французькій і німецькій періодиці, різні думки про автентичність пам'ятки, а також про польські переклади «Слова».

Вже згадувався відомий український письменник Богдан Лепкий як видавець перекладу А. Бельовського. Він же подарував польській літературі один із найкращих версій цього твору. Звернення саме до цього твору пояснюється, очевидно, тим, що Б. Лепкий працював лектором (пізніше – професором) Краківського університету і гімназії св. Яцка, викладаючи для поляків українську літературу. Вперше переклад Б. Лепкого появився у «відчитих» директора згаданої гімназії за 1905 р. (Краків, 1905). Крім самого перекладу Б. Лепкий додав слово «Від перекладача», «Виправлення», «Вступні зауваження» і «Пояснення». 1905 р. у Кракові цей переклад появився окремим виданням і відразу ж привернув увагу польської і української критики.

У міжвоєнній Польщі значною культурною подією була поява «Слова» в перекладі Ю. Тувіма (Краків, 1928), що пізніше не раз перевидавалося. У вступі до його першого видання відомий польський знавець нашої літератури О. Брюкнер писав, що «жодна із середньовічних слов'янських літератур не може похвалитися такою коштовністю, як українське «Слово Ігореве». Він досить повно розглянув різні аспекти вивчення «Слова» (зміст, авторство, стиль, побудова твору, текст тощо).

У післявоєнній Польщі була видана монографія про «Слово о полку Ігоревім» А. Обренбської-Яблонської (Варшава, 1954). Дуже часто в польській періодиці появлялись також переклади російських праць про цей знаменитий твір.

Отже, з часу появи «Слова о полку Ігоревім» у друці польські перекладачі й дослідники постійно цікавилися цією стародавньою пам'яткою. Вони справедливо вважали її одним із найвидатніших творів української літератури.

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» І УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ ХІХ – ХХ СТ.

У новій українській літературі геніальна поема ХІІ ст. отримала друге життя. «Слою о полку Ігоревім» входило в літературу не тільки шляхом перекладів і переспівів, а й завдяки використанню в оригінальній творчості письменниками ідейно-художнього змісту пам'ятки, її тематики та стилістики. Цей давній арсенал використовувався і використовується багатьма авторами для того, щоб «висловити власні почуття з приводу зовсім інших історичних подій чи обставин, коли їм доводилося з різних причин, «свивая славы оба полы сего времени», звертатися до давньої традиції, щоб міцніше почувати себе на ґрунті своєї сучасності» (О. І. Білецький. «“Слово о полку Ігоревім” та українська література ХІХ – ХХ ст.» – В кн.: Матеріали до вивчення історії української літератури, т. І. К., 1959, с. 168).

Приховано, глибоко опосередковано або ж і прямо тисячі ниток, зв'язують «Слово» з новою українською поезією від перших її кроків. Ставши одним із факторів руху українського літературного процесу, воно вперше віддзеркалилось в «Енеїді» Котляревського, творчості представників романтичної школи та доробку «Руської трійці». Цей активно-творчий інтерес до стародавньої пам'ятки, підтриманий Кулішем, Федьковичем, Франком, Рильським та багатьма іншими поетами, не згасає й понині.

Розглядаючи вплив «Слова» на розвиток українського культурного, зокрема літературного, процесу, дослідники йшли шляхом, прокладеним ще Михайлом Максимовичем, одним з перших українських дослідників цієї пам'ятки. Серед небагатьох робіт, що торкаються впливів «Слова» на українську літературу, найбільшу вагу мають студія О. Білецького «“Слово о полку Ігоревім” та українська література ХІХ – ХХ ст.», стаття Л. Махновця (Леонід Махновець. У віках безсмертне. – В кн.: «Слово о плъку Игоревъ” та його поетичні переклади і переспіви». К., 1967), а також автореферат дисертації С. Пінчука (С. П. Пинчук. «Слово о полку Игореве» и украинская литература ХІХ – ХХ вв., Львов, 1971).

Перші відгомони «Слова» в українській поезії знаходимо в останніх трьох частинах «Енеїди» І. Котляревського. Ремінісценції з «Слова» допомогли йому яскравіше змалювати героїчні картини, наповнені драматичним пафосом. Так, наприклад, виразу з «Слова»

«Не буря соколи занесе чрезь поля широкая; галицы стады бежать к Дону великому» близький наступний уривок з «Енеїди»:

Не хмара сонце заступила,
Не вихор порохом вертить,
Не галич чорна поле вкрила,
Не буйний вітер се шумить:
Се військо йде всіма шляхами,
Се ратне брязкотить збруями...

Образи і мотиви давньої пам'ятки в «Енеїді» мають дещо приглушений характер, що зумовлене бурлескним характером цієї поеми. Використання Котляревським поетики «Слова» носило характер неглибокого явища в тогочасній літературі. Лише подвижницька праця М. Максимовича в царині дослідження і популяризації «Слова», зокрема його співставлення з українською народною словесністю, перекинула місток між віками і їх літературною творчістю.

Героїзм і образність «Слова о полку Ігоревім» заімпонували в першій половині ХІХ ст. романтикам. Хоча тематично романтики наснажувалися більш близьким, ніж давня Русь, козацьким минулим, все ж їм виявився спорідненим патріотичний пафос і деякий містично-романтичний колорит певних місць «Слова». Так, епіграфом до свого твору «Козача смерть» А. Метлинський взяв фразу «сваты попоиша, а сами полегоша». Таким же сумним настроєм перейнятий і весь вірш, співзвучний болючим роздумам автора «Слова» над причинами поразки русичів.

Не обійшов увагою давньоруську пам'ятку й історик та літератор М. Костомаров. У своїх поезіях він часто запозичує з неї цілі словесні формули з метою зображення певних аналогічних ситуацій або історичних реалій. Варто хоча б назвати неодноразове використання фрази «испити шеломомь Дону» в поемі Костомарова «Ластівка», яку ріднить зі «Словом» детальний опис битви, оспівування перемоги і згадки про «град Шаруканя».

Діяльність М. Максимовича як словознавця, фольклориста, теоретика літератури мала резонанс не тільки на Наддніпрянщині, але й в Галичині. Саме під великим впливом його робіт розпочалася діяльність «Руської трійці». Тому не дивно, що «Слово» так багато важило в їхньому літературному доробку. Вже в передмові до виданих в «Русалці Дністровій» народних пісень Іван Вагилевич апелював до «золотого віку» князівської Русі, коли «на ловах Бояни пускали по десять соколів на стадо лебедей, а з уст виливали почесну славу витязів хоробрих і уми поострювали мужеством».

Взагалі письменники Галичини частіше за своїх наддніпрянських братів по перу зверталися до «Слова». Причиною цього, на думку дослідників, було те, що літератори з Наддніпрянської України черпали ідеї національного і духовного відродження в недалекому козацькому і гайдамацькому минулому. Галичина ж, не маючи такої козацької минувщини, звертала свій погляд в добу князівської Русі, книжна традиція якої живила західноукраїнську літературу. Тому присутність реалій і поетики «Слова» вельми помітна вже в поезіях першого з діячів нової української літератури в Галичині Маркіяна Шашкевича. Особливо відчутна ця присутність в його творах історичної тематики («Болеслав Кривоустий під Галичем 1139», «Згадка»). За допомогою зображувальних засобів «Слова» Шашкевичем майстерно відтворений тривожний романтичний колорит в поезії «Сумрак вечірній». Подібні ідейно-естетичні функції виконують ремінісценції «Слова» в поемі І. Вагилевича «Мадей». Для поетів «Руської трійці» взагалі був характерним підхід до «Слова» як до засобу романтизації і естетичного збагачення власних творів.

Продовжувачами спроб освоєння поетичного арсеналу «Слова» діячами «Руської трійці» в певній мірі можна вважати інших галицьких літераторів. Це стосується, зокрема, таких, як Б. Дідицький з його поемою «Буй-Тур Всеволод, князь курський», М. Устиянович з рядом історичних поем («Смерть князя Романа під Завихостом в літо 1205», «Ужас на Русі при зближенні монголів в л. 1224» тощо), А. Могильницький з епопеєю «Скит Манявський» та інші.

У творчості Тараса Шевченка відшукати стилістичні паралелі до «Слова» неважко. Але це не є, звичайно, наслідком свідомої стилізації. У багатьох випадках схожість пояснюється спільною фольклорною основою образів. Все ж деякі вірші Кобзаря виявляють тіснішу близькість з давньоруською поемою. Так, зневажливе ставлення до трофеїв – дорогоцінних тканин в поемі «Гамалія» таке ж, як і у «Слові»:

А курені килимами,
Оксамитом вкриті.

В інших випадках арсенал поетики «Слова» використовується Шевченком ще прямолінійніше (четвертий вірш з цикла «Царі») або ж більш опосередковано («Бували війни і військові свари»). Відгомін пам'ятки відчутний і в прозі Шевченка (наприклад, у повісті «Близнець»: «Начну старыми словеса повествование мое тако», «Он подошел к гуслиам, раскрыл их... ударил по струнам и вещи зарокотали»). Взагалі ж образів і мотивів «Слова» у Шевченка небагато,

але вони відрізняються змістовою навантаженістю, художньою поліфонією і тонким відчуттям художньої міри.

У процесі художнього освоєння «Слова о полку Ігоревім» українськими літераторами є постаті, які виводять цей процес на якісно новий рівень. Серед них виділяється Пантелеймон Куліш, котрий з усіх українських письменників ХІХ ст. до «Слова» звертався найчастіше. Причиною цього була і виключна зацікавленість Куліша історичною тематикою, і особлива увага до Київської Русі, яку він вважав «уже Україною»; врешті-решт, вірогідно, зіграв роль і той факт, що письменник був земляком героїв «Слова». Сучасну йому література Куліш прямо виводив із культурних досягнень княжої Русі.

Бажаючи скласти велику епічну поему з історії України, рівнозначну давньогрецьким епопеям, П. Куліш розпочав свою поему під назвою «Україна». В ній багаторазово використані всі баталістичні образи «Слова», його епічна символіка і метафоричність. Деякі уривки звучать прямою цитатою з «Слова»:

Тоді вже по Вкраїні рідко де плугатарі воликів гукали,
А частіше ворони по полям кричали,
Труп ділячи поміж собою,
А галки свою річ говорили,
Збираючись летіти на криваве поле.

З усіх образів «Слова» найбільше цікавив і надихав П. Куліша образ Бояна. Він став з легкої руки безіменного автора «Слова» втіленням ідеального співця-патріота. Саме такий Боян, вірець для нової української літератури, надихнув Куліша на зразки поетичного відкриття і щирості («До Ганни Барвінок», «Пролог» до «Царя Наливая», «Молитва Боянові, солов'єві старого времени», «Побоянщина»).

Особливим етапом в Кулішевому аналізові шляхів розвитку української ідеї і української культури через призму Боянового ідеалу стала поема «Грицько Сковорода», в якій образи і пафос «Слова» мають визначальне значення. Шукаючи Боянових наступників в новому періоді розвитку України, Куліш відмовляє в цьому Сковороді («Грицько був на Боянщину німий») і навіть Шевченкові, залишаючи це місце, напевне, для себе.

До образу того ж Бояна, що став для українських літераторів першим шаблоном, часто звертався і Осип Юрій Федькович, творчість якого представляє найбільш яскраву сторінку художнього освоєння «Слова» на західноукраїнських землях. Після досить цікавого поетичного перекладу «Слова», здійсненого своєрідним гекзаметром,

Федькович розпочинає велику поему «Слава Ігоря», що залишилась незакінченою. В ній образи та мотиви «Слова» переплітаються з травестованими і переосмисленими образами «Саги про Фрітьофа» шведського поета Ісайї Тегнера (1782 – 1846). Ті фрагменти поеми, які дійшли до нас, становлять закінчені, самі по собі поеми: вісім сонетів-заспівів вступного характеру і кілька пісень: «Княждвір», «Ігор і Ярославна», «Ігор і Добринич», «Ярослав і Олеш». Чимало місць поеми звучать в унісон давньоруській пам'ятці. Наприклад:

Не синього шоломом вип'ю Дону.
Ні соколів я на лебедів стадо
На лови пуцу, але ліпо й радо
У золотії струни я задзвоню.
... Але ще копіє би приломити
В чужому полі і багровим щитом
Ту Руську землю перегородити,
І комоні ті борзі осідлати...

Майже виключно давньоруській тематиці присвятив свою творчість К. Устиянович. Тонкий знавець давньоруської міфології, він майстерно використовував міфопоетичний арсенал «Слова» в своїх поемах. Фольклоризм «Слова» активно вплинув на творчість С. Воробкевича. В його поемі «Данило Нечай» в якості епіграфа до однієї з глав використана фраза «Ту кровавого вина не доста», а сам образ Нечая несе в собі одночасно риси і Всеволода, і Ігоря.

Крім творчості згаданих авторів, вплив «Слова» відчувається в творчості й інших західноукраїнських поетів кінця XIX – початку XX ст., зокрема О. Козловського, В. Масляка, В. Щурата.

Протягом усього свого творчого життя працював над «Словом» Іван Франко. Ще будучи гімназистом, Франко написав історичні поеми «Бунт Митуси» та «Ольга», що і образами й тематикою зв'язані зі «Словом». В зрілому періоді, крім дрібних ремінісценцій та мозаїчного вкраплення образів і лексем пам'ятки у різні твори, Франко у циклі «На старі теми» із збірника «Semper tūro» (1906) половину віршів написав на теми «Слова». Епіграфами тут стоять цитати з нього, які є до них своєрідними лейтмотивами. Відкриває цикл поезія з епіграфом «Не льпо ли ны бяшетъ, братіе?», який переростає у звернення до сучасників:

Чи не добре б нам, брати, зачати
Скорбне слово у скорботну пору,
Як мужам до мужеського збору,
Не як дітям у дзвінки бряжчати?

Такі образи, як «степи кубанські», «полки погані», «смага з огняного рога» та інші, слугують осмисленню сучасних Франкові хвороб та безладдя, сучасної ролі слова. Інші поезії циклу також розвивають ідеї, закладені в епіграфах, взятих із «Слова», переносючи їх в русло злободенних проблем тогочасної Галичини.

На схилі літ І. Франко знов повертається до осмислення далекого минулого свого народу. І знов в його поемах, таких як «Євшан-зілля» і «Кончакова слава», лунають ідеї «Слова», з'являються його образи.

Іван Франко, на думку О. Білецького, явив собою третій тип творчого засвоєння спадщини «Слова» (О. І. Білецький. «"Слово о полку Ігоревім" та українська література XIX – XX ст.», с. 176-177). Після початкового використання образів і стилістичних фарб поеми для декоративної орнаменталізації та архаїзації власного викладу і наступного за ним реставрування старих образів, надання їм нового життя, Франко використовує старі образи для осмислення нових, сучасних йому реалій.

Великий інтерес для дослідників «Слова о полку Ігоревім» повинна мати глибока типологічна єдність між давньоруською поемою і творчістю Б.-І. Антонича. Їх співставлення виявляє багато спільного: виключна поетичність обох авторів, складна метафоричність, міфопоетичний підхід до часу і простору.

Наступні десятиріччя першої половини XX ст. явили зовсім інші підходи до використання скарбниці «Слова». Тут і вже традиційні аплікаторські тенденції у творчості Д. Загула (поеми «Гемополіс», «Минулий сон», вірш «Дивлюсь у далеч»), і акцент на естетизмові у неокласиків, для яких «Слово» було в першу чергу скарбницею вишуканих словесних образів та метафор. М. Драй-Хмара вводить їх у свої пейзажні малюнки («На горі розцвітає яблуня», «Чудо»). Для П. Филиповича вони віддзеркалюють власні тривожні настрої і переживання («Минула ніч тривожно і безславно»). Соціального звучання словесні образи «Слова» набувають у М. Зерова («Сон Святослава», «Київ з лівого берега», «Князь Ігор»).

Не переінакшує, подібно неокласикам, а розвиває і доповнює запозичені з «Слова» образи В. Свідзинський («Над рікою Дінцем»). Найбільш близьким до нього за духом своєї творчості видається П. Тичина. Він ніби ввібрав в себе і полум'яну пристрасть Ігорового співця, і його блискучу образність. Вже з перших поетичних кроків простежується увага Тичини до деяких образів та словесних формул «Слова» (про що свідчить хоча б образ вітру як буй-тура в ранній поезії «Закучерявилися хмари» тощо). Найважливішою віхою в художньому

освоєнні цього геніального твору Тичиною є диптих «Плач Ярославни», де образ дружини князя трансформовано в дусі ідей буремних революційних років.

Відгомони «Слова о полку Ігоревім» можна знайти у М. Бажана («Данило Галицький», «Слово о полку»), у С. Крижанівського, Л. Первомайського, В. Сосюри. Особливо велику увагу «Слову» приділив М. Рильський. Його переклад цього твору належить до найвищих здобутків поетичного освоєння «Слова» українською літературою. Образи, теми, ідеї, мотиви «Слова» використав Рильський і в багатьох оригінальних своїх творах. Він згадує князя Ігоря у «Чернігівських сонетах», присвячує йому ж поетичну варіацію «Свиснув Овлур за рікою». Ідейну функцію виконують ремінісценції із «Слова» у поезіях Рильського періоду другої світової війни. Найзначнішим твором цього часу, в якому засоби давньоруського твору підсилюють патріотичне звучання, є «Слово про рідну матір».

Найчастіше з поетів радянської доби до образів «Слова о полку Ігоревім» звертався А. Малишко, його творчість близька давньоруській поемі своєю складною тропікою, поліфонічним фольклорним звучанням. Вже в ліриці 30-х років Малишко використовує образні засоби «Слова», хоча в загальному аналогічно до їх ролі в оригіналі. Його творчість років війни наповнена патріотизмом і бойовим пафосом. Велику роль у досягненні цього відіграють запозичення із «Слова». В центрі творчої уваги поета, як і раніше, стоїть образ Ярославни. «Ярославна» – таку назву він дав своїй збірці поезій років війни. В ній образ коханої жінки, навіяний образом легендарної Ярославни, є провідним. Один з кращих віршів цієї збірки – «Ярославно, Ігор знову кличе».

Найбільш близьким з образів «Слова» став образ Ярославни і для П. Воронька. Його поема «Ярославна» становить важливу віху в освоєнні поетом цього образу. Ярославна Воронька втілює найкращі риси української жінки. Її образ проглядає і в інших його творах: «Похідна», «За всі літа розлуки», «Обов'язок», «Пісня про рідну Сумщину».

Активно використовував ремінісценції з «Слова» в поезіях М. Стельмах. Особливо це відчутно в його творчості років війни: «Мати», «Як ясно навколо», «Живи, Україно», «Дума про плугатаря», «Заклубились намети в долині».

Варіації образу Ярославни наявні в поезіях Я. Забашти «Плач «Ярославни», «Зацвітає Кассандра». Тема Ярославни і воєнного лихоліття звучить і в триптиху О. Ющенко «Ярославка».

Поезія повоєнних років продовжує активно звертатися до образу Ярославни. Він звучить в «Ярославні» Р. Братуня, в «Путівлі моєї матері» Б. Нечерди, в «Плачі Ярославни» М. Вінграновського, в поезіях Д. Павличка, М. Чернявського та ін.

Наступним за популярністю в українських поетів є образ Бояна. Автор збірника «Земля Боянова» (1968) Г. Донець у своїх поезіях, зокрема у «Притчі про землю Боянову», виводить образ легендарного співця на рівень широкого узагальнення і, подібно до «землі Троянової», знаходить землю Боянову у своїй Батьківщині. Присутній образ Бояна і у поезіях В. Мисика, О. Коломійця, В. Кириченка, І. Драча.

Образи «Слова», його поетична палітра, міфопоетичний космос і ідейний пафос присутні в творчій манері сучасних поетів. Серед них можна відзначити таких, як І. Римарук, І. Малкович, В. Герасим'юк, С. Пушик.

Не полишали поза увагою «Слово» і його ідейно-художню скарбницю українські поети діаспори (Ю. Дарапан, Є. Маланюк, О. Стефанович, О. Лятуринська). Продовжуючи традиції «земляків» «Слова» П. Куліша, П. Воронька, не раз зверталися до «Слова» поети Сумщини (О. Педяш, Л. Татаренко, О. Ющенко).

Таким чином, окресливши шлях, яким ішло освоєння художньо-зображальних засобів «Слова», його ідей та образів новою і новітньою українською літературою, ми бачимо декілька його форм, що відрізняються глибиною проникнення в матеріал давньої повісті-поєми та метою, яку переслідує автор. Ідеї «Слова», його образи та мотиви, трансформуючись та осучаснюючись, активно продовжили своє життя в українській літературі ХІХ – ХХ ст., зокрема в поезії.

Столбін О. П.

ПАМ'ЯТІ НЕВТОМНОГО ДОСЛІДНИКА

Є люди, які залишають після себе глибокий слід. З роками він не тільки не міліє, а навпаки, поглиблюється, стає помітнішим. І тільки тоді починаємо розуміти, кого ми втратили.

Усе сказане повного мірою стосується відомого письменника, професора Сумського педінституту Павла Павловича Охріменка, якому цими днями виповнилося б 80 років. Він пішов з життя тоді, коли в нього було стільки планів на майбутнє: хотів завершити багаторічну дослідницьку роботу над «Словом о полку Ігоревім». Цей твір, як він

переконливо довів, виник якщо не на терені нашої області, то зовсім поруч і започаткував собою наші літературні традиції. Ще хтозна, чи дала б згодом Сумщина таких корифеїв літератури, як Пантелеймон Куліш, Яків Щоголів, Павло Грабовський, Олександр Олесь, Іван Багряний, Борис Антоненко-Давидович, інших майстрів красного письменства, коли б не було «Слова...». І зараз воно вчить і надихає наших письменників. Як вчить і надихає образ невтомного дослідника, одного з фундаторів Сумської письменницької організації П. П. Охріменка.

Дехто дивувався, ну навіщо йому, уже відомому письменнику і вченому цей клопіт. Одних науково-практичних конференцій, присвячених «Слову...», П. Охріменко підготував і провів аж сім. Вони мали широкий резонанс не лише на Сумщині, а й далеко за межами України. Більше того, робилося все це з власної ініціативи, виключно на громадських засадах. Тоді, коли він уже досяг інтелектуальних вершин, одержав усі можливі звання і наукові ступені: професор, доктор філології, академік вищої школи, заслужений працівник освіти України. Можна було б уже, як мовиться, і пошабашити або працювати в півоберта, але П. Охріменко був не з того тіста. Бо, мабуть, розумів, що цим самим він вписує свою яскраву сторінку в історію культури. За його життя педінститут і Сумщина перетворились у всеукраїнський центр з вивчення «Слова...». До нас літературознавці їхали звідусіль, навіть із-за кордону. Та перегодом, коли не стало П. Охріменка, цей процес, будемо відверті, поступово згасає, як багаття, в яке не підкидають хмизу, і це в той час, коли ми йдемо до ювілею цього шедевра світової літератури.

Взагалі, П. Охріменко просто вражав усіх багатогранністю своєї діяльності. Переобтяжений викладацькою і науковою роботою, він знаходив час керувати літературною студією «Зажинок» при обласній молодіжній газеті «Червоний промінь».

Студію відвідували студенти, старшокласники, молоді вчителі, журналісти, робітники, службовці, усі, хто кохався в красному письменстві. І відвідували залюбки, бо тут, як ніде, панувала невимушена, доброзичлива, творча атмосфера. Але нерідко спалахували творчі дискусії, суперечки, які нерідко переростали в перепалки. Хоч водою розливай. У цьому відношенні виділявся чорнявий старшокурсник педінституту Андрій Поляков. «З такими римами віршу хана, – рубав він з плеча. – Від твоїх метафор

застрелитися можна». Своєю стриманістю виділявся молодий мільціонер Павло Скорик, олімпійським спокоєм – Олексій Дерев'яно, розважливостю – Юрій Плющенко... Але поступово до дискусії приєднувались і вони. Навіть жіноцтво забувало про стриманість. Та досвідчений педагог уміло направляв дискусію в потрібне рiчище, даючи можливість кожному висловити свою думку, бути активним учасником творчого процесу, а не пасивним спостерігачем. «Десять років шуміла за вікнами травнева заметіль, десять років – сто двадцять засідань відвідували в суперечках, творчих дискусіях, в пошуках прекрасного, – писала рідна газета, яка акуратно, з номера в номер висвітлювала життя студії, друкувала твори студійців. – За ці роки зроблено немало. Студія розрослась – з'явилися філіали в Білопiллі, Конотопі, Кролевці, Недригайлові...» І далі: «Чуйно, уважно слідкує за ростом своїх вихованців незмінний її керівник, професор Сумського педінституту, член Спiлки письменників України П. П. Охріменко». Під його керівництвом студія, а з нею і газета, перетворилися у справжню кузню журналістських та літературних кадрів. До свого десятирічного ювілею (1985) студійці спромоглись видати в Харківському видавництві «Прапор» колективну збірку «Зажинок». Упорядник П. П. Охріменко відбирав для неї твори найбільш обдарованих літстудійців. Згодом багато з них (Ніна Багата, Олександр Вертіль, Тамара Герасименко, Олександр Педяш, Василь Чубур) стали професійними письменниками. Але, на жаль, були й такі, що передчасно зійшли з дистанції.

Керуючи студією «Зажинок», П. П. Охріменко вписав ще одну яскраву сторінку в літературний процес області. Це був своєрідний подвиг, який не забувається. Тому він ретельно збирав усе (оголошення, літературні сторінки, окремі твори студійців, рецензії) і завбачливо, уже перед смертю здав до письменницької організації. Згодом це буде цінний матеріал для написання рефератів, курсових робіт, дисертацій.

Взагалі П. П. Охріменко протягом свого життя вдало поєднував літературу, педагогіку, краєзнавство, і всіх, хто близько знав його, просто вражала енергія, виняткове життєвідчуття, постійна готовність до нових пошуків та випробувань, його ретельність, обов'язковість, порядність.

Отож нам завжди не вистачатиме Павла Павловича Охріменка, колеги, друга, побратима. І чуйного наставника молоді.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПАРАЛЕЛІЗМУ І ШИРОТИ ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ В «СЛОВІ» І ЛІТОПИСАХ

У літературі про «Слово о полку Ігоревім» на різних етапах його вивчення завжди значна увага приділялася визначенню маршруту походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича. Але й нині це питання залишається однією з загадок. Все ж викристалізувались, найбільш утвердились такі припущення.

Перше. Князь Ігор, вирушивши з Новгорода-Сіверського, йшов до верхів'їв Сіверського Донця стародавньою Бакаєвою дорогою – гребнем вододілу рік Псьол, Ворскла, Сіверський Донець і лівих притоків річки Сейм. Біля річки Оскол ця дорога виходила на прадавній шлях – Ізюмську сакму. Прибічники цього варіанту шляху – К. Кудряшов, В. Федоров та ін.

Друге. Шлях новгород-сіверського князя проходив значно південніше – через Путивль, Суми і далі на південний схід, в напрямку до Оскола. Прибічники даного варіанту – М. Сібільов, Б. Рібаков, П. Охріменко.

Переважна, якщо не основна, увага надавалася дослідженням заключного етапу маршруту Ігоря Святославича, визначенню місця знаходження Каяли-ріки, де відбулася битва русичів з половцями. Та ось з поля зору дослідників чомусь випали перші кроки Ігоря Святославича – від Новгорода-Сіверського до Путивля. Певно, тому, що тут буцім-то все зрозуміло. Але ж наголосимо, що на цій початковій ділянці маршруту лежало одне з стародавніх сіверських міст – Глухів.

Глухів уперше згадується в Київському літопису (за Іпатіївським списком) під 1152 р.: «Тоді ж пішли з Юрієм, а не відмовили йому, – Ярославич Ростислав з браттям, і з рязанцями, і з муромцями, а також і половці, і весь половецький народ, скільки ото їх межі Волгою і Дніпром. І рушили вони туди, на Вятичі, і, отож, узяли їх там, (пішовши) на (город їхній) Мценськ. А звідти пішли вони на (города) Спаш та на Глухів і тут стали» (Літопис руський. К., 1989, с. 254).

«Слово о полку Ігоревім» називає чимало міст руської землі: Київ, Корсунь, Тьмуторокань, Полоцьк, Переяслав, Новгород, Галич, Римов, Чернігів, Путивль, Курськ, Білгород, Новгород-Сіверський. Та ось Глухів в «Слові» не згадується. Виникає питання: чому?

В 1152 р., коли князі рязанський і муромський з воїнами родів двох половецьких ханів Оперлюя і Токсобича з'явилися під мурами

Глухова, то місто, певно, не було взято. В усякому разі воно не було стерте з лица землі. Свідчення цьому – в тому ж Київському літописі під 1167 р. (всього за 18 років до початку походу Ігоря Святославича): «І пішов він (Володимир Мстиславич – В. Т.) туди (в Рязань – В. Т.), а жонуоставив з двома дітьми (Святославом і Ростиславом) у (городі) Глухові, в (удови) Всеволодової (Марії)» (Літопис руський, с. 292). Глухів існував, жив повнокровним життям і в пізніший час. Так, 1239 р. татари, взявши і спаливши Чернігів, місцевого «єпископа (Порфирія)... оставили живим і одвели його в Глухів» (там же, с. 394).

Так все ж таки, чому не згадується Глухів в «Слові о полку Ігоревім»? Адже не був він, як це видно з руських літописів, непомітною віхою на землі Сіверщини.

Палкий патріот, невідомий нам автор «Слова» виступає з закликом до об'єднання всіх руських сил. Він засуджує князівські міжусобиці і умовляє припинити чвари і спільно виступити проти половців. Гадаємо, що коли б Глухів того часу був уже удільним князівством і його мешканці (найближчого міста до Новгород-Сіверського) не виступили разом з Ігорем Святославичем проти половців, то автор «Слова» мав би повне право, повинен був би перш за все виказати гіркий докір саме їм. Мовчання ж «Слова» про Глухів наводить на інші думки.

Скоріш за все, Глухів належав на той час Ігорю Святославичу. Разом з новгород-сіверцями вирушили 1185 р. на половців і глухівці. Тому автору «Слова» не було необхідності особливо підкреслювати цей історичний факт. Поняття «Глухів», «глухівці» асоціювалися, ототожнювалися навколо імені Ігоря Святославича.

Найвидатніша оригінальна літературна пам'ятка нашої сивої давнини «Слово о полку Ігоревім» виступає і в цьому, розглядуваному нами факті, як історичне джерело. Вона здогадно доповнює те, про що промовчали літописи. Наявно бачиться паралелізм у висвітленні історичних подій як «Словом», так і літописами.

У XIII ст. Глухів в історичних документах вже значиться як удільне князівство. Воно належало Симеону (Семену), одному з синів Михайла Всеволодовича, князя чернігівського, якого 1246 р. Батий «повелів заколоти», що й було виконано «беззаконним Доманом, путивльцем нечестивим» (Літопис руський, с. 401).

Варто зазначити, що Симеон, князь глухівський, як і Ігор Новгород-Сіверський, походили з одного й того ж племені Олега Святославича («Гориславича»). Князь Ігор був сином Святослава

Ольговича (пом. 1164 р.), а рідний брат цього останнього – Всеволод (пом. 1146 р.) є пращуром князя Симеона (С. М. Соловьев. Сочинения, т. 1-2, кн. 1. М., 1988, с. 715). Отже, незаперечний факт, що Новгород-Сіверський і Глухів (хоч і в різний час) знаходилися в руках однієї і тієї ж вітки руських князів.

Географічна близькість сіверських міст Новгорода-Сіверського і Глухова і особливо генеалогічне дерево княжого роду Олега Святославича дає підставу стверджувати, що Глухів під час походу Ігоря Святославича на половців весною 1185 р. входив до Новгород-Сіверського князівства. «Слово о полку Ігоревім» своєю мовчанкою про Глухів освітлює ще одну сторінку з історії Київської Русі, не відзначену руськими літописами. І в цьому ще одна заслуга цього геніального твору, як достовірного історичного джерела.

Терлецький В. В.

К. Д. УШИНСЬКИЙ ПРО АВТОРА «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» І СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ

Геніальна пам'ятка літератури Київської Русі «Слово о полку Ігоревім» з часу її появи в друкованій формі (1800 р.) не перестає хвилювати як широкий загал читачів, так, звичайно, і дослідників. Твір, що посів почесне місце в скарбниці світової культури, привертає увагу, окрім своєї художньої цінності, піднятими в ньому проблемами, пов'язаними з долею батьківщини. Не випадково багатьох дослідників цікавлять питання про авторство і місце виникнення цього твору.

У наш час важко перелічити імена всіх названих дослідниками ймовірних творців цієї пам'ятки. Це й «премудрий книжник» Тимофій (К. Головін), «словутний співець» Митуса (І. Снегірьов, Л. Черепнін, М. Водовозов, О. Югов), це й тисяцький князя Ігоря Рагуіл Добринич (В. Федоров) і його син (І. Новиков), київський тисяцький і літописець Петре Бориславич (Б. Рибаків), боярин Софоній Рязанець (С. Суєтенко), сам новгород-сіверський князь Ігор Святославич (М. Шарлемань, І. Кобзев, В. Чивиліхін), князь рильський Святослав Ольгович (М. Домнін, О. Знойко, В. Грабовський), великий київський князь Святослав Всеволодович (В. Медведєв), а також син галицького князя Ярослава Володимировича (Осмомисла) Володимир (С. Пушик, Л. Махновець) та ін. Певно, лише бажання сказати своє «нове» слово привело до того, що були названі імена Ярославни, дружини князя

Святослава Всеволодовича і навіть 15-річного князя путивльського Володимира – старшого сина Ігоря Святославича...

Одним з тих, хто постійно й глибоко цікавився «Словом», був К.Д. Ушинський. 1854 р. в лютневій книжці «Современника» він анонімно надрукував рецензію на віршований переклад цього твору М.В. Гербелем. Йшлося про книжку «Игорь, князь Северский» (СПб., 1854), яку наступного року видано вдруге.

Хоча в літературі зазначалося, що анонімним автором рецензії в журналі «Современник» на переклад «Слова» Гербелем був Ушинський (Лицей князя Безбородко. СПб., 1859, с. 24; Автобіографія Н. В. Гербеля. М., 1915, с. 12; В. Боград. Журнал «Современник» (1847–1866). Указатель содержания. М.-Л., 1959, с.237), на це, як не дивно, не було звернуто уваги ні словознавцями, ні біографами славетного педагога. Наприклад, у найбільш повному на сьогоднішній день 11-томному «Собрании починений» Ушинського (М.-Л., 1946-1952) ця рецензія не вміщена, як і в четвертому томі «Архива К. Д. Ушинского» (М., 1962), де зібрані його рецензії, видрукувані в «Современнике». Автор цих рядків привернув увагу дослідників до даної праці, опублікувавши статтю «О забытой рецензии К. Д. Ушинского на стихотворный перевод «Слова о полку Игореве»» в збірнику «О педагогическом наследии К.Д. Ушинского» (Ярославль, 1972, с. 135-149).

Перш за все слід відзначити, що К. Д. Ушинський поставився до написання рецензії і самого «Слова», говорячи його ж словами, «з тією повагою до предмету, якого він цілком заслуговує». Це видно хоча б з переліку імен перекладачів «Слова» (І. Серяков, О. Паліцин, І. Левитський, М. Грамматін, М. Деларю, Д. Минаев, Л. Мей). Та Костянтин Дмитрович не лише називає тих, хто приклав руку до перекладу, а й дає оцінку ними зробленого. Їх інтерпретації, на його думку, «або дуже мало схожі на вірші, або фантазують про що заманеться з приводу «Слова». Переклад же Гербеля відрізняється від попередніх тим, що «зроблений з надзвичайною сумлінністю... і чудовою близькістю до оригіналу». При цьому Ушинський зазначає, що все ж «віршовані переклади..., якими б вони гарними не були, ніколи не можуть вичерпати усієї повноти, усієї сили, усієї краси оригіналу». Щодо нього, то думка рецензента була однозначною: «Слово о полку Игоревім» – без сумніву, визначний твір нашої стародавньої поезії... із темних часів княжих усобиць і половецьких набігів».

Хто ж був, за К. Д. Ушинським, автором «Слова»? На це питання відповідь він дає, аналізуючи насамперед мову, якою написана

пам'ятка. Ушинський зауважує, що всі ті, хто заперечував оригінальність, істинність «Слова», «були поганими поетами». І продовжував: «Такі твори, як «Слово», не тільки не підробляються, але навіть ніколи не можуть бути й передані цілком: вони являють собою така самобутне, невичерпне джерело поезії, з якого безліч перекладачів можуть черпати, ніколи не вичерпуючи його цілком».

К. Д. Ушинський добре розумів головніші приводи сумнівів щодо оригінальності «Слова». Для ряду дослідників одним з них стала мова пам'ятки. «Мова, – відповідав їм Ушинський, – тільки підтверджує оригінальність твору». І посилався при цьому на думку Полевого, яка йому вдавалася «із всіх припущень про мову «Слова»... більш всього близькою до істини».

До чого ж зводилась ця думка Полевого? (тут мається на увазі М. О. Полевой (1796-1846), якого «Любопытные замечания к «Слову о полку Игореве» були надруковані ще 1839 р. в «Сыне отечества», т. 8).

Він вважав, що «Слово» написано тією мовою, якою розмовляли в регіоні Чернігів-Київ. Ушинський, звузивши ці географічні рамки, підійшов, як ми вважаємо, ближче до істини: «Чому б уже не сказати просто, що «Слово» написано тією мовою, на якій повинен був говорити його творець, цілком імовірно, мешканець Новгород-Сіверського». Цей висновок далі обґрунтовується наступним чином: «Новгород-Сіверський з незапам'ятних часів був столицею особливого племені, сіверян, про яке часто згадується в літописах як про плем'я окреме не тільки від племен, які заселяли північ і середину Росії, але і від племен, які заселяли область Київську і сучасну Білорусію».

К. Д. Ушинський добре знав мову цього краю. Він мав повне право сказати: «Люди, ближче знайомі з населенням цієї місцевості, певно, погодяться з нами, що це населення має в мові своїй багато рис, які відрізняють її як від білоруської, з одного боку, так і від малоросійської – з другого». Тоді, коли творилося «Слово», мова сіверян була самостійною і являла, на думку Ушинського, «середню ланку між наріччям білоруським (і почасти мовою польською), малоросійським, новгородським і великоруським. Ось чому в мові «Слова» помітне те змішання наріч, яке перше подало привід до сумніву в оригінальності цього поетичного твору». На основі цих міркувань Ушинський стверджує: «Слово» написано, найімовірніше, сіверянином і в Сіверії».

Слушність і переконливість думок К. Д. Ушинського не викликає сумніву. І дивною виглядає позиція сучасного дослідника «Слова» Л. Є. Махновця, який твердить, що «специфічно чернігівських слів

у творі нема» (Леонід Махновець. Про автора «Слова о полку Ігоревім». К., 1989, с. 223). Він намагається довести, нібито мова «Слова» включає в себе «галицькі діалектизми» (там же, с. 220), що не витримує критики.

Не можемо не підкреслити обстоювання спеціалістами-мовознавцями очевидного, а саме того, що у «Слові» багато (близько ста п'ятдесяти) чернігово-сіверських діалектизмів. Це підтверджує правомірність позиції К. Д. Ушинського, про що йшлося на наукових конференціях останнього часу в Сумах і Чернігові (див.: Актуальные проблемы «Слова о полку Игореве». Суми, 1983, с. 29-31; «Слово о полку Игореве» и Чернигово-Северщина. Суми, 1984, с. 26-28; «Тезисы Черниговской областной научно-методической конференции, посвященной «Слову о полку Игореве». Чернігів, 1986, с. 260). Таким чином, «Л.Є. Махновець не має рації», заперечуючи «тісний зв'язок мови твору з діалектами древньої Чернігово-Сіверщини» («Українська мова і література в школі», 1990, №11, с. 83). Саме на цій землі і з'явилося «Слово».

Тесля М. П.

ЗНАЧЕННЯ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ДАВНЬОЇ ЧЕРНІГОВО–СІВЕРЩИНИ

Більше восьми століть тому було створене геніальне «Слово о полку Ігоревім». Це – поетична енциклопедія Київської Русі, що водночас є історичною енциклопедією. Не випадково «Слово» вивчається не лише на спеціальних факультетах вузів, але й у середніх навчальних закладах. Ознайомлення з цим твором дає змогу ширше і глибше зрозуміти історію Київської Русі і, зокрема, історію давньої Чернігово-Сіверщини.

Чернігово-Сіверщина межувала з половецькими володіннями, тому часто зазнавала нападів половецьких орд, які грабували народ, багатьох забирали в полон, залишаючи сплюндровані міста й села. Жителі Чернігово-Сіверщини хоробро відбивали напади половців, нерідко організовуючи проти них контрпоходи. Один з таких походів на чолі з новгород-сіверським князем Ігорем Святославичем змальований у «Слові».

В «Слові о полку Ігоревім» блискуче відтворений героїзм не лише князів, насамперед Ігоря і Всеволода Святославичів, а й раті, причому як дружинників, так і ополченців. Останнім невідомий автор цього

твору приділив велику увагу в образі курських кметів. Саме з них він починає похвалу героям-воїнам, з чого ми робимо висновок: головними захисниками рідної землі завжди були прості люди, трудяща маса, яка й уособлює силу вітчизни. Це важливий висновок, який так красномовно підтверджує «Слово о полку Ігоревім».

Автор «Слова» показує Ігоря як мудрого і мужнього полководця, яким рухало почуття патріотизму. Велику шану він віддає також рідному братові Ігоря – буй туру Всеволоду, князю трубчевському і курському, який на полі битви з половцями явив гідні подиву зразки героїзму. Однак полководці самі не вирішували справи, – у боротьбі з ворогами вони опиралися на дружину і кметів, про що фактично і йдеться в «Слові». У даному випадку воно перекликається з такими народнопоетичними творами, як билина про Микулу Селяниновича. Це одна з характерних прикмет народності прославленого твору, коріння якого глибоко сягають в усну поезію мас.

Патріотичні почуття пронизують все «Слово о полку Ігоревім», обумовивши його основну ідею, блискуче сформульовану К. Марксом. Це надає пам'ятці виключно важливого не лише пізнавального, а й виховного значення. Вивчення «Слова» розкриває героїчні сторінки минулого нашого народу, виховуючи повагу до мужніх і хоробрих предків. Воно є водночас і художнім, і історичним твором, вивчення якого несе багато корисного у справі вивчення далекого минулого рідної землі, насамперед давньої Чернігово-Сіверщини.

Чирко І. К.

«СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД» У КИТАЇ

«Слово про Ігорів похід» у перекладі китайською мовою вперше побачило світ 1957 р., хоча згадки про нього в Китаї почали з'являтися з початку 1920-х рр. Це стосується насамперед навчальних посібників з літератури, зокрема російської.

Не одну сотню років у Китаї великою популярністю та любов'ю користуються такі славетні історичні полотна національної літератури, як романи «Трицарство», «Річкові заплави» та ще деякі. Присвячені важливим подіям історії країни, вони послужили за основу для створення численних опер, драм, усних переказів тощо. Імена героїв цих широковідомих романів та деякі епізоди з них і досі на вустах майже у кожного дорослого китайця, чи то міського інтелігента,

чи простого селянина. Може саме цим пояснюється та постійна увага китайських істориків, літературознавців і багатьох читачів до історичних творів інших народів та країн, які стали доступними китайцям лише в ХХ ст., оскільки до середини ХІХ ст. Китай був зовсім ізольованим своєрідним «великим муром» від світової культури.

Правлячі кола країни понад тисячу років оберігали свою так звану Піднебесну від будь-якого зовнішнього впливу, виправдовуючи цю політику тим, що нібито все найкраще, що є у світі, створене китайцями, а тому їм нічого вчитись у чужоземців. І тільки після поразки країни в Опіумних війнах, які довелося Китаю вести проти західноєвропейських колонізаторів у середині минулого сторіччя, змусили правителів іншими очима поглянути на навколишній світ, що, стрімко розвиваючись, вже давно обігнав у багатьох відношеннях колись справді могутню азіатську імперію.

Прагнучи, зорієнтувавшись у нових суспільних умовах, відстояти свою незалежність і визначитись у цьому складному житті, китайці заходились вивчати досягнення країн Західної Європи як в науці та техніці, так і в освіті та культурі. На китайську мову почали поспішно перекладати всілякі підручники та наукові праці, а згодом і твори художньої літератури. Ця великомасштабна робота продовжується і донині. Саме завдяки такому підходу у 1957 р. китайці дістали змогу прочитати рідною мовою і перлину української класичної літератури «Слово про Ігорів похід».

Переклад «Слова» на китайську мову з російської здійснив досвідчений перекладач Вей Хуанну. Це було досить сумлінне відтворення одного з варіантів російського тексту та супроводжуючих його коментарів. Варто вітати Вея і висловити йому щире подяку за те, що в той час, коли вже почали псуватися стосунки з Радянським Союзом, він наважився взятись за таку складну й, здавалося б, неперспективну роботу і доніс до китайських читачів хвилюючу розповідь про далеке минуле наших предків. Повторне видання книжки вийшло у 1983 р.

Минуло вісім років, і в Китаї з'явилося ще одне видання «Слова про Ігорів похід». Але в багатьох відношеннях це вже була зовсім інша робота. Непоказна, у невиразній м'якій обкладинці книжечка, попри все інше, нараховує 178 сторінок. Звідки вони взялися, якщо оригінал принаймні разів у десять менший? Все пояснюється тим, що новий варіант перекладу призначений не для масового читача, про що свідчить і оформлення і незначний тираж (300 примірників). Скоріше

всього, це наукова робота і своєрідний посібник для тих, хто вже вивчає або буде вивчати російську, українську чи якусь іншу слов'янську мову.

На відміну від перших видань за основу для перекладу було взято не російський переклад, а оригінал твору. Перекладач вважає «Слово про Ігорів похід» прекрасною пам'яткою колись живої мови одного із східнослов'янських народів. Свій задум видатний китайський русист, один із укладачів і редакторів «Большого русско-китайского словаря», директор науково-дослідного інституту лексикології Хейлунцзянського університету (м. Харбін) професор Лі Сінь виношував не один рік. Уже після першого знайомства з китайським перекладом цієї видатної, на його думку, літературної пам'ятки стародавніх слов'ян професор Лі перечитав немало історичних, мовознавчих та літературознавчих праць, які мали хоч якесь відношення до «Слова», як російських, так і деяких інших зарубіжних авторів, проаналізував деякі варіанти перекладу, насамперед російські, і прийшов до висновку, що в художньому перекладі, завданням якого є відтворення змісту «Слова» китайською мовою, необхідно зберегти, наскільки це можливо, художні особливості цього твору зі зворушливою історичною розповіддю про неординарну подію в житті народу Стародавньої Русі. Цього можна досягти не лише доброякісним перекладом такого багатопланового твору а й хорошим екскурсом в історії тих часів, коли відбувалися зображені в «Слові» події, дослідженням історичних передумов, що примусили Ігоря зважитись на небезпечний похід, стосунків між князями Київської Русі, відносинами з сусідами тощо. Подібні колізії виникали неодноразово і в історії китайського народу, миролюбивого але і волелюбного. Свого ставлення до історичних фактів автор передмови ніби не висловлює, але підводить до думки, що багато спільного є в історії багатьох народів світу, особливо якщо ці народи не завойовники, а трударі.

Отже, сумніву в тому, що «Слово про Ігорів похід» – твір історичний, у перекладача немає. Але що знають у Китаї про історію Київської Русі, про те, де вона була, яких сусідів мала, в яких стосунках з ними перебувала? Тому постала необхідність дати китайським читачам хоча б коротку історичну довідку. Саме висвітленню цього питання, починаючи від часів легендарного Олега та появи половців у степах Причорномор'я, відведено значну частину передмови перекладача. Тут ідеться і про міжусобну боротьбу князів, про прагнення майже кожного з княжих дітей правити у стольному граді Києві, про чвари поміж ними, чим нерідко користувались половці

і чинили свої розбійницькі напади на землі русичів. Такі повідомлення подані для тих, хто цікавиться історією Київської Русі.

Крім того, автор передмови вважає за потрібно розповісти своїм читачам про особливості мови та стилістики «Слова». Він робить слушне зауваження, що це не перша пам'ятка, яка дійшла від Київської Русі до нас. З'явилася змога порівняти, чим вона відрізняється від інших. Насамперед впадає в очі, твердить Лі Сінь, багата мова «Слова». Якщо для книжної мови тих часів характерним було широке вживання церковної лексики та граматичних форм речень, близьких до біблійних, то у «Слові» з'являється значна кількість ліричних відступів, написаних, цілком імовірно, народною мовою, пісенних форм, плачів, а також описів самого походу, баталій, що потребувало звертання саме до живої мови. А це, за вірним висновком китайського перекладача, було новим кроком у розвитку художньої творчості, відступом від традицій, що існували в літературі Київської Русі до появи «Слова».

Професор Лі також вважає за необхідне сказати хоч кілька слів про ті суперечки, які й досі точаться у літературознавчих колах з приводу авторства «Слова про Ігорів похід» та вірогідності оригіналу, а також про переклади всього твору чи окремих його частин на сучасну російську чи інші мови, коли майже кожен з перекладачів намагається по-своєму витлумачувати складні для розуміння місця. В кінці передмови вміщено таблицю родоводу князів Київської Русі до початку XIII ст., запозичену у В. І. Стеллецького, та карту ареалу, де на ті часи мешкали русичі, з позначенням на ній маршруту, яким вів своє військо Ігор.

Друга частина книжки – це 36 сторінок паралельних текстів «Слова про Ігорів похід» мовою оригіналу та китайською. Виходячи з того, що «Слово» не тільки історичний, а й високохудожній твір, перекладачеві довелося докласти немало зусиль, щоб зробити його таким же і в своїй роботі. Труднощі полягали не лише у відсутності відповідних словників і довідників, а й у величезній різниці між мовами. Адже в китайській мові відсутні категорії роду, числа, немає відмінкових закінчень у іменних частинах мови і часових та особових закінчень у дієсловах.

Враховуючи думки деяких літературознавців, які прискіпливо вивчали структуру «Слова про Ігорів похід», а також власні спостереження, Лі Сінь погоджується з думкою, що текст твору має свою ритміку, свою мелодику, а тому в перекладі буде доречно використати засоби ритмізації, які нерідко зустрічаються в творах китайської класичної літератури, написаних старою літературною

мовою «веньянь». До того ж «веньянь», що складався в досить давні часи і проіснував аж до початку нашого сторіччя, дуже багатий і на інші художні засоби, тому цілком доречно використані деякі саме з них у китайському перекладі «Слова».

Такій копіткій, титанічній праці професор Лі присвятив немало часу, але завдяки цьому кожному китайцеві, який познайомиться зі «Словом про Ігорів похід» у його перекладі, буде наглядно видно досконалість цього варіанту перекладу, його високу художність. Тим паче, що останні сто сторінок книжки відведено дуже детальним коментарям до кожного слова оригіналу. Звідси можна зробити висновок, що схожа на учбовий посібник науково-дослідна робота Лі Сііня з часом, після певної доробки та відповідного оформлення, вийде масовим тиражем.

Чокроборті Джогоннатх

«ІГОР-ГАТХА» – «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» – В ІНДІЇ

Традиція вивчення «Слова о полку Ігоревім» у Індії ще досить молода. Піонером вивчення цієї пам'ятки в Індії був Суніті Кумар Чаттерджі, філолог світового рівня. Він – перший учений, котрий познайомив індійського читача зі «Словом». Саме він звернув мою увагу на «Слово» і переконав, що вкрай необхідно перекласти його бенгальською мовою. На думку Суніті Кумара Чаттерджі, переклад «Слова» бенгальською полегшив би завдання інтерпретації цього твору на інші індійські мови.

Мене, індійського читача «Слова о полку Ігоревім», вразила неабияка спільність світогляду творця «Слова» і світогляду авторів давніх та середньовічних епічних творів Індії. У давньоруській пам'ятці важливе чи не кожне слово, що вимагає глибокого аналізу. Якби ми змогли проникнути в глибину значення кожного слова, ми мали б унікальну можливість зрозуміти «Слово» як безцінну пам'ятку індійсько-давньоруської традиції, яка існувала впродовж багатьох століть і походить від спільної для наших народів культурної спадщини.

Сам поет, я вирішив здійснити поетичний переклад «Слова» бенгальською мовою. Цей переклад був спробою зробити не сухий, формальний переказ, а провести нове дослідження, яке вело до несподіваних відкриттів. Моїм основним завданням було зберегти поетичну душу «Слова». Як відомо, в оригіналі «Слово» виглядав не як

поетичний твір, а як неперервний прозовий текст. І багато хто перекладав його прозою. Я ж вважаю «Слово» пам'яткою поезії, тому спробував осмислити її в світлі індійської епічної традиції, що має багатовікову історію. Читаючи текст, ми відчуваємо, що його неперервні рядки членуються на сегменти, що насправді ці рядки не неперервні. Ми можемо ділити рядки на наш власний розсуд, адже ніхто достеменно не знає, як розподілявся наголос за часів створення «Слова». Але мені зрозуміло, що рядки слід ділити на короткі сегменти, а не на довгі пентаметричні й гекзаметричні, і вони повинні наближатися ще й до каденції бенгальської мови. Я вивчив ритміку, запропоновану Едвардом Сіверсом, і реконструював твір по-своєму, давши власне членування на рядки й строфи, більш логічне й близьке, як на мене, до оригіналу. У своєму перекладі я водночас спробував не порушувати духу бенгальської мови. Словесний наголос у бенгальській мові не усталений, як у слов'янських мовах. І це дещо полегшило моє завдання. Я міг підібрати майже будь-який еквівалент слову давньоруської пам'ятки й поставив наголос там, де вважав за необхідне...

Чимало дослідників вивчали запозичення зі східних мов, які зустрічаються в «Слові о полку Ігоревім». Існує розлога література про лексику тюркського й алтайського походження в цій пам'ятці. Я ж виявив у ній дуже багато слів, які напрочуд схожі на санскритські. Немало слів пам'ятки можуть бути зрозумілими індійцеві при співставленні їх зі словами сучасних індійських мов, у тому числі й бенгальської. Як приклад можна навести уривок із заключної частини «Слова»:

... хоти! Тяжко ти головы
Кромь плечю,
Зло ти тьлу
Кромь головы» -
Руской земли
Безь Игоря.

Можна порівняти деякі слова з цього уривка з відповідними словами бенгальської мови: хоти – джодіо (якщо, навіть), ти – тумі (ти), головы – гола (шия, горло), зло – джала (біль, страждання), кромь – кортон (відділення, розділення) тощо.

Вкрай важливим уявляється й аналіз власних імен «Слова». Наведемо бодай один приклад. Ім'я «Всеволод» відповідає двом санскритським словам «врішо» та «володо», котрі мають однакове значення – «бик». Ці слова часті в індійському епосі як епітети сили

й мужності; наприклад, в епічному творі «Рагхуванша» Калідаса вживає вираз «бюророшко врїшоскондо».

У своєму перекладі я звернув увагу на своєрідну каденцію «Слова». Наприклад, «трубы трубять въ Новъградъ» я переклав як «новгороде турджодгоніто». Слова «турджодгоні» та «турджонінад» часті в схожому контексті в бенгальських епічних творах, таких, скажімо, як «Мегхнадбодг каббо» Модгужудгона Дотто.

В процесі роботи над перекладом мені відкрилося багато спільного в культурі Русі та Індії. Я не міг собі уявити, що відкриття за відкриттям чекають мене при роботі над текстом «Слова». Наведу лише один приклад: два дуже схожих імені зустрічаються в «Слові» й «Раджаторонгіні» – кашмірській хроніці, написаній віршами на санскриті, – «Гзак» і «Гозака», імена двох негативних персонажів. «Раджаторонгіні», як і «Слово», написане в XII ст. В окремому дослідженні я здійснив порівняльний аналіз цих двох пам'яток.

Перекладати «Слово о полку Ігоревім» – дивовижно цікава праця. Я без перебільшення закохався в нього. Робота над вивченням тексту «Слова» була для мене відкриттям нової країни, напрочуд схожої на мою батьківщину – Індію.

Яценко Б. І.

«ОТЬ СТАРОГО ВЛАДИМЕРА ДО НЫНІШНЯГО ИГОРЯ» (ХРОНОЛОГІЧНІ РАМКИ «СЛОВА»)

Той же – як у «Слові о полку Ігоревім» – принцип відліку часу і в «Слові о погібелі Руської землі»: «оть великого Ярослава и до Володимера, и до нынішняго Ярослава, и до брата его Юрья, князя Володимерьскаго». Йдеться про київських князів Ярослава Мудрого, Володимира Рюриковича, Ярослава Всеволодовича. Останній став великим київським князем у 1235 р., коли коаліція князів з допомогою половців взяла Київ, а Володимир Рюрикович був загнаний у половецький полон. У цьому творі Ярослав Всеволодович поставлений перед старшим братом Юрієм: політичному старійшинству віддавалась перевага перед родовим.

Але чому князь Ігор поставлений поряд зі «старим Володимиром» як рівновеликий? На жаль, в такому аспекті проблема взагалі не досліджувалась, хоч у ній ключ до розкриття змісту «Слова».

Конструкція «оть.. до...» часто зустрічається в давньоруських пам'ятках і визначити її смислове значення не важко. Так, у «Повісті временних літ» «скажемъ отъ Михаила царя» співпадає за змістом з виразом «от пирьваго літа Михаила сего», тобто лік ведеться від початку однієї події до початку наступної.

У «Слові» період «старого времени» представлений «старим Владимиром», а період «сего времени» – «ньшпшим Игорем». Аналіз історичної інформації показує, що період «старого времени» фактично починається з 1078 р., коли після битви на Нежатиній ниві Всеволод Ярославич став великим київським князем, а його син Володимир – хазяїном в Чернігові. Отже, автор «Слова» розпочинає свою оповідь від початку чернігівської діяльності Володимира Мономаха. Становлення чернігівської отчини проходило в гострій боротьбі і завершилось перемогою Олега Святославича, який відібрав свою законну спадщину у Мономаха в 1094 р.

Автор «Слова» ставить князя Ігоря поряд з Володимиром Мономахом як рівновеликого лише після утвердження Ігоря Святославича в Чернігові в 1198 р., коли він став і великим чернігівським князем, можливо, співправителем Рюрика Ростиславовича в Києві.

У доповіді приведено докази, що похід Ігоря був не рядовим набігом на половецькі вежі, а стратегічним актом, який привів до перегляду в 80 – 90-х роках XII ст. усіх міжкнязівських і міжземельних відносин.

До початку 1185 р. Сіверська земля потрапила в лещата поміж недружніми Переяславським і Суздальським князівствами; зі сходу наступали половці, союзники Всеволода Суздальського. Це катастрофічне становище передано в «Слові» в образі сонячного затемнення: у випадку вторгнення ворожих сил Сіверщина могла потрапити в ганебний полон. Тому князь Ігор вирішив, що краще померти в бою аніж бути полоненим вдома, і закликає сісти на коней, тобто виступити в похід. Ігор вирвався з васальної залежності від Всеволода Суздальського, свого вуйка, і вдарив по його союзниках – узяв Глібів у Переяславській землі і тоді пішов на половців. Позитивним підсумком походу було те, що Сіверщина включилась, нарешті, в єдину систему оборони Руської землі.

Події 1185 – 1198 рр. і визначили характер опису «сего времени» в «Слові». Вкрай складною і несталою була рівновага сил після феодальної війни за поділ Руської землі в 1195 – 1196 рр. Автор «Слова»

чудово розумів, що потрібні сміливість і мужність у вирішенні політичних і воєнних питань, у захисті Руської землі (головним чином – Наддніпрянщини). Такі якості керівника, на думку автора «Слова», мав князь Ігор Святославович: як тілу без голови, так і Руській землі без Ігоря. Автор робить цей висновок наприкінці твору, перекидаючи місток від князя Олега, що потрібен був Чернігову, до його внука Ігоря, що потрібен всій Русі. Автор сплітає «славы обаполь сего времени» – славу походу 1185 р. і славу великого князя чернігівського Ігоря Святославовича в 1198 році.

Отже, становлення отчин («особиць»), зокрема Чернігівського князівства, в 70-90-х рр. XI ст. і формування території нової Руської землі у 80-90-х роках XII ст. – такі історичні рамки «Слова о полку Ігоревім».

РОЗДІЛ 2

100-РІЧНОМУ ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА П. П. ОХРІМЕНКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

*Анатолій Близнюк,
директор музею «Дзвони пам'яті», м. Суми,
випускник СумДПІ імені А. С. Макаренка 1975 року*

ПАМ'ЯТЬ ПРО МУДРОГО НАСТАВНИКА

Швидко плине час. А здається, це ніби було вчора... Рідний Сумський педагогічний університет... Повне мрій і натхнення, високих помислів і великих задумів студентське життя. Чудовий педагогічний колектив філологічного факультету. Та найбільше в пам'яті збереглися спогади про улюблених викладачів, їх неперевершений хист захоплювати нас таїнами філологічних наук... Серед них особливо дорогим для мене й інших студентів був воістину талановитий педагог і неперевершений знавець своєї справи професор Павло Павлович Охріменко. Пригадую з радісним тремтінням у душі, з яким великим бажанням відвідували студенти лекції П. Охріменка. Ще до того, як професор Павло Павлович почав викладати у нас, ми дізналися про наукові інтереси вченого. Бо він був справжнім науковцем, що вів за собою, прикладом власної наполегливості і працьовитості досягав успіху. Ми вірили йому. І йшли за ним. Від цього наше життя ставало змістовнішим, цікавішим.

Професор П. Охріменко захопив і нас невпинним пошуковим інтересом до стародавньої історико-літературної пам'ятки – «Слова о полку Ігоревім». І я, і мої однокурсники, певне, й інші студенти – випускники філологічного факультету, що мали змогу слухати виступи П. Охріменка, спілкуватися з ним на цю тематику, надзвичайно вдячні педагогові за подаровані нам знання, за мудрість, за велич мислі, якою він надихнув нас на подальше життя. Він зумів зацікавити пам'яткою не лише студентів нашого філологічного факультету, а й інших: зокрема, природничого, математичного...

... І мимоволі постають у моїй пам'яті запальні, бурхливі й сповнені оптимізму епізоди зі студентського життя...

Професор П. Охріменко організував поїздку місцями давньої князівської слави. Ми прибули до с. Ігорівка Буринського району. Саме вперше від професора Павла Павловича ми почули зворушливу

розповідь про те, що в цьому селі археологи виявили залізне писало (стилос). Як ми дізналися, писало – загострений металевий стержень для писання на бересті. Отже, зазначена деталь є переконливим матеріальним доказом того, що в цій місцевості у X – XIII ст. мешкали сіверяни. Можливо, тамтешні поселенці були очевидцями чи й учасниками далеких літописних подій. Саме ж поселення названо на честь князя Ігоря – володаря Новгород-Сіверського князівства! Такі факти не могли залишити нас байдужими до «Слова», спонукали до подальших пошуків.

Тоді, під час наукової експедиції, студенти-дослідники за рекомендацією професора П. Охріменка виконали значний обсяг роботи : зібрали усні свідчення (перекази, легенди), записавши їх від місцевих жителів, розшукали писемні джерела про тодішні події. Цікавим видалося спілкування із старожилами. Від них ми почули заворожливі розповіді про сиві події славної давнини, що відбувалися на нашій сіверській землі.

Ми також побували на місцях, де колись існувала фортеця Вир. Відвідали с. Чумакове, легендарне м. Путивль – знак-символ «Слова». Зупинялися на заплавах та луках поблизу р. Сейм. Милувалися красивими природними краєвидами. Можливо, думалося нам, саме тут колись у старовину відбувалися криваві бої мужніх русичів з половцями. Юна уява малювала яскраві, сповнені трагізму картини минулого.

Через роки від імені тих юних розвідників-філологів, серед яких пощастило бути і мені, хочу сказати, що ми вдячні професорові Павлові Павловичу за те, що він познайомив із матеріалами та висновками археологічних розкопок, які проводили талановиті вчені В. Богусевич, Б. Рибakov, О. Сухобоков. Це збагатило, окрилило нас на все подальше життя. З величезним піднесенням ми, студенти, відвідали тоді Путивльський краєзнавчий музей. Екскурсію проводив директор музею Євгеній Нефедовський. Він один з перших написав чудову історичну розвідку про місто князівської пам'яті, назвавши її «Путивль». До речі, цю книжку (з автографом) вже 46 років зберігаю в своїй бібліотеці, час від час перечитую, гортаю, згадую теплі й радісні студентські роки, ту надзвичайно плідну й корисну експедицію, що збагатила мене духовно й інтелектуально, атмосферу творчості й взаєморозуміння, у якій ми тоді перебували. Недарма я згодом обрав тему курсової роботи, пов'язану з історичною пам'яткою, – «Патріотичні мотиви «Слова...» та його зв'язок із Сумщиною». Ця тема дуже припала мені до душі. Щоб розкрити її, довелося чималенько попрацювати. Я перечитав багато літератури,

ознайомився з публікаціями у газетах «Червоний промінь», «Ленінська правда», занурився сповна у документальні матеріали Державного архіву Сумської області. Хоча безпосереднім керівником роботи була викладач Т. Я. Гелеверіна, проте я використав також ті знання, які дав мені П. П. Охріменко, взяв до уваги його поради і рекомендації.

Слухаючи жваві інститутські лекції професора П. Охріменка, запам'ятав розповіді вченого про рідну Чернігівщину, про Ніжинський ліцей, про участь у створенні музею «Слова о полку Ігоревім» у Новгород-Сіверському.

Ще хочеться розповісти ось про що. Павло Павлович мав добру і приємну традицію. Коли він брав участь у історико-краєзнавчих та філологічних конференціях, ювілейних читаннях, святкуваннях, то завжди ділився науковими новинами із студентами. І це було досить часто. Ми з нетерпінням чекали розповідей-вражень від Учителя!

У пам'яті зберігся цікавий епізод. Студенти виконують практичне завдання. І раптом професор Павло Павлович Охріменко починає розповідати фрагмент з літературного твору... білоруською мовою, потім російською, польською, болгарською. Також і старослов'янською... Тишу порушили гучні оплески.

Новим імпульсом словознавчої діяльності П. Охріменка вважаю його знайомство з учителем, краєзнавцем, дослідником «Попівської академії» М. П. Теслею. Коли стало відомо загалу про перший переспів-переклад «Слова...» в Україні, здійснений О. О. Паліциним, то професор високо оцінив дослідницьку роботу вчителя М. Теслі із с. Залізник Сумського району.

Усі пам'ятають про те, що професор П. Охріменко був ініціатором і організатором всесоюзних та всеукраїнських конференцій, присвячених «Слову...» (1983, 1984, 1985...). Тоді в інститутських аудиторіях велися жваві наукові дискусії, розгорталися цілі дебати навколо питання про авторство «Слова...», висувалися різноманітні версії – сміливі й оригінальні. Доречно нагадати сучасникам, що вчений-філолог П. Охріменко відстоював думку, що автор «Слова» був учителем і наставником Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича, якому належав Путивль. Важливим аргументом на користь цієї гіпотези вченого слугував докладний аналіз поетичного опису деталей походу, ведення бою, географічних прикмет місцевості.

Словознавчі конференції розпочиналися у м. Суми, а продовжувалися у с. Залізник. Основну організаційну роботу успішно здійснював П. Охріменко. За підтримки сільської ради с. Верхньої Сироватки та

сілському с. Залізняка виготовили пізнавальні стенди з інформацією про давню пам'ятку нашої культури – «Слово о полку Ігоревім».

Цікаву, змістовну інформацію гості, учасники конференції, громадськість із навколишніх сіл, сільська інтелігенція слухали з імпровізованої трибуни, розташованої на вантажівці з відкритими бортами (тоді так було модно!). Перед мешканцями села, почесними гостями, науковцями, краєзнавцями виступали фольклорні пісенні колективи самодіяльних артистів.

Цей край здавна був славний! Як відомо, у Попівці (нині с. Залізнях) колись перебував мандрівний філософ Г. Сковорода. За доброю традицією почесні гості відвідали пасіку, де перебував Григорій Савич, та скуштували солодкого меду...

Закарбувалася в пам'яті важлива думка, висловлена П. П. Охріменком: «Слово...» нерозривно пов'язане з високим рівнем тогочасної руської культури, всіх її галузей: архітектури, малярства, літератури, усної народної творчості. Учений добре знався на аналізі літературного твору, умів переконливо й доречно використовувати історичні, археологічні та ін. матеріали. Я завжди захоплювався його філологічною вправністю, віртуозністю висловлення!

Мене і моїх однокурсників хвилювало і зворушувало те, як самовіддано П. П. Охріменко любив свою справу, як умів запалити іскру любові до науки, як умів донести суть наукової гіпотези, переконати, повести за собою...

Ми горді з того, що нас навчав професор Павло Павлович Охріменко.

*Олександр Вертіль,
поет, член Національної спілки
письменників України*

ПРО ПАВЛА ПАВЛОВИЧА, МИНУЛИЙ ЧАС... І НЕ ТІЛЬКИ (Спомин про наставника)

Уперше про Павла Павловича Охріменка дізнався із публікацій на початку 70-их років в обласних газетах Сумщини – офіційній, компартійній «Ленінська правда» та молодіжній «Червоний промінь». На мене, тоді учня Жовтневої середньої школи Білопільського району, магічно діяли титули автора: доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри... Тож він уявлявся поважним, статечним, сивим,

неодмінно в окулярах, строгому академічному костюмі і при краватці – словом, як і належить людині високої науки.

Яким же було здивування, коли у вересні 1975-го вперше зблизька побачив Павла Павловича біля однієї з аудиторій філологічного факультету Сумського педагогічного інституту, до якого вступив улітку того року. Я розмовляв з кимось із викладачів, коли повз нас буквально пролетів стрункий підтягнутий чоловік, за якийсь метр різко зупинився, повернувся назад, подав руку своєму колезі, а потім... мені. Перекинувшись словом-другим із викладачем, поспішив далі, а мій співрозмовник уже навздогін відрекомендував незнайомця: професор Павло Охріменко. У мене від несподіванки аж кола пішли перед очима. Це ж треба! Такий відомий науковець, викладач, а запросто за руку вітається із якимось студентом-першокурсником. Оце перше мимовільне знайомство ствердило в переконанні: що талановитіша і відоміша людина, то простіша у спілкуванні, побуті.

У педагогічному інституті я навчався до травня 1977-го року, а потім перевівся до Київського державного університету імені Т. Шевченка на факультет журналістики, яким буквально марив ще зі школи. Але й за ті півтора роки з Павлом Павловичем та його дружиною, незабутньою Ольгою Григорівною, склалися теплі дружні стосунки. Ольга Григорівна викладала античну літературу, завжди залишалася прихильною до студентів, ніколи нікого не лякала «двійками» чи проблемами із заліком, як, до речі, і Павло Павлович. Мені з античної відразу поставила «відмінно», а професор хоч і не читав лекцій у моїй групі, усе ж став надійним наставником і радником.

Тоді я зовсім мало знав про життєві шляхи подружжя, про їхню насамперед білоруську сторінку. Хоча в розмовах Павло Павлович частенько вживав доволі несподівані слова, як, наприклад, «пропозова», тобто «пропозиція». А з грошових одиниць найчастіше згадував «таляр».

Повернувшись із Києва до Сум восени 1980-го, відразу ж долучився до молодіжної літературної студії «Зажинок», яка діяла при редакції обласної молодіжної газети «Червоний промінь» і розташовувалася по вулиці Горького, 2. Керував нею Павло Павлович – на той час один із трьох «офіційних» письменників Сумщини (у Сумах мешкав Олексій Столбін, а в Ромнах – Микола Бажанов). Щоправда, тоді він перебував на обліку у Спілці письменників Білорусії, хоча це вважалося цілком правомірним, оскільки всі були під одним спілчанським «дахом» – радянським.

Тоді я вже мав низку поважних публікацій у всеукраїнській періодиці, зокрема, журналах «Дніпро», «Ранок», щоквартальнику «Поезія», газеті «Київський університет», був знайомий із відомими київськими письменниками, серед яких Володимир Яворівський, Віктор Терен, Степан Литвин, Анатолій Таран та багато інших, не кажучи про студентських колег. Літературну студію імені М. Рильського наприкінці 80-их відвідували Василь Герасим'юк, Оксана Забужко, Тамара Герасименко, Василь Бондар, Михайло Василенко, Василь Клічак...

Звісно, що про все це я розповів Павлу Павловичу, який відразу ж заохотив відвідувати «Зажинок». Але одного разу застерезливо і напівжартома попередив: відвідуйте, але акуратно. Спершу не зрозумів, про що йдеться, а вже пізніше відчув: кожне засідання «фільтрується» і відстежується компетентними службами. Втім, і Павло Павлович під час однієї з довірливих розмов зізнався: за годину-другу після наших бурхливих дискусій там, де потрібно, все знають, а саме: хто, які і про що читав вірші, як жартував, кого критикував, кого хвалив.

Професорова засторога ще раз упевнила, що й сам він перебуває якщо не під ковпаком, то під недремним оком своїх контролерів. Більше того, відчувалося, що Павлові Павловичу було явно некомфортно: йому довіряли, але не сповна, десь на денці залишалася тінь перестороги і упередженості. Та попри це, наш літературний наставник ніколи не впадав у розпач чи безнадію, завжди залишався веселим, інколи удавав безтурботність, хоча вона часто була напускною.

У червні 1985-го у Сумах створили обласну організацію Спілки письменників України, яку очолив уже згадуваний Олексій Столбін. Своім першим і єдиним заступником він призначив Павла Павловича, покладаючи на нього не тільки великі надії, а й частину роботи. Стосовно останнього, то Павло Павлович залюбки виконував усі доручення свого «начальника». Наче сьогодні бачу збори письменників у двокімнатному помешканні на першому поверсі по вулиці Сумсько-Київських дивізій, 48. Кожен із спілчан мав своє місце – Павло Павлович, як завжди, ліворуч від столу, поруч із Олексієм Петровичем. Як правило, ніколи не заперечував, підтримував ті чи інші ініціативи, при цьому улюбленим ствердженням було його потрійне «так-так-так».

На той час я працював у редакції обласної газети, яка в різні часи мала різні адреси. Нині це вулиці Петропавлівська, 61 та 58 і Воскресенська, 8. І сюди часто навідувався Павло Павлович.

Запам'ятався у світлому плащі, капелюху, рвучкий у ході, стрункий. Завжди тримався молодо, впевнено. Коли приходив до

редакції, журналісти шанобливо віталися, адже на той час він був у Сумах одним із небагатьох професорів, докторів наук – його статус мав належну оцінку і пошанування.

Пригадується, як до Павла Павловича приїздили знайомі письменники – із Мінська, Гомеля, Києва. З окремими він знайомив мене, однак спілкування було тимчасовим і спонтанним. Розмовляли переважно на теми «Слова о полку Ігоревім», сучасної поезії і прози, літературознавства. Чимало матеріалів, які Павло Охріменко пропонував редакції, я готував до друку, і Павло Павлович неодмінно приходив узяти один-два примірники газети: для себе і надіслати комусь із друзів чи знайомих.

На початку 80-их років харківське видавництво «Прапор» запропонувало молодим сумським поетам підготувати колективний збірник «Зажинок», за упорядкування якого, звісно, взявся керівник студії. Важко порахувати, скільки разів він їздив до Харкова, узгоджуючи ті чи інші позиції.

Пам'ятаю, що видавництво зажадало обмежити вік авторів до 35 років, але окремі поети «переросли» його. Серед них – цікавий автор із села Станичне Великописарівського району Іван Цибаньов (світлої пам'яті). Селянин, тракторист, він надзвичайно кохався у поезії, багато читав, декламував напам'ять численні рядки і... несміливо пропонував свої твори.

Як міг, підтримував Івана Гнатовича, з яким особисто познайомилися значно пізніше, окремі вірші переклав українською (він писав також російською). А тоді запропонував Павлу Павловичу долучити Івана Цибаньова до авторів збірника.

Як же «обійти» вік? Вирішили просто: не вказувати дату народження, а подати добірку як представника сільської інтелігенції. Спрацювало. І 1985-го року «Зажинок» побачив світ, що стало надзвичайною подією як для Сумщини, так і України загалом. Адже тоді поява кожної книги ставала святом не тільки для шанувальників літератури, а й усієї громадськості: в газетах, на радіо з'являлися публікації, передачі-відгуки, автори виступали перед читачами.

Саме з Іваном Цибаньовим пов'язаний цікавий і знаковий епізод. Якось Павло Павлович подав ідею: а чи не поїхати б до Станичного в гості до сільського поета? А що? Познайомитися ближче, побути на природі, вдихнути свіжого сільського повітря, а заодно виступити перед селянами. Тим більше, село розташоване на правому березі річки Ворсклиці – притоки Ворскли – однієї із найчистіших у Європі.

Оскільки тоді мобільних телефонів не було, через знайомих журналістів у Великій Писарівці переказав Іванові Гнатовичу про наш намір. Реакція не забарилася – сором'язливий поет забідкався з однієї причини: мовляв, живе в селі, усе просто і навіть примітивно, а тут раптом професор, доктор наук! Як міг, укоськував, і за кілька днів зібралися в дорогу.

Наш спільний товариш із селища Жовтневе Білопільського району, випускник Сумського педінституту, вчитель Володимир Щербина (зараз очолює школу – вже у Миколаївці, яку недавно перейменували) зголосився на своїх «Жигулях» звозити нас до Станичного. Ми – це Павло Павлович, журналісти Олексій Дерев'янка та Григорій Хвостенко й автор цих нотаток. Гуртом скинулися на бензин і – у дводенну дорогу. Павло Павлович сидів на передньому сидінні, всю дорогу жартував, розповідав різні кумедні історії – їх мав напихваті десятки.

Не забуду, як Іван Гнатович разом зі старенькою мамою довго соромилися хати, двору, сараю, живності у хліві. А Павло Павлович з непідробним інтересом зазірав то до сажу, то підвалу, то раптом подався на город.

Господарі накрили винятково селянський стіл – із салом, цибулею, часником, качкою, «оздобивши» їх міцнючим напоєм домашнього приготування та наливкою з винограду (при цьому переживали, чи можна пропонувати таке?). Всі відмовилися від наливки, віддавши перевагу майже 50-градусному «домограю». Але знали міру і застілля стало своєрідною літературною «трибуною». Домінував Павло Павлович, а мовчав здебільшого Іван Гнатович. Ми ж навперербій декламували свої вірші.

Коли настала пора вклататися спати, Павло Павлович попросив, аби йому постелили на печі. Сказав, що ще з дитинства це його улюблене місце. Мама Івана Гнатовича спершу вагалася, пропонуючи ліжко з розкішною периною та подушкою, однак...

Літня ніч коротка і вже за кілька годин, рано-вранці, всі були на ногах. Я пішов на город, до річки Ворсклиці, яка буквально притулилася до обійстя Цибаньових. Побачив прив'язаного човна із веслом, сів скраєчку і задивився на воду. Чи то настрої був відповідний, чи щось інше, але відразу подумки «написав» рядки:

Хвиля до хвилі горнеться,
Кожна цілує весло...
Наче підкова – Ворсклиця
Висріблила село.

Але на слові «Ворсклиця» зашпортнувся: на якому складі наголос – першому чи другому? Філологічна логіка підказала: якщо «Ворскла», то має бути «Ворсклиця». Втім...

Невдовзі підійшли гості з господарем і Павло Павлович поцікавився: мабуть, вірша пишеш, Олександрє? Я підтвердив і відразу ж продекламував строфу. Павло Павлович похвалив, наголосивши на красі слова «Ворсклиця». Аж тут раптом «осмілів» Іван Гнатович: мовляв, у селі наголос роблять на другому складі і, вочевидь, так правильніше – «Ворсклиця». Але Павло Павлович не здався і швиденько довів, що правильний наголос – на першому складі. А мені порадив дописати вірша, що я й зробив переважно на зворотній дорозі, а вдома лише «шліфував». І хоч його не друкував у жодній зі своїх книг, усе ж ті строфи мені дорогі і рідні.

А того дня ми мали два виступи перед місцевими жителями: у клубі і тракторній бригаді. І знову – цікавинки, які привернули увагу і запам'яталися.

У клубі нас супроводжував секретар парткому колгоспу (якщо не помиляюся, імені Калініна). Після того, як ми прочитали вірші, а професор – лекцію про літературний процес, сіли підобідати. У розмові Павло Павлович звернувся до парторга: мовляв, гарно знає партійну роботу, оскільки свого часу також очолював в одному із колгоспів... партійну організацію.

Співрозмовник аж розцвів у вдячній усмішці, відразу визнавши професора «своїм». Та коли того ж дня після виступу у тракторній бригаді Павло Павлович з радістю повідомив бригадиру, що сам колись був... бригадиром, ми засумнівалися. Але керівник середньої ланки уже тиснув руку титулованому гостю і також відразу визнав його за «свого».

Пізніше ми поцікавилися у Павла Павловича, наскільки ті слова відповідають дійсності? Професор засміявся: хлопці, та то я для того, щоб був «контакт» у компанії, бо інколи господарі сидять – анічичирк... Посміялися та й потому...

Після поїздки до Станичного часто спілкувалися на письменницьких зборах, у редакції, на природі. Інколи Павло Павлович запрошував на прогулянки поблизу його будинку, де невеличкий гайок. Ходили, говорили про книги, поезію, прозу. Надзвичайно ерудований, він ніколи не випинав своїх знань, навпаки, якщо відчував, що співрозмовник чогось не знає, пояснював з особливою ретельністю. Шанував засідання Паліцинської академії, активістом якої був. Я також долучався до цього товариства, адже й сам давно її

прихильник і учасник. Тоді здавалося, що такі зустрічі матимуть продовження, що їх буде ще багато-багато. Але...

Якось Олексій Петрович Столбін повідомив, що Павло Павлович у надзвичайно важкому стані: щойно повернувся від нього і навіть не знає, як буде далі. А вже наступного дня надійшла сумна звістка.

Не пригадуються деталі, але небіжчика вирішили доставити на Чернігівщину, як заповідав, де й поховали. Багато хто, в тому числі і я, не встигли попрощатися.

... Інколи беру до рук тоненький збірничок кремового кольору «Зажинок» із передмовою його керівника під промовистою назвою «Молода поезія Сумщини». Гай-гай, була молода, а вже багатьох – тоді молодих – немає на цьому світі або ж сиві і в літах. Що тут скажеш: інші часи – інша молодість.

Грудень – 2019

Лариса Горболіс,

доктор філологічних наук, професор

«Я НАРОДИВСЯ НА МАКІВЦІ ЛІТА...»

Силует перший. Вступний

П. П. Охріменко завжди був стриманий, елегантно вдягнений, енергійний, зосереджений, мав ходу, що засвідчувала його заглибленість і цілеспрямованість. Він умів цінувати життя і на час нашої співпраці (як наукового керівника й аспірантки – 1992 – 1994 рр.) шкодував, що так багато має наукових ідей і так мало часу для їхньої реалізації. Йому цікаве було життя навіть у той період, коли здається, що людина в зрілому віці знає все. Я була свідком, як він уважно слухав екскурсовода в Лубенському краєзнавчому музеї, як жваво дискутував із науковими співробітниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, як захоплено відповідав на запитання учасників конференції, як зосереджено гортав сторінки раритетних видань, що їх замовляв через міжбібліотечний абонемент Сумського державного педагогічного інституту. Це була людина з високою самоорганізацією, яку прагнув бачити і в колегах, аспірантах, студентах, учителях.

Силует другий. Викладач

На лекціях професора П. П. Охріменка, на жаль, студенткою не довелося бути, адже майбутнім учителям української мови і

літератури лекцій він не читав. Від однокурсників-русистів знала, що це глибокий викладач, на лекціях якого цікаво. Він умів розповісти про складне захопливо й переконливо, ніби відстані від давноминулого літературного факту чи явища не існувало. До студентів ставився з повагою. Була свідком, коли вони приносили професорові матеріали фольклорної практики – кожен брав до рук як найціннішу, вагому й непересічну працю; студенти це помічали, і їхня самооцінка зростала.

Силует третій. Науковий керівник

Саме завдяки професорові П. П. Охріменку в Сумському державному педагогічному інституті в 1991 році було відкрито аспірантуру зі спеціальності 10.01.01 – українська література. Прийшла до нього з наміром вступити до аспірантури з уже сформульованою темою кандидатської дисертації «Проблема національного характеру у творчості Г. Квітки-Основ'яненка». До обов'язків наукового керівника ставився сумлінно й відповідально. Систематично радив літературу для опрацювання, формування та увиразнення наукової концепції дисертації, прагнув моє навчання в аспірантурі й роботу над дисертацією спрямовувати у відповідне дослідницьке русло: щоб молодий науковець кожен факт мистецького життя письменника розумів глибоко, осмислюючи в контексті літературного процесу, наголошував на важливості спогадів, листів у студіюванні творчості письменника. У дослідника, переконував мене під час консультацій, має бути відчуття особливої причетності до життєтворчості письменника – тоді наукова робота буде повна і глибока. На кандидатському іспиті зі спеціальності «точково» перевіряв рівень засвоєння необхідних для викладацької діяльності знань і був утішений, що його рекомендацій в опрацюванні спеціальної літератури я дотрималася.

Професор був прихильником системної інтерпретації художнього тексту. Він переймався моїми публікаціями – їх мало бути достатньо для захисту дисертації, й обов'язково якісно виконаних. Особливо речно ставився до стилю наукового дослідження – виправляв, наполягав на доопрацюванні окремих фрагментів. Це все робив толерантно, очевидно, розуміючи, що індивідуальний стиль науковця формується роками, він не приходить «раптом». Думка, переконував професор П. П. Охріменко, має бути чіткою, логічною, виваженою і ґрунтовною. Сьогодні, працюючи зі своїми аспірантами, розумію важливість цих вимог і вказівок. Подосі переймаюся формою і змістом своїх монографій,

статей, навчальних посібників, тез, наукових доповідей тощо і терпляче навчаю цьому студентів, аспірантів, учителів. І сьогодні, як і колись, готуючи під керівництвом професора П. П. Охріменка статті до журналів «Березіль», «Дивослово» та ін., переживаю все ще не пояснювані відчуття, адже тоді статтю аспірантки могли правити, скорочувати обсяг. Згадується, як часто з появою нової публікації в журналі чи науковому збірнику науковий керівник запитував: «Чи сподобалася вам стаття?». З віддалі часу розумію глибину цього запитання людини, яка прагнула досконалості. І жартома, й усерйоз – тепер я це розумію – він тоді говорив: «Читайте мене». Тобто, вчиться вправності стилю, наукового освоєння літературного факту й художнього тесту в керівника.

Силует третій. Науковець

В Україні та за її межами професора П. П. Охріменка і подосі знають як дослідника «Слова о полку Ігоревім». В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України місто Суми асоціювалося саме з цією давньоруською пам'яткою, адже з ініціативи професора на базі нашого інституту систематично проводилися конференції. Неодноразово була свідком, як із оселі родини П. П. й О. Г. Охріменків рухалася група науковців, гостей конференції. З-поміж цього гурту особливо вирізнявся високим зростом і стрункою поставою О. В. Мишанич, який крокував поруч із П. П. Охріменком, – провадили розмову про літературу, згадували цікаві випадки з наукового та особистого життя.

На конференціях із проблем дослідження «Слова о полку Ігоревім» професор П. П. Охріменко вмів зацікавити текстом, художньою деталлю, фактами з життя історичних постатей. Скажімо, одного разу, висвітлюючи образ природи у давньоруській літературній пам'ятці, так заінтригував своїми вже опублікованими знахідками, що дехто зі студентів після пленарного засідання відразу звернувся в методичний кабінет за збірниками конференцій попередніх років. Ще пригадується, як на одній із конференцій студенти аплодували білоруській мові, якою говорив професор П. П. Охріменко і яку добре знав, адже, як відомо, тривалий час (1950 – 1972 рр.) працював у Білорусі – Гомельському педінституті, з 1969 р. – університеті; вивчав узаємозв'язки української та білоруської літератур. Логічним завершенням кожної конференції були виїзди учасників до згадуваних у «Слові...» історичних місць. Переймався, щоб усім було комфортно й затишно.

У своїх різноаспектних за проблематикою працях П. П. Охріменко прагнув донести не лише колегам-фахівцям, а й широкому загалу

важливе про літературну творчість письменника, головне про літературний процес, передати свій багатолітній досвід читання й прочитання, сприймання й розуміння художніх творів української і зарубіжної літератури.

Окрема грань наукової діяльності П. П. Охріменка – його систематичні виступи на обласному радіо з передачами про українське письменство. Він мав постійну слухацьку аудиторію, яка чекала його мудрого слова з хорошою дикцією.

Він випромінював енергію. Зовні здавалося, що ніколи не втомлювався. Мав чимало наукових проектів, які поспішав реалізувати. Так завжди буває з людьми, які постійно працюють, перебувають у творчому пошуку: багатолітній досвід присутності в науці активізується в цінних і перспективних ідеях.

Останній штрих до силуетів

Особливо шанував книжку, віддавав перевагу факту, мав почуття гумору, був уважний до деталей. Він ділився секретами розкодовування й відчування Слова, належного поціновування праці творчої особистості. А про свою з'яву на світ в одній із розмов поетично зауважив: «Я народився на маківці літа...».

С. В. П'ятченко

ORCID ID 0000-0002-3504-2855

НАУКОВА СПАДЩИНА ПАВЛА ОХРИМЕНКА: ФОЛЬКЛОРИСТИКА І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Стаття присвячена окресленню визначальних віх біографії відомого українського фольклориста, літературознавця і педагога П. П. Охріменка та визначенню основних напрямків його наукової діяльності.

Ключові слова: П. П. Охріменко, «Слово о полку Ігоревім», фольклор, українсько-білоруські літературно-фольклорні взаємини, кобзарство.

Постановка проблеми. Серед постатей знаних науковців Сумщини ім'я П. П. Охріменка займає особливе місце. Краєзнавець і журналіст Г. Т. Петров писав: «Коли оглядаєш творчий шлях професора Сумського педагогічного інституту імені А. С. Макаренка, доктора філологічних наук, члена Спілки письменників СРСР Павла Павловича Охріменка, впевнюєшся, що його наукова праця залишила на прожитих роках глибокі карби» [4]. До цих карбів відомого українського літературознавця, фольклориста, педагога належать не

значна кількість наукових публікацій, а й налагодження тісних українсько-білоруських наукових взаємин, створення наукового центру з вивчення «Слова о полку Ігоревім», підтримка творчої молоді, а також довга і плідна праця на педагогічній ниві, зокрема багаторічне завідування кафедрою російської і зарубіжної літератури Сумського державного педагогічного інституту імені А. С. Макаренка.

Аналіз актуальних досліджень. Наукова, педагогічна та просвітницька діяльність П. П. Охріменка знайшла своє відображення у наукових розвідках М. М. Пазяка, В. Ю. Голубченка, О. І. Вертія, Л. В. Корж, Н. Подоляки, газетних статтях Ю. Ступака, М. Вороненка, С. Геренко, Г. Малишко, Г. Петрова, В. Скакуна, В. Садівничого, О. Столбіна, В. Терлецького, В. Чубура. Вийшли друком бібліографічні покажчики: «Основні публікації професора П. П. Охріменка за 1940 – 1990 рр.» (Суми, 1991) та «Павло Павлович Охріменко. Біобібліографічний покажчик» (Суми, 2015). Втім узагальнюючого дослідження, монографії чи збірника праць, які б висвітлювали науковий доробок цього непересічного вченого ще немає.

Метою нашого дослідження є узагальнення визначальних віх біографії П.П. Охріменка та окреслення основних напрямків його наукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Народився майбутній учений і педагог у с. Солониця Лубенського району Полтавської області 16 липня 1919 року. Дослідженню історії та фольклору рідного села згодом він присвятив низку своїх наукових розвідок. Після закінчення школи в Лубнах у 1937 році юнак поступив на філологічний факультет Київського державного університету. Під час війни залишився на окупованій території, потім у 1943 році був мобілізований на фронт, воював, був контужений, лікувався в госпіталі. Після демобілізації закінчив навчання в університеті та у 1944 році був направлений за розподілом до Сумського педагогічного інституту, де і розпочав свою науково-педагогічну діяльність, яка у 1946 році була перервана внаслідок арешту за звинуваченнями в антирадянській діяльності під час перебування на окупованій території. Після чотиримісячного ув'язнення молодого викладача відпустили, а справу закрили за відсутності доказів. Проте поновитися на роботі в Сумському педагогічному інституті йому не дозволили, як і надовго затриматися у Вінницькому, Ворошиловградському та Кишинівському інститутах, де він короткий час пропрацював у другій половині 1940-х років. З 1950 року і до 1972 року П. П. Охріменко викладав у Гомельському

педінституті (з 1969 р. – університет). На цей час припадає захист його кандидатської дисертації та тему: «На шляху до критичного реалізму» (1950) і докторської дисертації «Українсько-білоруські літературні зв'язки» (1958). Протягом цих двох десятиліть науковцем було видано близько трьох десятків окремих праць на тему українсько-білоруських літературних взаємин, яка стала на цей період провідною у його дослідженнях [1]. Під час свого перебування в Білорусії П. П. Охріменко був активним популяризатором української літератури, а після повернення в Україну активно пропагував білоруську літературу. У 1966 році він був прийнятий до Спілки письменників СРСР.

У 1972 році П. П. Охріменка запрошують повернутися до Сумського державного педагогічного інституту, де він очолив кафедру російської і зарубіжної літератури та продовжив наукову діяльність, знайомлячи українського читача з доробком білоруських письменників М. Богдановича, Янки Купали, Якуба Коласа та інших. Звертається він також до теми кобзарського мистецтва, зокрема висвітлює постать свого односельця, кобзаря Є. О. Адамцевича, пише про українських письменників Г. Квітку-Основ'яненка, П. Грабовського, П. Воронька, М. Рильського, П. Тичину, починає активно досліджувати «Слово о полку Ігоревім», яке його зацікавило ще у студентські роки, та готує у 1975 році цикл публікацій про цю пам'ятку у газеті «Червоний промінь»: «До питання про оригінал «Слова о полку Ігоревім», «Коли написане «Слово о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім» і Чернігівщина», «Хто автор «Слова о полку Ігоревім?». Ці статті, зазначає Н. Подоляка, «викликали в місцевій пресі цілу низку «перед'ювілейних» публікацій і визначили напрямок майбутніх сумських словознавчих конференцій» [5, с. 362]. Також у цей час П. П. Охріменко пише кілька досліджень про історичну битву, яка відбулася поруч із його рідним селом Солониця: «Народные предания и легенды о последней битве Наливайко: проблема локализации» (1976), «Солоницька битва Наливайка» (1976). Активно звертається до творчості російських письменників: О. С. Пушкіна, М. Г. Чернишевського, О. М. Островського, Л. М. Толстого, С. О. Єсеніна та інших. Активно цікавиться українським фольклором та його зв'язками з літературою.

З 1973 року і до середини 1980-х П. П. Охріменко очолював молодіжну літературну студію «Зажинок» при газеті «Червоний промінь», яка стала кузнею кадрів для багатьох письменників Сумщини, майбутніх членів Сумської обласної організації

Національної спілки письменників України, заступником голови якої Павло Павлович був довгий час. Також він був активним членом товариства охорони пам'яток історії та культури, товариства книголюбів, товариства «Просвіта», взяв активну участь у дослідженні життєвого і творчого шляху О. Паліцина та створенні наукового гуртка «Паліцинська академія». Виступив організатором та учасником восьми наукових конференцій з питань дослідження «Слова о полку Ігоревім» (сім із них – республіканських, одна – міжнародна); до кожної з них видавав збірники тез доповідей і матеріалів. Поглиблюючи словознавчу тему та залучаючи нових дослідників, створив при Сумському державному педагогічному інституті постійний семінарій з вивчення «Слова о полку Ігоревім», який сприяв продовженню наукових конференцій з цієї тематики у Сумах. У 1993 році на цій основі був створений Всеукраїнський осередок з проблем дослідження «Слова о полку Ігоревім».

Професор П. П. Охріменко зібрав до особистої книгозбірні понад 6 тисяч книг різними мовами, зокрема, його зібрання білоруських видань було чи не найповнішим на той час в Україні. У місцевій та республіканській пресі він виступав як критик і пропагандист літератури, краєзнавець і просвітитель. У 1979 році П. П. Охріменко був нагороджений значком «Відмінник освіти СРСР», а у 1987 році – значком «Відмінник народної освіти», у 1990 році йому присвоєне звання «Заслужений працівник народної освіти УРСР», у 1993 році був обраний академіком Академії наук Вищої школи України та членом республіканського комітету Асоціації українознавців і Міжнародного комітету білорусистів.

Помер П. П. Охріменко 7 грудня 1997 р. у м. Суми, похований у м. Щорс Чернігівської області. На стіні центрального корпусу СумДПУ імені А. С. Макаренка встановлена меморіальна мармурова дошка: «У цьому інституті в 1972 – 1997 роках працював відомий літературознавець, письменник, професор, доктор філології, академік, заслужений працівник народної освіти України Павло Павлович Охріменко (1919 – 1997)».

Наукові інтереси Павла Охріменка окреслилися ще під час його університетського навчання, коли він підготував реферат про «Слово о полку Ігоревім» та дослідження «Сатиричні засоби поем Т. Шевченка «Сон», «Кавказ», яке опублікував у 1940 році у збірнику студентських наукових праць Київського університету. Після повернення до навчання в університеті студент П. Охріменко надрукував у 1944 році

у журналі «Дніпро» наукову розвідку «Життя та діяльність Григорія Сковороди», а у наступному році у цьому ж журналі дослідження «Народна сатира і гумор Вітчизняної війни».

«Кредом його наукової діяльності, – зазначав педагог і літературознавець В. Ю. Голубченко, – стала сквородинівська ідея «любомудрія», як способу життя, котрий ґрунтується на утвердженні духовності, істини на буття, покликаних зрозуміти, у чому полягає щастя [2, с. 142].

В основі наукових зацікавлень П. П. Охріменка лежить виразний україноцентричний інтерес, ядро якого склали українське літературознавство і українська фольклористика, а також взаємозв'язки української культури з культурами братніх народів: білоруського, литовського та інших. З літературознавчих зацікавлень можна виокремити три головних напрямки: білорусько-українські літературні взаємини, постаті і творчість українських письменників ХІХ і ХХ століття, а також окремий напрямок, який став наприкінці життя домінуючим, – це вивчення і популяризація «Слова о полку Ігоревім».

Темі білорусько-українських фольклорно-літературних взаємин П. П. Охріменко присвятив більше ста п'ятдесяти публікацій у різного роду виданнях. Серед окремих видань варто відзначити: «Фольклорна-літературна сувязі українскага і беларускага народау» (Мінск, 1959), «Тарас Шаучэнка і Беларусь» (Мінск, 1969), «Летапіс братэрства: аб беларуска-українскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сувязях» (Мінск, 1973), «Українсько-білоруські літературно-фольклорні взаємини радянського періоду» (Суми, 1975), «Русско-украинско-белорусские фольклорные взаимосвязи» (Суми, 1982). В інших публікаціях висвітлювався зв'язок з Білорусією українських письменників І. Котляревського, І. Франка, М. Кропивницького, В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Рильського та інших.

Велика увага була приділена вивченню і популяризації білоруського фольклору, якому присвячена ціла низка видань, серед яких «Беларуская літаратура і фальклор» (Мінск, 1962), «Беларускія песні і казкі» (Мінск, 1965), «Беларускія народныя приказкі і примаукі» (Гомель, 1956), «Сучасныя народныя песні і частушкі» (Гомель, 1955), «Песні Азершанскаго хору» (Мінск, 1959). Для студентів були підготовлені навчальні посібники: «Беларуская народнапаэтичная творчасць» (Гомель, 1957), «Старажытная беларуская літаратура» (Мінск, 1968).

Понад сто публікацій П. П. Охріменка присвячено «Слову о полку Ігоревім» – його історичній основі, проблемі авторства, місцю створення, образам і художнім особливостям. Особливою його заслугою є цикл наукових конференцій, завдяки яким Суми на певний період стали центром словознавства не лише всеукраїнського, а й міжнародного масштабу. Про їх рівень говорить склад учасників, серед яких імена знаних науковців: М. Булахова, С. Воїнова, М. Гетьманця, В. Ільїна, О. Мишанича, О. Прицака, В. Соболя, Б. Яценка та інших. Американський науковець О. Прицак на запрошення П. П. Охріменка прочитав у актовій залі СумДПУ імені А. С. Макаренка лекцію про «Слово о полку Ігоревім» та історію давньої Русі. Втім далеко не всі розуміли значення цих конференцій, про що можна дізнатися з листа П. П. Охріменка від 15.01.1995 р. відомому представникові дисидентського руху в Україні І. Й. Кічаку: «Насправді я маю небагато таких, які розуміють і підтримують заходи сумських конференцій, скерованих на те, щоб встановити істину, насамперед те, що “Слово” – творіння наших предків, що воно належить насамперед укр. народові. Великодержавні шовіністи це відкидають впродовж двох століть, сіють ворожі думки з політичним підтекстом... Але так важко довести теоретично примарність цих тверджень, як важко їх донести до свідомості наших “хохлів”, які аж із шкури пнуться, щоб залишатися-таки в духовному рабстві» [5, с. 372–373]. Заслугою П. П. Охріменка у вивченні «Слова» є чітка аргументація на користь того, що пам'ятка створена на території України і є набутком української культури, а також переконливі аргументи щодо того, де відбувався відомий «плач» Ярославни, та низка інших положень, які стали визначальними для подальших дослідників цієї давньої пам'ятки літератури.

Окремим і важливим напрямком наукової діяльності П. П. Охріменка стало дослідження українського фольклору, його зв'язків з літературою, зокрема, значною його увагою користувалася творчість кобзарів, якій він присвятив низку публікацій: «Кобзарські традиції в українському фольклорі та літературі і творчість Є. Х. Мовчана», «Ознайомлення з життям і творчістю роменського кобзаря Євгена Адамцевича», «Роменський кобзар: до 80-річчя з дня народження Є. О. Адамцевича», «Кобзарський репертуар Євгена Адамцевича», «Отзвуки поезии Т. Г. Шевченко в творчестве кобзарей Сумщины», «Особливості кобзарських традицій Сумщини», «Кобзарська

дума про голодомор». Відомий фольклорист М. М. Пазяк високо оцінював фольклористичну діяльність П. П. Охріменка, відзначаючи, що «на ниві фольклористики він має вагомий ужинок» [3, с. 41].

Сумщина, з якою П. П. Охріменко зріднився за довгі роки, та її культура стали предметом дослідження низки його розвідок: «Тарас Шевченко і Сумщина», «Кобзарські традиції Сумщини», «Короткий довідник з літературознавчої Сумщини», «Літературні пісні та романси Сумщини».

Висновки. Загалом, постать професора П. П. Охріменка займає вагоме місце серед українських фольклористів і літературознавців. Він був активним популяризатором української літератури і фольклору в Білорусії, а білоруської літератури і фольклору в Україні. Його діяльність сягала мистецтвознавства, краєзнавства та інших суміжних з філологією напрямків. Його праці виходили українською, білоруською та російськими мовами, були перекладені молдавською, грузинською, казахською, литовською. Він є автором більше тисячі публікацій, з яких понад 200 наукових статей у спеціальних виданнях, та понад 70 окремих видань: монографій, навчальних посібників, брошур і збірників. Увесь цей масив заслуговує гідного пошанування, вдумливого осмислення та подальшого дослідження. «Є люди, які залишають після себе глибокий слід, – написав про П. П. Охріменка голова Сумської письменницької організації О. П. Столбін. – З роками він не тільки міліє, а навпаки, поглиблюється, стає помітнішим. І тільки тоді починаємо розуміти, кого втратили» [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліографічний указальник праць аб беларуска-українських літературних і фольклорних сув'язях (1865 – 1965) / склау П. П. Ахрыменка. – Гомель, 1967. – 38 с.
2. Голубченко В. Ю. Одержимий наукою і совістю (Штрихи до портрета П. П. Охріменка) / В. Ю. Голубченко // Рідний край. – 2017. – № 1 (26). – С. 141–146.
3. Пазяк М. М. Ужинок на ниві фольклористики. До 75-річчя від дня народження П. П. Охріменка / М. М. Пазяк // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 4. – С. 39–41.
4. Петров Г. Першовідкривач / Г. Петров // Вперед. – 1979. – 14 липня. – С. 4.
5. Подоляка Н. Павло Охріменко – Ігор Кічак: наукова полеміка у листуванні «слово»-знавців / Н. Подоляка // Сумський краєзнавчий збірник. – Суми, 2016. – С. 361–375.
6. Столбін О. П. Пам'яті невтомного дослідника / О. П. Столбін // Червоний промінь. – 1999. – 15 липня. – № 28 (4344).

Пятаченко С. В. Научное наследие Павла Охрименко: фольклористика и литературоведение.

Статья посвящена определению основных вех биографии известного украинского фольклориста, литературоведа и педагога П. П. Охрименко и выяснению основных направлений его научной деятельности.

Ключевые слова: П. П. Охрименко, «Слово о полку Игореве», фольклор, украинско-белорусские литературно-фольклорные взаимоотношения, kobzarstvo.

Pyatachenko S. V. Scientific heritage of Pavel Okhrimenko: folklore and literary criticism.

The article is devoted to determining the main milestones of the biography of the famous Ukrainian folklorist, literary critic and teacher P. P. Okhrimenko and elucidating the main directions of his scientific activity.

Keywords: P. P. Okhrimenko, "The Tale of Igor's Campaign", folklore, Ukrainian-Belarusian literary and folklore relations, kobzarism.

МОВНИЙ ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Т. В. Берко

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ПУНКТУАЦИИ

В статье рассматриваются новые тенденции в пунктуации современного русского языка, особенности их проявления в массово-информационном, литературном и рекламном дискурсах, а также в неcodифицированных письменных текстах, описываются экстралингвистические и интралингвистические факторы, которые оказывают влияние на изменения в функциях знаков препинания.

***Ключевые слова:** тенденции, пунктуация, пунктуационные средства, функции знаков препинания, авторская пунктуация.*

Постановка проблемы. Современные исследования в языкознании происходят в русле антропоцентрической парадигмы. В связи с усилением личностного начала в речи, повышением ее экспрессивности всё больший интерес у лингвистов вызывает изучение современной практики применения знаков препинания, являющихся одним из важнейших средств передачи чувств и мыслей человека, его оценок в письменном тексте. «В середине и конце XX в. пунктуация достигла такого уровня развития, что она стала выразителем тончайших оттенков смысла и интонации, ритма и стиля» [2, с. 242].

Пунктуационная система в целом и отдельные ее знаки в частности подвержены различным изменениям, как количественным (увеличивается число знаков препинания), так и качественным (меняется их значение). Понимание сути пунктуации как живой и развивающейся системы может помочь определить тенденции, которые наметились в употреблении знаков сегодня, и, главное, выработать правильное отношение к ним.

Анализ актуальных исследований. Ученые анализируют новые языковые явления в пунктуации с учетом их связи прежде всего с активными процессами в синтаксисе письменной речи (Н. С. Валгина, Н. Г. Блохина и др.). В то же время исследователи обнаруживают и изменения, касающиеся пунктуационной системы как таковой, а также значений самих знаков (М. Ю. Басалаева, Ю. Н. Гусак, Г. Н. Данилович, О. А. Дриняева, В. В. Рыбин и др.). Учитываются и экстралингвистические факторы, влияющие на изменения в функциях знаков препинания (Л. П. Гашева,

Е. О. Захарова, Н. В. Стренева, А. И. Шилоносков, Е. Н. Широкова и др.). В меньшей степени изучены отклонения от правил, вылившиеся в некоторые тенденции. Особая актуальность такого исследования определяется, в первую очередь, требованиями современной лингвистической науки, призванной выявить и описать все языковые новации нашего времени, во-вторых, огромным количеством накопленных языком за последние десятилетия ресурсов, которые позволяют по-новому интерпретировать знаки в тексте.

Цель статьи состоит в рассмотрении новых тенденций в современной русской пунктуации, особенностей их реализации в разных коммуникативных сферах, анализе функциональных возможностей современных пунктуационных средств в письменной речи.

Изложение основного материала. Пунктуация современного русского языка – сложная система. С одной стороны, она является достаточно устойчивой, можно сказать, статичной. Она стабильна в своей основе, в главных функциях на протяжении многих десятков лет. Твердость и стабильность русской пунктуации определяется ее структурным принципом, на который опирается большая часть правил. С другой стороны, ее можно рассматривать как динамичное явление, способное отражать современные реалии. «Накопление нового идет по линии изменения частных значений и употребления знаков, но это происходит не путем коренного изменения начальной значимости знаков, а путем расширения или, наоборот, сужения их функции» [2, с. 242]. Возможности передавать богатство и разнообразие смысловых оттенков и эмоций детерминируются смысловым и интонационным принципами, которые не менее важны, особенно если учитывать назначение пунктуации, ее социальную сущность. Многие лингвисты, характеризуя современную пунктуацию, отмечают прежде всего ее контекстуальную обусловленность. Контекстуальная вариантность придает пунктуации такое качество, как гибкость.

Если сопоставить употребление знаков в разные исторические эпохи, а также сравнить практику использования знаков препинания в современной печати с пунктуационными правилами, которые были закреплены в «Правилах орфографии и пунктуации» 1956 года, то можно выявить некоторые заметные тенденции в употреблении знаков и, следовательно, активные процессы в пунктуации, которые отражают современные потребности в оформлении письменного текста.

Новые тенденции в пунктуации связаны прежде всего с современными явлениями в синтаксисе письменной речи. Широкое

распространение в последнее время получили сегментные и парцеллированные структуры, элементы разговорного синтаксиса, структуры с ослабленными синтаксическими связями и т. д., что стало причиной частотного употребления отдельных знаков препинания. Так, например, расширились функции точки: в парцеллированных конструкциях она передает определенное содержание и интонацию, выделяя наиболее важные моменты в сообщении. Эту же функцию может выполнять и многоточие: *Новая технология даст вам возможность приготовить вкусный кофе... такой, как в лучших итальянских кафе!*

Дробление высказывания с помощью точек может усилить художественную или публицистическую выразительность письменного текста. В публицистике парцелляция часто придает тексту приподнятость стиля, пафосность или, наоборот, разговорность, эмоциональную насыщенность. Наиболее ярко она используется в интервью с политическими деятелями, в статьях, посвященных политическим событиям, громким событиям в общественной жизни, скандалам, или в текстах, содержащих призывы к действию и т. п. Например: *Украине нужны ускоренные трансформации. Как можно скорее* («Зеркало недели», 03.02.2017); *Народ так и будет плохим, если власть не будет выполнять своих обещаний. Если воры и казнокрады не сядут в тюрьму. Если людям по-прежнему будут платить минимальную зарплату, а пенсионеры будут жить в нищете* («2000», 31.01.2018).

Н. С. Валгина подчеркивает, что в наше время парцеллирование «захватывает самые разнообразные синтаксические конструкции» [2, с. 246]. В рекламных текстах парцелляция и сегментация проявляются чаще всего в оформлении заголовков и слоганов. Они должны быть броскими, интригующими, способными «зацепить» внимание читателя. Ведь именно в этом и состоит задача любого рекламщика. Например: *Ставки на спорт. Большие выигрыши. Быстрые выплаты. Надежный букмекер* (реклама букмекерской конторы 1XBET); *Vanish. Больше, чем отбеливатель* (реклама отбеливателя без хлора Vanish).

Представляет интерес и прием дубитации, заключающийся в формулировании ряда вопросов к «воображаемому» собеседнику и служащий для постановки проблемы, решение которой дается здесь же. Данный прием чаще всего встречается в рекламных текстах. Он помогает убрать всякие сомнения у читателя, уверяя его в том, что

только этот товар или услуга ему нужны. *У Вас все валится из рук? Вы уже с утра чувствуете усталость? Вам ничто не доставляет радости? Вам поможет лекарственный комплекс Бентапол – средство для снятия стрессовых состояний* (реклама лекарственного средства «Бентапол»).

Широко распространен в СМИ и в рекламе прием «рубленого» текста, состоящий в использовании двух усеченных конструкций, которые четко передают суть текста [4, с. 26]. Обычно здесь участвуют двоеточие или тире: *В животе ураган – принимай Эспумизан* (телевизионная реклама лекарственного средства «Эспумизан»). Частотное использование подобных усеченных конструкций объясняется активным действием закона речевой экономии.

Произошли изменения в употреблении знаков и в традиционных конструкциях. В них отражены сдвиги в функциональной значимости самих знаков препинания: расширение функций тире, вытеснение им двоеточия в типичных синтаксических позициях, более редкое использование точки с запятой, которая в ряде позиций была замещена в современных текстах точкой или запятой, и др. Для современной практики печати характерна также комбинация одинаковых или разных эмотивных знаков: сочетание нескольких восклицательных знаков («!!!»), восклицательного и вопросительного знака («!?»), многоточие в начале или в конце предложения и т. п. [4, с. 26]. Служит этот прием для акцентирования внимания читателя на наиболее важных словах или выражениях, которые и несут основной смысл текста. Комбинирование одинаковых или разных знаков препинания широко используется в публицистике, художественных произведениях, но особенно часто – в текстах рекламного характера, например: *Не теряя времени – теряй годы! Мирра Люкс. Тонкая работа! Вы всегда желанны!!!* (реклама косметики «Мирра Люкс»); *... чтобы люди покупали* (реклама компании практического маркетинга «Старт Маркетинг»).

Следует подчеркнуть, что динамические процессы в современной пунктуации в большей мере, чем раньше, связаны с различными экстралингвистическими факторами. Стремительное развитие электронной коммуникации, детерминировавшее появление гипертекстов, увеличение количества креолизованных текстов, создание информационного общества, активное влияние средств массовой информации на сознание людей и т. д. породили у современной молодежи клиповый характер мышления, который стал

преобладать над логическим. Л. Б. Аксенов утверждает, что «в настоящее время клиповость мышления становится нормой» [1, с. 323], и с этим вполне можно согласиться, учитывая количество информации, которую мы пытаемся воспринять и обработать ежедневно. В условиях большой скорости обработки информации клиповое мышление играет в некоторой степени положительную роль. Активизация клипового мышления определила поиск новых средств оформления письменной речи. Благодаря этому пунктуационные знаки приобретают новые функции и употребляются в несвойственных им позициях. Реализуется это прежде всего в текстах средств массовой информации, а также в художественных произведениях. Так, вопросительный знак, по наблюдениям Е. Н. Широковой, в художественном дискурсе часто употребляется на стыке предикативных частей сложного предложения [7, с. 175]. Например: *Вы, дескать, в Столовую Избу? и я с вами* (Т. Толстая. *Кысь*).

Новые тенденции в использовании знаков препинания проявляются и в текстах СМС-сообщений. Бесспорно, чаще всего для них характерно несоблюдение правил пунктуации, как-то: пропуск запятой, отсутствие точки в конце предложения, не всегда выделяются обороты и т. п. Нужно сказать, что пунктуационные знаки в СМС-сообщениях выполняют важную функцию передачи компонентов живой устной речи, которые невозможно передать письменно: интонации и эмоций. В этом аспекте функционально значимыми в данном виде коммуникации оказываются такие знаки, как:

а) многоточие (может указывать на паузу, использоваться как начало или завершение предложения, отграничивать одно предложение от другого и т. п.);

б) вопросительный знак (повторяющийся вопросительный знак, к примеру, служит для передачи высшей степени удивления, шока: *Что ты сейчас сказал????????*);

в) восклицательный знак (восклицательный знак, повторяющийся несколько раз, может выражать требование, призыв сделать / сказать что-либо немедленно: *Позвони мне!!!!!!!!!!*);

г) скобки (большое количество скобок в конце предложения могут служить для передачи высшей степени радости: *Спасибо за поздравление!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!*) или злости, огорчения: *Это очень плохая новость!!!!!!!!!!!!*);

д) размер букв (даже эта особенность играет важную роль: если текст написан полностью заглавными буквами, это свидетельствует

об акцентировании внимания на конкретном сообщении: *Позвони мне, СЕЙЧАС ЖЕ!* [6, с. 221–222].

Таким образом, в СМС-текстах наблюдается тенденция к имитированию живой речи средствами пунктуации, передаче таких деталей, которые возможны только в устно-разговорной коммуникации.

Одной из ярких особенностей современных текстов является авторская пунктуация. Термин «авторская пунктуация» толкуется лингвистами неоднозначно. С одной стороны, под этим термином понимаются особенности пунктуационного оформления текстов, которые носят индивидуальный характер, присущий тому или иному писателю. С другой стороны, авторскую пунктуацию рассматривают как сознательное отступление от действующих пунктуационных норм [5, с. 60].

В современной лингвистике многие ученые придерживаются точки зрения Д. Э. Розенталя, который предложил разграничивать эти понятия. И действительно, при правильном понимании и использовании авторская пунктуация может выступать как дополнительное средство выражения мыслей и чувств. Расширение границ и условий ее применения способствует повышению гибкости пунктуационной системы. Нерегламентированная пунктуация имеет большое значение и является помощником писателя, при грамотном и уместном использовании конечно. Ю. В. Кудряшов пишет: «И в этом случае не важно, классик он [писатель] или начинающий, дело ведь совсем не в этом, а в том, насколько он грамотен и насколько умело пользуется языком как инструментом выражения своих мыслей. Проще говоря, надо лишь понять, что перед нами – ошибка или прием. В искусстве, как известно, нет твердых правил и четких границ, нет ничего запретного, а есть лишь уместное и неуместное. В любой профессии необходимо сперва освоить правила, а потом, когда владеешь ими в совершенстве, допустимо от них отступать» [5, с. 60]. Эта мысль дает нам более четкое понимание термина «авторские знаки». Таким образом, под авторской пунктуацией мы понимаем нормированное, уместное отступление от пунктуационных правил, которое используется в тексте как дополнительное средство передачи чувств, мыслей, индивидуальности автора. При этом самое главное – тщательный отбор пунктуационных средств. Это необходимое условие, которое поможет автору избежать излишней индивидуальности в расстановке знаков препинания и, как результат, предотвратит размывание пунктуационных норм и уберезет пишущего

от грубых ошибок. Приведем примеры нетипичного использования знаков препинания, которые воплощают индивидуальное ощущение их постановки: – *Шшшархххх!* – *сандалии по деревянному полу – и нет девчонки. Умчалась.* (Д. Рубина. Белая голубка Кордовы) – с помощью тире, разрывающего конструкцию, передается быстрота и стремительность описываемой ситуации.

В последние годы исследователи все чаще стали обращать внимание на функционирование знаков препинания в некодифицированных текстах, в которых наблюдаются случаи осознанного и неосознанного отступления от языковых норм. Особым жанром текстов, принадлежащих к естественной письменной речи, являются студенческие конспекты. Одна из главных тенденций в пунктуационном оформлении студенческих конспектов, по мнению Л. И. Ярицы, состоит в «универсализации и унификации употребления знаков препинания в середине предложения» [8]. Так, например, запятая и тире, поглощая другие знаки, в частности двоеточие, берут на себя их функции. Говоря об унификации функций некоторых «менее типичных, с точки зрения наивного языкового сознания, знаков», автор делает акцент на том, что двоеточие используется регулярно, но в своей универсальной единой функции – обозначать на письме пояснение и объяснение; в свою очередь, скобки употребляются в функции добавочного сообщения.

Заметна в конспектах и «соответствующая закону экономии речевых усилий тенденция к устранению смысловой и графической избыточности» [8]. Студенты склонны к игнорированию лишних, по их мнению, знаков препинания. Примером устранения смысловой и графической избыточности можно считать регулярное отсутствие в текстах запятой в конце прямой речи, выраженной повествовательным предложением. Здесь в основном ставятся только кавычки.

В противовес игнорированию «лишних», по мнению студентов, знаков препинания в тексте, наблюдается и тенденция к появлению избыточных, не предписанных правилами знаков. Это свидетельствует о том, что студенты стремятся передать актуальное членение высказывания особым способом, не имеющим соответствия среди норм литературного языка.

Из сказанного можно сделать вывод, что для студенческих конспектов характерно «ослабление грамматического принципа пунктуации и доминирование коммуникативного» [8]. Это является еще одним доказательством того, что на сегодняшний день смысловой

принцип все чаще выходит на первый план, особенно это касается неcodифицированных письменных текстов.

Таким образом, современная пунктуация – динамичное явление, которое отражает изменения как собственно пунктуационные, так и изменения в самом языке. Кроме того, пунктуация очень ярко демонстрирует влияние экстралингвистических факторов на язык. В результате анализа соответствующего материала были выявлены следующие тенденции развития современной русской пунктуации: отражение в пунктуации активных процессов, наблюдающихся в синтаксисе письменной речи; влияние клипового характера мышления на пунктуационное оформление текста; стремление к передаче на письме живой речи при помощи пунктуационных знаков; использование «авторской пунктуации» и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксенов Л. Б. Влияние клипового мышления на образовательный процесс в вузе / Л. Б. Аксенов // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 10. – С. 320–323.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 304 с.
3. Валгина Н. С. Актуальные проблемы современной русской пунктуации : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 2004. – 253 с.
4. Захарова Е. О. Пунктуационные и пунктуационно-графические приемы рекламного текста / Е. О. Захарова // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 2. – С. 24–27.
5. Кудряшов Ю. В. Авторская пунктуация / Ю. В. Кудряшов // Вестник Московского информационно-технологического университета – Московского архитектурно-строительного института. – 2018. – № 1. – С. 60–64.
6. Шилоносков А. И. Графические особенности СМС-текста / А. И. Шилоносков // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 1. – С. 219–223.
7. Широкова Е. Н. Новые тенденции в русской пунктуации (по данным массмедийного и художественного дискурсов) / Е. Н. Широкова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология. Искусствоведение». Вып. 95. – 2015. – № 10 (365). – С. 174–178.
8. Ярица Л. И. Пунктуационные нормы и тенденции их изменения в неcodифицированных текстах: на материале конспектов студентов томских вузов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. И. Ярица ; Томский государственный университет. – Томск, 2009. – 255 с.

Берко Т. В. Нові тенденції в сучасній російській пунктуації.

У статті розглядаються нові тенденції в пунктуації сучасної російської мови, особливості їх прояву в масово-інформаційному, літературному та рекламному дискурсах, а також у неcodифікованих письмових текстах,

описуються екстралінгвістичні та інтралінгвістичні чинники, що впливають на зміни у функціях розділових знаків.

Ключові слова: тенденції, пунктуація, пунктуаційні засоби, функції розділових знаків, авторська пунктуація.

Berko T. V. New Trends in Modern Russian Punctuation.

The article discusses new trends in the punctuation of the modern Russian language, the features of their manifestation in the mass media, literary and advertising discourses, as well as in unmodified written texts, describes extralinguistic and intralinguistic factors that influence changes in the functions of punctuation marks.

Key words: trends, punctuation, punctuation tools, punctuation mark functions, author punctuation.

А. С. Рубина

ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ФЕНОМЕН КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ КОМИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА В СОВРЕМЕННЫХ АНЕКДОТАХ

В статье рассматриваются понятия «анекдот», «прецедентный феномен», представляются разные точки зрения на статус анекдота как жанра. Уделяется внимание классификации прецедентных единиц, анализируется игра с прецедентными феноменами в анекдотических текстах, выявляются особенности использования прецедентов в современных анекдотах.

Ключевые слова: прецедентный феномен, анекдот, комический эффект.

Постановка проблемы. Современный анекдот представляет собой сложноорганизованный текст. Анекдот как речевой жанр непосредственно связан с ситуацией общения и темой разговора. Ассоциативный принцип возникновения в сознании рассказчика темы анекдота выступает одной из главных психолингвистических особенностей его функционирования. Иначе говоря, анекдот, как правило, рассказывается случаем. Для современного языка все больше и больше актуальной становится ситуация «анекдот в анекдоте». Цитирование самого анекдота является непременным атрибутом публичных выступлений, статей в СМИ, скетчей на телевидении. А в реальном бытовом общении он как бы сопровождает другие виды повседневной коммуникации – болтовню, дружеское общение, застолья и т. д.

Функционируя как самостоятельный разговорный жанр, анекдот обладает основными (первичными) и побочными признаками. В нем парадоксальным образом совмещена действительность и вымысел. Как правило, в анекдоте речь идет о невозможной или маловероятной

в действительности ситуации, но сами события или герои оказываются не просто вымышленными, фантастическими, а намеренно ироничными, шутливыми или насмешливыми имитациями различных реалий общественной жизни. Теоретики комического отмечают, что «анекдот может существовать только в социальной среде, в связи с человеком» [5, с. 21–24], поэтому его жанр отражает специфику восприятия массовым сознанием наиболее актуальных событий общественной жизни.

Главная цель анекдота – достижение комического эффекта, который может создаваться с помощью различных средств, одним из которых является прецедент. Для современной лингвистики характерно исследование прецедентных феноменов в различных типах дискурса. В частности, прецеденты изучаются на материале политического, виртуального, художественного, публицистического, рекламного, юмористического, молодежного и других типов дискурса. Особенности же функционирования прецедентных единиц в текстах анекдотического жанра изучены недостаточно. Актуальность данной проблемы усиливает и тот факт, что реестр прецедентных референтов, используемых в анекдотах, постоянно расширяется.

Анализ актуальных исследований. Интерес к изучению анекдота возник еще в конце XIX века. Так, А. А. Потебня исследовал соотношение анекдота и притчи и впервые подошел к проблеме происхождения и последующего развития анекдота как самостоятельного жанра. Одним из первых попытался дать жанровое определение анекдота А. П. Пельтцер. Он охарактеризовал такие особенности анекдота, как установка на юмор, живость и краткость изложения. Н. Ф. Сумцов попытался поставить и решить теоретические вопросы об особенностях сложения анекдота, о соотношении басни, сказки, паремии и анекдота. А. Н. Веселовский изучал анекдоты с точки зрения исторической поэтики, считая их явлением мировой культуры, имеющим очень древние корни. В. И. Карасик выявил лингвокультурные характеристики анекдота. В работах Е. Я. Курганова освещаются такие проблемы, как жанровые особенности анекдота, соотношение данного жанра со сказкой и басней. Особое внимание ученый уделяет пуанте – важной составляющей анекдота. К. Ф. Седов изучал анекдоты, комизм которых строится на основе языковой игры. Научные труды Е. Я. Шмелевой и А. Д. Шмелева посвящены особенностям языкового оформления анекдотов в современной русской речи, жанровым характеристикам

русского анекдота, структуре анекдотов. В последние десятилетия возрос исследовательский интерес к изучению данного жанра: работа проводится в лингвистическом, психолингвистическом, литературоведческом, философском аспектах. В контексте исследования анекдотических текстов с лингвистической точки зрения важным является описание прецедентных случаев в анекдоте, которое позволяет расшифровать скрытый смысл текста, ассоциативно связанный с буквальным, и порождающий комический эффект. Эти имплицитные смыслы и способы их экспликации составляют актуальную проблему современной науки о языке.

Цель статьи состоит в анализе игры с прецедентными феноменами, а также выявлении и описании видов прецедентных феноменов, использующихся в современном русском анекдоте.

Изложение основного материала. В лингвистических исследованиях анекдот определяется как «короткий устный смешной рассказ о вымышленном событии с неожиданной концовкой, в котором действуют постоянные персонажи, известные всем носителям языка» [8, с. 20]. Действительно, анекдоты становятся узнаваемыми благодаря относительно постоянным наборам возможных персонажей, имеющих стабильные речевые и поведенческие характеристики и потому не нуждающихся в представлении. В некоторых случаях причиной непонимания анекдота является отсутствие у адресата необходимых фоновых знаний: адресат не воспринимает ситуацию, не видит абсурдности или странного положения вещей. Анекдоты регулярно, систематически и в большом количестве возникают, оперативно реагируя на общественно-политические события и изменения в жизни, они не подвержены цензуре и запрету, они легко воспринимаются благодаря своей актуальности.

Большинство лингвистов, в частности М. С. Петренко, считают, что анекдот является самостоятельным речевым жанром и, следовательно, «представляет собой устойчивую форму повествования и характеризуется определенными признаками, отличающими этот тип текста от любых других» [4, с. 57]. В качестве важнейших характеристик жанра анекдота В. И. Карасик выделяет шутливый ключ общения, фольклорность, двуплановость, фатику, наличие ключевого компонента, который носит предметный либо понятийный характер, имеет оценочную и аргументативную природу, соотносит текст конкретного анекдота с типовыми текстами этого жанра и может заключаться в обыгрывании звуковой стороны анекдота [1, с. 145].

Некоторые лингвисты склонны относить анекдот к фольклорному тексту, поскольку его основными чертами являются анонимность, мотивированность, нарративность, референтность к этнокультуре. Все же предпочтительнее рассматривать современный бытовой анекдот как самостоятельный речевой жанр, поскольку ему присуща коммуникативная ценность («заполнение пустоты» в разговоре, разрядка, способ избежать недоразумений) и информационная плотность (минимальное количество информационных единиц за счет различных включений коннотативного и аллюзийного характера). К последним относятся прецедентные единицы.

В. В. Красных определяет прецедентные феномены как «основные (ядерные) элементы когнитивной базы, представляющей собой совокупность знаний и представлений всех говорящих на данном языке» [3, с. 66]. Ю. Н. Караулов считает, что «это феномены, значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях, имеющие сверхличностный характер, т. е. хорошо известные и окружению данной личности, включая и предшественников, и современников, и наконец такие, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности» [2, с. 113]. Исследователь дал настолько широкое определение прецедентных текстов, что в число этих феноменов оказалось возможным включить самые разнообразные единицы: лексемы, фразеологизмы, предложения, а также невербальные единицы: произведения архитектуры, живописи, музыки; это тоже своего рода тексты, а их названия составляют значительную часть национального фонда прецедентных знаков. Нельзя связывать тексты только с художественной литературой. Поэтому прецедентный текст может быть представлен как прецедентное высказывание, ситуация, имя. К прецедентным текстам относятся и слова песен, анекдотов, тексты рекламы и т. д.

Источниками прецедентных феноменов являются афоризмы, пословицы и поговорки, известные персонажи или высказывания, любимые, читаемые народом авторы, фольклор, реклама и т. д. Следует отметить тот факт, что развитие общества влияет на то, какие прецеденты входят в язык. Язык не стоит на месте, он тоже развивается, люди с течением времени меняют свои моральные ценности, привычки, интересы. Прецеденты могут возникать в результате ситуации, которая стала важной для носителей языка. Раньше, например, прецедентными становились единицы, различные ситуации и

выражения, которые были связаны с именами выдающихся ученых, а также исторические события (т. е. прецедентные обстоятельства, имевшие место в прошлом), которые при их упоминании актуализировали у реципиента прецедентную ситуацию. На сегодняшний день положение дел немного изменилось, и к указанным выше источникам пополнения прецедентных феноменов добавляется кинематография и мультипликация с такими известными широкому кругу людей именами, как Терминатор, Гарри Поттер, Том и Джерри, Чип и Дейл, Джеймс Бонд, Джокер и др.

Анекдоты, хотя в основном и выполняют развлекательную функцию, комментируют современность, политические события, социальные проблемы. Прецедентные элементы, включённые в структуру анекдотов, также отражают специфику культурной ситуации последних лет: большей частью это фрагменты рекламных текстов, цитаты из кино-, теле- и мультфильмов, устойчивые высказывания, известные номинации.

Игра с прецедентами в анекдоте создает определенную «загадку», отгадывание которой приносит реципиенту определенное удовольствие. Например: *Не так страшен стоматолог, как его преискурант*. В этом анекдоте используется трансформированное известное выражение: *«Не так страшен черт, как его малюют»*. Источником комического эффекта в данном случае служит несоответствие между привычным, известным носителю языка содержанием прецедентного высказывания и общим смыслом анекдота, который возникает в контексте.

Как отмечалось ранее, прецеденты различаются по сферисточнику и по форме. Среди прецедентных единиц, используемых в анекдотических текстах, наиболее продуктивными являются пословицы и поговорки. Это объясняется тем, что они известны самой широкой аудитории, поэтому в нетрансформированном виде или как результат несложной трансформации вполне узнаваемы и вместе с тем экспрессивны. Например: *Меня несколько удивляет, что собака – друг человека. Неужто собака получше никого для дружбы не смогла найти*. В данном анекдоте обыгрывается известная пословица: *«Собака – друг человека»*. Комический эффект построен на дословном воспроизведении пословицы, т. е. цитировании, и своеобразном «авторском» дополнении.

Частыми являются разного рода трансформации, которым подвергаются пословицы и поговорки в анекдотическом тексте.

Это могут быть лексические и грамматические искажения состава, перемещение лексических элементов, контаминация и др. Например: *Ничего, еще перевернется и на нашей улице грузовик с высшим образованием и высокооплачиваемой работой; У оптимиста женщина должна быть наполовину полная; Кто рано встаёт – тот далеко от работы живёт.* Несмотря на трансформацию, видоизмененная пословица остается опознаваемой, что обеспечивает ее текстообразующий потенциал.

Пословица или поговорка может совсем не называться в анекдотическом высказывании, в нем обыгрывается только ее содержание. Для адекватного восприятия такого анекдота необходима «правильная» ассоциация у коммуниканта: – *Недавно слышал, что в этом году появится новое устройство, способное превращать мысли в речь. – Подумаешь, оно у меня давно есть – называется алкоголь.* В данном случае комический эффект достигается за счет отсылки к известной поговорке «*Что у трезвого на уме, то у пьяного на языке*».

При создании комического часты апелляции к известным личностям и событиям. Например: – *Жанна д'Арк на пляже: – Жанна, возьми крем, ты же сгоришь! – Не каркай!* В данном случае комический эффект возникает за счёт апелляции к прецедентному имени, которое понимается как «индивидуальное имя, связанное или с широко известным текстом, как правило относящимся к прецедентным.., или с прецедентной ситуацией..; это своего рода сложный знак, при употреблении которого в коммуникации осуществляется апелляция не к собственно денотату (референту), а к набору дифференциальных признаков данного прецедентного имени» [3, с. 67].

Источником прецедентных феноменов, используемых в анекдотах и шуточных текстах, может служить сфера литературы, фольклора. Это произведения, которые чаще других читаются, перечитываются, упоминаются и цитируются на протяжении значительного отрезка времени. Например: *Решили дед и бабка не повторять прошлых ошибок и вместо колобка испекли кубик.* Для адекватного понимания такой шутки необходимо представление о прецеденте – литературном первоисточнике, его содержании, персонажах (в приведенном примере форма Колобка оказывается в фокусе внимания). Данное утверждение верно и для следующего анекдота: *Аленушка первой из девушек доказала, что все мужики – козлы, стоит им только напиток.* Здесь наблюдается явная отсылка к содержанию русской народной сказки, в которой Иванушка выпил воды из козьего копытца и стал козлёночком.

Обыгрываться может не только содержание произведения, но и имя. Например: *Мама грозит сыну: – Если ты не будешь кушать манную кашу, то я позову Бабу-ягу! – Мам, неужели ты думаешь, что Баба-яга будет есть эту кашу?*

Литературные персонажи «могут стать» прецедентным феноменом для анекдота посредством экранизации художественного произведения: *Я не говорю, что в моей комнате жарковато, но только что сюда пришли два хоббита и бросили кольцо.*

В качестве прецедентных могут использоваться слова и названия популярных песен. Например: *Объявление по радио: «А сейчас для моряка дальнего плавания Михаила прозвучит популярная песня «В нашем доме поселился замечательный сосед...». Здесь комический эффект достигается путем упоминания – «апелляции к концепту прецедентного текста путем прямого (т. е. нетрансформированного) воспроизведения языковой единицы, являющейся именем данного концепта» [8, с. 39]. Это верно и для приведенного далее анекдота: *На концерте Макса Коржа после песни «Небо поможет нам» молния попала в исполнителя.**

Источником цитат для многих анекдотов служат также библейские тексты: *Батюшка выбирает пистолет в оружейном магазине. Продавец говорит ему: – Батюшка, а ведь в Писании написано «Не убий»... Батюшка: – Да я только по коленям!* В данном случае используются слова из Библии: одна из заповедей звучит так – «Не убий». Комический эффект заключается в том, что пистолет покупает священник, который понимает выражение «Не убий» в прямом смысле – не убивать насмерть.

Гораздо реже источником аллюзийных единиц, использующихся как текстообразующее средство в современных анекдотах, являются мифы и легенды, поскольку в отличие от пословиц и поговорок они могут быть неизвестны широкой аудитории. Например: – *Эй, Прометей, ты чего встал там как прикованный? – Тише, клюет!* Данный анекдот отсылает реципиента к мифу о том, что Прометей похитил огонь у Гефеста, унёс с Олимпа и передал его людям. За похищение огня Зевс приказал приковать Прометея к скале, где он был обречён на непрекращающиеся мучения – вновь и вновь прилетавший орёл выклёвывал его печень. Комический эффект здесь достигается не только за счет упоминания прецедентного имени и обыгрывания содержания мифа, но и за счет омонимии (клюет: 1) кого-что. О птицах: есть, хватая клювом (пищу); 2) без доп. О рыбе: хватать насадку на удочке, ловиться на удочку [7]).

Прецедентной может стать политическая и экономическая ситуация в стране в ту или иную эпоху. Условием „правильного“ восприятия такого анекдота является знание реалий определенного периода развития государства. Например: *Если бы в 37-ом году был сайт «Одноклассники», то вместе с врагом народа сажали бы не только родственников, но и друзей и друзей его друзей* (автор анекдота апеллирует к периоду сталинских репрессий). В представленном далее анекдоте комический эффект достигается за счет упоминания ситуации, связанной с действием закона, запрещающего продавать алкогольные напитки после десяти часов вечера: *Ну и законы пошли! Теперь в магазине не купишь отвагу, храбрость и пофигизм после 22 часов*. Путём упоминания прецедентной ситуации в сознании слушающего происходит обращение к концептам, авторитетным в культуре, истории народа, а обыгрывание их в рамках анекдота приводит к комическому эффекту.

Выводы. Прецедентные феномены достаточно активно используются в современных анекдотах для создания комического. Их источники разнообразны: это могут быть пословицы и поговорки, кино, телевидение, литература, музыка, религия, мифы, политика и др. В использовании прецедентных феноменов как текстообразующего средства анекдота реализуется один из законов функционирования языка – закон экономии речевых усилий. Основным условием адекватного восприятия анекдотов с прецедентными единицами является наличие у коммуниканта фоновых знаний о культуре, истории, литературе народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карасик В. И. Анекдот как предмет лингвистического изучения / В. И. Карасик // Жанры речи. – Саратов : Колледж, 1997. – № 1. – С. 144–153.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
3. Красных В. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и коммуникации / В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева. – М.: Вестник МГУ, 1997. – № 3. – С. 65–85.
4. Петренко М. С. Современный анекдот в текстовом, жанровом и дискурсивном аспектах: дис. на соискание уч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.01. «Русский язык» / М. С. Петренко. – Таганрог, 2004. – 216 с.
5. Сапогова Л. И. Механизмы языковой игры и их роль в создании комического / Л. И. Сапогова // Известия ТулГУ. Сер. : Психология. – Тула : ТГУ, 2003. – № 3. – С. 224–236.
6. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Академия, 2000. – 128 с.

7. Толковый словарь [Электронный ресурс] / под ред. Д. Н. Ушакова. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov>

8. Шмелева Е. Я. Русский анекдот. Текст и речевой жанр / Е. Я. Шмелева, А. Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 144 с.

Рубініна О. С. Прецедентний феномен як засіб створення комічного ефекту в сучасних анекдотах.

У статті розглядаються поняття «анекдот», «прецедентний феномен», репрезентуються різні точки зору на статус анекдоту як жанру. Присвячується увага класифікації прецедентних одиниць, аналізується гра з прецедентними феноменами в анекдотичних текстах, виявляються особливості використання прецедентів в сучасних анекдотах.

Ключові слова: прецедентний феномен, анекдот, комічний ефект.

Rubinina O. S. A precedent phenomenon as a means of creating comic effect in modern anecdotes.

The article discusses the concept of „anecdote“, „precedent phenomenon“, represents various points of view on the status of the anecdote as a genre. Attention is being given to the classification of precedent units, analyzes the game with precedent phenomenon; exposes peculiarities of using precedents in modern anecdotes.

Key words: precedent phenomenon, anecdote, comic effect.

В. И. Стативка

ORCID ID 0000-0001-7261-6785

А. М. Стативка

ORCID ID 0000-0003-4410-1527

ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНАЯ КАТЕГОРИЯ ИНФОРМАТИВНОСТИ: АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

В статье анализируется текстово-дискурсивная категория информативности: излагаются трактовки сущности этого понятия в лингвистике текста и коммуникативной лингвистике, представляются точки зрения ученых на природу категории, ее детерминированность условиями дискурса, излагаются взгляды лингвистов на проблему определения степени информативности текста, описываются утвердившиеся в лингвистике классификации видов информации. Представленные сведения принимаются авторами за основу для анализа текстово-дискурсивной категории информативности на занятиях по лингвистике текста с иностранными магистрантами-филологами.

Ключевые слова: *текст, категория информативности, ступени информативности текста, виды информации, анализ текстово-дискурсивной категории информативности.*

Постановка проблемы. Образовательные профессиональные программы подготовки иностранных филологов в магистратуре включают курс лингвистики текста. Этот курс имеет целью углубление знаний о тексте и формирование профессиональных умений анализировать тексто-дискурсивные категории, поскольку такой вид деятельности ведет к овладению иностранным языком на новом, более высоком уровне: магистранты не просто овладевают знаниями о структуре текста, его категориальных признаках, но и начинают овладевать исследовательскими навыками анализа текста. В этой связи целесообразно выявить и минимизировать базовые знания и разработать методику формирования умений анализировать тексто-дискурсивные категории.

Анализ актуальных исследований. Внимание к тексту как объекту лингво-методических исследований дало известные положительные результаты: в системе средств обучения появились учебные пособия, обладающие высоким обучающим потенциалом. Среди таких книг немало созданных специально для анализа текстов разных стилей и предназначенных для разных целей. Так, например, только в XXI столетии активно используются в учебном процессе учебник Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарина [1], учебное пособие Н. С. Болотновой [3], коллективное пособие под редакцией К. А. Роговой [22], коллективное пособие под редакцией А. А. Силки [5] и др. Однако эти работы предназначаются для использования в процессе обучения родному языку, и акцент делается на комплексном анализе всех тексто-дискурсивных категорий, что закономерно при изучении родного языка, но при обучении иностранному языку целесообразно более четко разграничивать анализ каждой категории.

Целью данной **статьи** является отбор и систематизация сведений о категории информативности, которые могут составить основу для анализа названной тексто-дискурсивной категории иностранными магистрантами-филологами, и разработка комплекса заданий, направленных на формирование у них профессиональных умений анализировать категории текста.

В процессе работы использовались такие **методы** исследования: анализ теоретических положений, концепций ученых, имеющихся учебных пособий; лабораторный эксперимент, позволивший определить объем текстов для анализа иностранными магистрантами, характер посильных заданий, последовательность когнитивных действий в ходе анализа тексто-дискурсивной категории информативности.

Изложение основного материала. Информативность – категория текста, обладающая наиболее широкой валентностью: она вступает в отношения со всеми категориями текста – целостностью (несет информацию о реальном или виртуальном фрагменте действительности, отраженном в тексте), интенциональностью (содержит показатели для понимания намерения коммуникантов), модальностью (несет информацию об оценке автором предмета речи), интертекстуальностью (включает информацию из прецедентных текстов) и др. Информативность как свойство хранить и передавать информацию присуща любому тексту и является универсальной категорией.

Информативность многомерна по своему предмету: тексту свойственно передавать в различных моделях коммуникации разные ее виды. Это отражается и в истолковании информативности как тексто-дискурсивной категории. В одних исследованиях акцент делается на ее психолингвистические и прагматические характеристики (А. Э. Бабайлова [2, с. 60]; Е. С. Кубрякова [12, с. 513]; М. П. Котюрова [10, с. 108]), в других – на когнитивный аспект, в котором информация рассматривается как знание о мире, отражающее авторское миропонимание в конкретной речевой форме (Е. В. Сидоров [21, с. 67]); в третьих – на новизну и доступность для читателя (Н. С. Валгина [4]; М. А. Кронгауз [11, с. 224]). В последних исследованиях в основу сущности категории кладутся все составляющие понятия *информация*: информация о коде (о языке или других знаковых системах); диктумная информация (о явлениях и предметах реальной или ментальной действительности); модусная (об отношении говорящего к сообщаемому), оценочная информация. Учитывается характер ее выраженности (эксплицитная, имплицитная), путь ее появления (ситуативная, коннотативная, ассоциативная) [22, с. 94].

В коммуникативной лингвистике информативность определяется как «текстово-дискурсивная категория, отображающая взаимодействие информационных пространств всех модулей дискурса и обеспечивающая информационный баланс интерактивности адресанта и адресатов на основе текста [20, с. 209]. Такое широкое толкование требует конкретизации: под модулями дискурса понимаются, в первую очередь, адресант и адресат, взаимодействие их информационных пространств обеспечивается текстом. Таким образом создаются условия для интерактивности коммуникантов.

В этой же области языкознания описаны три модели коммуникации, с которыми соотносятся определенные виды

информации (А. Е. Кибрик [9, с. 37]; О. Г. Почепцов [19, с. 5]; М. Л. Макаров [15, с. 35] и др.). Так, например, в кодовой модели коммуникации информация отражает «положение дел» или «мысль», то есть преобладает денотативная или когнитивная информация; в интерференционной модели коммуникации, когда главное – передать информацию о своих намерениях с помощью языкового кода, контекста, учета пропозиции, преобладает интенциональная информация; в интеракционной модели подвергается интерпретации вся совокупность видов информации (денотативной, когнитивной, интенциональной). При этом реципиент может вывести смыслы, то есть получить информацию, совершенно не запланированную адресантом. Как видим, в языкознании информация рассматривается не только в общепринятом значении (сведения о мире), но в ее специфическом, смысловом проявлении, когда учитываются носители знаний о мире и человеке, характер преломления информации в сознании человека, отражение авторского мировосприятия, речевая реализация интенции адресанта и др.

Исследуя информативность, Р.-А. де Богранд и В. Дресслер [25, с. 134], а позднее – Н. С. Валгина [4] уравнивают ее со степенью новизны или неожиданности для реципиента представленных в тексте элементов. В этом случае текст для одного реципиента может обладать информативностью, а для другого нет, поскольку информация для него не является новой. Другие ученые соотносят информативность со свойством текста иметь тему (Т. Agricola [24, с. 40]; R. Mackeldey [26, с. 39]). Русские ученые опровергают возможность соотношения информативности с тематичностью [22, с. 94]: во-первых, термин *тема* многозначен, а само понятие аксиоматично, и, как следствие, не обладает глубоким истолкованием (чаще всего под темой понимают предмет сообщения или то, о чем сообщается), что затрудняет соотношение понятий в деталях; во-вторых, термин *тема* используется в актуальном членении предложения как известное, данное в структуре предложения или СФЕ (микротексте); в-третьих, при рассмотрении текста в дискурсе ученые определяют тему как «макропропозицию», «макроструктуру», предмет речи целого текста; Т. В. Матвеева определяет тему как «содержательное ядро текста, лежащее в основе авторского замысла» [16, с. 357]. Таким образом, все вышеназванные значения позволяют говорить о том, что «тема – это предмет сообщения, прежде всего денотативное содержание текста, соотносимое с некоторой ситуацией действительности, его диктум...» [22, с. 96]. Однако в тексте

происходит расширение информации, соответствующей теме, за счет модальности (реципиент определяет авторскую оценочность), улавливания коннотативного значения, восприятия контекста, который может вносить различного вида информацию: о языковых средствах текста (лингвистический контекст); о ситуации, в которой создавался текст (контекст-ситуация); о событиях истории (исторический контекст), об интертекстуальных связях (интертекстуальный контекст). Вот почему ученые делают вывод о том, что информативность шире тематичности и имеет свои собственные параметры.

Как истолковывается природа информативности текста в исследованиях ведущих ученых, что является определяющим в их концепциях? Проанализируем наиболее распространенные концепции: позицию Р.-А. де Богранда и В. Дресслера [25], которые предлагают учитывать степень сложности отражаемой в тексте ситуации и характер представления ее автором; точку зрения И. Р. Гальперина, описавшего виды информации (содержательно-фактуальную, содержательно-концептуальную и содержательно-подтекстовую) и соотношение количества извлеченной реципиентом информации со степенью информативности текста для конкретного читателя. В исследованиях текстовых категорий изначально информативность рассматривается в соотношении с конкретным читателем, поскольку информация – это не сведения вообще, а сведения, направленные кому-то, кто обладает опытом и привычками, то есть учитывается, что информация направлена не на всякого адресата, а на вполне определенного.

Сущность концепции информативности Р.-А. де Богранда и В. Дресслера состоит в соотнесенности содержания текста с определенной жизненной ситуацией, отраженной в тексте (протоситуацией, прототипической ситуацией). Сложность ситуации и характер ее представления автором кладется в основу выделения ступени информативности. На верхней ступени информативности занимают место такие тексты, содержание которых полностью соответствует передаваемой в тексте информации, то есть в точности соответствует прототипической ситуации, которая представляется в тексте. И. В. Реброва пишет: «Тексты, соответствующие первой ступени информативности, в наибольшей степени приближены к тексту-прототипу. При их восприятии у адресата не может быть иных прочтений» [22, с. 104]. Такие тексты соответствуют кодовой модели коммуникации, в которой, как упоминалось выше, информация отражает положение дел, и она чаще всего денотативная. Например,

такими могут быть тексты деловых документов, хроникальных сообщений, сюжет литературного произведения, либретто и др.

На ступени ниже, на второй ступени информативности, находятся тексты, отражающие более сложную по компонентному составу ситуацию и более детально представленную в языке. В таких текстах носителями информации являются не только составляющие описываемой ситуации, но и связи, отношения между компонентами. Эти связи и отношения помогают передать союзы, модальные слова, вводные конструкции, а также включенные дополнительно детали описываемой ситуации, факты, смена субъектов повествования и др., но установить их должен сам реципиент, подключая свои личные знания и опыт. Таким образом, «предлагая читателю соотнести с этим фактом свои личные знания и размышления, автор по-своему расширяет общий информативный фон текста» [22, с. 102].

К третьей ступени информативности относят тексты, отражающие ситуацию, которая не соответствует знаниям реципиента. Он вынужден искать способ решения, почему представленная модель ситуации не соответствует его ожиданию, подключая механизм сравнения, сопоставления, аналогии и т. д.

Тексты 2-й и 3-й ступени информативности требуют от читателя не только понимания денотативной информации, но на ее основе и на основе личной мыслительной деятельности приращивать информацию, что не у всех реципиентов получается одинаково или вообще не получается. Тогда и говорят о низкой степени информативности текста для определенной группы читателей.

Фактор читателя предопределяет такое понятие, как избыточность / экономность информации, о которых упоминал еще Л. В. Щерба и достаточно подробно пишет Н. С. Валгина [4, с. 247]. Различная степень избыточности может быть у читателей, с разной целью подходящих к чтению: для специалиста, прибегающего к изучающему чтению, потребуется максимум информации; реципиенту для беглого чтения с целью увидеть главную информацию достаточно будет минимума; для студента или ученика понадобится много «упаковочного материала» (термин Л. В. Щербы), представляющего собой примеры, повторы, определения и т. д. Для каждого реципиента количество исчерпываемой информации будет различным, потому что восприятие информации базируется на памяти, а степень развитости репрезентативных когнитивных структур, которые детерминируют работу памяти, у всех различная. Т. М. Дридзе [7, с. 177] обращает

внимание на то, что источником приращения информации является обработка текста сферой сознания адресата, а уровень исчерпывания и понимания информации, по мнению А. А. Залевской, «зависит от сведений, почерпнутых реципиентом из памяти и используемых для понимания воспринимаемого текста» [8, с. 273].

Информативность связана с проявлением в тексте степени известности / новизны, ожидаемости / неожиданности (или предсказуемости / непредсказуемости) [14, с. 166; 22, с. 106]. Предсказуемые элементы – это семантически протяженная цепочка речевых элементов, на которую распространяется способность воспринимающего предсказать появление новых компонентов. Эти элементы совпадают у читателя и у писателя. Максимальная предсказуемость компонентов наблюдается в текстах с прототипической ситуацией, в жестких жанрах. Читатель на уровне подсознания ожидает встретить определенные компоненты (например, в тексте заявления – обращение к кому-то и указание от кого, изложение сути обращения, дата и подпись; в тексте соболезнования ожидается обращение, уверение в соболезновании, слова поддержки). В таких текстах авторская интенция четко выражается или отслеживается, информация ясна и доступна. В случае отсутствия ожидаемых компонентов происходит разрушение жанра, возникает нарушение ожидания, недоумение, непонимание.

В научных текстах предсказуемыми являются многие элементы: номинативность, терминосистема, определения, классификации, стереотипность синтаксических единиц, предложения с несколькими рядами однородных членов, с придаточными условия, причины, следствия и др. Создающему научный текст очень важно преодолеть минимальное декодирование, когда реципиент просто выпускает непредсказуемые и часто недоступные его пониманию элементы. Читатель «склонен к восприятию той информации, которая подтверждает его убеждения, и наоборот, элемент, в значительной степени нарушающий предположения читателя, может быть не воспринят вообще, и его высокая информативность не учитывается в процессе интерпретации текста» [14, с. 166]. Автору необходимо создать такой текст, в котором большая часть элементов окажется предсказуемой. По мнению исследователя Н. Н. Перчаткиной, элементы, подтверждающие ожидания, облегчают восприятие и понимание текста и являются в этой связи весьма значимыми для информативности [18, с. 66].

Восприятие (декодирование) текста – это сложный мыслительный процесс, состоящий из множества операций на мыслительном и эмоциональном уровнях. Л. В. Минаева отмечает: «В большой степени эффективность восприятия сообщения зависит от того, насколько текст насыщен полностью декодируемыми словосочетаниями (то есть стереотипными выражениями – вставка наша – В. И. Стативка, А. М. Стативка)» [17, с. 29]. Таким образом, можно говорить о том, что восприятие и понимание текста находятся в прямо пропорциональной зависимости от предсказуемости элементов текста.

В художественных текстах предсказуемость или избыточность информации исключается, иначе теряется элемент художественности [4, с. 233]. В связи с тем что информация в художественном тексте может быть выражена вербально и невербально, эксплицитно и имплицитно, авторская интенция обнаруживается сложнее, и поэтому кодирование текста автором и восприятие читателем не всегда совпадают. Ю. М. Лотман отмечает, что при восприятии текстовой информации и наличии у читателя альтернативных возможностей, связанных с попыткой распознать авторскую интенцию, информативность текста возрастает и увеличивается количество вариантов его интерпретаций [13, с. 281–282], а значит, происходит приращение информации.

К тексту обращаются с целью получить информацию о предмете речи, следовательно, ему присуще свойство хранить и передавать информацию различного вида. Лингвисты считают целесообразным различать виды информации в тексте. В коммуникативной лингвистике текстовую информацию классифицируют как денотативную (информация о реальных или воображаемых предметах, явлениях, фактах), когнитивную (о мыслительных процессах и операциях), интенциональную (об авторской интенции), модальную (об отношении автора к предмету речи, его оценках). З. Е. Тураева выделяет информацию, которая может составлять смысл текста: концептуальная, ситуативная и энциклопедическая [23, с. 14]. Однако единой и общепризнанной классификации пока не имеется, на что указывают ученые [1, с. 55; 3; 10; 22, с. 110]. С момента выхода в свет работы И. Р. Гальперина [6] наиболее привлекательной для практики анализа текстовой информативности остается его классификация. И. Р. Гальперин выделяет такие виды информации в тексте: содержательно-концептуальную (СКИ), содержательно-фактуальную (СФИ), содержательно-подтекстовую (СПИ) [6, с. 27]. Содержательно-

фактуальную информацию составляют сведения о фактах, процессах, явлениях, происходящих в реальном или воображаемом мире. Эти сведения могут быть событийного характера: Что? Где? Когда произошло? Например, сюжет в художественном тексте; тексты описательного характера: обзор литературы с перечислением направлений, подходов, точек зрения; характеристики явлений и др. СФИ всегда имеет вербальное выражение в тексте, передается с помощью единиц языка в их прямых значениях. Примером текстов, содержащих только СФИ, могут служить газетные сообщения (хроника), построенные по схеме: что? где? когда?

Содержательно-концептуальная информация добывается в результате внимательного чтения и анализа текста, направленного на понимание авторского отношения к событиям и фактам, заключенным в СФИ. При этом особо важную роль играют читательские пресуппозиции, ситуация и контекст. «СКИ – это замысел автора плюс его содержательная интерпретация» [6, с. 28]. Извлечение СКИ и СПИ, которые, по мнению И. Р. Гальперина, «представляют собой скрытую информацию, извлекаемую из СФИ, благодаря способности единиц языка порождать ассоциативные и коннотативные значения, а также благодаря способности предложений внутри СФИ приращивать смысл» [6, с. 28], Извлечение СПИ требует знаний, жизненного опыта, а они у каждого разные. Вот почему такая информация не может быть идентичной у разных реципиентов. Чем богаче человек знаниями, жизненным опытом, живым воображением, тем больше подтекстовой информации он сможет извлечь. «Степень информативности» текста зависит от глубины восприятия и понимания текстовой информации реципиентом.

И. В. Реброва, говоря о классификации видов информации, приходит к выводу о том, что при выявлении текстовой информации следует учитывать два условия: текст-прототип (напомним, что текст-прототип отражает прототипическую ситуацию) и информативную шкалу, которая позволяет отнести текст к той или иной степени информативности и представить информацию текста с целью его интерпретации. В этом случае, как считает И. В. Реброва, и мы разделяем это мнение, нет необходимости в создании новой классификации и новых дефиниций. За основу можно принять классификацию И. Р. Гальперина [22, с. 110]. В самом деле, виды информации, выделенные И. Р. Гальпериним, легко соотносятся со степенями информативности текста, предложенными Р.-А. де Бограндом и

В. Дресслером: тексты высшей ступени информативности соотносятся с текстами, в которых преобладает СФИ; тексты второй и третьей ступени информативности соотносятся с извлечением СКИ и СПИ [25]. При этом характер СКИ и СПИ говорит о том, что их появление в значительной мере зависит от реципиента (его пресуппозиции, тезауруса и др.), от протоситуации и контекста.

Анализируя категорию информативности текста, мы постоянно акцентируем внимание на детерминированности ее адресантом – адресатом, прототипической ситуацией, сферой деятельности и т. д., то есть условиями дискурса. Значит, целесообразно говорить об информативности не как о текстовой категории, а как о тексто-дискурсивной категории.

Выводы. Таким образом, информативность – это тексто-дискурсивная категория, представляющая собой свойство текста хранить и передавать информацию, которая выявляется на фоне целого завершённого текста с учетом взаимодействия модулей дискурса: адресант – текст – адресат – ситуация – контекст. Информативность может быть выражена эксплицитно или имплицитно, проявляясь в различных видах информации. Способ выражения информативности в тексте зависит от стиля, жанра и других условий дискурса. Осознание сущности категории информативности ведет к формированию у будущих филологов внимательного отношения к слову в тексте, к соположению элементов содержания, к внутритекстовым и межтекстовым связям, к экстралингвистическим условиям порождения текста и, как результат, к пониманию роли обозначенных факторов в приращении информации. Таким способом вырабатывается специальное, филологическое отношение к тексту как безграничному семантическому пространству, из которого можно исчерпывать разный объем информации.

Исследование тексто-дискурсивных категорий в перспективе, на наш взгляд, должно быть направлено на выработку специальных принципов их анализа в учебных целях и совершенствование системы аналитической работы с текстом для иностранных магистрантов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – 4-е изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 496 с.
2. Бабайлова А. Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку : учеб. пособие / Э. А. Бабайлова. – Саратов, 1987. – 246 с.

3. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – М., 2007.
4. Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М., 2003.
5. Виды языкового анализа в образцах и комментариях : учеб. пособие / под ред. А. А. Силки. – Сумы : Университетская книга, 2004. – 198 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Изд. 4-е, стереотип. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
7. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: Проблемы семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе. – М., 1984.
8. Залевская А. А. Слово. Текст. Психолингвистические исследования : избр. труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 542 с.
9. Кибрик А. Е. Лингвистические предпосылки моделирования языковой действительности / А. Е. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А. Е. Кибрика, А. С. Нариньяни. – М., 1987. – С. 33–52.
10. Котюрова М. П. Культура научной речи: текст и его редактирование : учеб. пособие / М. П. Котюрова, Е. А. Баженова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 280 с.
11. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М., 2005.
12. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М., 2004. – С. 505–518.
13. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб., 1998. – С. 14–288.
14. Лузина Л. Г. Стилистические теории и коммуникация / Л. Г. Лузина // Семиотика. Коммуникация. Стилль. – М., 1983. – С. 163.
15. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М., 2003.
16. Матвеева Т. В. Русский язык, культура речи, стилистика, риторика : учеб. словарь / Т. В. Матвеева. – М., 2003.
17. Минаева Л. В. Слово в языке и речи / Л. В. Минаева. – М., 1986. – С. 29.
18. Перчаткина Н. Н. Функции стандартизованных единиц в семантической организации текста / Н. Н. Перчаткина // Типология текста в функционально-стилистическом аспекте : межвуз. сб. науч. трудов / под ред. М. Н. Кожинной. – Пермь : Пермский гос. ун-т, 1990. – С. 65–73.
19. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – К. : Высшая школа, 1986.
20. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монограф. учеб. пособие / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
21. Сидоров Е. В. Проблемы речевой системности / Е. В. Сидоров. – М., 1987.
22. Текст: теоретические основания и принципы анализа : учеб.-науч. пособие / под ред. проф. К. А. Роговой. – СПб. : Златоуст, 2011. – 464 с.
23. Тураева З. Я. Лингвистика текста / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986.

24. Agricola T. Textstruktur. Textanalyse. Informationskern / T. Agricola. – Leipzig, 1979.

25. Beaugrande R. A. de, Dressler W. U. Einführung in die Textlinguistik / R. A. de Beaugrande, W. U. Dressler. – Tübingen, 1981.

26. Mackeldey R. Alltagssprachliche Dialoge. Kommunikative Funktionen und Syntaktische Strukturen / R. Mackeldey. – Leipzig, 1987.

Статівка В. І., Статівка А. М. Текстово-дискурсивна категорія інформативності: аналітичний огляд.

У статті аналізується текстово-дискурсивна категорія інформативності: викладаються трактування сутності цього поняття у лінгвістиці тексту та у комунікативній лінгвістиці, презентуються точки зору науковців на природу категорії, її детермінованість умовами дискурсу, подаються погляди лінгвістів на проблему визначення ступеня інформативності тексту, описуються визнані вченими класифікації видів інформації. Ці відомості беруться авторами за основу для аналізу текстово-дискурсивної категорії інформативності на заняттях з лінгвістики тексту для іноземних магістрантів-філологів.

Ключові слова: текст, категорія інформативності, ступені інформативності тексту, види інформації, аналіз текстово-дискурсивної категорії інформативності.

Stativka V. I., Stativka A. M. Text-discursive category of informativity: analytical review.

The purpose of this article is the analysis, selection and systematization of information about the category of informativity, which can form the basis for the analysis of the named text-discursive category by foreign undergraduates-philologists, and the development of a set of tasks aimed at the formation of professional skills to analyze category of text. In the process of analyzing the theoretical heritage of scientists, the authors come to the conclusion that informativeness should be understood as a textual-discursive category, which is a property of the text to store and transmit information that is revealed against the background of the whole completed text, taking into account the interaction of discourse modules: addressee-text-addressee-situation-context. Information content can be expressed explicitly or implicitly, appearing in different types of information. An important component of the category are the types of information and ways of its expression in the text. Among the presented classifications of types of information, the authors are inclined to consider the classification of I. R. Galperin, which distinguishes such types of information in the text as content-conceptual (SCI), content-factual (SPI), content-subtext (SPI), the most attractive for the practice of text informativeness analysis. The named classification is correlated with the characteristic of the levels of information content of the text presented by foreign scientists and is available for understanding by foreign undergraduates-philologists.

Key words: text, category of informativeness, stages of informativeness of the text, types of information, analysis of textual-discursive category of informativeness.

АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ МОРФОЛОГИИ

В статье рассматриваются динамические процессы, происходящие в морфологии русского языка на данном этапе его развития, описываются изменения, связанные с употреблением грамматических форм рода, числа и падежа имен существительных, некоторых форм имен прилагательных, а также отдельных глагольных форм. Особое внимание уделяется анализу грамматических явлений, свидетельствующих о росте аналитизма в морфологическом строе современного русского языка.

***Ключевые слова:** морфологический строй русского языка, активные процессы, тенденция, грамматическая форма, аналитизм.*

Постановка проблемы. Язык постоянно подвергается различным изменениям. Преобразования в языке продиктованы его функционально-прагматической сущностью, необходимостью наилучшим образом удовлетворять меняющиеся коммуникативные потребности человека. Изменения, происходящие во всех сферах человеческой жизни, установление новых политических и культурных приоритетов привели к смене общественных пристрастий и предпочтений в употреблении языковых средств, что дает возможность лингвистам говорить о формировании в современную эпоху нового языкового вкуса.

Нет сомнений, что все языковые изменения совершаются непосредственно носителями языка, однако они не зависят от воли людей, а имеют объективный характер. Н. С. Валгина подчеркивает, что преобразования в языке «оказываются возможными благодаря заложенным в нем потенциям внутреннего характера, которые обнаруживаются под воздействием внешнего, социального «толчка» [2, с. 7]. Среди основных социальных факторов, которые сказываются на развитии и функционировании русского языка, ученые называют смену общественно-политической парадигмы, экономическую и социальную нестабильность, поляризацию общества, развитие науки, техническое перевооружение быта, открытость общества, расширение контактов с другими странами, языками, политический плюрализм, диалогизацию общения, свободу слова и др. [7, с. 3].

Изменения, происходящие в языке, наблюдаются на всех его уровнях: фонетическом, лексическом, грамматическом. Однако разные

ярусы языка в разной степени восприимчивы к изменениям. Фонетический строй в целом достаточно консервативен. Наиболее активные сдвиги отмечаются исследователями в лексическом составе, стилевой дифференциации языка. В меньшей степени преобразования подвержены морфологическая и синтаксическая системы. К тому же в морфологии, в отличие от лексики, заметные изменения накапливаются в течение очень длительного времени, иногда целых веков. Тем не менее морфология русского языка, несмотря на крайнюю устойчивость, максимальную стабильность и медленные темпы изменяемости, за последние десятилетия испытала ряд изменений, отражающих современную картину пользования языком. Эти процессы требуют детального описания и вдумчивого анализа.

Анализ актуальных исследований. В русском языкознании вопрос о развитии языка на современном его этапе входит в круг научных интересов таких лингвистов, как Э. Н. Акимова, Н. С. Валгина, С. В. Волошина, М. Я. Гловинская, Е. А. Земская, В. Г. Костомаров, Л. П. Крысин, О. А. Лаптева, А. Ю. Ларионова, И. Г. Нецименко, О. Б. Сиротина, Т. П. Скорикова, И. А. Стернин, В. Н. Шапошников, Н. В. Юдина и др. В их трудах рассматривались прежде всего изменения в русском произношении и ударении, новшества в лексике и фразеологии русского языка, интенсивные процессы в современном словообразовании, некоторые новые черты стилистики, а также социологический и культурологический аспекты отмечаемых тенденций. Активные же процессы в морфологическом строе современного русского языка освещались реже и в меньшей степени. Их изучение имеет не только теоретическую и практическую значимость, но и прогностическую ценность.

Цель нашей работы – выделить основные тенденции, наметившиеся в современной русской морфологии, описать активные процессы, характеризующие развитие грамматической системы языка в целом и отдельных ее звеньев.

Изложение основного материала. Как уже отмечалось, морфология, наряду с синтаксисом, является самым устойчивым ярусом языковой системы, сохраняющим консервативность во имя самоидентификации языка [1, с. 42]. Слишком значительные преобразования в морфологической системе нарушили бы преемственную связь языка нашего времени с языком предшествующей эпохи. Однако устойчивость не есть неподвижность. В современную эпоху, в целом характеризующуюся высокой динамикой языкового

развития, лингвисты фиксируют большое количество новаций и на различных участках морфологии. Изменения в морфологии проявляются в расширении или сужении круга вариантных форм, которые возникают внутри грамматической системы. Это варианты форм грамматического рода, числа, варианты падежных форм существительных, форм имен прилагательных, числительных, варианты глагольных категорий и т. п. [2].

Морфологические изменения, хотя и происходят очень медленно, выливаются в определенные тенденции. Под тенденциями обычно понимают «нарастание или убывание однотипных явлений в каждом последующем синхронном срезе по сравнению с предыдущим» [6, с. 854]. Это относится и к морфологическому ярусу языка.

Одной из наиболее очевидных тенденций, затрагивающих всю морфологическую подсистему, является тенденция к аналитизму. Как ни странно, но аналитизм – явление, выпадающее из общей системы русского языка, который по своему грамматическому строю является языком синтетическим. Грамматическое значение при синтетическом способе его выражения сосредоточено внутри словоформы. Следовательно, любые проявления аналитизма, когда грамматическое значение передается средствами контекста, а не выражается словоформой, воспринимаются как инородные вкрапления, за исключением тех, которые уже давно стали фактом языка, пережив проверку временем. Русский же язык текущей эпохи характеризуется стремительным ростом аналитических черт как в его морфологическом, так и в синтаксическом строе. Причем этот процесс в современном русском языке проявляется в гораздо большей степени, чем в других флективных славянских языках, например в украинском, польском, чешском, сербском и др. [5, с. 118]. Так, почти во всех указанных языках заимствованные существительные, как правило, приспосабливаются к морфологической системе и включаются в сеть грамматических отношений, тогда как в русском языке многие иноязычные существительные, прежде всего оканчивающиеся на гласный, сразу присоединяются к группе несклоняемых: *фондю, автокарго, пралине, тиффози* и др. Укрепление статуса несклоняемости подобных слов стало яркой чертой современности.

Нельзя не заметить, что в настоящее время не только усиливается неизменяемость таких имен существительных, но и увеличивается их количество. Раньше класс несклоняемых существительных составляли в основном иноязычные слова, а также некоторые антропонимы

русского происхождения (типа *Живаго, Деяго, Хитрово*). Позже класс этих слов пополнился новым разрядом – аббревиатурами. Тенденция к неизменяемости отличает прежде всего инициальные аббревиатуры с конечным гласным: *СПА, ООО, ПАСЕ, СМИ*. Аббревиатуры же на согласный ведут себя по-разному: одни из них склоняются по парадигме существительных мужского рода, даже если стержневым словом является слово женского или среднего рода, другие – не изменяются. В современном русском языке, кроме аббревиатур типа *БМП, НТР*, под давлением общих тенденций развития грамматического строя обнаруживают тенденцию к несклоняемости и аббревиатуры типа *МХАТ, ГОСТ*, которые в разговорной речи и в массовой печати продолжают колебаться и все еще могут иметь формы словоизменения: *новый спектакль МХАТа, соответствовать ГОСТу*.

В устной речи, а теперь все чаще и в книжно-письменной, наблюдается тенденция к несклоняемости топонимов на *-ово, -ево, -ино, -ыно* (в *Медведково, из Внуково, в Михеево* и т. п.), особенно в тех случаях, когда они выступают в функции приложения при родовых наименованиях: *на станции Фрязино, в деревне Марьино, из порта Ванино* [5].

Продолжает развиваться и несклоняемость сложных числительных, хотя это и противоречит литературным нормам современного русского языка: *более триста человек* (вместо нормативной формы *трехсот*), *с пятистами туристами* (вместо *пятьюстами*). Такое употребление является элементом в основном устной сферы: говорящие редко и неохотно конструируют падежные формы сложных и составных числительных, боясь сказать неправильно, «экономя» свои речевые усилия. Неузואальные числительные встречаются даже в речи журналистов, радио- и телеведущих, т. е. тех, для кого язык является профессией. Рост употребительности подобных несклоняемых компонентов числительных в публичной устной речи отчасти можно объяснить, по мнению М. Я. Гловинской, и новой манерой «обозначать числительные в тексте с помощью цифр, а не полностью написанными словами в нужных падежах. Оказавшись перед необходимостью самостоятельно просклонять составное (и не только) числительное, ведущие теле- и радиопередач обнаружили неготовность к этому. Тогда и стал очевиден размах процесса утраты склонения числительных, ранее скрытый» [6, с. 877].

Об усилении несклоняемости в кругу имен свидетельствует и формирование нового грамматического разряда слов – аналитических

прилагательных, выражающих непроецессуальный признак в отвлечении от форм рода, числа и падежа: *куры гриль, фасон боди, стиль граффити, напиток каркадэ* и др. Такие неизменяемые адъективированные лексемы примыкают к существительным и определяют их, занимая, как правило, фиксированную позицию (чаще после определяемого слова).

В области морфологии аналитизм находит свое отражение не только в общем укреплении несклоняемости частей речи, но и в приобретении формами мужского рода способности обозначать лицо в отвлечении от пола, т. е. фактически выступать в функции существительных общего рода. Этот особый подкласс составляют имена, называющие лица по должности, профессии, роду деятельности, званию и т. д.: *адвокат, гример, декан, инструктор, лектор, министр, педагог, посол, секретарь, филолог, экзаменатор* и т. п. «Женское» содержание подобных наименований можно установить лишь в рамках контекста с помощью аналитических средств – формы сказуемого (чаще всего выражается глагольной формой прошедшего времени), согласуемой формы определения, имени собственного лица, о котором идет речь: *хорошая врач, наша директор, мерчендайзер составила заказ, юрист Петрова посоветовала, аналитик подвела итоги* и др.

О росте аналитических черт в грамматическом строе свидетельствует и появление обобщенно-собирательного значения у существительных единственного числа: *Книга рассчитана на широкого читателя; Зритель тепло встретил новый фильм режиссера; Дуб больше других деревьев страдает от насекомых*. Такой способ обозначения собирательности и обобщенной множественности в именах существительных был известен и раньше, но в языке сегодняшнего дня он стал особенно продуктивен и при актуализации со стороны социальных факторов получил широкое распространение во всех функциональных стилях. Поддерживается этот процесс и внутриязыковыми причинами: формы единственного числа являются немаркированными, поэтому легко могут использоваться не только для обозначения одного предмета, но и в определенном контекстуальном окружении могут выражать, как подметил А. А. Потебня, «образ сплошного множества».

Кроме продвижения к аналитизму, в морфологической системе русского языка наблюдаются и другие существенные грамматические перемены. Примечательные сдвиги можно обнаружить прежде всего в категориях имен существительных. Среди основных причин изменений

в категории грамматического рода называют прежде всего общее стремление языка к речевой экономии. С этим фактором, в частности, связан переход имен существительных из одного родового класса в другой [2, с. 164]. Именно действием закона экономии речевых средств объясняется переход существительных женского рода, оканчивающихся на *-а, -я*, в существительные мужского рода с нулевой флексией (*рельса – рельс, метода – метод, георгина – георгин*). Многие существительные до сих пор испытывают колебания в формах рода (*манжет – манжета, клавиш – клавиша, ставень – ставня*), хотя количество конкурирующих родовых вариантов в современном русском языке постепенно уменьшается.

Более значительны изменения в категории числа. В настоящее время выявляются некоторые очевидные тенденции, связанные с использованием форм множественного числа имен существительных: опредмечивание и конкретизация отвлеченных существительных, обозначающих качество, действие или состояние, в результате которого у слов, до недавнего времени имевших только формы единственного числа, появляются формы множественного числа: *подвижка – подвижки, вредность – вредности, инициатива – инициативы* и т. д.; переход из профессиональной речи в общее употребление форм мн. ч. существительных, которые преимущественно употребляются в форме ед. ч.: *бизнес – бизнесы, прогиб – прогибы, высадка – высадки* и др.; обособление некоторых форм множественного числа, которые передают иные значения и, следовательно, расходятся с формами, выражающими единичность, лексически (разные слова): *бег – бега, схватка – схватки*; усиление тенденции к употреблению форм множественного числа от имен вещественных, особенно в профессиональной речи: *нефти, бензины, мраморы* [2, с. 170]. В некоторых случаях формы множественного числа становятся исходными формами имен существительных: *наушники, гольфы, гастроли, пререкания, пельмени, чернила* и др.

Несмотря на то, что русский язык имеет хорошо развитую систему падежных флексий, тем не менее и здесь обнаруживаются некоторые изменения, диктуемые течением времени. Так, тенденция к сокращению падежей, следствием которого является вариантность падежных окончаний, не могла не сказаться на общей падежной системе имен существительных. Вариантные окончания, например, характерны для форм современного родительного падежа: *сахара – сахару, лука – луку, жира – жиру, творога – творогу*. В XIX в. формы

на *-а* и *-у* противопоставлялись грамматически: форма на *-а* (*-я*) имела атрибутивное (определительное) значение (*вкус чая*), а форма на *-у* (*-ю*) преобладала в конструкциях с партитивным (количественным) значением (*чашка чаю*). Такое противопоставление характерно для вещественных и отвлеченных существительных мужского рода. Постепенно эти варианты стали разграничиваться не только семантически, но и стилистически: у формы с флексией *-у* развивается разговорный оттенок [4]. В настоящее время мы наблюдаем уменьшение частотности окончания *-у*, причем этот процесс отмечается и в устной, и в письменной речи. Формы на *-у* закрепились в устойчивых сочетаниях: *дать маху, много шуму, задать перцу* и др. Удерживается пока *-у* и в уменьшительных словах с флективным ударением: *съесть лучку, выпить кофейку, нарезать сырку* и т. п.

Среди наиболее активных процессов в современной системе склонения следует отметить и широкое распространение флексии *-а* в форме именительного падежа множественного числа. Колебания типа *редакторы – редактора, инспекторы – инспектора, промысел – промысла, договоры – договора, компасы – компаса* свойственны именам мужского рода на твердый согласный. Это явление характерно прежде всего для профессиональной и разговорной речи, откуда данные формы проникают и в другие языковые сферы [5]. Однако в целом процесс стабилизации более «молодых» форм на *-а* идет достаточно медленно, и многие из них до сих пор квалифицируются как профессионально-просторечные.

В общую тенденцию стремления языка к аналитизму вписывается и рост употребительности, особенно в устной речи, нулевой флексии вместо *-ов* (*-ев*) у существительных мужского рода в родительном падеже множественного числа. Такие варианты, как правило, стилистически контрастируют: *много мандарин* (разг.) – *много мандаринов* (нейтр.), *сто грамм* (разг.) – *сто граммов* (нейтр.), *несколько носок* (разг.) – *несколько носков* (нейтр.), *несколько сапог* (нейтр.) – *несколько сапогов* (устар.). Стимулом для подобных изменений оказывается речевая экономия: нулевая модель является более экономной, а следовательно, и более удобной.

Морфологические изменения затронули и некоторые глагольные формы. Колебания зафиксированы в глаголах прошедшего времени с суффиксом *-ну*, причем как в приставочных (*озябнул – озяб, вымокнул – вымок*), так и в бесприставочных (*сохнул – сох, мокнул – мок* и т. п.). В группе приставочных глаголов, по наблюдениям

Л. К. Граудиной, этот процесс практически завершился, и бессуффиксную форму уже можно считать нормой литературного языка [2, с. 178].

В области глагольных форм заметна также тенденция к замене корневого *-о-* на *-а-* в глаголах несовершенного вида с суффиксом *-ыва-* (*-ива-*). В некоторых случаях такая замена стала окончательной, как, например, у приставочных глаголов (*затрагивать*, *заготовливать* и др.), в других – возможны два варианта (*удостоивать* – *удостаивать*, *обусловливать* – *обуславливать* и др.). Однако этот процесс еще далек от своего завершения. Старая форма с корневым *о* является пока единственной в таких словах, как *отсрочивать*, *опошливать* и др.

Обращают на себя внимание и особенности морфологических изменений отдельных форм прилагательных. Так, у синтетических форм сравнительной степени прилагательных все чаще наблюдается фонетическая редукция: *медленнее* – *медленней*, *веселее* – *веселей*. Некоторые прилагательные на *-енный* в краткой форме имеют усеченный вариант: *свойственен* – *свойствен*, *таинственен* – *таинствен*, *торжественен* – *торжествен* [2, с. 92]. Подобные формы недопустимы, как правило, у прилагательных с ударением на суффиксе: *священен*, *современен*, *несомненен* и др. Однако и прилагательные с ударением на корне далеко не всегда образуют усеченные формы.

Выводы. Таким образом, наблюдаемые тенденции свидетельствуют о том, что в морфологии современного русского языка не только интенсифицировались давно идущие процессы, но и наметились новые явления, которые, хотя и с трудом, но все же пробивают себе путь. Активные процессы, происходящие в морфологическом строе современного русского языка, являются важным показателем эволюции его грамматической системы. Среди характерных особенностей русского языка современной эпохи следует назвать ускорение темпов грамматического развития, незавершенность многих процессов, грамматический лаконизм, движение морфологической системы к аналитизму, наличие конкурирующих вариантных форм, имеющих неодинаковый статус и характеризующихся разной степенью вхождения в языковую систему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акимова Э. Н. Лингвоэкологическая интерпретация активных процессов в современном русском языке / Э. Н. Акимова // Вестник Марийского государственного университета. – 2016. – № 3 (23). – С. 40–44.

2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учебное пособие для студентов вузов / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
3. Волошина С. В. Активные процессы в современном русском языке : учебное пособие / С. В. Волошина. – Томск : Издательский Дом ТГУ, 2016. – 184 с.
4. Ларионова А. Ю. Динамические языковые процессы: в помощь будущему редактору : учебно-методическое пособие / А. Ю. Ларионова. – Екатеринбург, 2018. – 200 с.
5. Русский язык : в 2 ч. Ч. 2. Состав слова и словообразование. Морфология. Синтаксис. Пунктуация / Н. В. Костромина, К. А. Николаева, Г. М. Ставская, Е. Н. Ширяев ; под ред. Л. Ю. Максимова. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
6. Современный русский литературный язык: учебник / под ред. В. Г. Костомарова, В. И. Максимова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2010. – 916 с.
7. Стернин И. А. Общественные процессы и развитие современного русского языка: очерк изменений в русском языке конца XX – начала XXI века / И. А. Стернин. – Воронеж, 2004. – 93 с.

Телетова С. Г., Рожок Т. І. Активні процеси у сучасній російській морфології.

У статті розглядаються динамічні процеси, що відбуваються в морфології російської мови на даному етапі її розвитку, описуються зміни, пов'язані з вживанням граматичних форм роду, числа й відмінка іменників, деяких форм прикметників, а також окремих дієслівних форм. Особлива увага приділяється аналізу граматичних явищ, які свідчать про зростання аналітизму в морфологічній будові сучасної російської мови.

Ключові слова: морфологічна будова російської мови, активні процеси, тенденція, граматична форма, аналітизм.

Teletova S. G., Rozhok T. I. Active processes in modern Russian morphology.

The article discusses the dynamic processes occurring in the morphology of the Russian language at this stage of its development, describes the changes associated with the use of grammatical forms of the gender, number and case of nouns, some adjective forms, as well as individual verb forms. Particular attention is paid to the analysis of grammatical phenomena, indicating the growth of analyticism in the morphological structure of the modern Russian language.

Key words: morphological structure of the Russian language, active processes, tendency, grammatical form, analyticism.

ЛІТЕРАТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ЕСТЕТИЧНОГО ІДЕАЛУ

В. Б. Звагельский

И. Б. Иванова

ORCID ID 0000-0001-9873-1677

«СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ» В ПЕРЕВОДЕ Б. И. ЯЦЕНКО

В статье анализируется перевод выдающегося памятника древнерусской литературы, выполненный украинским ученым Борисом Ивановичем Яценко.

Ключевые слова: «Слово о полку Игореве», украинские переводы, Б. И. Яценко, буквалистический.

Постановка проблемы. «Слово о полку Игореве» со времени своего открытия и до сегодняшних дней вызывает неизменный интерес исследователей, которые видят два направления влияния этого произведения на современный литературный процесс: это переводы «Слова» и использование писателями мотивов памятника в своем творчестве. Среди переводчиков на украинский язык особое место принадлежит Борису Ивановичу Яценко (1933 – 2005), чья работа характеризуется рядом особенностей, отличающих его от других украинских переводов 70 – 80-х годов XX века.

Анализ актуальных исследований. Существует несколько сотен переводов «Слова» на различные языки. Проблема перевода древнерусского памятника постоянно привлекала внимание и украинских, русских, белорусских ученых. В последние десятилетия этим вопросом активно занимались М. Гетманец, Э. Гребнева, А. Косоруков, Н. Котляр, О. Мышаньч, П. Охрименко, С. Пинчук, Г. Сумаруков, В. Франчук, А. Чернов, И. Шкляревский и др. Содержательный диапазон работ этих исследователей охватывает многие проблемы: от комментирования «темных мест» и отдельных образов, уточнения хронологии событий, времени написания самого произведения, использования в нем тюркизмов и т. д.

Цель статьи: проанализировать перевод «Слова» Б. И. Яценко, выделить его особенности и определить тип.

Изложение основного материала. Борис Иванович Яценко (1933 – 2005) – кандидат филологических наук, много лет занимавшийся изучением памятника. В конце 60-х годов Б. Яценко сосредоточивается на изучении киево-русской (староукраинской) литературы. Предметом его исследований стали «Слово о полку

Игоре́ве», «Моление Даниила Заточника», «Слово о погибели Русской земли», «Велесова книга», а также древние письма в находках археологов. Он написал большую работу «Слово о полку Игореве» как исторический источник» (примерно 400 машинописных страниц), исследование о подготовке первого издания «Слова» в 1792 – 1800 годах (свыше 300 машинописных страниц). Характерной особенностью этих работ является комплексный подход к различным аспектам изучения «Слова», что само по себе до сегодняшнего дня является довольно редким явлением, требующим всесторонних конкретных знаний и широкой эрудиции. Ученый исследует «Слово» во взаимосвязи с летописными повестями о походе, анализирует образы князя Игоря и других представителей Ольговичей в связи с солнечными затмениями, обращает внимание на некоторые «темные места» памятника, отдельные вопросы географии похода. Частично в своих работах Б. И. Яценко затрагивает и проблемы текстологии и палеографии «Слова».

Борис Иванович – активный участник многих международных, всеукраинских научных конференций и конгрессов. Опубликовал свыше 120 научных трудов в украинских и зарубежных изданиях. Его работы вошли в пятитомную «Энциклопедию «Слова о полку Игореве» (Санкт-Петербург, 1995). В 2000 году в издательстве имени Елены Телеги вышла монография «Слово о полку Игореве и его эпоха» с переводом на украинский и английский языки. Более трех десятилетий Борис Яценко изучал «Слово» в контексте Киево-Русской эпохи, утверждая авторство украинского народа относительно этой памятки [3; 4; 5].

Перевод «Слова», выполненный Б. И. Яценко, был опубликован в 1988 году в первом томе антологии отечественной героической поэзии X – XVII веков «Марсово поле» [2]. В сборник вошли отрывки «Повести временных лет», поэтические фрагменты летописей, произведения Павла Русина, Миколы Гусовского, Иосифа Верещинского, Касияна Саковича, Тараса Земки, а также другие авторские и анонимные произведения. Одни из них в переводе на украинский язык увидели свет впервые, другие – публиковались последний раз несколько сот лет назад. Закономерно при этом желание авторов переводов подать максимально точный по содержанию текст в доступной современному читателю адаптированной форме. Это вызвано «первопроходческим» характером подобной работы, а также тем, что часть первоисточников была на польском и латинском языках. Перевод «Слова» Б. И. Яценко выполнен в том же ключе, что и остальные переводы, включенные в антологию. Мы не будем здесь останавливаться на самом методе – подавать поэтические, в большинстве стихотворные произведения,

в сухой, фактически подстрочной манере (кроме упомянутых польского и латинского, значительная часть переводов осуществлена с родственных древнерусского и книжного украинского языков) – это отдельная тема. Но вот «Слово», имеющее почти 200-летнюю традицию переводов, «открывать» для читателей заново, «загоняя» его в «первопроходческий» стиль всего сборника, едва ли правомерно.

Перевод Б. И. Яценко композиционно повторяет издание 1800 года. Выполнен на современном украинском языке, хотя в нем встречаются отдельные лексемы оригинала. В том случае, когда они, по мнению переводчика, могут быть непоняты или поняты неверно, внизу текста постранично дано 40 сносок- пояснений. Кроме этого, в примечании, расположенном в конце сборника, помещены 52 биографические справки и пояснения географических объектов, упоминаемых в тексте перевода. Автор сносок – Б. И. Яценко, примечаний – редактор антологии, известный украинский историк литературы, литературовед и писатель Валерий Шевчук.

Уже такой солидный, состоящий из 92 позиций справочный аппарат говорит о вполне осознанной цели – создать научный перевод. Именно поэтому в тексте перевода оставлены некоторые лексемы оригинала, данные в украинской транслитерации, к которым обычно обращались переводчики: *кметі, тули, ортоми, япончиці, смага, кніс, пардуже, верезині, бебран, носади, сморці* и т. д. Ко всем из них имеются пояснения, иногда принципиально отличающиеся от традиционных толкований.

Например, название реки Каялы Б. И. Яценко подает с маленькой буквы, объясняя, что это «место битвы-печали» [2, с. 55]. Такая точка зрения сегодня явно устарела. К тому же сам переводчик в том месте, где в оригинале сказано, что Каяла – «река половецкая», дает существительное с заглавной буквы. Также в переводе встречаем *венедичі*, в сноске поясняемые как «потомки венедов, т. е. западных славян (украины и др.)» [2, с. 58]. Обычно эту лексему переводят как «венецианцы», «венецийцы», то есть жители Венеции – в то время крупного торгово-ремесленного города-государства. По контексту оригинала славу Святославу поют *немци и венедици, ту греци и морава*, где *венедици* – венецианцы вполне уместны и логичны. Кроме того, венеды – не западные славяне, как замечает Б. И. Яценко, а лишь их потомки, которые, возможно, «были основой при формировании восточных, западных и южных славян» [1, с. 261]. Можно предполагать, что когда-то они переселились на юго-запад, оказавшись между

«немцы», «греци и морава», сохранив при этом этноним. Но все это является слабо разработанной гипотезой и не отвечает уровню текста, претендующего на строгий научный подход.

Не оправдана и персонификация в стихе:

Уже впала Хула на Хвалу,
уже тріснула Нужда на Волю,
уже звергся Див на землю.

Ни письменные, ни фольклорные источники не дают оснований для такого толкования, за исключением существительного «Див».

Есть и другие неудачные или вообще неприемлемые конъектуры в работе Б. И. Яценко. Но в основном текст отличается значительной близостью к оригиналу по содержанию.

Рассмотренные нами случаи свидетельствуют, что переводчик вместе с желанием сохранить смысл «Слова» старался максимально сберечь и его лексику. Иногда такое чрезмерное стремление оборачивается в работе яркими примерами механического перевода. В «золотом» слове Святослава есть строки:

Но се зло – княже ми непособие:
наниче ся години обратиша.

Б. И. Яценко перевел это место следующим образом:

Та се зло: князі мені не в поміч;
на ніщо години обернулись.

«Годины» в современном украинском языке обозначают только «часы» – промежутки времени (одна година, три години, п'ять годин). В современном русском же – это и предмет (настенные, карманные), и отрезок времени (один час, пять часов), и синоним существительного «времени» (давние часы, в наш час). Прямой перевод древнерусского «години» на украинский – только «часи», синонимичный – «літам», «рокам», контекстуальный – допустим и вариант «сьогодення», но никак не «години» у Б. И. Яценко.

Правда, следует подчеркнуть, что употребление этого существительного встречается в устойчивых словосочетаниях типа: «тяжка година настала», «щоб тебе лиха година побила», но исключительно в единственном числе.

Русизмом звучит в обращении Святослава к Рюрику и Давыду существительное «господини» во фразе: «Вступіте, господини, в золоті стремена». Это искаженная калька с древнерусского в современном русском, существующая как «господа» (мн. ч., им. п.), но в украинском употребляемая лишь применительно к Богу (господь, гóспода). Есть еще одно специфическое употребление этой лексемы в современном

украинском языке. Это хозяйка – «господиня». Это слово употребляется только в женском роде, в мужском же оно преобразуется уже в сложное двукоренное «господар, господарі», но не «господини».

Применение этого существительного в плаче Ярославны в обращениях к ветру, Днепру и солнцу в форме звательного падежа «господине» оправдано и уместно, так как Ярославна обращается к ним как к языческим божествам.

Весь перевод Б. И. Яценко по сути представляет собой прозаический текст, записанный короткими строками. Ни одного собственно стихообразующего элемента проследить не удастся. Встречающиеся несколько рифмованных пар скорее свидетельствуют об их исключительности: *Коли сокіл змужнілий буває, / високо птахів заганяє; А сам під червленими щитами на кривавій траві, /.../ поклав ту славу на крові...*

Кроме того, три фрагмента текста перевода даны вообще в форме обычного прозаического текста: *Бориса же Вячеславича... ко святій Софії до Києва; А Святослав мутен сон... І мовили бояри князеві; На сьомім віці Трояні... огорнувся синьою імлюю.*

Приведенные нами примеры свидетельствуют, что мы имеем дело не с вольным, а с буквалистическим научным дословным переводом.

Для работы, выполненной украинским ученым, характерно бережное, внимательное, вдумчивое прочтение этого великого памятника древнерусской литературы. Однако, к сожалению, автору не удалось избежать ряда неточностей и недостатков. Это исследование, как и многие другие, говорит о неослабевающем интересе украинских ученых к великому памятнику, их стремлении адекватно передать его содержание и художественные достоинства. Говоря же в целом об украинских переводах рассмотренного периода, можно утверждать, что их развитие происходит в основном по восходящей, приближаясь к непосредственной передаче содержания и формы средствами современного украинского языка, что мы видим, например, в переводе Б. Стельмаха.

В настоящее время украинская литературоведческая наука о «Слове» демонстрирует возросшую культуру переводов, которая проявляется в сочетании исследовательского и поэтического пафоса, стремлении к передаче его содержания и формы средствами современного украинского языка. В частности, как мы уже отмечали, свидетельством этого является перевод Б. Стельмаха, появившийся почти одновременно с переводом Б. И. Яценко.

Сравнение этих и других переводов, выполненных в 70 – 80-ые годы прошлого столетия, составляет перспективный вектор дальнейших исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брайчевський М. Ю. Венеди, венети, енети / М. Ю. Брайчевський // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. I. – С. 261.
2. Слово о полку Игоревім... Переклад Борис Яценко // Марсове поле. – К., 1988. – С. 50–68.
3. Яценко Б. Два звернення до Руської землі у «Слові о полку Игоревім» (Коментуючи безсмертну поему...) / Б. Яценко // Радянське літературознавство. – 1973. – № 7. – С. 33–38.
4. Яценко Б. Кто такой Борис Вячеславич «Слова о полку Игореве»? / Б. Яценко // Труды отдела древнерусской литературы. – Л., 1976. – Т. 31. – С. 296–304.
5. Яценко Б. Солнечное затмение в «Слове о полку Игореве» / Б. Яценко // Труды отдела древнерусской литературы. – Л., 1976. – Т. 31. – С. 110–122.

Звагельський В. Б., Іванова І. Б. «Слово о полку Игоревім» у перекладі Б. І. Яценка.

У статті проаналізовано переклад видатного пам'ятника давньоруської літератури, виконаний українським ученим Борисом Івановичем Яценком.

Ключові слова: «Слово о полку Игоревім», українські переклади, Б. І. Яценко, буквалістичний.

Zvagelsky V. B., Ivanova I. B. “The Lay of the Host of Igor” in translation by B. I. Yatsenko.

The article dwells on the translation of the prominent work of Old Russian Literature performed by Ukrainian scientist Boris Ivanovich Yatsenko.

Key words: “The Lay of the Host of Igor”, Ukrainian translations, B. I. Yatsenko, literal-minded.

И. Б. Иванова

ORCID ID 0000-0001-9873-1677

Е. В. Матвеева

«ВЕЧНАЯ МУЗЫКА МИРА – ЛЮБОВЬ...» – ТЕМА ЛЮБВИ В ТВОРЧЕСТВЕ БОРИСА ЧИЧИБАБИНА

В статье анализируется одна из ведущих тем в творчестве Бориса Чичибабина, определяются черты авторского своеобразия в ее раскрытии.

Ключевые слова: тема любви, Борис Чичибабин, авторское своеобразие, сонет.

Постановка проблемы. Одна из важнейших задач современной науки о литературе – осмысление общих закономерностей развития русской поэзии последнего периода (конца 80-х годов

XX – начала XXI века) и творческой индивидуальности поэтов, чьи имена стали своеобразным символом этого времени. И обусловлена она прежде всего практической необходимостью, возникающей сегодня в преподавании литературы, т. к. именно этот период в развитии русской словесности гораздо меньше изучен и освещен в современной литературоведческой науке. Творчество Бориса Чичибабина (1923 – 1994), создавшего свою поэтику и активно вернувшегося в «большую» литературу в 70 – 80-е годы, является одним из открытий ушедшего столетия. Особое место в его литературном наследии занимает тема любви.

Анализ актуальных исследований. Стремлением открыть для читателей эту «terra incognita», определить истинный масштаб творчества поэтов конца XX века отмечены работы В. А. Зайцева, С. И. Чупринина, И. Шайтанова и др. В первую очередь они называют Иосифа Бродского, лауреата Нобелевской премии. Но наряду с ним обозначены и другие имена, ставшие настоящим открытием конца 70-х. «Из поэтов последнего времени, – пишет И. Шайтанов, – наиболее громко в этот момент прозвучали имена... Бориса Слуцкого (1919 – 1989) и Бориса Чичибабина (1923 – 1994)» [6]. При этом литературовед особо выделяет последнего.

Получил Чичибабин признание и у собратьев по поэтическому цеху. Е. Рейн говорит о Б. Чичибабине как о тонком поэте, замечательном мастере, создавшем свою поэтику. Без его стихов, утверждает Е. Евтушенко, «невозможна отныне ни одна настоящая антология русской поэзии».

Творчество Б. А. Чичибабина только в последние десятилетия стало предметом научных исследований. Появились его произведения с серьёзными вступительными статьями, носящими аналитический характер. Много полезного и интересного о поэте, его творческой лаборатории, жизненных ситуациях, вызвавших появление тех или иных стихов, мы узнаём из многочисленных воспоминаний его коллег и друзей, среди которых украинский правозащитник Н. Руденко, философ Н. Померанц, поэты Б. Окуджава и Л. Костенко, прозаик Ф. Кривин, Е. Ольшанская, М. Богославский и др. Объемный и интересный материал содержится в книге «Между родиной и небом... : Борис Чичибабин в статьях и воспоминаниях», вышедшей в издательстве «Фолио» в 2013 году.

Интересные наблюдения над поэтикой Бориса Чичибабина можно найти в целом ряде статей, как-то: Е. Мовчан «Над синим морем

розовый шиповник», В. Леонович «Колокольная молвь», И. Буйный «Запрещенный поэт Борис Чичибабин: 15 лет в андеграунде».

В тесной взаимосвязи жизни и творчества рассматривает личность поэта Светлана Бунина в своей работе «Обязательство жить».

Особо необходимо отметить крымско-татарскую тему писателя, к которой обращается Гульнара Бекирова в статье «Без краплі ненависті до інших».

Еще в 1999 году Л. Г. Фризман и А. Э. Ходос в Харькове небольшим тиражом издали монографию «Борис Чичибабин. Жизнь и поэзия». Эта книга – первый очерк жизни и творчества выдающегося русского поэта. Она рассказывает о его трудном жизненном пути и высоких душевных качествах, которые он проявил. В ней охарактеризованы главные темы стихов поэта-гражданина, особенности его религии, эстетики и других сторон мироощущения, его поэтическое мастерство.

К сожалению, до сегодняшнего времени эта работа харьковских учёных остаётся единственной, где в системе рассматриваются жизнь и творчество писателя. Однако тематической принадлежности произведений в поэзии Б. Чичибабина, мотивации обращения его к той или иной проблеме в данной работе уделяется незначительное место.

Тема любви в творчестве Бориса Чичибабина нашла свое освещение в работах И. Лосиевского [2], З. Миркиной [3], Н. Оглоблиной [4], И. Остапенко [5], Г. Померанца [6] и др. В них рассматриваются различные векторы этой тематической группы. Тема любви как одна из сквозных в литературном наследии Бориса Чичибабина до настоящего времени изучена недостаточно.

Цель данного исследования: проанализировать произведения Бориса Чичибабина о любви в единстве формы и содержания, выделить их главные черты, определяющие принадлежность к данной тематической группе.

Изложение основного материала. Любовь... Вечная тема. Нет ни одного поэта, писателя, философа, более того, ни одного человека, через жизнь которого не прошла бы она. Но лишь для немногих любовь – не просто философское понятие, и даже не мера восприятия окружающего мира, и не взаимоотношения между людьми, для них любовь – сама жизнь.

Для Бориса Алексеевича любовь и была жизнью. Его внутренняя установка: есть любовь – человек живёт, нет её, нет и жизни, – была органической потребностью его души.

До смерти, любовь, я с тобой не расстанусь.

И не расставался он с нею до конца своих дней.

Главные свои стихи о любви Чичибабин подарил реальной земной женщине – Лилии Семёновне Карась. Все женщины, вся его любовь – прелюдия к одной, единственной, неповторимой, вечной любви, которая всегда была, есть и будет, которая нашла его, которую выстрадал и нашёл он в Лиле. С тех пор не только стихотворения о любви, но всё поэтическое творчество его было наполнено нею. О чём бы он ни писал – история, политика, культура, поиски Бога, – во всём ощущалось её дыхание, её присутствие. Они прожили вместе двадцать семь лет, за это время почти не расставались, поэтому не писали друг другу писем, но все его чувства – в стихах. Из них перед нами восходит образ женщины любящей и любимой, отдавшей свою жизнь во служение любимому.

Возлюбленная! Ты спасла мои корни!

И волю, и дождь в ликовании пью.

Безумный звонарь на твоей колокольне,
в ожившее небо, как в колокол, бью.

(«Колокол»)

Её душа – «сестра деревьев и лесничих», «ландышно-чиста», она «не помнит зла», казня его «беспечностью», её ласки «медлительно-медвяны», её «прелести» «не надо темноты», потому что лицо её «светло, как на иконе». Стихи к Лиле, по определению Г. Померанца, «нашли сами по себе строгую, как мрамор, форму сонета» [5, с. 183]. Поэт продолжает традицию Пушкина, у которого «всё человечно, гармонично и светло», он добивается в них «чего-то хорошего, высокого, никак не приземлённого». Как раз слияние телесного и духовного, земного и небесного расцвело в создании образа Любимой, потому что «лицо Любимой излучает свет». В поэзии Чичибабин продолжает традиции Возрождения, когда образ женщины поднимается до уровня Божества, когда женщина – «единственный собор», «в котором я с молитвою стою».

Когда б мне даровал небесный аксакал
джордоневский закал, заманчивый и зрячий,
то я б одну тебя бросал на холст горящий,
всю жизнь тебя для всех лепил и высекал.

В творчестве Чичибабина, как в его любимцах, Пушкине и Толстом, любовь раскрывается во всех своих ипостасях. Это и дружество, щедро диктующее стихи на случай, и крики совести, и «звериное» чувство, заставляющее птиц петь, оленей – драться за самку. Одно очень важное стихотворение Чичибабина называется «Битва».

В ночном, горячем, спутанном лесу,
где хмурый хмель, смола и паутина,
вбирая в ноздри беглую красу,
летят самцы на брачный поединок.

И вот, чертя смертельные круги,
хрипя и пенясь чувственной бурей,
рога в рога ударятся враги,
и дрогнет мир, обрызган кровью бурой.

И будет битва, яростью равна,
шатать стволы, гореть в огромных ранах.
И будет ждать, покорная, она,
дрожа душой за одного из равных...

В нашем мире люди разбрелись по двум полюсам. Одни исповедуют только чувственную, окрашенную эротикой любовь, переходя грань её, другие же стыдливо умалчивают о теле, видя в нем лишь истоки греховности. «В поэзии Чичибабина нет пропасти между царством Афродиты и царством Христа», – отмечает Г. Померанц [5]. Для него всё, что озарено любовью, – от Бога.

Ты в снах любви, как лебедь, белогруда,
но и слепым душа в тебе видна.

Все женщины прекрасны. Ты одна
божественна и вся добро и чудо,
как свет и высь. Я рвусь к тебе со дна
для вечности. Лицо твоё на фресках.

Любимая наполняется «телесностью трав» и в них «вдыхает свою духовность». Но не только в них. Она источник воскрешения духа и для самого поэта, это она влечёт его «речью тела одухотворённой», «влюбляя, к святости вершин». И когда поэт произносит:

ты в одеждах и то, как нагая,
а когда все покровы сняты,
сердце падает, изнемогая,
от звериной твоей красоты,

то «звериное» означает цельность чувства, глубину и непостижимость. Оно рождается от дуновения нежности и возвращается в нежность, одухотворённую любовью. Так анализирует любовную лирику Б. Чичибабина Г. Померанц [5].

Перед нами не отвлечённый идеал, созданный воображением художника, перед нами земная женщина, обладающая всеми

качествами, приближающими её к Божеству, ангел земной, посланный Провидением для спасения человеческой души. Этот образ вселяет надежду, что и в нашей грешной жизни можно встретить этот идеал, если только заслужишь это, как произошло с поэтом. И с течением жизни ни любовь, ни образ любимой не померкнет. Жизнь шла, накладывая свой отпечаток на любящих, но по-прежнему все лучшие чувства и слова ей.

Какое счастье знать, что мне дано во имя
твоё в лесу твоём лишь верить и любить.

Эти строки написаны за два года до смерти. Поэт не боялся смерти, он рад был скорее умереть, лишь бы снова, пораньше встретиться с любимой в ином мире.

Умрём поскорей, чтоб родиться опять
и с первой зарёй ухватиться за руки
и в кружеве утра друг друга обнять
в том мире, где нет ни вины, ни разлуки.

Одним из самых пронзительных стихотворений Чичибабина о любви является «О, будь счастливой в жизни без меня!» Постараемся пристальней взглянуть в эти замечательные строки. Любовь как самое высокое, животворное начало бытия своеобразно и полно воплощается поэтом в этом стихотворении, которое привлекает внимание утончённой, изысканно-классической формой:

О, будь счастливой в жизни без меня!
Возьми на память эти письмена,
что в дни любви душа моя кропала.

Как всё живое – влагу и зарю,
за всё, за всё тебя благодарю.
Целую землю – там, где ты ступала.

Стихотворение это – сонет, особая жанрово-композиционная форма, обладающая своими устойчивыми канонами. Возникший в XIII веке в Италии, он достиг своего расцвета в творчестве Ф. Петрарки. Строгая и выразительная форма сонета в разное время привлекала и Данте, и Ронсара, и Шекспира, и Гёте, и Пушкина. Неудивительно, что Чичибабин, чувствовавший родство своего творчества с литературой прошлого и замечавший по этому поводу: «Не дяди и тёти, а Данте и Гёте со мною в родстве» («Защита поэта»), тоже обратился к жанру сонета. «У него великие предшественники, и он это знает», – замечает Л. Аннинский [1]. Сонеты его высоких

«родственников» были прежде всего о любви – романтически-прекрасной, драматической, даже трагической, но ценимой ими как высший дар жизни. Такой была и любовь русского поэта конца XX века. Понимая это, Чичибабин желал себе одного: «Да пройду я, как Данте, сквозь ад / И увижу в раю Беатриче».

Сонет – одна из самых активно используемых поэтом жанрово-композиционных форм. У Чичибабина их более восьмидесяти. Сонет «Когда уйдёшь...» – без названия. «Но в определённой мере функцию заглавия, направляющего внимание читателя на то, что поэт считает важным, значительным для восприятия стихотворения, здесь выполняет сама эта твёрдая стихотворная форма, точнее, заключённая в ней «память жанра», память о любви, пережившей века», – отмечает Н. М. Оглоблина [3, с. 23].

Для сонета характерны драматическая напряжённость и лирическая экспрессия, создаваемая особым подбором средств лексической выразительности, мастерской организацией поэтического синтаксиса и строгой выверенностью ритмической системы. Уже первые его строки наполнены горьким и тревожным предчувствием неизбежной утраты любви: «Когда уйдёшь, – а рано или поздно / ведь ты уйдёшь...».

Стихотворение и открывается указанием на время, которое сулит страдания. Поэт воспользовался наречием времени, смысловым оттенком которого становится мучительная, тревожащая неопределённость («рано или поздно») и одновременно неминуемость: когда-нибудь, но это обязательно произойдет. Лирического героя волнует именно неизбежность расставания с любимой. Повтор глагола «уйдёшь» отражает накал чувства, сосредоточенность лирического героя на этом моменте – и ожидаемом, и нежеланном, и обязательном. Заметим, что повтор возникает вопреки требованиям сонетного канона, запрещающего повторение значащих слов. Но сила эмоций такова, что не подчиняется никаким канонам, никакой логике: «ведь ты уйдёшь...».

Частица «ведь» обладает здесь уступительным значением – «вопреки всему», «всё равно», «несмотря ни на что». Уход любимой неизбежен. Неизбежен, как закон самой природы: «... уйдёшь, затем что молода, затем что рощи никнут в холода...» Поначалу кажется удивительной причина расставания – «затем что молода», но если знать биографию поэта, знать, как поздно к нему пришла любовь, то можно понять, почему так остро, как физическая боль, осознаётся им разница в возрасте. Отсюда и неожиданный для высокой формы сонета

физиологизм: «... уйдёшь, затем что... сухомьять расшатывает дёсны». Неожиданный, но очень точно передающий невыносимую болезненность переживания. «Образы-эвфемизмы, заставки здесь замещают то, что прямо высказать невероятно больно», – справедливо указывает Н. М. Оглоблина [3, с. 24]. Напряжённый характер чувств отражает вся структура поэтической фразы. Она представляет собой сложное предложение, которое не заканчивается первым катреном. В конце четверостишия – запятая, фиксирующая лишь часть фразы, и тире – указание на её дальнейшее продолжение.

Второй стих также прерывает пауза внутри строки, отражая миг поиска оправдания предстоящему расставанию. Осознавая неизбежное «ты уйдёшь», лирический герой находит этому множество причин. Синтаксический повтор «затем что... затем что... и...» становится художественным приёмом, отражающим и внутренний протест, и стремление убедить себя в логичности её ухода. И вместе с тем – не упрекнуть, не обидеть, не унижить женщину, подарившую счастье быть любимым. Поэт использует архаическую форму союза «затем», аналог современного «потому что». И этот архаизм сообщает взволнованной речи лирического героя ещё и некую возвышенность, приподнятость, дополнительные оттенки его отношениям с любимой.

Итог, к которому приходит лирический герой: любовь, уходя, не исчезает. Она становится памятью души. И если душа бессмертна, то и любовь тоже. Очень точный по смыслу глагол выбирает здесь Чичибабин: «душа пребудет...» Значит, будет всегда. Но с другой стороны, он означает и переполненность души чувством любви.

Это равновесие чувств – утраты и одновременно обретения – сменяется ярким всплеском любви в последующих трёх строках четверостишия. Пережив и осознав неизбежность утраты, лирический герой начинает понимать и благодарность любви, и потому уже оказывается готовым принять естественный ход вещей: «... и пусть проходит чисто и бесслёзно / тех лет осиротелых череда, / что нам дано прожить с тобою розно».

Образ «череда осиротелых лет» подчеркивает невосполнимость потери, но к лирическому герою уже приходит осознание того счастья и света, которыми озаряет жизнь человека настоящая любовь. Отсюда эти эпитеты – «чисто и бесслёзно». Новое чувство рождает и иную лирическую интонацию – более ровную, более строгую. Здесь нет строк, разорванных паузами, строк с поэтическими переносами, недосказанностями. Каждый стих соответствует логике построения фразы.

Как известно, обе части сонета должны быть уравновешены. Для этого поэт придаёт терцетам максимальную смысловую и эмоциональную нагрузку. Первая строка терцета звучит как заклинание: «О, будь счастливой в жизни без меня!» Чувство, заключённое в ней, сродни пушкинскому: «Как дай вам Бог любимой быть другим!», когда счастье любимой – выше всего, выше собственного страдания и боли.

Второй терцет ещё более эмоционально насыщен: «Как всё живое – влагу и зарю, / за всё, за всё тебя благодарю. / Целую землю – там, где ты ступала». Обнажённость чувств, сила благодарности и признательности вновь подчеркнута повтором – «за всё, за всё», ибо каждая деталь, каждая мелочь, имеющая отношение к любимой, исполнена для лирического героя особой значимости, особой ценности.

Вторая строка терцета является буквальным и дословным повтором первого стиха знаменитого стихотворения М. Лермонтова «Благодарность»:

За всё, за всё тебя благодарю я...

У Чичибабина нет подробной расшифровки того «всего», что вызывает его благодарность, но лермонтовская строчка, оказавшаяся столь созвучной, столь востребованной здесь сердцем поэта, делает её излишней. По закону ассоциации она заставляет читателя вспомнить стихотворение русского поэта XIX века. Именно за счёт этой строки-реминисценции происходит приращение, усиление лирической экспрессии, расширение смысловых оттенков сонета. И горькая лермонтовская ирония, особенно ощущаемая в финале стихотворения, не мешает высоте чувства лирического героя Чичибабина, ибо в самой лермонтовской иронии – та же высота, та же самоотдача любящего. Справедливым по отношению к Чичибабину становится замечание о том, что поэт писал о любви, как дышал: «В наш век так о любви почти не пишут» [2, с. 93].

Анализируя последнюю строфу сонета, ещё раз убеждаешься в особой выразительности поэтического синтаксиса у Чичибабина. По нормам грамматики в последней строке сонета знак тире вовсе не обязателен. Но здесь он есть. С одной стороны, это знак, соответствующий паузе психологической, отражающей состояние лирического героя, прерывистость речи. С другой – им по-особому выделяются две детали: «след», память о любимой («там, где ты ступала») и «земля» («целую землю»). Любовь, уходя, оставляет свой след в душе человека, давая ему силы жить дальше. Но важным здесь

оказывается и образ земли. «В системе образов поэзии Чичибабина она всегда дарительница жизни и дарительница любви», – замечает И. Остапенко [4, с. 59]. Не случайно, говоря о «всём живом», о жизни, поэт очень точно выделяет два основных её животворящих начала, два символа – «влагу и зарю», воду и свет. Человек благодарен жизни за её подарок – любовь. И благодарность эта безгранична, безмерна: «Как всё живое – влагу и зарю / ... тебя благодарю».

Выводы. Жизнь и любовь для лирического героя Чичибабина оказываются явлениями родственными: жизнь рождает любовь, а любовь рождает жизнь. Пока продолжается жизнь человека – живёт и любовь. Но жизнь поэта – дело особое. Она продолжается в его стихах и после его смерти, как живёт в веках любовь Петрарки к Лауре, любовь Данте к Беатриче. Об этом-то читателя и заставляет вспомнить форма стихотворения – сонет – одна из самых совершенных и самых чувственных форм лирики. Он вмещает в себя разнообразные оттенки чувств, одновременно отражает и их органическое единство – великое чувство любви-памяти, любви-верности, любви-счастья, которое при всех поворотах судьбы остаётся с человеком.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аннинский Л. Минуты роковые (Судьба и поэзия Бориса Чичибабина) [Электронный ресурс]. – URL: <https://public.wikireading.ru/143424>
2. Лосиевский И. Встреча с Петраркой. Из наблюдений над интертекстом в чичибабинской лирике / И. Лосиевский. – Харьков : Курсор, 2005. – 150 с.
3. Миркина Э. Памяти Бориса Чичибабина / Е. Миркина // Дружба народов. – 1998. – № 2. – С. 92–94.
4. Оглоблина Н. М. «О, будь счастливой в жизни без меня!» Анализ одного стихотворения Бориса Чичибабина / Н. М. Оглоблина // Литература в школе. – 2003. – № 9. – С. 23–25.
5. Остапенко И. «Вечная музыка мира – любовь». Судьба и стихи Бориса Чичибабина / И. Остапенко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2001. – № 3. – С. 58–60.
6. Померанц Г. С. Одинокая школа любви: Поэзия Бориса Чичибабина / Г. С. Померанц // Дружба народов. – 1995. – № 12. – С. 181–186.
7. Шайтанов И. Художественные поиски и традиции в современной поэзии: Б. Слуцкий, Б. Чичибабин, Ю. Кузнецов / И. Шайтанов // Русская литература XX века. 11 кл. : учеб. для общеобразоват. учеб. заведений : в 2 ч. Ч. 2 / под общ. ред. В. В. Агеносова. – 3-е изд. – М.: Издат. дом «Дрофа», 1998. – С. 260–266.

Іванова І. Б., Матвеева К. В. «Вічна музика світу – кохання...» – тема кохання у творчості Бориса Чичибабіна.

У статті аналізується одна з провідних тем у творчості Бориса Чичибабіна, визначаються риси авторської своєрідності в її розкритті.

Ключові слова: тема кохання, Борис Чичибабін, авторська своєрідність, сонет.

Ivanova I. B., Matveeva Ye. V. "Eternal music of the word – love..." – love theme in the works of Boris Chichibabin.

The article focuses on the analysis of one of the dominant themes in the works of Boris Chichibabin, it determines the features of the author's originality.

Key words: love theme, Boris Chichibabin, author's originality, sonnet.

И. Б. Иванова

ORCID ID 0000-0001-9873-1677

О. А. Цюпка

ПОЭМА «ФУКУ!» В КОНТЕКСТЕ ПОЭМНОГО ТВОРЧЕСТВА ЕВГЕНИЯ ЕВТУШЕНКО 80-х ГОДОВ

В статье анализируется поэма Е. А. Евтушенко «Фуку!» в контексте поэмого творчества писателя 80-х годов. Отмечается проблемно-тематическая актуальность поэмы, ее поэтическое новаторство в области формы и содержания.

Ключевые слова: поэма, поэтика индивидуального стиля, неологизмы, публицистичность, гибридность жанра.

Постановка проблемы. В литературном наследии выдающегося русского писателя Е. А. Евтушенко особое место принадлежит жанру поэмы, к которому он обращался на протяжении всей своей творческой жизни. Среди произведений этого жанра выделяется поэма «Фуку!», ярко отражающая черты авторской индивидуальности поэта.

Цель статьи заключается в анализе поэмы «Фуку!» Евгения Евтушенко в контексте поэмого творчества писателя 80-х годов, в исследовании ее проблемно-тематической актуальности, поэтического новаторства в области формы и содержания.

Анализ актуальных исследований. В 1965 – 1976 гг. в связи с выдвижением поэмы «Братская ГЭС» на соискание Ленинской премии усилился интерес к творчеству Евгения Евтушенко. Авторитетные критики тех лет Л. Аннинский, А. Макаров, В. Оскоцкий начинают рассматривать творчество Евтушенко в общелитературном контексте 60 – 70-х годов, соотнося его со значительными художественными достижениями времени (поэзией В. Луговского, Я. Смелякова, А. Твардовского и др.). Этот путь исследования помогает выявлению идейно-художественного своеобразия лирических произведений Евтушенко, которые в тот период составляли основной вектор его творчества.

Достаточно тщательно начали изучаться наиболее заметные поэмы произведения поэта тех лет, так как именно в них автор подводит художественные итоги своей эволюции. В это время

предпринимаются попытки определить жанровую специфику евтушенковского лиро-эпоса, осмысливается специфика его стиля.

В 80-е годы наблюдается усиление внимания к творчеству Евтушенко, особенно его поэмой составляющей. Большое внимание поэмому творчеству Евтушенко уделил Е. Сидоров: в 1986 г. публикует статью «Под знаком времени: о поэмах Евгения Евтушенко», в которой дается анализ поэм 50 – 80 гг.; в 1987 г. вышла книга «Евгений Евтушенко: Личность и творчество», где в одной из глав анализируется поэтическое творчество Евтушенко, в том числе поэмы «Мама и нейтронная бомба» и «Фуку!» [8, 21].

В. Прищепа в «Семинарии» по жизни и творчеству поэта под рубрикой «Поэма 80 – 90-х годов» дает внушительный список критической литературы по этой теме, что убедительно говорит об интересе исследователей к этому вектору поэтического творчества Евгения Александровича [6].

Интересной, полемически заостренной представляется нам статья Н. Гладких «Риторика самовосхваления в поэме Е. Евтушенко «Фуку!»». Автор обращает особое внимание на жанровые особенности поэмы, утверждая, что «жанр оказывается яростно полемичным в каждом своём слове, в каждом высказывании, и главное – говорящий не может ни на минуту остановиться; вступив в спор с временем и миром, он вынужден непрерывно манифестировать...» [1].

Изложение основного материала. Творчество Евгения Александровича Евтушенко является одним из самых ярких явлений современной литературы. Начав свой творческий путь в середине XX в., Евтушенко к 2017 г. стал одним из самых злободневных и знаменитых поэтов каждого из десятилетий своей поэтической деятельности.

Тематическое, жанровое, стилевое многообразие, отличающее лирику Евтушенко, в полной мере характеризует и его поэмы. Лирическая исповедальность ранней поэмы «Станция Зима» (1953 – 1956) и эпическая панорамность «Братской ГЭС» (1965) – не единственные крайние полюса. При всей их художественной неравнозначности каждая из 20-ти его поэм отмечена «лица необщим выраженьем». Как ни близка «Братской ГЭС» поэма «Казанский университет» (1970), она и при общей эпической структуре обладает собственным, специфическим своеобразием. Недоброжелатели поэта не без тайного и явного злорадства ставят в вину сам факт написания её к 100-летию со дня рождения В. И. Ленина. Между тем «Казанский университет» – не юбилейная поэма о Ленине, который и появляется,

собственно, в двух последних главах (всего их 17). Это поэма о передовых традициях общественной мысли, «пропущенных» через историю Казанского университета, о традициях просветительства и либерализма, вольнодумия и свободолюбия.

Вершинным явлением гражданской лирики стала поэма «Бабий Яр» (1961), которая была написана по мотивам дискриминации и геноцида евреев и которая в последние десятилетия переживает свое второе рождение. Вместе с поэмами «Наследники Сталина» (1962), «Танки идут по Праге» (1968), «Афганский муравей» (1983) эта поэма стала крупным событием как в литературной, так и в общественной жизни страны.

В результате нескольких поездок на Кубу родилась поэма в прозе «Я – Куба» (1963). Можно сказать, что она написана методом «монтажа аттракционов», напоминая стилистику мексиканского сценария Сергея Эйзенштейна. Главное в поэме – не слово, а изображение, ритм и ассоциативная смена эпизодов, основанная на значимых контрастах и сцеплениях. Когда читаешь ее, так и кажется, что смотришь немое кино, агитационно-политический фильм, пытающийся возродить темпераментную эйзенштейновскую пластику [8, 159].

В «кавказской» поэме» Евгения Евтушенко «Пушкинский перевал» (1965) диалог культур перекликается с диалогом эпох XIX и XX столетий и происходит на историческом месте встречи Пушкина с телом погибшего Грибоедова.

На виртуозном сцеплении многочисленных голосов публики, падкой до будоражающих зрелищ, быка, обречённого на заклание, молодого, но уже отравленного «ядом арены» тореро, приговорённого, пока не погибнет сам, вновь и вновь «убивать по обязанности», и даже пропитанного кровью песка на арене строится поэма «Коррида» (1967). Спустя год волнующая поэта «идея крови», которой оплачены многовековые судьбы человечества, вторгается и в поэму «Под кожей статуи Свободы» (1968), где в единую цепь кровопролитных трагедий мировой истории ставятся убийства царевича Дмитрия в древнем Угличе и президента Джона Кеннеди в современном Далласе.

В историю погружены поэмы «Ивановские ситцы» (1976) и «Непрядва» (1980). Первая более ассоциативна, вторая, приуроченная к 800-летию Куликовской битвы, – событийна, хотя в её образный строй наряду с эпическими картинами повествовательного плана, воссоздающими далёкую эпоху, включены лирические и публицистические монологи, стыкующие многовековое прошлое с современностью.

В ключе сюжетных повествований о человеческих судьбах выдержаны поэмы «Снег в Токио» (1974) и «Северная надбавка» (1977). В первой – поэзный замысел воплотился в форме притчи о рождении таланта, высвободившегося из оков недвижимого, освящённого вековым ритуалом семейного быта. Во второй – непритязательная житейская быль произрастает на сугубо народной почве и, поданная в обычном потоке будней, воспринимается их достоверным слепком, содержащим много привычных, легко узнаваемых подробностей и деталей.

Под впечатлением от военного переворота 1973 года в Чили и гибели президента Сальвадора Альенде, с которым он лично встречался, Евтушенко написал поэму «Голубь в Сантьяго» (1978).

Не в изначальном, а в доработанном виде включены в восьмитомное собрание сочинений Е. Евтушенко публицистически ориентированные поэмы «В полный рост» (1969 – 1973 – 2000) и «Пресека» (1975 – 2000). То, что разъяснено поэтом в авторском комментарии ко второй, приложимо и к первой: он писал обе четверть и более века «тому назад, совершенно искренне цепляясь за остатки иллюзий, окончательно не убитые... ещё со времён «Братской ГЭС» [6].

Нынешний отказ от них едва не побудил к отречению и от поэм. Но поднятая было «рука опустилась, как бы независимо от моей воли, и правильно сделала». Так же правильно, как поступили друзья, редакторы восьмитомника, уговорив автора спасти обе поэмы. Вняв советам, он спас их тем, что убрал излишества публицистики, но сохранил в неприкосновенности реалии минувших десятилетий. «Да, СССР больше нет, и я уверен, что не нужно было реанимировать даже музыку его гимна, но люди-то, которые называли себя советскими, и в том числе я, ... остались». Значит, и чувства, какими они жили, – «это тоже часть истории. А историю из нашей жизни, как показали столькие события, вычёркивать невозможно...» [6].

Синтез эпики и лирики отличает развёрнутую в пространстве и времени политическую панораму современного мира в поэмах «Мама и нейтронная бомба» (1982) и «Фуку!» (1985). Безусловное первенство принадлежит Е. Евтушенко в изображении таких взаимосвязанных явлений и тенденций агонизирующей советской действительности 1980-х годов, как реанимация сталинизма и возникновение отечественного фашизма.

В 1984 году Евтушенко публикует поэму «Дальняя родственница», в центре которой судьбы российской интеллигенции и жизнь столичной богемы, тех, кого мы привычно называем элитой.

Поэма «Тринадцать» (1996) свидетельствуют, что в «постперестроечное» творчество Евтушенко вторгаются мотивы иронии и скепсиса, усталости и разочарования.

Одной из последних, в какой-то мере исповедальной поэмой является поэма «Дора Франко» (2011), в которой Евтушенко описал любовно-приключенческую историю своей юности.

Особого внимания заслуживает поэма «Фуку!», опубликованная в 1985 году. Главная мысль – этой поэмы мысль об «общем родстве людей», отрицание фашизма как человеконенавистнической идеологии. Африканским словом «фуку» поэт называет все дела и поступки, враждебные человеку во все времена.

Политическая поэма Евтушенко вторгается в историю XX века и интерпретирует ее как трагический поединок революционных сил добра и свободы с фашизмом во всех его проявлениях. Она пронизана духом борьбы против «крысиной» психологии обывателя как отечественного, так и зарубежного.

Прозаические куски, как это бывает в поэмах Евтушенко, соседствуют здесь со стиховыми. Первые даже сильнее. Врезаются в память лаконичные портреты «тех, кто прославлен кровью», – Франко, Гитлера, Пиночета, «человека-ястреба», чье имя когда-то внушало смертельный страх в нашем отечестве.

Евтушенко смело вскрывает внутренние противоречия и недостатки советской действительности. Тут он последователен и непримирим. Эта критика исходит из гражданского убеждения, что наш дом должен быть чист и что скрывать правду есть для литератора грех, равный предательству. Об этом он говорил в своем выступлении на VI съезде российских писателей [8, 154].

Эта поэма у Евгения Евтушенко не просто повествовательная, она носит характер заинтересованного и неспешного «разговора» с персонажем. Надо сказать, что эти поэтические рассказы-портреты Евгения Евтушенко, благодаря тому что они оппонировали ложному официальному стереотипу «простого советского человека» (в том числе и «гегемона» – представителя якобы властного рабочего класса) и сочувственно показывали его истинное лицо, – были в те времена своего рода художественным открытием и пользовались среди читательской и слушательской аудитории не меньшим успехом, чем его гражданская лирика [4].

В своей прозе Евтушенко остается поэтом – по эмоциональности и ассоциативности мышления, поэтому, естественно, обращается и

к «гибридным» жанрам. Образцом этого и может быть большая поэма «Фуку», в которой поэтические монологи чередуются с большими публицистическими пассажами и вставками-воспоминаниями, впечатлениями от зарубежных вояжей, встреч и бесед с выдающимися деятелями и поэтами американского континента. Евтушенко можно смело назвать латиноамериканским поэтом не только по количеству написанного там, но и по духу карнавала, по ритмике и щедрости палитры. Привод к поэме – евтушенковский променад по Санто-Доминго, где праздник жизни происходит на фоне ужасающей нищеты и детского голода. Всего того, что русскому поэту его поколения известно со времен войны.

На языке одного из индейских племен «фуку» означает запрет на употребление имени. Евтушенко переосмысливает это табу в контексте колониальной истории Латинской Америки, да и не только ее: речь идет об особенностях памяти человечества, которая уважает «больших», даже если они успешные бандиты, и забывает «малых», на чьих трудах и крови стоит эксплуататорский мир. Яркая риторика поэмы проникнута антиимпериалистическим и гуманистическим пафосом.

«Фуку» – поэма симфоническая, и финал всей поэмы – высокая декламация – вряд ли достигает широких масс через скрытые в самом стихотворении чисто стихотворные достоинства, не столь изощренные, но которые необходимы были здесь и сейчас.

Евгений Евтушенко демонстрирует завидную свободу в подходе к жанру. «Роман – это все, что угодно», – говорил Золя, и Евтушенко мог бы повторить эти слова в применении к поэме. Конечно, такой «широкий» взгляд неизбежно ведет к художественному эклектизму, но эклектизм этот порой оказывается значительней и интересней, чем рабское следование строгим канонам. Евтушенко продолжает оставаться верным повествованию, «прозе» в поэзии, «журнализму», «злобе дня», порой фельетону, которые не позволяют стиху оторваться от конкретной, неприукрашенной, шумной, галдящей, смеющийся и плачущей жизни. Важно только, чтобы стих при этом оставался стихом, чтобы проза живой действительности разворачивалась на его ритмической, интонационной и мелодической основе [8, 126].

Поэма поражает динамизмом повествования: рассказ писателя об улицах Санта Доминго, где идет съемка фильма о Христофоре Колумбе, прерывается авторскими воспоминаниями о детстве и юности, переходит к описанию Явильского кафедрального собора, где чествуют генералиссимуса Франко. Для одних – он спаситель Испании, для

других – палач молодой республики и убийца Лорки. Проза сменяет поэзию, поэтические строчки не успевают за прозаическими воспоминаниями поэта, которые «прыгают» от киношной площадки до приемной какой-то важной чиновницы. Обращают на себя внимание своеобразные «скрепы», носящие откровенно публицистический характер, как то: рассуждения о роли и месте поэта в нашем сложном мире или об общности людей всего мира:

«Пока существуют границы,
мы все еще доисторические.
Настоящая история начнется,
когда не будет границ.
Но пока еще тянутся невидимые нити,
нам напоминая про общее родство,
нету отдельно
ни России,
ни Ирландии,
ни Гаити,
и тайные родственники – все до одного,
Мое правительство – все человечество сразу.
Каждый нищий –
мой маршал, мне отдающий приказ.
Я – расист, признающий единственную расу –
расу всех рас» [2, 93].

Запрет на имя, обречение на беспамятность получает человек, ввергнувший мир во вторую мировую войну, и его итальянский соратник. Поэт предупреждает, что фашистская идеология жива до сих пор и нужно быть бдительными, чтобы не допустить к власти этих «прославленных художников смерти».

Среди тех, кто удостоен вечного проклятия, сталинский палач Берия и разного рода предатели; «старичок в латаном ватнике», который «кохал людей на немецкой душегубке в Днепропетровске»; предатели «Молодой гвардии», пославшие на смерть десятки борцов, совсем еще детей. В этом списке диктаторы Пиночет и Самоса, женщина-полицейский Магдалена, Иуда и Александр Македонский...

«Всем вам, геростраты,
кастраты,
сажавшие,
вешавшие, –
фуку!

Достойны ли славы доносчики и лизоблюды?

Зачем имена стукачей
позволять языку?» [2, 135].

Поэт безжалостно разрушает известный стереотип открывателя Америки, смелого путешественника и удачливого моряка Христофора Колумба. Перед нами – завоеватель, отобравший у черных аборигенов их землю. Неслучайно именно в связи с Колумбом впервые в поэме прозвучит это странное для европейца слово «Фуку!»:

«Фуку – не так наивно.

Фуку – табу на имя,
которое несчастья принесло...» [2, 76].

Виктор Некрасов в своей статье «Почти напоследок» Евг. Евтушенко» замечает, что «больше всего яда вылилось на... Колумба. Больше даже, чем на Пиночета, если говорить уже о тех заокеанских краях. И убивал, и спаивал, и грабил индейцев, этот «открыватель Индии фальшивой...». Автор понимает, что в человеческом сознании этот персонаж с трудом подлежит истории и человеческому забвению.

Заодно достается от Евтушенко и «мяснику» Александру Македонскому, и «окровавленному толстяку» Наполеону, и «навозному жуку» Бисмарку, и Распутину. Всем им – «фуку»! На каком-то индейском наречии это значит что-то вроде – не будем говорить, забудем, к черту, а может быть, и подальше». [5].

В новой поэме Евтушенко отчетливо проявились и все те несовершенства, которые стали хронической метой его поэтического характера, его стиля: словесная избыточность, декларативность, нарушение стилевой и композиционной меры. И еще немаловажное. Когда искренняя боль и мужество соседствуют порой с позой и самолюбованием, то очень трудно отрешиться от мысли, что и боль, и мужество теряют от такого соседства. Но все эти замечания не могут заслонить главного: талантливости автора, нестандартности его мышления, смелых и оригинальных наблюдений и выводов, новаторского подхода к решению «вечных» и сегодняшних проблем.

Выводы. Творчество выдающегося русского поэта Е. А. Евтушенко отличается тематическим и жанровым многообразием. Особое место в нем занимает жанр поэмы, к которому он обращался на протяжении всей своей творческой жизни. Поэтом создано несколько десятков поэм, ставших летописью многих важных событий XX века. Особое место среди них принадлежит поэме «Фуку!», в которой ярко проявились

основные черты индивидуального стиля поэтики Евтушенко – динамизм, энергетически выраженный полет, плакатность. Яркой особенностью этого произведения является жанровая гибридность: сочетание поэтического и прозаического начала: стихи перемежаются прозой, которая в свою очередь представляет пестрое соединение публицистических размышлений, воспоминаний, диалогов, описания встреч со многими выдающимися личностями своего времени.

Автор всегда видел грандиозность замыслов своей эпохи. Современники запомнили его политически грамотным и вдохновенным, оптимистично настроенным, энергичным даже в преклонном возрасте, всегда открытым для новых свершений.

Таким образом, творчество Евтушенко отразило рубежный характер эпохи XX – XXI вв. и стало ее своеобразной визитной карточкой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гладких Н. Риторика самовосхваления в поэме Е. Евтушенко «Фуку!» [Электронный ресурс] / Н. Гладких. – Режим доступа: <http://gladkeeh.boom.ru/Raznye/Fuku.htm>.
2. Евтушенко Е. А. Граждане, послушайте меня...: Стихотворения и поэмы / Е. А. Евтушенко. – М.: Худож. лит., 1989. – 495 с.
3. Евтушенко Е. Все поэмы / Е. Евтушенко. – М.: Зебра Е, 2015. – 800 с.
4. Клептикова Е. «Передайте Евтушенко: его поэма напечатана быть не может» [Электронный ресурс] / Е. Клептикова. – Режим доступа: <https://www.mk.ru/culture/2017/04/02/peredayte-evtushenko-ego-poema-napechatana-byt-ne-mozhet.html>.
5. Некрасов В. «Почти напоследок» Евг. Евтушенко [Электронный ресурс] / В. Некрасов // Новое русское слово. – 1986. – Режим доступа: <http://nekrassov-viktor.com>.
6. Прищепа В. П. Евгений Евтушенко : семинарий [Электронный ресурс] / В. П. Прищепа. – Режим доступа: http://www.russofile.ru/articles/article_135.php.
7. Русские писатели 20 века : биографический словарь / [сост. П. А. Николаев]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 808 с.: ил.
8. Сидоров В. Евгений Евтушенко: Личность и творчество / В. Сидоров. – М.: Худож. лит., 1987. – 206 с.

Іванова І. Б., Цюпка О. А. Поема «Фуку!» в контексті поемної творчості Євгенія Євтушенка 80-х років.

В статті аналізується поема Є. О. Євтушенка «Фуку!» в контексті поемної творчості письменника 80-х років. Відмічається проблемно-тематична актуальність поеми, її поетичне новаторство в галузі форми і змісту.

Ключові слова: поема, поетика індивідуального стилю, неологізми, публіцистичність, гібридність жанру.

Ivanova I. B., Tsiupka O. A. The poem «Fuku!» in the context of the poetry of Evgeniy Evtushenko of the 80s.

The article analyzes the poem by E. A. Evtushenko «Fuku!» in the context of the poetry of the writer of the 80s. The problematic and thematic relevance of the poem, its poetic innovation in the field of form and content have been analyzed

Key words: poem, poetics of an individual style, neologisms, journalism, hybrid genre.

**В. В. Мілованова
К. М. Сільвестро**

ТРАДИЦІЇ ТА МОДЕРН У ТВОРЧОСТІ БОГУМІЛА ГРАБАЛА

Статтю присвячено аналізу прози видатного чеського письменника ХХ століття Богуміла Грабала. У ній на прикладах його відомих творів, перш за все роману «Я обслуговував англійського короля», визначається творча своєрідність, яка відома під різними назвами: «плебейський сюрреалізм», «моноліризм», «празька іронія» тощо. У статті відзначається зв'язок творчості Б. Грабала із світовою літературною традицією (В. Вітмен, М. Пруст, Я. Гашек та інші), із яких «витікає» модерна проза чеського майстра.

Ключові слова: сюрреалізм, моноліризм, спонтанність, інтравертна проза, «література абсурду», банальність, оригінальність.

Постановка проблеми. Проза Б. Грабала – цікаве явище світової літератури, яке відрізняється своїм оригінальним стилем, навіть зовні, адже часто це суцільний текст без абзаців та інколи навіть крапок, які замінено трикрапками. У творах письменника очевидно присутній вплив філософів та літераторів різних країн та часів (Лао-цзи, В. Вітмена, Я. Гашека та багатьох інших). Одночасно глибина змісту поєднується із тонкою іронією та навіть сарказмом, що створює своєрідний «грабалівський» стиль, визначення головних рис якого і є основною проблемою аналізу оригінальності творчості прозаїка.

Аналіз актуальних досліджень. Творчість Б. Грабала стала предметом уваги літературознавців вже за його життя. У різних країнах світу їй було присвячено дисертації, наукові розвідки. У Чехії це роботи Р. Питліка. В Україні та Росії творчість класика чеської літератури стала відомою тільки на початку 90-х років ХХ століття, коли журнал «Иностранная литература» надрукував роман «Я обслуговував англійського короля», а «Всесвіт» – оповідання «Барон Мюнгавзен». Саме тоді вийшли статті Ю. Винничука, Ю. Федця, у яких автори представили творчість Б. Грабала як особистості, людини свого часу та

прагнули довести зв'язок традицій та модерну як своєрідність творчої манери Б. Грабала.

Мета статті: на прикладах окремих творів Б. Грабала, перш за все «Я обслуговував англійського короля», визначити наявність традиційного та модерного у прозі письменника.

Виклад основного матеріалу. Чеська література мала великий вплив на розвиток суспільства цієї маленької країни. Це стверджує дослідник Я. Шимов, який, проаналізувавши історію Чехії, зауважив: «Чеська література створила свій народ» [10, с. 259]. Своєрідність художнього слова в цій країні полягає в тому, що воно, «як ніде, – підкреслює Б. Дубін, – з одного боку, насичене фольклором, старовиною, її прикметами і повір'ями, а з іншого – дихає вільністю і непередбачуваністю усної, вуличної, застільної мови» [5, с. 162]. Серед таких письменників можна виділити Богуміла Грабала (1914 – 1997), творчість якого увійшла до скарбниці чеської та світової літератури.

Богуміл Грабал був номінантом на Нобелівську премію 1994 року, лауреатом «Оскара» за сценарій до фільму за власним романом «Потяги під уважним наглядом» (1967), одержав велику кількість міжнародних літературних премій і нагород у Чехії, в том числі медаль «За заслуги» (1996).

Продовжуючи національну сміхову традицію, Б. Грабал створив одночасно власний стиль, який дослідники називають «плебейським сюрреалізмом» (Ю. Винничук), «перлиною на дні» (Ю. Федець), «моноліризмом» (П. Гюлле), «празькою іронією» (Р. Питлік). Естетична концепція письменника несе на собі вочевидь відбиток філософії А. Шопенгауера, який, вважає Ю. Федець, вплинув на нього «своїм моральним вченням і розумінням людини, яка усвідомлює свою примітивну роль на цій планеті» [8, с. 136]. Не залишилися поза увагою Б. Грабала спадок античних філософів і релігійних мислителів Середньовіччя, східна філософія та твори екзистенціалістів. У «Постскрипті» роману «Я обслуговував англійського короля» автор зазначає, що коли він писав цей твір, то перебував «у зворушенні від «художнього спогаду» С. Далі та фройдівського «защемленого ефекту», що знаходить вихід у мові» [4, с. 102]. Серед своїх улюблених поетів Б. Грабал називав «батька» сюрреалізму Гійома Аполлінера, який «був для мене недосяжним взірцем, ім'я його вимовляв я з сакральною повагою» [Цит. за: 1, с. 175]. Іншим кумиром став для письменника Бруно Шульц, твори якого «входять у сферу геніальності, в якій до краю суб'єктивна оповідь сягає класичної об'єктивності» [Цит. за: 1, с. 175].

Шлях у літературу та до читачів був для Б. Грабала довгим і складним. Він народився у досить заможній родині броваря у м. Брно, у Празі вивчав право в університеті. Під час німецької окупації країни Б. Грабал працював референтом торгової школи, робітником, черговим на залізничній станції. Після війни він склав магістерські іспити та займав посаду комівояжера. Саме в цей період Б. Грабал почав писати сюрреалістичні вірші, збірку яких спробував видрукувати, однак, за словами Ю. Винничука, «соціалізм уже твердо ступив на чеську землю» [1, с. 173], тому книгу розсипали, а сам автор став робітником на ливарному заводі. Згодом, після важкої травми і лікування, – праця на складі макулатури в Празі. Саме тут він знаходив своїх героїв, свої теми, відшліфовував свій стиль. Прозові твори Б. Грабала – збірки оповідань «Розмови людей» (1956), «Шпак на ниточці» (1959), «Перлини на дні» (1963), «Мрійники» (1964), повість «Потяги під спеціальним наглядом» (1968), роман «Я обслуговував англійського короля» (1976), книги спогадів «Весілля в хаті», «Нове життя» (1987) та інші – популярні та улюблені у світі. Їх перекладено багатьма мовами світу та екранізовано.

Той факт, що доля і твори Б. Грабала є частиною світорозуміння сучасного інтелігента, особливо у країнах колишнього «соціалістичного табору», засвідчує повість відомого польського письменника Павела Хюлле «Мерседес-бенц. З листів Грабалу» (2001). У цьому творі Б. Грабал «присутній» і тим, що автор постійно звертається до нього, адже це листи до письменника; і проведенням паралелей між творами Б. Грабала та реальністю – подіями з життя героя («я... почувався так само, як ваш Гастон, який у Празі, на вулиці Головній, біля вітрини Міського управління роздрібної торгівлі зустрів циганку й одразу зрозумів, що це не так просто...» [9, с. 128]; і характерною для чеського письменника розповіддю про свою родину, адже у цій повісті автор представляє історію своїх дідуся та бабусі, долі яких тісно пов'язані з розвитком автомобілебудування та соціальними потрясіннями: Перша та Друга світові війни, соціалізм у Польщі («більшість громадян... не підпадали під класову чистку, адже ніколи не їздила, як ваш вітчим Францин, на чудовому «БМВ», не сиділа, як мій дідусь, за кермом «мерседесу», не володіла акціями броварні або хімічного заводу...») [9, с. 178]. Герої твору П. Хюлле – оповідач та його інструктор з керування авто панна Цивле – згадують про твори Б. Грабала, відчують його присутність, бо весь світ ніби побудований «за Грабалом». І сама повість написана характерним грабалівським стилем: це розповідь – відверта і виразна, а звідси – жодного абзацу,

суцільний текст, який складається з довгих фраз. Свідченням популярності творів Б. Грабала є і той факт, що герої та сюжети його оповідань стали часткою життя людей з різних країн, саме тому в 1994 році його кандидатуру було висунуто на здобуття Нобелівської премії в галузі літератури.

Роман «Я обслуговував англійського короля», написаний у 1976 році, вже давно став класикою світової літератури. Герой твору «маленька людина» не тільки у переносному значенні. Він малий на зріст, у нього навіть прізвище Дитя. Герой розповідає історію свого життя, про свої мрії та бажання, й «у діалектичному переплетінні долі героя та історичних подій, – зауважує чеський критик Радко Питлік, – життя людини постає перед нами схожим на пісковий годинник: то вниз, то вгору, то вгору, то вниз» [7, с. 6]. Спочатку Дитя – хлопчик-офіціант, який мріє стати метрдотелем і заробляти великі гроші, а далі відкрити власний готель у Празі, стати мільйонером і «вступити до гільдії володарів готелів та обійняти посаду секретаря всіх празьких готелів, ось коли б вони мали мене визнати – не любити, але рахуватися, а мені нічого у майбутньому і не треба...» [4, с. 71]. Усі ці бажання здійснилися, і він навіть одержав привілей (як визначення вищого розуміння життя на зразок пана Скришиванека, що обслуговував англійського короля) стверджувати: «Я обслуговував ефіопського короля», який нагородив його орденом. Дитя здобув усе, бо з нещастя він міг здобути щастя.

Так, маленький зріст завдавав йому чимало страждань, він постійно прагнув виглядати вищим за допомогою подвійних підшов або високих підборів, однак «наполеонівський комплекс» у нього не сформувався, бо Дитя співчував усім, із ким зустрічався на своєму життєвому шляху: комівояжеру панові Валдену, офіціантові Зденеку, професорові, Марцелі, кішці, конячці, козі, псу. Ця маленька людина в усьому вмiла бачити красу або зробити все прекрасним: гроші, кохання, жіноче тіло, секс, будинки, природу. Готель, який створив герой, виявив його художній дар: «Я й сам...почав дивитись на мій готель як на художній твір, як на свій витвір...» [4, с. 77].

Однак поступово Дитя приходять до висновку, що людська оцінка не є головною в житті. Саме тому він їде жити та працювати в гори, туди, де майже немає людей, щоб побачити красу лісу, сонця, свою зірку, яка вела його все життя, «щоб довести самому собі, що попереду є щось вражаюче, і у мене перед очима сяє відблиск цієї зірки...» [4, с. 88]. Саме тут Дитя зрозумів, що краса залежить від того, чи є людина

обранцем, тобто чи вмiє бачити красу, жити заради неї, не витрачаючи час марно. Герой усвідомлює, що «сутність життя у розпитуванні самого себе про смерть... це розмова перед лицем безкінечності та вічності, що сам пошук розуміння смерті є початком мислення у прекрасному і про прекрасне... це насолода та переживання своєї загибелі, вона наповнює людину гiркотою, а значить, красою» [4, с. 97]. І нарешті Дитя став часткою природи, Всесвіту, громадянином світу, адже зумів «звільнитися від свого фальшивого «я» [4, с. 99]. Отже, роман дійсно «сповнений віри у непохитність людських цінностей» [40, с. 6].

У «Слові на закінчення» Б. Грабал, представляючи процес написання роману, підкреслив, що твір складається із перших спонтанних образів, з яких, з часом, можна «настригти маленький роман або велике оповідання» [4, с. 102]. Ця спонтанність і визначає особливості стилю роману, що складається із п'яти частин, кожна із яких висвітлює певний період життя героя і починається фразою: «Слухайте-но, що я вам розкажу», тільки відрізняється вона або обставинами «тепер», «ще», «уважніше», або формою дієслова «розкажу» – «скажу». Всі глави, крім останньої, закінчуються словами: «Досить вам? На цьому сьогодні закінчу», а остання фраза «Досить вам? На цьому сьогодні і справді закінчу» звучить як слова стомленого розповіддю оповідача, який у одній довгій фразі об'єднує епізоди з життя, спогади про минуле, роздуми про майбутнє, світ, людину тощо. Стель Б. Грабала близький тут до «каталогів» В. Вітмена, інтравертної прози М. Пруста, техніки «літератури абсурду», проте це оригінальна проза, в якій зображене життя Чехії напередодні, під час та після Другої світової війни та боротьба людини за себе із світом. Його «тексти, – констатує Ю. Федець, – наче ряд фільмових текстів сучасності, що їх автор не коментує, а намагається охопити у всій їхній багатолікості» [8, с. 136].

У романі майже немає абзаців, отже думка, розповідь рідко «перестрибують» та перериваються. У тексті відсутні крапки, замість них стоять три крапки, про значення яких у романі вже написано дисертації. Сам автор підкреслював, що кожен може прочитати роман по-своєму, саме таку можливість надають розділові знаки, нерозривність тексту, спонтанність образів.

Герої Б. Грабала – завжди оптимісти. Їхні поведінка, думки, мова відбивають, на думку Р. Питліка, «вплив такого своєрідного літературного феномена, як «празька іронія» – відображення двох боків чеського суспільства, банальності буднів та прагнення до найвищих

духовних ідеалів» [7, с. 5]. У них присутній своєрідний «комплекс Швейка» – героя Я. Гашека, який дає змогу тішитися геть усім, навіть у біді знаходячи розраду» [1, с. 174].

Б. Грабал, як і Я. Гашек, використовував у свої творах розмовну мову, звертався до жаргону, за що свого часу дорікали Я. Гашекові. Його відповідь у післямові до першої частини «Пригод бравого вояка Швейка» («Життя – це не школа витонченої поведінки. Кожний говорить так, як уміє... А цей роман ані підручник салонних манер, ані науковий трактат про те, яких слів прийнято вживати у товаристві. Це історичний малюнок певної доби...» [2, с. 122]) можна сприймати і як позицію його молодшого співвітчизника Б. Грабала. «Маленька людина» Б. Грабала, як і Швейк Я. Гашека, представляють певні періоди розвитку чеського суспільства: якщо початок ХХ століття, вважає Я. Шимов, «це Швейк, веселий цинік, але, якщо придивитися уважніше, навдивовижу впевнена в собі людина, то друга половина – це Гантя із «Занадто гучної самотності» Б. Грабала» [10, с. 264], який є самітником, який працює з пресувальною машиною і перетворює книжки на просто папір. Він «проти власної волі освічений» [3, с. 23], бо читає ці книжки і навіть несе додому кращі із них. Б. Грабал називав цей твір «баладою, яка має власне дихання» [Цит. за: 3, с. 18]. А. Кравчук підкреслює, що роман «Занадто гучна самотність» «буквально пронизаний наскрізними мотивами» [6, с. 18]: проводить паралелі між світом людей та світом книжок, розмірковує про життя та смерть, боротьбу різних кланів тощо.

Подібні думки не залишають і Гантю – героя повісті «Барон Мюнгавзен». Розповіді ніби звичайних людей про банальні події та речі виявилися зовсім небанальними, адже створені вони талановито, і саме тому виглядають неординарними. «Якщо треба вжити якогось сильнішого слова, яке справді було сказано, я, не вагаючись, подаю його саме так, як воно звучало, – писав свого часу Я. Гашек. – Пом'якшувати або замінювати їх крапками вважаю безглуздим лицемірством» [2, с. 187]. Такого принципу додержувався і Б. Грабал.

Висновки. Б. Грабал поєднав у своїй творчості досягнення письменників, поетів, філософів різних часів та країн (В. Вітмена, М. Пруста, Ф. Кафки та інших) і власну творчу манеру, створивши оригінальний художній стиль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Ю. Богуміл Грабал – поет вулиці / Ю. Винничук // Всесвіт. – 1992. – № 1/2. – С. 173–175.

2. Гашек Я. Пригоди бравого вояка Швейка / Я. Гашек ; пер. з чеської. – К.: Дніпро, 1970. – 656 с.
3. Грабал Б. Слишком шумное одиночество: Роман. Рассказы / Б. Грабал. – СПб.: Амфора, 2002. – С. 23–134.
4. Грабал Б. Я обслуживал английского короля / Б. Грабал // Иностранная литература. – 1992. – № 1. – С. 6–102.
5. Дубин Б. Вступление. Литературный гид «Чехия – маленькая страна в центре большой истории» / Б. Дубин // Иностранная литература. – 2005. – № 3. – С. 161–162.
6. Кравчук А. Предисловие / А. Кравчук // Грабал Б. Слишком шумное одиночество : Роман. рассказы. – СПб.: Амфора, 2002. – С. 5–21.
7. Пытлик Р. Вступление к роману «Я обслуживал английского короля» / Р. Пытлик // Иностранная литература. – 1992. – № 1. – С. 5–6.
8. Федець Ю. Феномен творчості у філософській прозі Б. Грабала / Ю. Федець // Всесвіт. – 2002. – № 1/2. – С. 134–137.
9. Хюлле П. «Мерседес-бенц». Из писем Грабалу / П. Хюлле // Иностранная литература. – 2004. – № 1. – С. 118–185.
10. Шимов Я. История как публицистика и публицистика как история / Я. Шимов // Иностранная литература. – 2005. – № 3. – С. 259–269.

Милованова В. В., Сильвестро Е. Н. Традиции и модерн в творчестве Богумила Грабала.

Статья посвящена анализу прозы выдающегося чешского писателя XX века Богумила Грабала. В ней на примере его известных произведений, прежде всего романа «Я обслуживал английского короля», определяется их творческое своеобразие, известное под различными названиями: «плебейский сюрреализм», «монолиризм», «пражская ирония» и другими. В статье показана связь творчества Б. Грабала с мировой литературной традицией (У. Уитмен, М. Пруст, Я. Гашек и другие), из которой вытекает современная проза чешского мастера.

Ключевые слова: сюрреализм, монолиризм, спонтанность, «литература абсурда», интравертная проза, банальность, оригинальность.

Milovanova V., Silvestro K. Tradition and modern in the works of Bohumil Hrabal.

The article analyses the prose of a famous Czech writer of the XX century Bohumil Hrabal. In this article, using as an example some of his famous works such as “I Served the English King”, their creative distinction is defined and it is known under many names such as “plebeian surrealism”, “monolirism”, “Prague irony” and others. In the article, the connection is shown between Bohumil Hrabal’s work and the world literary tradition (W. Whitman, M. Prust, Y. Gashek and others) from which modern prose of the Czech writer is derived.

Key words: surrealism, monolirism, spontaneity, “literature of absurd”, introvert prose, banality, originality.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ АРХЕТИПУ СМЕРТІ У РОМАНАХ ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ» ТА МАРКУСА ЗУЗАКА «КРАДІЙКА КНИЖОК»

У статті розглянуто поняття «архетип». На матеріалі романів Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» та М. Зузака «Крадійка книжок» досліджено особливості зображення архетипу смерті. Визначено, що Дж. Бойн у своєму романі використав традиційний образ, у той самий час, як М. Зузак надав цьому явищу антропоморфних рис.

Ключові слова: архетип, образ, смерть, ідея.

Постановка проблеми. Предметом зображення у романах Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» та М. Зузака «Крадійка книжок» стала Друга світова війна. Не секрет, що саме ця війна принесла надзвичайно багато втрат як серед військових, так і серед мирного населення. Смерть, як ніколи, постала незримим супутником людства. І хоча це явище належить до відносно табуйованих тем, воно також може виконувати важливу семантичну роль у художніх творах. Підтвердженням тому є вищезгадані романи сучасних письменників. Так, у романі Дж. Бойна смерть майже не згадується, проте присутня у кожному розділі, а у М. Зузака вона виступає художнім образом, виконує роль оповідача. Цей нестандартний підхід у відображенні смерті і обумовлює сьогоденний інтерес до дослідження заявленої проблеми. Увага до зазначених романів також зумовлена необхідністю збільшення кількості і якості нових наукових напрацювань відносно аналізу цих художніх творів, нещодавно введених до шкільної програми із зарубіжної літератури.

Мета статті – на матеріалі романів «Хлопчик у смугастій піжамі» Дж. Бойна та «Крадійка книжок» М. Зузака дослідити особливості художнього зображення архетипу смерті.

Аналіз актуальних досліджень. Питання архетипу неодноразово висвітлювалося в багатьох наукових розвідках. Засновником наукових теорій у цьому напрямку у психології був К. Г. Юнг, який виокремив базові архетипи Персони, Тіні, Самості, Матері, Батька, Аніми та Анімуса. На сьогодні ці поняття використовуються не лише у психоаналізі, а й у філософії, літературі, культурології. Так, наприклад, з філософської точки зору розглядає

архетип культурного героя в українській духовній традиції дослідниця Н. Ковтун, а наукове дослідження «Архетип відьми в українській літературі XIX – XX століття» В. Кметь розкриває реалізацію цього поняття в українській демонології.

На відмінності архетипу у психології та літературознавстві наголошують науковці Н. Олійник та Ю. Савенко у своєму дослідженні «Образи-архетипи в поезіях збірки Ігоря Павлюка “Магма”». Серед проаналізованих ними архетипів є і архетип смерті, який розуміється як український національний і взаємопов'язаний з іншими архетипами (раю, землі, часу, хати). Архетип смерті та його прояви у літературі є об'єктом наукового дослідження і у статті «Архетип смерті в новелістиці Амброза Бірса» Н. Газієвої.

Т. Суворова, розглядаючи архетипи в американській фольклорній баладі, акцентує увагу на ролі архетипів у процесі творення словесних образів. На її думку, психологічні архетипи є першоджерелом, з якого згодом розвинулись культурологічні архетипи та вужчі за інформаційним наповненням концепти.

Творчість М. Зузака в українському літературознавстві висвітлена, проте і до цього часу не існує комплексного літературознавчого аналізу роману «Крадійка книжок». Заслужує на увагу дослідження М. Штолько «Семантика тексту М. Зузака “Крадійка книжок” у візуальній інтерпретації Б. Персівалія», у якому аналізується хронотоп, сюжет, система персонажів роману та його екранізація. Варто зазначити, що у роботі акцент зміщений більше на фільм за мотивами роману, а не на сам художній твір.

О. Когут і Х. Бондаренко, аналізуючи роман «Крадійка книжок» М. Зузака, звертаються до архетипу зла, вказують на його багатоаспектність. Зокрема дослідники наголошують, що архетип смерті тут постає не лише як кара, а і як вияв милосердя, а книга А. Гітлера «Майн кампф» є одночасно і кривавою книгою, ідеологічною основою влади фюрера, і спасінням для Макса, адже саме в ній зберігалися його нові документи. Найповніше концепт смерті розглянутий у праці «Багатовекторність концепту смерті у романі «Крадійка книжок» Маркуса Зузака» У. Жорнокуй. Категорія смерті тут проаналізована у трьох аспектах: як наратор, як провідна тема твору та як символіка.

Доробок Дж. Бойна у науковій критичній думці досі залишається нерозкритим, виняток становлять хіба що напрацювання дослідниць Н. Бедіної та А. Панової. Вони звертають увагу на авторську паралель у зображенні образів Бруно та Шмуля і аналізують реалізацію давнього міфу про близнюків у сучасній британській антивоєнній прозі.

З огляду на вищезазначене, ми робимо спробу продовжити вивчення романів М. Зузака «Крадійка книжок» та Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» і пропонуємо ще не висвітлений у сучасній літературознавчій науці порівняльний аспект аналізу цих художніх творів, чим і обумовлюється новизна нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науковий обіг поняття «архетип» увів К. Г. Юнг, визначивши його як стійкі образи колективного несвідомого, що можуть успадковуватись та є закладеними у структуру людської душі [7, с. 112]. На думку дослідника, архетипи варто сприймати метафорично, адже вони виступають у якості інтуїтивного розуміння фізичних явищ. Архетип є не лише прадавнім взірцем колективної підсвідомості, узагальненим образом, який тисячоліттями існує у свідомості людства і передається від покоління до покоління, а й мотивуючим фактором вчинків людини [6, с. 64].

Попри те, що теорія архетипу зародилася у психології, сам він активно використовується і в літературознавстві. На це звернули увагу дослідники Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко, які зазначають, що архетип «у різних системах духовної діяльності має відмінне понятійне наповнення» [6, с. 64].

Літературний архетип, згідно з визначенням Б. Романенчука, розглядається як «ідея, персонаж, акція, об'єкт, випадок, що охоплює найсуттєвіші риси, які є первісними, загальними, універсальними і виявляються критиками шляхом зіставного аналізу з міфами і ритуалами» [6, с. 64]. Тобто архетипом може виступати персонаж художнього твору або його ідея. Саме таким образом-ідеєю і є смерть у романах Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» та М. Зузака «Крадійка книжок».

Поняття «смерть» людству відоме здавна, адже воно є невід'ємною складовою буття. Смерть є предметом розгляду багатьох наукових досліджень, зокрема у філософії, соціології, правознавстві та інших науках. Так, у філософії та релігії сутність смерті бачиться по-різному (в залежності від історичного періоду, напрямку філософської думки) та є глибоко укоріненою в менталітет і психологію того чи іншого народу. Наприклад, в античній філософії тема смерті посідала важливе місце серед інших філософських проблем. Для людини епохи Давньої Греції та Римської імперії смерть – це доля, фатум, зло. Вона означала не просто припинення земного життя, сповненого радості і краси, а й відділення душі від тіла, перехід у царство Аїда та існування у формі безтілесного духу. Схоже бачення було у давніх слов'ян, які вважали,

що смерть «не щадить нікого, бо серце в неї – одна крижана брила» [3, с. 240]. Якщо для людей античного періоду смерть – це існування у формі безтілесного сірого духу, позбавленого будь-якої радості, то для давніх слов'ян життя людини, як і смерть, – лише один момент із вічно оновлюваного колеса роду.

Для філософії даосизму характерна віра у фізичне безсмертя через єднання людини з Дао (першоосновою буття і закономірністю усього сущого). Неоднозначною є оцінка смерті у християнстві. Смерть бачиться тут як зло, але зло другорядне, адже головним є гріх, який призвів до втрати людиною безсмертя. У даному випадку смерть – водночас і покарання, і позбавлення від спокуси та можливість покаятися. Для християнської релігії смерть фізична не настільки страшна, як смерть духовна. Якщо у першому випадку ще можливе воскресіння, то у другому повернення вже нереальне.

У ситуацію символічної, а згодом і фізичної смерті потрапляє головний герой роману Дж. Бойна Бруно. Зав'язкою твору слугує переїзд родини хлопчика з Берліна до місця під назвою «Геть-Звідси». Бруно мусить попрощатися зі своїми найкращими друзями Карлом, Даніелем і Мартіном та великим будинком, у якому «він досі міг знайти... закапелки та щілини, яких він ще не дослідив» [2, с. 15]. Спогади про старе ідеальне життя ще довго живуть у пам'яті дитини, проте згодом вони починають стиратися, і через деякий час Бруно не може згадати навіть імен своїх друзів.

Начебто у схожу ситуацію потрапляє інший герой роману – Шмуль. Він теж змушений покинути своє колишнє життя у маленькій квартирці над годинниковою майстернею і також не за власною волею. Проте Шмуль – єврей, і його країна опинилася під владою і законами Фурора, а, отже, він приречений носити пов'язку зі спеціальної тканини, намальованою зіркою на ній, жити в одній кімнаті з усією сім'єю та чужими людьми, їхати у потягу, де у вагоні «... неможливо було дихати. І стояв нестерпний сморід» [2, с. 112].

Обидва ці переїзди виступають символічною смертю героїв, адже руйнується їхнє звичне життя, до якого жоден із них вже не повернеться. Ситуацію, до якої потрапили Шмуль і Бруно, читач бачить через сприйняття її цими хлопцями. І хоча самі герої не усвідомлюють усієї картини загалом, той, хто читає роман, розуміє, що живуть вони у/біля концентраційного табору Аушвіц, зниклий тато Шмуля ніколи не знайдеться, а батько Бруно працює керівником цього табору і саме він віддає накази на знищення людей, навіть власного сина. Символічна смерть спричиняє фізичну (Бруно, Шмуль) і духовну (батько Бруно).

Смерть у цьому романі не постає перед нами відокремленим образом і практично не згадується, вона не діє як окремий персонаж. Про неї не говорять і намагаються не помічати, і, можливо, саме тому Бруно не знає, ким працює його батько і які саме плани у Фурора на нього.

На перший погляд, образ Адольфа Гітлера «Фурора» у романі виконує епізодичну функцію. Він постає перед читачем «набагато нижчим, аніж батько, і, як припустив Бруно, далеко не таким сильним. Він мав темне волосся, дуже коротко підстрижене, й маленькі вусики...» [2, с. 105]. Під час своїх відвідин берлінського будинку Бруно Фурор не сподобався головному героєві, адже здався йому грубим і невихованим. Він робить батькові хлопчика пропозицію, від якої той, хоч і проти, не може відмовитися (про це стає зрозуміло з розмови батьків уночі). Фурор є причиною усіх смертей, описаних у романі, а, отже, він і є одним із уособлень архетипу смерті.

Ніхто не має права вирішувати долю людини, адже за це він буде покараний. Смерть у романі «Хлопчик у смугастій піжамі» Дж. Бойна виступає відплатою за злочини та знаком абсурдності війни.

Зовсім інакше досліджуваний архетип розкритий у романі М. Зузака «Крадійка книжок». Перед читачем уже не абстрактна невідворотна сила, а такий собі «майже» звичайний чоловік, який просто сумлінно виконує свою роботу і лише іноді відволікається від неї. Смерть у цьому творі – антропоморфна, і виконує важливу функцію – виступає оповідачем. Саме за допомогою нього ми і можемо спостерігати за життям Лізелі Мемінгер.

Смерть не вимагає представлення. Смерть-оповідач сам може відрекомендуватися та, навіть, охарактеризувати себе: «Я насправді можу бути оптимістичним. Я можу бути приятним. Поштивим. Привітним. І це лише на одну літеру. Єдине – не просіть мене бути милим. Це аж ніяк не про мене» [5, с. 7].

На противагу усталеному уявленню смерті як злої і темної сутності, Смерть із роману М. Зузака зазначає: «Я, передусім, справедливий» [5, с. 7], «Я зовсім не страшний. Я зовсім не злий. Я – підсумок» [5, с. 9]. Він і надалі намагається бути нейтральним і просто виконувати свою роботу.

Смерть у «Крадійці книжок» зовсім не уособлює зло. Вона, як і всі звичайні люди, утомилась і мріє про відпустку, про що повторює декілька разів: «Хто зможе зайняти моє місце, коли мені захочеться взяти відпустку і провести її на якомусь із ваших стандартних курортів – чи то на пляжі, чи то в горах?» [5, с. 8]. Вона також володіє

почуттям гумору: «Клянуса, цей світ схожий на фабрику» [5, с. 407], або «Іноді мене вбивають ті обставини, за яких гинуть люди» [5, с. 355].

Смерть забирає лише тоді, коли приходить час, і майже ніколи не відступає від своїх правил. Вона здатна на співчуття, чудово розповідає історії, береже і завжди носить книгу з підвалу на Небесній вулиці і у деяких випадках буває навіть більш людяною, аніж самі люди. Смерть – не зло, а закон природи. Вбивають люди, а не вона. Якщо у романі Дж. Бойна смерть існує на ідейному рівні, то М. Зузак звернувся до образу, і вже за допомогою нього розкрив власне бачення смерті. Вустами самої Смерті автор «Крадійки книжок» пропонує не боятися її. Вона – закономірність. Головне для людини, на думку М. Зузака, – це гідно і розумно прожити своє життя, як це зробила Лізель.

Висновки. Питання архетипу у сучасному літературознавстві є актуальним. Він може утілюватися в образі, ідеї, випадку та зіставлятися з міфами і ритуалом. Архетип смерті на різних рівнях розкривається і в романах «Хлопчик у смугастій піжамі» Дж. Бойна та «Крадійка книжок» М. Зузака.

Якщо у Дж. Бойна смерть виступає на рівні ідеї та є більш схожою на її традиційне бачення, то у М. Зузака смерть рухає сюжет, вона є оповідачем і активним учасником описаних подій. Це повноцінний художній образ, який має цілком людські риси характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедина Н. Близнечний миф в современной британской антивоенной литературе / Н. Бедина, А. Панова. // Ученые записки Петрозаводского государственного университета. – 2018. – № 4 (173). – С. 7–11.
2. Бойн Дж. Хлопчик у смугастій піжамі : роман / Дж. Бойн ; пер. з англ. В. Шовкуна. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. – 192 с.
3. Войтович В. Міфи та легенди давньої України / В. Войтович. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 392 с.
4. Жорнокуй У. Багатовекторність концепту смерті у романі «Крадійка книжок» Маркуса Зузака / У. Жорнокуй // Молодий вчений. – 2014. – № 11 (14). – С. 133–135.
5. Зузак М. Крадійка книжок : роман / М. Зузак ; пер. з англ. Н. Гоїн. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 416 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Юнг К. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М. : Когито-Центр, 2010. – 352 с.

Пугач К. И., Медведь Н. А. Особенности раскрытия архетипа смерти в романах Джона Бойна «Мальчик в полосатой пижаме» и Маркуса Зузака «Воровка книг».

В статье рассмотрено понятие «архетип». На материале романов Дж. Бойна «Мальчик в полосатой пижаме» и М. Зусака «Воровка книг» исследовано особенности изображения архетипа смерти. Определено, что Дж. Бойн в своём романе использовал традиционный образ смерти, в то самое время, как М. Зусак придал этому явлению антропоморфных качеств.

Ключевые слова: архетип, образ, смерть, идея.

Pugach K., Medvid N. O. The features of the image of the death archetype in the novels of John Boyne “The Boy in the Striped Pajamas” and Markus Zusak “The Book Thief”.

The article considers the concept of «archetype». The features of the image of the death archetype are investigated on the material of novels of John Boyne “The Boy in the Striped Pajamas” and Markus Zusak “The Book Thief”. It is determined that John Boyne used a traditional image in his novel, at the same time as Markus Zusak gave this phenomenon anthropomorphic features.

Keywords: archetype, image, death, idea.

З. В. Савченко

ORCID ID 0000-0003-4058-2757

РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ МИТЦЯ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто окремі інваріанти художньої інтерпретації образу митця у світовій літературі першої половини ХХ століття. Ідейно-тематичний аналіз творів Р. Роллана «Жан-Крістоф», Т. Манна «Смерть у Венеції», М. Коцюбинського «Intermezzo» та «Цвіт яблуні», В. Підмогильного «Місто» дозволяє дослідниці чітко виокремити спільну авторську позицію щодо ролі мистецтва у формуванні духовних пріоритетів доби.

Ключові слова: митець, творчість, ціннісні пріоритети, духовність.

Постановка проблеми. У межах сучасного літературознавства перша половина ХХ століття декларується як доба суттєвої трансформації культурно-історичних понять, морально-етичних і соціологічних категорій. Переважна більшість з них помітно змінили свою смислову наповненість, продемонстрували відносність у світі з нестійкими цінностями. Така ситуація у свою чергу вплинула на якісний показник проблемно-тематичного діапазону репрезентативних художніх творів: кар'єра, сім'я, міжособистісні стосунки, життєві пріоритети, взаємодія людини та соціуму тощо ніби й залишилися провідними темами більшості з них, однак погляд на сутність цих категорій ускладнився, став максимально відвертим і психологічно досконалішим.

Аналіз актуальних досліджень. Характеризуючи основні тенденції розвитку літературного процесу означеного періоду, численні науковці відзначають зосередженість переважної більшості митців на найбільш гострих проблемах часу. У багатьох творах на перший план виходять антивоєнна тематика, застереження від руйнівних наслідків тоталітарної політики, проблема нестабільності існуючих соціальних підвалин та, що головне, втрати людською спільнотою пріоритетних засад духовності. У контексті останньої проблеми своє художнє вираження знайшли й роздуми щодо ролі мистецтва у формуванні культурних показників часу. Цей фактор у підсумку зумовив основний напрямок нашого дослідження, **метою** якого став ґрунтовний аналіз окремих інваріантів літературної рецепції образу митця у світовій прозі першої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. До інтерпретації теми мистецтва звертались представники різних країн, зокрема Ромен Роллан (Франція), Томас Манн (Німеччина), Ернест Хемінгуей (США), Михайло Коцюбинський та Валер'ян Підмогильний (Україна). Висловлюючи своє бачення образу митця, кожен із прозаїків спирався на власний життєвий досвід, однак при цьому їхні твори підпорядковувалися конкретним завданням, що й обумовлювало кінцевий результат. У підсумку ми можемо простежити дві тенденції у вирішенні окресленого питання, а саме соціальну (взаємини митця із суспільством) та психологічну (специфіка світосприйняття творчої особистості).

Так, в епопеї Р. Роллана «Жан-Крістоф» досконало відтворюється процес становлення людини, наділеної талантом. Автор наголошує на винятковості героя, демонструючи оригінальність його світобачення та невпинне прагнення до самовдосконалення. Жан-Крістоф не уявляє себе поза музикою, його потяг до прекрасного не можуть убити ні складні життєві обставини, ні тяжка щоденна праця, ні відсутність порозуміння з оточуючими. Народжений у світі звуків, герой інтуїтивно продовжує шукати гармонію через взаємодію з природою, у спілкуванні зі щирими людьми, а іноді й просто занурюючись у власні мрії та фантазії. Змальовуючи життєвий шлях обдарованої особистості, Р. Роллан відкриває перед читачем чимало таємниць творчого визрівання. Зокрема, Жан-Крістоф поступово усвідомлює, що музика повинна жити в людині так само, як і в природі, що мистецтво має бути рівним самому життю, що справжній талант народжується зі страждань, і чим боліснішим виявляється процес творення, тим приємніше відчувати легкість після появи нового шедедру.

Однак обдарований музикант змушений існувати в реальному світі з його численними протиріччями, а отже має постійно чинити опір тим, для кого мистецтво – лише розвага, та шукати спільників серед людей, здатних належно оцінити красу його музики. Минуть довгі роки наполегливої праці, болісних розчарувань, але водночас накопичення сил і набуття досвіду, перш ніж Жан-Крістоф напише свій найгеніальніший твір. Та головний критерій справжнього мистецтва герой епопеї визначить ще в юності – ним стане правдивість. Показово, що шедевр Жана-Крістофа з'явиться на схилі його літ. Лише проживши життя, герой зміг поєднати в собі експресивні терзання юності, наполегливі пошуки зрілості, глибоку мудрість старості, аби в останньому пориві віддати себе до останку мистецтву.

На противагу Р. Ролланові, який розглядав процес формування творчої особистості в поєднанні з соціальними аспектами епопеї, М. Коцюбинський звернувся до відтворення виключно психології митця. Використовуючи імпресіоністичну техніку письма, прозаїк майстерно фіксує враження талановитої людини, акцентуючи своєрідність її світобачення. Перед героями його новел світ постає в гармонійній єдності звуків, кольорів, просторово-часових координат, він сприймається, як живий організм, здатний впливати на емоційну сферу. Лише природа може повернути митцеві внутрішню рівновагу – таким є ідейний стрижень новели «Intermezzo». Лише мистецтво здатне відродити людину до життя – ця думка стає домінантою новели «Цвіт яблуні».

В останньому оповіданні авторська увага концентрується навколо внутрішньої боротьби художника, змушеного спостерігати смерть власної дитини. Не применшуючи страждань убитого горем батька, М. Коцюбинський усе ж зазначає, що творче начало, дароване Богом, не полишає людину навіть у хвилини найтяжчих випробувань – саме тому герой-митець позасвідомо фіксує найменші деталі трагедії, які в майбутньому можуть стати матеріалом для геніального твору. З огляду на цей факт вважаємо доречним твердження, що письменник, з одного боку, усвідомлює неблаганну жорстокість творчості, яка проявляється через невіддільність мистецької пристрасті проявам волі й розуму, а з іншого – розуміє її життєдайну силу. У підсумку саме творче начало допомагає героєві новели «Цвіт яблуні» перемогти розпач та дійти висновку, що кінець – це завжди початок чогось нового. Вважаємо, що в такий спосіб М. Коцюбинський висловив переконання, що мистецький хист як особливий дар здатний подолати не лише сіру буденність, а й віковічне зло.

Якщо Р. Роллан та М. Коцюбинський інтерпретували тему мистецтва, апелюючи до образів майстрів, відданих своїй справі, то Т. Манн та Е. Хемінгуей пішли від зворотного – звернулись до осмислення причин нівеляції таланту. Антиподом Жана-Крістофа можемо назвати головного героя новели Т. Манна «Смерть у Венеції». Густав Ашенбах докладав неабияких зусиль, щоб досягти й закріпити за собою офіційну славу майстра художнього слова. Задля цього він знехтував особистим щастям, почуттями, повсякчас гамував свої пристрасті. Керуючись холодним професіоналізмом, митець прагнув абстрактної довершеності, позбавленої живої пульсації життя. Творча праця для Ашенбаха давно перетворилась на марудну механічну діяльність, що не приносить задоволення. Такий підхід до таїнства творення, за переконанням автора новели, з самого початку приречений на поразку, адже мистецтво без натхнення – мертво. Навіть пошук альтернативних способів самореалізації не допоміг Ашенбахові, бо його естетичні критерії, уособлені в образі хлопчика Тадзьо, виявились хибними, адже за прекрасною формою крився спотворений зміст. Не зрозумівши цього, герой здійснив фатальну помилку – капітулював перед ілюзією краси, відмовившись від мистецтва, що відображає неповторність реального світу. Ашенбах обрав шлях захопленого споглядання, а отже помер як творець. Він піддався спокусливим чарам носія чуттєвої краси, плекаючи свій егоїзм, – і в підсумку деградував як особистість. Тому фізична смерть митця у творі Т. Манна сприймається як логічне завершення вмирання професійного. На нашу думку, в такий оригінальний спосіб стурбований окремими тенденціями розвитку європейського мистецтва Т. Манн намагався застерегти людство від надмірного захоплення фальшивими ідеалами, що витісняли собою істинну духовність.

Проблема занепаду творчої особистості домінує і в оповіданні Е. Хемінгуея «Сніги Кіліманджаро». У ньому теж показано повільне фізичне вмирання письменника, але акценти зміщуються в бік глибокого самоаналізу персонажа. Крок за кроком згадуючи свій життєвий шлях, Гаррі приходить до усвідомлення власної творчої неспроможності. У минулому залишилися мрії, надії, нестримне бажання писати про те, що гостро відчував і чим щиро захоплювався. Герой проміняв високі ідеали юності на розкіш, неробство й богемність, перетворившись на заручника своєї слабодухості. Гаррі не вистачило сил відмовитись від пустого світського життя в ім'я справжньої творчості, тому на свою сяючу «вершину Кіліманджаро» він зміг піднятися лише в передсмертних мареннях.

Стосовно рецепції образу митця в романі В. Підмогильного «Місто», вона, на наш погляд, поєднала окремі елементи естетичної концепції кожного з попередніх письменників. У творі присутні і проблема становлення творчої особистості, і мотив її часткової деградації, деякі аспекти життя героя пояснюються посередництвом соціальної проблематики, до того ж В. Підмогильний виступає тонким психологом, здатним оцінити неординарність світобачення митця, хоча, звичайно, про існування якихось безпосередніх впливів ми говорити не можемо.

На тематичному рівні роман українського прозаїка підіймає суто національну проблему змички села і міста, але автор вирішує її з допомогою доволі неординарного героя. На початковому етапі освоєння нового середовища селянин Степан Радченко обирає шлях звичайного студента, однак маючи певний досвід, змінює попередні наміри, присвятивши себе літературній діяльності. Відтворюючи процес творчої еволюції не позбавленого таланту юнака, В. Підмогильний тісно пов'язує її з особистим життям героя: залицяючись до Надійки, він захоплюється літературою і пише своє перше оповідання; стосунки з Мусінькою забезпечують хлопцеві можливість створити з півдесятка оповідань на повстанські теми; знайомство із Зоською супроводжується переосмисленням попередньої творчості, зародженням нових художніх задумів; флірт із Ритою повертає Радченка до життя й надихає на роботу над омріяною «повістю про людей». Так поступово творчий порив повністю опановує Степана, стаючи головною метою його існування. При цьому письменник підкреслює, що герой перебуває у так званій межовій ситуації: він хоче плідно працювати, але не здатний віднайти баланс між внутрішнім світом і зовнішніми спокусами реальної дійсності. Радченко шукає себе, прагне самоідентифікуватись як митець, хоча й поновлює своє естетичне існування шляхом сублімації, поєднуючи конфліктні іпостасі людини – дух і тіло. Щоправда, за авторською концепцією, ті ситуації, в яких опинявся юнак, допомогли йому відкрити справжнє існування, а отже і справжню суть літератури. Через гіркий особистий досвід герой роману дійшов до висновку: писати треба про тих, хто страждає і прагне, нидіє і буяє, плазує й підноситься до вершин, тобто про людей, бо чогось варта лише та творчість, у якій є серце.

Висновки. Свого часу відомий український філософ Г. Сковорода наголошував на необхідності пізнати самого себе, «прозріти заховану в тілі своєму вічність, наче іскру в попелі своєму викопати». Вважаємо, що для кожного письменника таким засобом самопізнання якраз і стає творчість. А отже будь-який художній твір можемо розглядати як

утілення душі автора, його власних моральних цінностей, особливостей його світосприйняття. Підтвердження цій тезі знаходимо в проаналізованих творах представників різних національних літератур першої половини ХХ століття. Кожен у свій спосіб, Р. Роллан, Т. Манн, Е. Хемінгуей, М. Коцюбинський та В. Підмогильний висловили глибоке переконання в тому, що лише високодуховна особистість, наділена творчою енергією та керована щирим бажанням з допомогою власного таланту змінити світ на краще, має право називатися справжнім митцем та здатна залишити помітний слід у культурному поступі людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котик І. Ірраціональне / раціональне в характерах героїв В. Підмогильного / І. Котик // Слово і час. – 2003. – № 5. – С. 64–70.
2. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ю. Кузнецов. – К. : Дніпро, 1995. – 274 с.
3. Лілік О. «Історія людської душі». Вивчення роману В. Підмогильного «Місто» в руслі екзистенціальної парадигми / О. Лілік // Українська література в ЗОШ. – 2007. – № 3. – С. 42–47.
4. Поліщук Я. «Пейзаж людини» від Михайла Коцюбинського / Я. Поліщук // Дивослово. – 2004. – № 10. – С. 44–46.
5. Стамат Т. Чи може «героїзм кволих» народити здорове мистецтво? (За новелою Т. Манна «Смерть у Венеції») / Т. Стамат // Зарубіжна література. – 2002. – № 36. – С. 5.

Савченко З. В. Реценція образу художника в мировій літературі першої половини ХХ века.

В статье рассматриваются отдельные инварианты художественной интерпретации образа художника в мировой литературе первой половины ХХ века. Идеино-тематический анализ произведений Р. Роллана «Жан-Кристоф», Т. Манна «Смерть в Венеции», М. Коцюбинского «Intermezzo» и «Цвет яблони», В. Подмогильного «Город» позволяет исследователю четко выделить общую авторскую позицию касательно роли искусства в формировании духовных приоритетов эпохи.

Ключевые слова: художник, творчество, ценностные приоритеты, духовность.

Savchenko Z. V. Interpretation of the artist's image in the world literature of the first half of the 20th century.

Individual invariants of the artistic interpretation of the image of the artist in the world literature of the first half of the 20th century are discussed in the article. Ideological and thematic analysis of works «Jean-Christophe» by R. Rolland, «Death in Venice» by T. Mann, «Intermezzo» and «Apple blossom» by M. Kotsiubinsky, «The City» by V. Pidmohylny allows the researcher to clearly identify the general author's position on the role of art in the formation of the spiritual priorities of the epoch.

Key words: artist, oeuvre, value priorities, spirituality.

ЕВОЛЮЦІЯ ФІГУРНОЇ ПОЕЗІЇ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглянуто питання еволюції фігурної поезії від її витоків до сьогодення, на конкретних прикладах продемонстровано її особливості й характеристики, встановлено взаємозв'язок вітчизняної та світової фігурної поезії. Зроблена спроба дослідження фігурної поезії не лише в літературознавчому, а й культурологічному аспекті.

Ключові слова: візуалізація, фігурна поезія, поезомалярство, автономний символ, дихотомія «текст-зображення», графічна мозаїка.

Постановка проблеми. Фігурна, або так звана візуальна поезія, є сучасним «аналогом» курйозної поезії. Ця схожість викликає зацікавлення, а отже, потребу в інформаційному забезпеченні та ліквідації прогалин у дослідженні курйозних віршів, що зумовлює актуальність теми даної статті.

Віхи дослідження світової курйозної поезії засвідчують неперервну увагу вітчизняних літературознавців до цієї теми. Деякі загальні питання її осмислення вже було розв'язано, проте фігурна поезія залишається маловивченим явищем літератури. Ця тема потребує спеціального дослідження й ґрунтовного опрацювання. У своїй роботі ми робимо спробу простежити основні етапи еволюції візуальної поезії, на окремих зразках показати витoki сучасної вітчизняної фігурної поезії та встановити її зв'язок із візуальною поезією інших народів. Новизна дослідження обумовлюється означенням особливостей фігурної поезії не лише у літературознавчому, а й культурологічному аспектах.

Аналіз актуальних досліджень. Протягом двох останніх десятиліть зростає творчий і дослідницький інтерес до візуальної поезії, яка поступово відроджується на вітчизняних теренах. Свого часу вона була дуже популярною, про що свідчать різноманітні курси з поетики та віршована спадщина доби бароко. У середині XVIII – XIX століть інтерес до візуальної поезії згасає, але знову спалахує на початку XX століття.

У вітчизняному літературознавстві до цього часу не існує жодного синтетичного дослідження, яке б охоплювало цілісну систему жанрів курйозної поезії. Серед сучасних вітчизняних дослідників проблемі візуальної поезії присвятили свої праці А. Мойсієнко («Візуальна поезія

сьогодні: Традиції модерну і модерн традицій»), М. Сорока («Зорова поезія в українській літературі кінця XVI – XVIII ст.») та ін. Вивченню візуальної поезії українського бароко приділяв увагу А. Макаров («Світло українського бароко»). Дослідженням візуальної поезії російського бароко присвячені праці Л. Сазонової («Поэзия русского барокко (вт. пол. XVII – нач. XVIII в.»), М. Гаспарова («Очерк истории европейского стиха»). З точки зору барокових традицій цікавою залишається еволюція візуальної поезії, той шлях, який вона пройшла від XVII до початку XXI століття, що є предметом нашого дослідження.

Візуальну поезію необхідно розглядати не лише як літературне явище, її значення набагато ширше й належить до історії людської думки. Розвиток фігуристички в поезії свідчить про те, що попри всі суспільні катаклізми й зміни, візуальна гра ніколи не втрачала свого значення. І зараз вона сприймається, як і раніше, новаторським та оригінальним явищем, яке має не тільки поетичне, а й інтелектуальне завдання.

Мета статті – дослідити еволюцію фігурній поезії, починаючи з кінця XVI століття до сьогодення, та розглянути закономірності будови даної поезії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін візуальна поезія має синоніми «зорова поезія», «візопоезія», «поезомалярство». Можна також додати синоніми «фігурна поезія», «конкретна поезія». Із зазначеного зрозуміло, що фігурна поезія за своєю природою є синтетичною, тобто поєднує у собі мистецтво слова та образотворче мистецтво внаслідок створення словесно-зорового образу. Так, за визначенням М. Сороки, текстовий символ (а це може бути літера, слово чи речення) є «елементом зорового образу завдяки специфічному його розташуванню у зображенні чи в об'єкті», а під час синтезу текстового символу та зображення виникає «автономний символ», основою якого є «дихотомія “текст-зображення”» [11, с. 97].

Історія фігурних віршів, які є зображенням матеріальних предметів, налічує більше двох тисячоліть. До нас дійшли твори класиків зорової поезії Теокрита (сірінга), Сіміаса Родоського (фігурні вірші у вигляді сокири, яйця, крил), Досіад (вівтар). На зміну античному світу прийшла епоха християнства. Ранньохристиянський поет Порфирій Оптаціан складав вірші у формі вівтаря, сопілки, органу, а також у вигляді пальм, корабля.

Походження «фігурної графіки», чи по-авангардистському «поезомалярства» (М. Семенко), на теренах сучасних українських

земель слід шукати ще в часи Київської Русі. Сьогодні дійшли до нас окремі написи на стінах Софії Київської, які свідчать про спроби поєднання слова та малюнка. В епоху бароко експерименти, щодо створення віршів зорової форми, набули особливого значення.

В Україні розквіт зорової поезії припадає на добу бароко (XVII – XVIII століття). З античності також походить вірш, створений за допомогою словесно-числових фігур. Традиція таких віршів підхоплена поетами бароко [9, с. 198].

Епізодично контурні вірші створювались і надалі, а от новий спалах інтересу до них припадає на кінець XIX – початок XX століття. Із особливим захопленням до візуальних експериментів удаються поети-авангардисти (каліграми Г. Аполлінера, вірші А. Бретона, М. Жакоба та ін.).

На початку XIX століття також з'явилися фігурні вірші, однак вони не виражали ідейно-тематичного розмаїття. Їх використовували з панегіричною метою. До нас дійшли панегіричні вірші хрестоподібної форми з Київської академії (1805 – 1806, 1813) та Переяславської колегії (1802). Загалом зацікавленість фігурною поезією спадає у XIX столітті, але повертається в XX столітті. Цей процес пов'язаний із творчістю футуристів, які використовують інтенції необароко.

Зразки паліндромної поезії у XX столітті створили Ф. Їлек (Чехія), Ш. Моравчиков (Словаччина), Ю. Тувім (Польща). На основі поезій І. Величковського російський футурист В. Хлебніков написав паліндромний вірш «Перевертень».

У 1913 році виходить друком поема «Проза про трансибірський експрес» (має вигляд географічної карти), оформлення якої належить Блезу Сандрару (текст). У 1914 році з'являється каліграма Гійома Аполлінера «Зарізана голубка і водограй». Російські футуристи звертаються до зорового слова (В. Брюсов, В. Каменський, В. Маяковський, В. Хлебніков та ін.).

Наприкінці XIX – на початку XX століття в українській поезії поряд з використанням традиційних форм поживляються експерименти, пов'язані з пошуком нових засобів графічного оформлення вірша. На початку XX століття у новому культурному контексті поети продовжили традицію фігурного віршування. З метою впливу на читача вони використовували у поезіях різні кольори, знаки. Найбільш цікаві експерименти цього напрямку належать М. Семенкові, який видав дві збірки «поезюмалярства».

Проблема вивчення візуальної поезії постає гостро. До сьогодні зустрічаємо плутання термінів « зорова поезія» і «конкретна поезія». До зорової поезії належать фігурні та курйозні тексти барокового стилю кінця XVII – початку XVIII століття, а у терміна «конкретна поезія» дещо пізніший часовий простір поширення. Вагомий внесок у вивчення курйозної поезії здійснили такі вчені, як О. Грузинський, В. Колосова, В. Крекотень, С. Маслов, Є. Пеленський, В. Перетц та ін.

Оскільки курйозна поезія побудована на синтезі, пропонуємо класифікацію, засновану на видах мистецтва й науках, які присутні в цьому жанрі й утворюють його смислову й естетичну цінність. Виділяємо сім різновидів курйозної поезії: шрифтові курйозні вірші (акровірш, лабіринт, японський вірш, одноголосний вірш); граматичні курйозні вірші (граматична загадка, граматичний вірш, абетковий вірш, вірш-перетворення, раковий вірш); музичні курйозні вірші (музична загадка); графічні курйозні вірші (загадка в малюнках, фігурні вірші); арифметичні курйозні вірші (хроностих, числовий вірш, арифметична загадка); астрономічні курйозні вірші (астрономічний вірш); риторичні курйозні вірші (доповняльний вірш, вірш-антитеза, вірш із однаковим початком і закінченням, чотирикутний вірш).

Форма у фігурних віршах набуває головної ролі, а сам зміст – другорядної. Простий текст, не тільки віршований, вписували у форму певних предметів. Так, Іоанікій Галятовський на титульній сторінці книги «Ключь разуменія» (1652) зобразив великий ключ, в середині якого вміщено друкований текст. Симеон Полоцький вписує текст молитви за царя та його родину у форму серця. З нагоди дня народження царевича Симеон написав вірш у формі зірки, яка «новое нѣчто извѣстно являетъ» [11, с. 149]. Іван Величковський вписує свій «Вірш про Богородицю» в зображення піраміди (стовп), яка є «стовпом славы», «стовпом крѣпости».

Поширеними в бароковий період були тексти-лабіринти. Такі вірші апелювали до «гострого розуму». Іван Щирський, наприклад, для книги «Воскреслий Фенікс» створив у 1683 році гравюру герба Лазаря Барановича з написом-лабіринтом: «LAZAR BARANOWICZ». Цей напис вміщено у форму хреста і прочитується з центра хреста на чотири сторони: вгору та вниз, вліво та вправо [11, с. 180].

Якщо попередній приклад вірша можна назвати «віршованим мереживом», то вірші-лабіринти Митрофана Довгалевського вже згаданий нами А. Макаров називає «площинними візерунками, набраними друкарським шрифтом», сповнені «срібного сяяння і

таємничого мерехтіння ритмів». У останніх, на його думку, є щось таке, що нагадує «складні візуальні ефекти Мондріана і Вазереллі» [5, с. 205].

Російські й українські футуристи та кубофутуристи звертаються на початку ХХ століття до «видимого» або «мальованого» слова (А. Белий, В. Брюсов, В. Каменський, В. Маяковський, В. Хлебніков та ін.). До подібних експериментів вдався російський поет-символіст Андрій Белий, який, намагаючись передати єдність вірша, друкував майже кожне слово в окремий рядок. Цікавими є «сходинки» В. Маяковського; друкуючи свої 4 наголошені вірші «східцями», переважно по 1 + 1 + 2 або 2 + 2 слова, а 3 наголошені – по 1 + 2 слова, він досягає того, що початок вірша звучить більш уривчасто і плавно [10, с. 22]. У символах фігурних віршів приховані відповіді на основні питання: добра і зла, удосконалення та духовної таємності, пошуку себе й свого шляху в житті, правдивості чи двозначності земних «істин».

На початку ХХ століття з'явилися «Каліграми» французького поета Гійома Аполлінера – вишукані фігурні вірші. Яскравим прикладом такого вірша є «Зарізана голубка і водограй». Букви, що розташовані у ньому, мають неоднаковий розмір. Разом із різним напрямком рядків вони утворюють обриси голубки над струменями водограю, що символізував вічний плач за загиблими на війні. Цей образ нав'язав П. Пікассо на створення відомого малюнка голубки – символу миру. Образ-символ голубки уособлює дівчину, що сумувала за долею героїв війни; водограй – символ спокійного життя, життя без війни та крові.

Зорова поезія Г. Аполлінера відображає пошуки поета у сфері форми – це яскравий приклад пошуку нових творчих принципів. Поєднання текстових образів і зорових мало на меті посилити враження від твору, примусити читача по-новому подивитися на світ.

Візуальна поезія торкнулася і поетів Сходу, зокрема Японії. Серед представників цього напрямку можна назвати такі імена: Рьодзіро Яманака («Вітер»), Сейтіті Ніікуні («Торкатися»), Ясуо Фудзитомі («Жінка, котру я бачив у японському банку»). Авангардна візуальна поезія в Японії органічно поєднувалася з традиційною каліграфією, мистецтвом ієрогліфів.

З часом змінювались і сюжети графічної поезії. Це можна спостерігати на прикладі творчості двох митців, які були виховані у монастирі: Франсуа Рабле у Франції та Симеон Полоцький у Росії. Так, Рабле не став писати вірші у формі хрестів: молитовний зміст твору перевернув глузливо. У його «Пантагрюелі» з'явилася молитва

до Божественної Пляшки (у формі пляшки), а двома главами пізніше – стакан, складений тим же чином. Автор у Молитві до Божественної Пляшки звертається до самої пляшки як до символу істини.

Різноманітність сюжетів фігурних віршів з часом дійшла до того, що математик і казкар Льюїс Керролл (1832 – 1898) увів у свою книгу про «Пригоди Аліси в Країні Чудес» вірш у вигляді мишачого хвоста. Це вже, звичайно, далеко не те ж саме, що крила Бога любові, християнський хрест або Піфагорова теорема, але так змінилася форма графічної поезії впродовж багатьох століть.

Французький поет-модерніст П. Валері розглядав текст як тіло в його естетичній формі. Поетична збірка «Modus Tollens» Ю. Тарнавського демонструє цей прийом, де автор вже із художньої палітурки своїм тілом промовляє до читача і в такий спосіб ніби наближається до нього, стираючи межі герменевтичного кола. Сьогодні особливої актуальності набуває питання синтезу мистецтв. В епоху глобальних змін та віртуальної літератури формуються умови для нового мистецького синкретизму не лише на жанровому рівні, а й на рівні поєднання різних видів мистецтв, що творять нові продукти мистецтва, наприклад, перформанс, анімаційні тексти, гіпертекстові твори, поезографія, фонетична поезія та ін., що потребують вивчення і застосуванням інтермедійного підходу. На це зорієнтовані наші подальші дослідження.

Висновки. У своєму розвитку фігурна поезія пройшла складний шлях від зародження до сьогодення. Протягом століть змінювалось жанрове розмаїття, ускладнювалась форма вірша, подекуди навіть спостерігалась втрата прямої залежності змісту і форми, що обумовлювалось модерними потребами літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха / М. Л. Гаспаров. – Изд. 2 (доп.). – М. : Фортуна Лимитед, 2003. – 272 с.
2. Золкин А. Эстетика : учеб. для студ. вузов, обучающихся по гуманит.-соц. специальностям / А. Золкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 447 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. І. Гром'яка та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
4. Літературна енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
5. Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 288 с.
6. Мойсієнко А. Візуальна поезія сьогодні: Традиції модерну і модерн традицій / А. Мойсієнко. – Ужгород : ВАТ «Паент», 2001. – С. 19–41.

7. Назаренко Т. Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою / Т. Назаренко // Сучасна зорова поезія : альбом. – К. : Родовід, 2005. – 204 с.
8. Назарець В. Особливості графічної організації вірша / В. Назарець // Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Волинь – Житомирщина. – 2002. – № 9. – С. 197–200.
9. Чернігівські Афіни / упор. А. Макаров. – К. : Мистецтво, 2002. – 288 с.
10. Сазонова Л. И. Поэзия русского барокко (вт. пол. XVII – нач. XVIII в.) / Л. И. Сазонова. – М. : Наука, 1991. – 261 с.
11. Сорока М. Зорова поезія в українській літературі кінця XVI – XVIII ст. / М. Сорока. – К., 1997. – 206 с.
12. Хмелюк В. Поезії. Малярство / В. Хмелюк. – Ужгород : Гражда, 2011. – 280 с. – (Серія Тараса Салиги: «Розсипані перли»).
13. Сухотин М. О конкретной поэзии / М. Сухотин // Иностранная литература. – 1994. – № 1. – С. 233–234.
14. Campos A. The Concrete Coin of Speech [Електронний ресурс] / Augusto de Campos. – Режим доступу : <http://www.ubu.com/papers/de-campos-augusto-concrete-coin.pdf>

Сидорова С. О., Медведь Н. А. Эволюция фигурной поэзии в мировой литературе.

В статье рассмотрен вопрос эволюции фигурной поэзии от ее истоков до современности, на конкретных примерах продемонстрированы ее особенности и характеристики, установлена взаимосвязь отечественной и мировой фигурной поэзии. Сделана попытка исследования фигурной поэзии не только в литературоведческом, но и культурологическом аспектах.

Ключевые слова: визуализация, фигурная поэзия, поэзоживопись, автономный символ, дихотомия «текст – изображение», графическая мозаика.

Sidorova S. O., Medvid N. O. Evolution of figure poetry in world literature.

The article discusses the evolution of figure poetry from its origins and up to the present, its features and characteristics are demonstrated on concrete examples, and the relationship between native and world figure poetry is established. An attempt is made to study figure poetry not only in literary, but also in cultural aspects.

Keywords: visualization, figure poetry, poetry painting, autonomous symbol, text-image dichotomy, graphic mosaic.

РОЗВИТОК МОВНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

В. В. Герман

ORCID ID 0000-0002-2915-7330

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФІЛОЛОГА-ДОПОВІДАЧА

У статті обґрунтовується, що основою формування риторичної особистості філолога є його риторична культура, яка охоплює ефективно мислення, якісне мовлення, високий культурно-комунікативний рівень, успішну реалізацію законів риторики в будь-яких ситуаціях спілкування. Доводиться, що важливу роль у формуванні риторичної культури відіграє вміння готувати й виголошувати доповіді на різні теми. Аналізуються традиційні й інноваційні форми та методи роботи зі студентами-філологами під час вивчення теми «Доповідь в академічному красномовстві» в курсі «Сучасна риторика».

Ключові слова: *академічне красномовство, доповідь, культура мовлення, культура мислення, культура спілкування, риторична освіченість, риторична культура, риторична особистість доповідача.*

Постановка проблеми. У ХХІ столітті обов'язковим атрибутом іміджу фахівця, запорукою його професійного успіху є риторична культура. Культура мислення, мовлення і спілкування – визначальні чинники риторичної культури інтелігентної людини взагалі й обов'язкова складова діяльності філолога зокрема, адже риторична культура формує риторичну особистість, яку вирізняють філологічний стиль мислення, широкий філологічний кругозір, мовна індивідуальність, мовний смак, мовленнєва моральність тощо [4; 7]. Зазначені якості допомагають філологові оптимально організувати й креативно скеровувати свою мисленнєво-мовленнєву діяльність, зокрема готувати й виголошувати доповіді на різноманітну тематику.

Аналіз актуальних досліджень. У розумінні поняття «риторична культура» враховуємо підходи відомих українських педагогів І. Зязюна, А. Капської, Г. Сагач, Н. Тарасевич та ін., які риторичну культуру розуміють здебільшого як вищий вияв професійно-виконавської культури, педагогічної майстерності [1, с. 15]; О. Залюбінської, яка стверджує, що риторична культура поєднує у собі, крім культури мовлення в традиційному розумінні, певні аспекти культури мислення, психологічної культури, сценічної майстерності, риторичну етику, імідж мовця [3, с. 14]; Я. Білоусової, яка трактує це поняття як якісну характеристику особистості,

показник духовного розвитку, сформованих риторичних знань, умінь та навичок, здібностей та потреб у риторичній діяльності [1, с. 14]. Ми в попередніх розвідках риторичну культуру філолога потрактували як складне ціле, основу якого «становлять високий рівень освіченості й професійні знання, культура мислення, культура мовлення, культура спілкування, невербальна й зовнішня культури, талант, натхнення і майстерність» [2, с. 62].

Мета статті. Аналіз наукових джерел, власний науково-педагогічний досвід переконують, що важливу роль у формуванні риторичної культури відіграє вміння готувати й виголошувати доповіді на різні теми, яке формується під час опанування магістрантами курсу «Сучасна риторика». Мета статті – окреслити роль доповіді як жанру риторики у процесі формування риторичної культури філолога.

Виклад основного матеріалу. Лекційні й практичні заняття на тему «*Доповідь в академічному красномовстві*» будуємо з урахуванням принципів системності, наступності, міжпредметних зв'язків, культуровідповідності, професійно-творчого підходу до самореалізації особистості тощо. Обираємо традиційні й інноваційні форми й методи роботи: теоретико-інформаційні (лекція, дискусія), практико-операційні (алгоритм, дослід, експеримент, майстер-клас), пошуково-творчі (творчий діалог, риторичний аналіз доповідей), самостійної роботи (опрацювання лекції, наукової літератури, підготовка доповідей, укладання цитатників), контрольньо-оцінювальні (виголошення доповідей, опитування).

Під час лекції «*Риторична культура доповіді (виступу, повідомлення)*» акцентуємо увагу філологів на теоретичних аспектах жанру доповіді, аналізові етапів її підготовки, розглядові спільних і відмінних рис наукової доповіді як усного жанру та статті, кваліфікаційної роботи тощо як писемних наукових праць, за матеріалами яких виголошується доповідь, ураховуючи дослідження в цій царині Г. Онуфрієнко, О. Семенов, О. Сербенської та ін. [5; 8; 9]. *Доповідь* трактуємо як усний жанр академічного красномовства, що презентує матеріали наукового дослідження з певної теми.

Опрацьовуємо етапи підготовки наукової доповіді: інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція, релаксація. Доходимо висновку, що якою б відшліфованою не була стаття, монографія, кваліфікаційна робота тощо, це ще не гарантує її успішної усної презентації і схвального відгуку слухачів. Для цього необхідно володіти риторичною

майстерністю. Досліджуємо особливості *риторичної майстерності* під час підготовки і виголошення доповіді:

1. З'ясовуємо мету і завдання доповіді з урахуванням складу слухацької аудиторії; уточнюємо тему доповіді, яка має бути чіткою, зрозумілою, відображати зміст доповіді і зацікавити слухачів.

2. Визначаємо проблеми дискусійного характеру та принципи їх презентації, спрогнозуємо можливі запитання слухачів і готуємося до їх висвітлення під час доповіді чи обговорення.

3. Продумуємо оригінальну вступну частину доповіді (несподівану інформацію, що може здивувати слухачів, викликати інтерес до теми); показуємо важливість теми для слухачів; установлюємо психологічний контакт зі слухачами, створюємо ефект єдності; мотивуємо активність слухачів риторичними запитаннями або постановкою проблемної ситуації.

4. Слідкуємо, щоб основна частина була логічним продовженням вступу, розкривала суть проблеми, презентувала авторське бачення проблеми, спонукала слухачів до обговорення проблеми, підтримувала їх інтерес, викликала задоволення в слухачів змістом і стилем мовлення. Висвітлюємо кожен аспект проблеми, добираючи відповідні аргументи, цифри, факти, цитати. Вживаємо конструкції: *прикладом може слугувати, розглянемо приклад, проілюструємо яскравими прикладами, проаналізуємо типові приклади, унаочнимо, візуалізуємо*. Пам'ятаємо, що кількість прикладів не має бути надто великою, а ілюстративний матеріал не повинен відвертати увагу від змісту. Продумуємо, в яких місцях доречно зробити «ліричний відступ» для зняття напруги й перепочинку слухачів.

5. Лаконічно й однозначно, відповідно до мети доповіді формулюємо висновки, які повинні узгоджуватися зі вступом, свідчити про виконання поставлених завдань. Вживаємо конструкції: *таким чином, отже, у цілому, це дозволяє зробити висновок, у підсумку, у результаті, це свідчить про те, що...*

6. Здійснюємо стилістичне шліфування, пам'ятаючи, що доповідь – це різновид усного мовлення, отже, треба враховувати, що сприймання на слух має свої особливості. Текст повинен чітко ділитися на частини, що відбивають логіку міркування. Речення мають бути прозорі за будовою – прості або складні з невеликою кількістю частин (не більше 2-3 одиниць). Не зловживаємо дієприслівниковими/дієприкметниковими зворотами, не загромождаємо без потреби речення однорідними членами. Не

вживаємо розмовні слова, жаргонізми, суржик, просторіччя. Отже, перевіряємо текст на дотримання мовних норм.

7. Готуємося не до читання доповіді, а до її виголошення з опорою на текст.

8. Обдумуємо психологічний контакт з аудиторією: психологічні й логічні паузи, засоби концентрації і посилення уваги, ефективні прийоми контакту з аудиторією. Контакт зі слухачами підтримуємо, використовуючи дієслова «співпраці»: *простежимо, з'ясуємо, схарактеризуємо, уточнимо, порівняємо, розмежуємо, продемонструємо, доведемо* та под. Посилити увагу слухачів до змісту доповіді можна за допомогою висловів *«Звертаю вашу увагу на такий важливий аспект...», «Вдумайтесь у зміст цього вислову...», «Звичайно, ви можете не погодитися з таким підходом, але...», «Мало кому на сьогодні відомий той факт, що...», «Дозволю собі звернути вашу увагу на той факт...», «Спробуємо разом з вами з'ясувати причини...»* тощо. Співпрацю зі слухачами посилять мовні засоби ретроспекції: *як ми знаємо, як ми розуміємо, як було сказано раніше, ми вже говорили про це, згадаймо, що було з'ясовано* тощо.

9. Дбаємо про чітку невербаліку: індивідуальний інтонаційний стиль мовлення (інтенсивність голосу, різноманітна структура фраз, емотивні інтонації, інтонації важливості, різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість і сугестивність голосу); чітку позу – нескуте стояння за кафедрою чи столом із піднятою головою й розправленими плечима; прямий погляд; привітна посмішка; охайний зовнішній вигляд та доречні аксесуари.

10. Пам'ятаємо, що доповідь має бути чітко регламентованою.

11. Після доповіді проаналізуємо її змістову, наукову та інтонаційну наповненість, успіх чи неуспіх крізь призму сприйняття слухачами, ефективність прийомів контакту з аудиторією.

Звертаємо увагу студентів на те, що досить часто перед виступом доповідач відчуває страх, який необхідно подолати. Пропонуємо такі поради щодо *подолання ораторського страху*:

1) Перед початком доповіді: до місця виступу йдіть спокійно і впевнено, природно, без різких поворотів, не метушіться; на ходу не перебирайте папери, не поправляйте одяг, зачіску; не починайте говорити, не дійшовши до місця виступу; витримайте паузу, дайте аудиторії можливість подивитися на вас; заспокойтеся, охопіть зором усю аудиторію, знайдіть зручне, природне положення для рук,

посміхніться – і починайте; ніколи не починайте доповідь із вибачень, що вам ніколи було підготуватися, що у вас проблеми, неналежний вигляд тощо.

2) Під час доповіді: випромінюйте впевненість у собі, будьте виразними, енергійними, експресивними; підтримуйте зоровий контакт зі слухачами; під час виступу імпровізуйте; подбайте про пристойний зовнішній вигляд, позу, природні рухи та жести, суворе почуття міри і такту; слідкуйте за мовою свого тіла.

3) Пам'ятайте: налаштовують слухачів проти доповідача і руйнують контакт зарозумілість, демонстрація переваги, повчальний тон, зневага, зверхність, дорікання в некомпетентності, публічні зауваження, вираження своїх симпатій і антипатій, ухилення від суті проблеми, ухилення від запитань слухачів, порушення логіки й послідовності виступу, повтори, затягнення часу виступу тощо.

У заключній частині лекції пропонуємо філологам майстер-клас: подаємо роздруковану версію авторської статті й виголошуємо доповідь за її матеріалами. Прослухавши нашу доповідь, студенти складають порівняльну таблицю *«Спільні й відмінні риси статті та наукової доповіді за матеріалами статті»*. Виконавши завдання, філологи констатують такі спільні риси: науковість, аргументованість, інформативність, логічність, точність, структурованість, доступність, лаконічність.

Пояснюючи відмінні риси, студенти вказують, що для писемних наукових творів важливим є чітка структура, цитування, посилання на джерела, відсутність образності та емоційності, ліричних відступів, оригінальних вступів і висновків, бездоганне мовне оформлення; під час доповіді важливо продемонструвати всі риторичні компетентності, красу живого наукового слова, інтонаційну виразність, наукову етику, вміння контактувати зі слухачами – діалогову взаємодію.

Після опрацювання етапів підготовки й виголошення доповіді, порад щодо подолання ораторського страху та майстер-класу окреслюємо якості *риторичної особистості доповідача*: «висока методологічна культура, фундаментальна підготовка, володіння секретами ефективного «живого» слова, «наукова іскорка», тонке відчуття наукового стилю, толерантність, наукова ерудиція, діалогова взаємодія» [8, 189].

Важливим аспектом *самостійної роботи* студентів вбачаємо опрацювання лекції, рекомендованої літератури, підготовку доповідей.

Практичне заняття розпочинаємо постановкою завдань дискусійного характеру:

- *У чому полягає пафос доповідача?*
- *Яка роль імпровізації під час доповіді?*
- *Які прийоми активізації уваги слугують встановленню контакту між доповідачем і слухачами?*
- *Чи повинен доповідач бути емоційним?*

На занятті з'ясуємо теоретико-методичні та риторичні особливості доповіді як жанру академічного красномовства, окреслюємо мовні конструкції для утримування уваги слухачів під час усіх етапів її виголошення (вступ, основна частина, висновки). Наголошуємо, що доповідь має писемно-усну форму реалізації. На етапі виголошення підготовлений текст має відчужитися від паперу і стати усномовним продуктом. На виконавському етапі неминучо стає імпровізація. Проте імпровізація буде вдалою тільки за умови ґрунтовної попередньої підготовки.

Важливою ділянкою роботи є аналіз наукових доповідей відомих українських мовознавців. Здійснюємо риторичний аналіз доповідей П. Гриценка, О. Пономарева, А. Мойсієнка та інших учених, заслуханих за допомогою мультимедійних засобів. Заслуховуємо також і доповіді студентів, підготовлені за матеріалами їхніх наукової статей, надрукованих у збірниках наукових праць магістрантів і студентів «Актуальні питання філології та методології», «Філологічні студії» та ін. Порівнюємо статті й доповіді, з'ясуємо спільні й відмінні ознаки написаного тексту статті й усної доповіді. Занурюємося в риторичний аналіз прослуханих доповідей, висловлюємо компліменти та поради.

Аналізуючи невербальну культуру оратора під час виголошення доповіді, з'ясуємо роль голосу, психологічної паузи, посмішки тощо. Філологи моделюють невербальну культуру доповідача, користуючись матеріалами укладеного цитатника.

Підсумком проведених занять мусить бути усвідомлене переконання студентів, що запорукою успішної доповіді є її науково-теоретична обґрунтованість, глибокий фактичний матеріал, власне бачення проблеми й висока риторична культура доповідача (логічна, психологічна, мовленнева та невербальна).

Вважаємо, що риторика як навчальна дисципліна покликана виробляти в студентів ефективне мислення, якісне мовлення, високий культурно-комунікативний рівень, а також виховувати свідомого громадянина, патріота, високоморальну людину. Тому риторика –

важливий складник сучасного освітнього процесу та модернізації навчання, відродження української риторичної традиції, бо охоплює гносеологічний, лінгвокультурологічний, мисленневий, естетичний, психологічний, педагогічний та інші аспекти.

Висновки. Таким чином, на заняттях із сучасної риторики під час вивчення теми «Доповідь в академічному красномовстві» формуємо професійні вміння та навички, пропонуючи магістрантам аналітичні (риторичний аналіз доповідей відомих філологів, колег по групі), творчі (підготовка наукових доповідей за матеріалами власних статей, укладання цитатників до теми) вправи тощо. Оволодіваємо ораторськими прийомами: як готувати й виголошувати доповідь; як оригінально розпочати й закінчити доповідь; як подолати ораторський страх; як зацікавити слухачів; як підібрати доречні мовно-виражальні засоби; які методи аргументації обрати як найпереконливіші; як зробити доповідь емоційною тощо. Результат опрацювання теми – вдосконалення ораторських вмінь і навичок студентів-філологів, зростання фахової майстерності у мисленнево-мовленневій діяльності, особистісне задоволення від практичного втілення теоретичних знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис... канд. пед. наук. – 13.00.01 / Я. В. Білоусова. – К., 2004. – 27 с.
2. Герман В. В. Промова в системі формування риторичної культури майбутнього філолога (з досвіду роботи) / В. В. Герман // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. – № 1 (55). – С. 60–66.
3. Залюбінська О. Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.referat.allserver.ru/?i=4139736>.
4. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
5. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посібник / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр навч. літ., 2009. – 392 с.
6. Сагач Г. М. Риторика : навч. посібник / Г. М. Сагач. – К. : ВД «Ін Юре», 2000. – 568 с.
7. Семеног О. Українська культуромовна особистість учителя : теорія і практика : монографія. – Глухів : ГДПУ імені О. Довженка, 2008. – 298 с.
8. Семеног О. Культура наукової української мови : навч. посібник / за ред. Л. І. Мацько. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. – 252 с.
9. Сербенська О. Культура усного мовлення : практикум : навч. посібник / О. Сербенська. – К. : Центр навч. літ., 2004. – 216 с.

Герман В. В. Формирование риторической культуры филолога-докладчика.

В статье определяется, что основой формирования риторической личности филолога есть его риторическая культура, которая объединяет эффективное мышление, качественную речь, высокий культурно-коммуникативный уровень, успешную реализацию законов риторики в различных ситуациях общения. Подчеркивается, что особая роль в формировании риторической культуры принадлежит умению подготовить и произнести доклад на избранную тему. Предлагаются традиционные и инновационные формы и методы работы со студентами-филологами при изучении темы «Доклад в академическом красноречии» в курсе «Современная риторика».

Ключевые слова: академическое красноречие, доклад, культура речи, культура мышления, культура общения, риторическая образованность, риторическая культура, риторическая личность докладчика.

German V. Formation of the rhetorical culture of a philologist-reporter.

The article explains that the formation basis of philologist rhetorical identity is its rhetorical culture that embraces effective thinking, speech quality, high cultural and communicative level, the successful implementation of the rhetorical law in all situations of communication. It is proved that an important role in rhetorical culture formation plays an ability to prepare reports and pronounce on various topics. Its analyzes traditional and innovative forms and work methods with students-philologists in the study of the topic "Report of the academic eloquence" in the course "Modern Rhetoric".

Keywords: academic eloquence, report, speech culture, the culture of thinking, culture of communication, rhetorical education, rhetorical culture, rhetorical identity of the speaker.

I. В. Книш

ORCID ID 0000-0003-4194-1555

РОЗВИТОК МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНЯ (СТУДЕНТА) В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ LLL-ОСВІТИ

Наголошено на актуальності проблеми формування мовленнєвої культури майбутніх фахівців. Проаналізовано позитивні практики, що сприяють її розвитку, та негативні, що йому перешкоджають. Зазначено, що саме LLL-освіта має допомогти особі піднести свою мовленнєву культуру, що сприятливо позначиться на її подальшому саморозвитку, самовдосконаленні та самореалізації.

Ключові слова: мовленнєва культура, LLL-освіта, поліглотство, табуйовані слова, слова-маркери, ненормативна лексика, феня, криптадії, слова-світчери.

Постановка проблеми. У плині комунікативної взаємодії між людьми завжди можна засвідчити релевантність бінарної опозиції між

знанням і незнанням, освіченістю й неосвіченістю, поліглотством і обмеженим словниковим запасом, дозволеною й табуованою лексикою тощо. За уявленнями попередніх часів, мовленнєва культура формувалася перш за все у родині та передбачала наявність певних рис характеру, а саме: толерантності, чемності, доброзичливості, стриманості, тактовності тощо. У соціумі панувала думка про те, що першопричиною низького рівня мовленнєвої культури є обмеженість / відсутність доступу до джерел інформації через брак коштів, інші об'єктивні або суб'єктивні обставини. Натомість нині, з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, доступ до інформації став не просто вільним, а надмірним, що й спричинило появу «кліповості», проте загальним чомусь не став розумнішим і вихованішим. Отже, окреслена проблема завжди була, є і, на жаль, залишатиметься актуальною, тому що вона визначається здебільшого людським чинником: лінощами, невмінням / небажанням убачати перспективи освіти та самоосвіти, заздрістю тощо.

Останнім часом соціум істотно трансформувався, і ці зміни стали предметом пильної уваги багатьох науковців, зокрема Аліси Толстокорової [15; 16; 17]. Батьки вже не в змозі належно виховати своїх дітей і дати їм необхідну освіту, тому сучасні дослідники все більше наголошують на питаннях самоосвіти, самовиховання і самореалізації. І тут, на наше переконання, провідна роль має належати саме LLL-освіті [5; 6; 7], яка посутньо сприяє становленню і піднесенню мовленнєвої культури.

У Біблійній оповіді про Вавилонську башту так пояснюється розмаїття мов: Бог зробив зарозумілих людей різномовними, щоб завадити їм збудувати цю споруду. «І промовив Господь: «Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити. Тож зійдімо, і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного... І тому то названо ймення йому: Вавилон, бо там помішав Господь мову всієї землі» (Книга Буття 11: 6–9) [1, с. 19]. Втрату єдиної мови вдалося певною мірою компенсувати завдяки посередникам – перекладачам, копірайтерам (від англ. *copywriting* < *copy* – рукопис, текстовий матеріал + *writing* – написання) тощо і налагодженню комунікативних практик. Розглянемо деякі з них.

Виклад основного матеріалу. Поліглот (від грец. *πολύλωπος* – багатомовний) – це людина, яка володіє кількома мовами, переміщується у світі складної інтелектуальної діяльності, пов'язаної

зі сприйняттям, аналізом, систематизацією, меморизацією інформації та її відтворенням в усній або писемній формі відповідно до норм цільової мови і комунікативної ситуації [11, с. 24]). Так, кардинал Джузеппе Каспар Меццофанті знав 60 мов, фізик Нікола Тесла – 8, письменник Лев Толстой – 15, лінгвіст, журналіст і розвідник Гарольд Вільямс – 80, письменник і перекладач Іштван Дабі – 103 та ін. [10].

На противагу поліглотству, є особи з украй обмеженою комунікативною практикою, що є наслідком низької мовленнєвої культури. Так, славнозвісна героїня сатиричного роману Іллі Ільфа й Євгенія Петрова «Дванадцять стільців» (1927) Еллочка-людоджерка мала словниковий запас із 30 слів. Олена Щукіна отримала це прізвисько від своїх літературних «батьків» як порівняння з людоджерами племені Мумбо-Юмбо, чий лексикон нараховував 300 слів, тобто був удесятеро більшим. Щоб у сучасному інформаційному світі не стати еллочкою-людоджеркою, потрібно вивчати мови, адже володіння ними сприяє піднесенню загального рівня мовленнєвої культури, що завжди був і буде прикметною рисою культурної й освіченої людини.

У будь-якій мові є табуйовані слова та вирази, які можуть викликаєти в учнів (студентів) негативні емоції, неприємні спогади або ж їх образити, на чому неодноразово наголошувалось у сучасному освітньо-науковому дискурсі. На нашу думку, потрібно запровадити практики заборони їх уживання. Нині на особливу увагу освітян заслуговують такі: «хвороба», «смерть», «суїцид», «війна», «насильство», «вбивство», «тероризм», «полювання», «розлучення», «безхатченко», «проститутка», «алкогольні напої / алкоголь», «наркотичні речовини» тощо, не кажучи вже про ненормативну лексику. Як альтернативу табуйованим словам і виразам дослідники пропонують новомову [3], нооглосарій [8] тощо. Далі – докладніше.

У антиутопії Джорджа Орвелла «1984» члени тоталітарного суспільства створили спеціальну новомову, в якій «війна – це мир», «брехня – це правда» тощо. «Ми знищуємо слова – десятками, сотнями щодня. Ми залишаємо від мови скелет»; «Усі поняття поганого і гарного мають описуватися двома словами»; «Краса знищення слів»; «Завдання новомови... звузити горизонти думки. Ми зробимо думкозлочин неможливим... для нього не залишиться слів. Кожне поняття позначатиметься... одним словом... побічні значення буде скасовано і забуто»; «Усе менше і менше слів, усе вужче і вужче кордони думки. Усю літературу минулого буде знищено. Шекспір, Байрон залишаться тільки в новомовному варіанті, перетворені на свою протилежність.

Атмосфера мислення стане іншою. Мислення в нашому сучасному значенні взагалі не буде» [13, с. 51–52]. Чи не покликується все це до зародження «кліповості»?

«Єресь із ересей – здоровий глузд»; «Очевидне, азбучне, слушне потрібно захищати» [13, с. 68]. «Новомова мала не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і розумову діяльність прихильників АНГСОЦу (англійського соціалізму, ідеології панівної партії), а й унеможливити будь-які інші напрями думки. Передбачалося, що, коли новомова зміцниться навіки, а старомова піде у небуття, неортодоксальна, тобто чужа АНГСОЦу думка, оскільки вона виражається в словах, стане буквально немислимою» [13, с. 192].

Усю новомову охоплювали три словники.

«Словник А... містив слова, необхідні для повсякденного життя, – пов'язані з їжею, роботою, одягом... Значення визначені дуже чітко... абсолютно непридатний для літературних цілей і філософських міркувань... Конкретні об'єкти і фізичні дії... Звести різноманітність живих коренів до мінімуму» [13, с. 194–196].

«Словник В... складався зі слів, спеціально сконструйованих для політичних потреб, інакше кажучи, слів, які не тільки мали політичний зміст, а й нав'язували людині, яка їх уживає, певну позицію» [13, с. 198].

«Словник С... був допоміжним і складався виключно з наукових і технічних термінів... Для кожної галузі свій список... Слів, спільних для всіх списків, було дуже мало, а таких, які позначали науку як галузь свідомості і спосіб мислення незалежно від конкретного її розділу, не існувало зовсім. Не було й самого слова «наука» [13, с. 200].

Якби Джордж Орвелл жив у наш час, він міг би значно збагатити свою новомову: «непрестижність» – це престижність, «оптимізація» – це скорочення, «відсутність реформ» – це реформи (балачки про них «нагорі» й імітація змін «унизу»), «оздоровлення влітку» – змістовне дозвілля і додаткова освіта учнів упродовж канікул, «вчитати матеріал», «дати урок» тощо.

До роздумів спонукає й дослідник Віктор Громовий, який створив і оприлюднив словник поширених у галузі сучасної освіти слів-маркерів, що, на його думку, потребують переосмислення. Наведемо кілька прикладів:

- «**віддати** дитину до школи / ВНЗ»;
- «школа / ВНЗ, яка / який **дає знання**» (*знання* не даються, а *здобуваються*);
- «**підвищити рівень знань**» (як? Хто **визначить / установить** їхню якість і кількість?);

- **«виховувати учнів (студентів)»** (школа / ВНЗ може лише **створювати умови** для самовдосконалення кожної дитини, **здійснювати певне ціннісне та соціальне орієнтування** учнів (студентів), а кожна людина вже сама має вирішувати, завдяки чому та коли вона стане особистістю);

- «школа / ВНЗ **прищеплює** учням (студентам) культуру, любов до чогось...» («прищепити» все це неможливо. Спадають на думку слова Гамлета: «... влада краси швидше зробить із чесноти звідницю, ніж сила чесноти перетворить красу на свою подобу. Колись це був парадокс, та наш час його стверджує. <...> Сам я більш-менш чесний, та й то міг би закинути собі децю таке, що краще було б моїй мамі й не родити мене на світ» (дія третя, сцена 1) [18]);

- **«робота з батьками»** (самодостатні люди не бажають, щоб із ними «працювали», натомість **згодні взаємодіяти**);

- **«випустити учнів (студентів) зі школи / ВНЗ»** (куди?);

- **«переведення до наступного класу / на наступний курс»** (хто, кого і через що «переводить?»);

- **«формування...»** (в уяві постають картини радянського сталеливарного виробництва; згадується чи то роман Миколи Островського «Як гартувалася сталь», чи то рефрен із пісні рок-гурту «Наутілус Помпіліус»: «скуті одним ланцюгом, пов'язані однією метою...»);

- **«індивідуальна робота з учнями (студентами)»** у вигляді «бесід» у планах виховної роботи, що складаються заздалегідь, на півріччя (як можна **передбачити та запланувати** тематику цих бесід?);

- **«самоосвіта», «самостійна робота учнів (студентів)»** (**мають утілюватись у результатах діяльності**);

- «школа / ВНЗ **готує** учнів (студентів) **до життя**» так, що вони тільки й мріють про те, як найшвидше «випуститися» звідти);

- **«усебічний і гармонійний розвиток особистості»** (утопічне «Das ist fantastisch» завдання);

- **оцінювання / вимірювання поведінки, контроль / нагляд за поведінкою** учнів (студентів) за шкалою «незадовільна» – «задовільна» – «добра» – «зразкова» (наприклад, за такими **критеріями**: зовнішній вигляд, поведінка на уроці та під час перерви, суспільно корисна праця, виконання доручень і навіть ведення щоденника);

- «урок / лекція проведений(а) **на високому методичному рівні**» (хто може встановити критерії **вимірювання / оцінювання / контролю / нагляду «висоти / широти»** методичного рівня вчителя

(викладача)? Залучення учнів (студентів) до практики «обчислення» рейтингу вчителя (викладача) (цікаво, за якими критеріями?) **спотворює роль** педагога та **принижує** його в очах самих учнів (студентів) і навпаки);

- **контроль** органів учнівського (студентського) самоврядування за відвідуванням, чергуванням, зовнішнім виглядом тощо учнів (студентів) (ця практика **ображає** їхню **честь і гідність** та **принижує їх**: мало того, що обрання представників до органів із захисту прав і представлення інтересів учнів (студентів) контролюють батьки й учителі (викладачі), так ще й обрані представники виконують завдання з контролю й нагляду! Навіщо взагалі таке «самоврядування»?);

- «ми **пройшли на уроці...**» (доцільніше вживати дієслова «розглянули», «вивчили», «дослідили» тощо) [3];

- «освіту», «навчання» та ін. Костянтин Корсак пропонує замінити на освітні послуги, «управління» – на менеджмент, «контроль», «інспекцію» – на моніторинг [9].

Усе це, на нашу думку, свідчить про увагу дослідників до проблеми внормування понятійного апарату сучасної освітньої галузі, а також про **подібність школи / ВНЗ** за структурою та практиками (нагляду і контролю) **до в'язниці**.

З-поміж негативних практик, використовуваних у повсякденному житті, цікаві, перш за все, мовні. До найбільш розповсюджених належать:

- **уживання ненормативної лексики** (матюк [14, с. 654], нецензурна лексика, обценна лексика, лихослів'я) – табуованої лексики, що її сприймають як відразливу, непристойну, неприпустиму. Наведене визначення охоплює такі поняття, як блюзнірство, прокльони, лайка;

- **уживання фені** (від лат. *foena*, рум. *fenea*) – мови середньовічної Русі, що її використовували мандрівні торговці офенями (галантерейними та мануфактурними дрібничками) [2]. Вони, вигадавши нові корені та використовуючи традиційну морфологію, створили мову спілкування «не для чужих вух». Згодом її перейняло кримінальне середовище, і вона стала жаргоном злочинців («ботати по фені»);

- **побутування криптадій** (від грец. *kryptos* – прихований) – сороміцького фольклору.

Останнім часом привертають до себе увагу практики використання слів-світчерів (від англ. *switch* – перемикач). Це такі собі

паролі, здатні поєднати свідомість із підсвідомістю і допомогти людині досягти поставлених цілей (до речі, людей, які їх активно використовують, називають світчерами). Слова-світчери, за міркуваннями Джеймса Т. Мангана [12], мають «перемикати» свідомість людини з негативу на позитив і сприяти піднесенню її мовленнєвої культури. Постійне використання слів-світчерів гарантує щастя, любов, успіх у справах, прибуток тощо.

На противагу цьому позитивному явищу існує негативне – субкультура неоплемені світчерів. Вона виникла приблизно на початку нового тисячоліття з появою рекламних щитів-білбордів. Метою і сенсом життя членів цього неоплемені є несанкціоноване під'єднання до рекламного щита і «перемикання» його на інше зображення або відео (переважно порнографічне).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що людина впродовж усього життя має постійно перейматися підвищенням свого рівня культури, зокрема мовленнєвої. До цього її має спонукати бажання постійно відкривати для себе нові обрії, розвиватися, вдосконалюватися та реалізовуватися, щоб досягти успіхів і порозуміння з іншими. Тут у пригоді мають стати **позитивні практики**, які сприятимуть піднесенню мовленнєвої культури: поліглотство, оновлення словників, уживання слів-світчерів тощо. Водночас не потрібно оминати увагою й **негативні прояви**: обмеженість комунікативних практик, уживання ненормативної лексики, табуйованих слів тощо з метою їх викорінення. У цій справі на допомогу має прийти LLL-освіта, щоб шляхом підвищення рівня мовленнєвої культури людини сприяти її подальшому саморозвитку, самовдосконаленню та самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, перекладені українською мовою проф. Іваном Огієнком із мови давньоєврейської й грецької. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1376 с.
2. Грачѐв М. А. Язык из мрака: блатная музыка и феня : словарь / М. А. Грачѐв. – Нижний Новгород : Флокс, 1992. – 204 с.
3. Громовий В. Маразм № 7. Шкільна новомова / В. Громовий. – URL : <http://education-ua.org/ua/blogs/tema-1/785-likvidovuem-marazmi-v-shkilnij-osviti-marazm-7-shkilna-novomova>
4. Ильф И. Двенадцать стульев. Золотой телёнок : романы / И. Ильф, Е. Петров. – Одесса : Маяк, 1990. – 608 с.
5. Книш І. В. Впровадження сучасних інновацій та їх роль у становленні нової парадигми освіти / І. В. Книш // Гуманітарний вісник ДВНЗ ПХДПУ. Дод. 1 до вип. 37. Т. 1 (69). – К.: Гнозис, 2016. – С. 80–89.

6. Книш І. В. Технологічні аспекти становлення нової освітньої парадигми / І. В. Книш, Н. В. Кочубей // Інформаційні технології і засоби навчання / Ін-т інформ. технологій і засобів навчання АПН України, Ун-т менеджменту освіти АПН України. – 2017. – Т. 60, № 4. – С. 181–194.

7. Книш І. В. Освітні інновації у контексті становлення нової парадигми освіти / І. В. Книш // European Humanities Studies. Education and Training. V. II. – Slupsk, 2016. – С. 4–15.

8. Корсак К. Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти / К. Корсак, Ю. Корсак // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 45–48.

9. Корсак К. В. Причини і наслідки асиметрії уваги до змісту складних педагогічних понять та їх суперечливих визначень / К. В. Корсак // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 5 (13). – URL : <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>

10. Кто такой полиглот? – URL : <http://www.uzdevumi.lv/p/krievu-valoda/10-klase/klub-poliglot-11873/re-d43b2b31-b51f-4384-a3bd-3050e57d5032>

11. Максименко О. В. Навчальний посібник для студентів старших курсів з усного перекладу : теорія, вправи, тексти / О. В. Максименко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 168 с.

12. Манган Дж. Секрет лёгкой жизни. Как жить без проблем / Дж. Манган. – СПб.: Крылов, 2019. – 224 с.

13. Оруэлл Д. «1984» и эссе разных лет : роман и худож. публицистика / Д. Оруэлл. – М.: Прогресс, 1989. – 386 с.

14. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР ; Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Т. 4: І – М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.

15. Толстокорова А. В. Мы, дети галактики. Типы модальной личности в эпоху глобализации (эффект международной географической мобильности) / А. В. Толстокорова // Свободная мысль. – 2015. – № 5. – С. 165–176.

16. Толстокорова А. В. «Папы» всякие нужны: трансформации института отцовства в украинской транснациональной семье / А. В. Толстокорова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2014. – Т. 17. – № 3. – С. 94–111.

17. Толстокорова А. В. Пенелопы постмодерна: модели активного ожидания в транснациональной семье украинских женщин-мигранток / А. В. Толстокорова // Социальные явления. – 2016. – № 2 (5). – С. 23–32.

18. Шекспір В. Гамлет, принц датський / В. Шекспір ; переклад Леоніда Гребінки. – URL : http://www.ae-lib.org.ua/texts/shakespeare__hamlet__ua.htm

Книш І. В. Развитие языковой культуры ученика (студента) в условиях внедрения LLL-образования.

Акцентована актуальність проблеми формування мовної культури майбутніх фахівців. Проаналізовані позитивні практики, що сприяють її розвитку, і негативні, їй перешкоджають. Відзначено, що саме LLL-навчання має допомогти особистості підвищити свою мовну культуру, що сприятиме її саморозвитку, самосовершенствованню і самореалізації.

Ключевые слова: языковая культура, LLL-образование, полиглотство, табуированные слова, слова-маркеры, ненормативная лексика, феня, криптадии, слова-свитчеры.

Knysh I. V. Development of the linguistic culture of a student (student) in the context of the introduction of LLL-education.

The urgency of the problem of the formation of the language culture of future specialists is emphasized. Positive practices conducive to its development and negative ones that impede it are analyzed. It is noted that it is LLL education that is designed to help individuals improve their linguistic culture, which will positively affect their self-development, self-improvement and self-realization.

Keywords: linguistic culture, LLL-education, polyglotness, taboo words, marker words, profanity, fenyа, cryptadias, switch words.

С. В. Толчко

ORCID ID 0000-0002-9262-2311

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ НАУКОВОЇ МОВИ ВИКЛАДАЧА-ДОСЛІДНИКА В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто специфіку компетенції наукової мови викладача-дослідника. Наголошено, що актуальність обраної теми зумовлена необхідністю набуття викладачем універсальних навичок дослідника, зокрема усної та письмової презентації результатів власного наукового дослідження українською мовою. Увагу акцентовано на якостях викладача-дослідника, значенні мовного етикету в його науковій фаховій комунікації.

Ключові слова: *викладач-дослідник, науково-дослідна компетентність, наукова мова, післядипломна педагогічна освіта.*

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Провадження наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов'язковим [1].

У зв'язку з цим зростають вимоги до науково-дослідного компонента науково-методичної компетентності та відповідно компетенції наукової мови викладача як одного з виконавців наукової роботи.

Метою нашого дослідження є проаналізувати специфіку компетенції наукової мови викладача-дослідника та її формування в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Згідно із Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації [2].

Даним нормативним документом визначено, що *науково-педагогічний працівник* – це *вчений*, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну та наукову або науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством.

Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) подає основні вимоги суспільства до високоосвіченого наукового й науково-педагогічного працівника, серед яких у контексті даної розвідки *набуття універсальних навичок дослідника, зокрема усної та письмової презентації результатів власного наукового дослідження українською мовою, застосування сучасних інформаційних технологій у науковій діяльності, управління науковими проектами та/або складення пропозицій щодо фінансування наукових досліджень, реєстрації прав інтелектуальної власності* [3].

Вищезначеній проблемі у науково-педагогічній літературі присвячені роботи за такими темами: науково-дослідний компонент науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти [8], формування методологічної культури молодого дослідника у процесі його наукового становлення у сфері педагогіки [6], педагог-дослідник: окреслення дефініції та особливості діяльності [4], розвиток мовнокомунікативної компетентності майбутнього доктора філософії: концептуальні орієнтири [5], культура роботи вчителя-дослідника з текстом наукової комунікації [7] тощо.

Однак, малодослідженим залишається питання стану наявної компетенції наукової мови у структурі науково-методичної компетентності викладачів та її формування у системі післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу [3].

Специфіка діяльності викладача пов'язана із типом установи, у якій він працює. Так, якщо йдеться про заклади вищої освіти III – IV рівнів акредитації, то це викладач-дослідник, а коли про I – II рівнів акредитації – педагог-дослідник. Розкриємо дефініції цих понять.

Викладач-дослідник – це науково-педагогічний працівник, який окрім основної викладацької роботи проводить активну науково-дослідну роботу, готує докторів і кандидатів наук, здійснює керівництво науковою роботою студентів, публікує результати своїх робіт у провідних наукових часописах України, світу, монографіях, новаторських підручниках тощо.

Педагог-дослідник – це духовно зрілий, креативний, компетентний фахівець, здатний до самоосвіти та саморозвитку, здійснює одночасно педагогічну і дослідницьку діяльність, при цьому педагогічна є основою для проведення дослідницької [4, с. 44].

Основним і єдиностосовуваним засобом спілкування в галузі науки та навчально-наукової діяльності є *науковий стиль мовлення*, який функціонує в усній та письмовій формі, а отже, *компетенція наукової мови* стає важливою складовою науково-методичної компетентності сучасного викладача. Основні *мовні засоби наукового стилю* спрямовані на інформування, пізнання, вплив і характеризуються: великою кількістю наукової термінології (транскрипція, турбуленція, дистилляція, реорганізація, атомна маса тощо); наявністю схем, таблиць, графіків, діаграм, карт, систем математичних, фізичних, хімічних та ін. знаків і значків; оперування абстрактними, переважно іншомовними словами (теорема, вакуум, синус, параграф, ценз, шлак тощо); використанням суто наукової фразеології, стійких термінологічних словосполучень; залучення цитат

і посилань на першоджерела; як правило, відсутністю авторської індивідуальної манери та емоційно-експресивної лексики; наявністю чіткої композиційної структури тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, підпункти, параграфи, абзаци із застосування цифрової або літерної нумерації); окрім переважного вживання іменників та відносних прикметників наявні дієслівні форми, частіше безособові, узагальнені чи неозначені, як правило, теперішнього часу; що констатують певні явища й факти; значну роль відіграють дієприслівникові та дієприкметникові звороти, які додатково характеризують дії, предмети та явища; монологічним характером текстів; переважанню різнотипних складних речень стандартних виразів (кліше).

З огляду на вищезначене *науковий текст* – це повний розгорнутий виклад матеріалу з обраної теми. Реалізуючись у письмовій та в усній формі спілкування, сучасний науковий стиль має різні жанри, види текстів. Так, наукове знання може бути виражене в таких видах *усних текстів*, як дискусія, диспут, обговорення наукової проблеми. Серед *письмових текстів* виділяють такі види: підручник, довідник, наукова стаття, монографія, дисертація, лекція, доповідь, анотація, реферат, конспект, тези, план, програма, резюме, рецензія, відгук.

Мова будь-якої сфери життя, у тому числі й педагогічної науки, має своєю основою сучасну українську літературну мову, із якої залежно від мети, ситуації тощо добираються певні лексичні, синтаксичні й інші засоби. У зв'язку з цим наголошуємо на формуванні (розвиткові/модернізації) особистісних якостей викладача-дослідника (і комуніканта, і реципієнта) як неодмінної умови успішного наукового спілкування, у тому числі й *наукового стилю мислення, теоретичного, самостійного і творчого мислення та вербальної пам'яті*. Нині такі якості є особливо важливими, оскільки орієнтуватися в інформаційному бумі, розмаїтті інформації та політичних, наукових, культурних поглядів, критично визначати для себе авторитетні джерела, будувати власне життєве кредо і його мовну модель, а не наслідувати стерті позиції-штампи – важлива умова формування компетентності наукової мови викладача-дослідника.

Так, *науковий стиль мислення* передбачає наявність системи норм, принципів, правил для здійснення наукового дослідження й оприлюднення його результатів та включає в себе концептуальність, вірогідність, аргументованість, системність, логічність, проблемність, наукову новизну.

Теоретичне мислення доцільне під час застосування викладачем-дослідником аналітико-синтетичних, узагальнювально-висновкових дій, проблемно-дослідницького, науково-методологічного, аксіологічно-особистісного й еволюційно-синергетичного підходів до розв'язання педагогічних проблем та всестороннього їхнього аналізу.

Самостійність мислення реалізується через критичне оцінювання сприйнятої інформації: чи насправді описані дослідження здійснювалися, чи об'єктивна їхня інтерпретація, чи правильні математичні розрахунки тощо. Це спонукатиме до перевірки фактів, вироблятиме позицію щодо описуваних подій і висловленого, призвичаюватиме обережно ставитися до категоричних заяв й оперування чужими словами, думками, із посиланнями на певні джерела.

Креативне мислення дасть змогу виявити не лише експліцитний зміст вислову (наукового дослідження: монографії, дисертації, статті, документа), його зовнішній бік: хто, коли, де тощо, а й імпліцитний, прихований зміст, підтекст, який не складається із суми значень використаних слів: наприклад, до якого рішення спонукає той чи інший документ, яку ідею він лобіює, що можна сказати про особистісні якості автора, чи справді він говорить щиро тощо.

Так само комунікант може *змодельовати* власну мовну поведінку, спробувати оцінити її з погляду реальних чи уявних реципієнтів, продумати можливі запитання, передбачити реакцію слухачів (читачів).

Успіх мовного педагогічного спілкування залежить від: мовця як особистості з індивідуальними якостями; його знання сучасної української літературної мови як основи мови професійного спілкування (мовна компетентність); уміння використовувати ці знання і втілювати інформацію у текст залежно від мети, ситуації тощо (комунікативні навички).

Це передбачає визначення і формування таких *якостей викладача-дослідника*, як:

- самостійний і творчий склад мислення;
- орієнтування в ситуації;
- орієнтація на мову співрозмовника;
- мовна пам'ять;
- правильний і доречний добір мовних засобів відповідної галузі науки;
- правильна побудова висловлювання (тексту);
- прогнозування реакції слухачів;

- відповідна дикція;
- уміння слухати.

Науковець М. Вовк, аналізуючи вимоги до підготовки майбутнього доктора філософії, справедливо зауважила, що технологія розвитку мовнокомунікативної компетентності викладача-дослідника «спрямована на формування здатності до критичного осмислення основних теорій, принципів, методів і понять у професійно-науковій сфері на основі використання сукупності мовних засобів фахової української мови; розвиток здатності до діалогового спілкування про ідеї, проблеми, шляхи їх вирішення на національному й міжнародному рівні; оволодіння знаннями й методами опису, ідентифікації й класифікації ключових понять у сфері наукової професійної комунікації; розвиток уміння знаходити, обробляти та аналізувати інформацію щодо підготовки наукових текстів в усній і писемній формі на міждисциплінарній основі (науки про освіту, філологія тощо); розвиток здатності організовувати дослідницько-інноваційну роботу щодо популяризації наукових результатів у вітчизняному і міжнародному науковому середовищі через посередництво засобів наукової фахової української мови» [4, с. 105–106].

Труднощі, які виникають під час донесення або сприймання інформації, часто є наслідком вікових, статевих, соціальних та інших розбіжностей; комунікант і реципієнт можуть мати різні темпераменти, характери, переконання, освіти. Подолати ці розбіжності дає змогу *мовний етикет* (сукупність стандартних словесних формул, уживаних у стандартних ситуаціях), реалізований через *мовну етикетну поведінку*. Доцільно дати рекомендації для комуніканта і для реципієнта, напр.: не припускатися типових помилок у сприйнятті співрозмовника (неадекватна оцінка співрозмовника, вплив стереотипу тощо).

У сучасній українській науці мовний етикет є результатом значних мовно-стилістичних процесів, які відбулися в царині українського наукового стилю. Ці процеси особливо помітні за останнє століття. Наука розвивалася під гаслом інтегрування, фахове мовлення науки тяжіло до уніфікації і стандартизації, тобто на засобах вираження мовного етикету суттєво позначилися відомі соціальні, тобто позамовні чинники. Це й спричинило, на думку вчених, те, що національне в мовному етикеті української науки нівелювалося, розчинилося.

Мовний етикет має велике значення в комунікації викладачів-дослідників, їх поведінка і мова залежать від того, із ким вони

спілкуються: учений і його колеги – у власне науковому підстилі, а вчений і його учні – у науково-навчальному підстилі тощо.

Науковець, спілкуючись із колегами, використовує одні мовні формули (вітань, прощань, представлень, звертань тощо), а під час спілкування зі студентами – інші. Отже, засоби вираження мовного етикету залежать від того, із ким спілкується науковець, і мають вони певні диференційні ознаки (бо змінюється різновид наукового стилю).

Структура мовного етикету в науковому стилі залежить від форми спілкування. Так, перебуваючи на науковому симпозиумі, викладач-дослідник має використати зовсім іншу форму звертання до колег-вчених, ніж ту, яку він використовує під час академічної лекції. Звичайно, науковець може змінювати мовні формули. Це буде залежати від культури, вишуканості мовлення, смаків, традицій, умов і мети спілкування. Майже незмінними залишилися:

– етикетні вирази, які використовуються під час публічного захисту дисертацій (це вирази звертань до голови і членів спеціалізованої вченої ради, напр.: Глибокоповажаний голово спеціалізованої вченої ради! Глибокоповажані члени спеціалізованої вченої ради! Шановні колеги!

– вирази подяки членам спеціалізованої вченої ради, опонентам, напр.: Дозвольте сердечно подякувати голові спеціалізованої вченої ради – членові-кореспонденту Академії педагогічних наук України, доктору економічних наук, професору, моему керівникові, доктору економічних наук, професору сердечно дякую офіційним опонентам: докторові економічних наук, професору ... кандидатів економічних наук, доценту ..; ученим провідної установи: кандидатів економічних наук, доценту ..; докторові економічних наук, професору ... Моя дяка всім вченим, які надіслали відгуки на автореферат (аналогічно, як і вище, називаються). Щиро дякую кафедрі .., її завідувачеві.., усім співробітникам кафедри та зокрема професорові .., доцентіві.., які доклали зусиль при атестації роботи на попередніх етапах. Сердечна дяка всім членам спеціалізованої вченої ради за участь в обговоренні роботи. Висловлюю особливу подяку вченому секретареві спеціалізованої вченої ради...);

– етикетні вирази вітання з колегами, напр.: Доброго дня! Здрастуйте! Учасників конференції керівник може привітати так: Радий Вас вітати в нашому місті! Свого колегу викладач може привітати словами: Мое шанування! (звучатиме більш урочисто);

– етикетні вирази вітання зі студентами: Доброго дня! Здрастуйте!; прощання: До побачення! До зустрічі! До наступної лекції!;

– етикетні вирази подяки: після закінчення наукової доповіді чи лекції: Дякую за увагу! Дякую за запитання!; під час захисту дисертації: Дякую за слушні зауваження!; людям, які допомагали, консультували під час створення праці: У роботі над книгою неоцінимої допомоги авторові подали члени наукового семінару відділу диференціальних рівнянь Інституту прикладних проблем механіки і математики АН України. Керівникові семінару, заслуженому діячеві науки України професору В. Я. Скоробагатьку і всім активним його учасникам автор висловлює найщирішу подяку (Сявавко М. С. Інтегральні ланцюгові дроби. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 7).

У наукових текстах (і в усному мовленні) потрібно вживати авторське «ми»: на наш погляд, вважаємо, ми переконані, ми дотримуємось іншої класифікації.

Під час полеміки, заперечення чи висловлювання побажання щодо точок зору інших необхідні: нейтральна позиція автора (проста констатація поглядів інших учених): зазначив, запропонував, наголошував, займався; схвалення позиції інших авторів: слушно, справедливо, без сумніву, безперечно; неприйняття автором позиції інших авторів: автор має дібрати мовні кліше, щоб висловити сумнів – неприйняття – заперечення.

При написанні рецензій визначають такі вимоги:

У вступі: нова оригінальна праця з маркетингу (основ ринкової економіки), є першою спробою глобального дослідження, праця є спробою зіставного аналізу ... давно очікуваний фінансовий словник тощо. В основній частині подається оцінка роботи, її частин, висловлюються побажання: подана до захисту дисертація – надзвичайно вагоме і скрупульозне дослідження про ... процедура аналізу дисертантки відзначається ґрунтовністю, виваженістю, які забезпечуються вдалим використанням статистичного методу тощо.

Завершення рецензії. Зауваження висловлюють за допомогою таких мовних формул, які ніби «стирають» певну категоричність (це вияв наукового такту): однак, на нашу думку, аналіз... виграв би, якби дисертант послідовніше розрізняв..., очевидно, помилково..., хотілося б...

Кінцеві фрази. При схваленні роботи: проте висловлені нами зауваження не знижують гарного враження, яке справляє дисертаційне дослідження .., із серйозним заглибленням у суть проблеми, зроблено важливі теоретичні висновки.

Дисертація ... повністю відповідає сучасним вимогам, які ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук; таким чином с всі підстави вважати, що П. О. Коваль – сформований науковець і цілком заслуговує присудження їй за представлену дисертацію наукового ступеня кандидата економічних наук.

Отже, *науковий мовний етикет* визначається формою наукового спілкування, його різновидом, жанром; він узгоджується зі структурою наукового тексту; вибір етикетної формули не залежить від віку, характеру взаємин науковців, місця.

Висновки. Отже, проблема формування компетенції наукової мови в структурі науково-дослідного компоненту науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти наразі залишається недостатньо дослідженою й неналежно актуалізованою. Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності (наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені) часто недооцінюють значимість компетенції наукової мови викладача-дослідника або зводять її лише до формального наукового мовного етикету. Звідси й поверхнева увага до її формування в умовах післядипломної педагогічної освіти, що вимагає обов'язкового введення до програм підвищення кваліфікації і стажування викладачів курсів із формування й розвитку компетенції наукової мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

2. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

3. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF/card3>.

4. Бірук Н. Педагог-дослідник: окреслення дефініції та особливості діяльності / Н. Бірук // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». – 2018. – № 6/38. – С. 38–48.

5. Вовк М. Розвиток мовнокомунікативної компетентності майбутнього доктора філософії: концептуальні орієнтири / М. Вовк // Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника : зб. матеріалів Усеукр. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2017 року / МОН України, Сумський державний педагогічний

ун-т ім. А. С. Макаренка, Кафедра української мови ; [за ред. О. М. Семеног]. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. – Вип. 1. – С. 105–108.

6. Дубасенюк О. А. Формування методологічної культури молодого дослідника у процесі його наукового становлення у сфері педагогіки / О. А. Дубасенюк // Професійна освіта: педагогіка і психологія / [за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало]. (Ченстохова-Київ, 2009). – [Вип. XI.] – С. 67–74.

7. Семеног О. М. Культура роботи вчителя-дослідника з текстом наукової комунікації / О. М. Семеног // Українська мова й література в сучасній школі – 2013. – № 11. – С. 2–8.

8. Толочко С. В. Науково-дослідний компонент науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти / С. В. Толочко // Нова педагогічна думка. – 2017. – № 3 (91). – С. 14–18.

9. Толочко С. В. Розвиток мовно-комунікативної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти / С. В. Толочко // Інноваційна педагогіка. – 2018. – № 5. – С. 138–143.

Толочко С. В. Формирование компетенции научной языка преподавателя-исследователя в условиях последипломного педагогического образования.

В статье рассмотрена специфика компетенции научной речи преподавателя-исследователя. Отмечено, что актуальность темы обусловлена необходимостью получения преподавателем универсальных навыков исследователя, в частности устной и письменной презентации результатов собственного научного исследования украинском языке. Внимание акцентировано на качествах преподавателя-исследователя, значении речевого этикета в его научной профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: преподаватель-исследователь, научно-исследовательская компетентность, научный язык, последипломное педагогическое образование.

Svitlana Tolochko. Formation of the competence of scientific language of the researching teacher in the conditions of postgraduate pedagogical education.

The article deals with the specifics of the competence of the scientific language of the teacher-researcher. Emphasizing that the relevance is chosen for the integrity, give teachers of universal researcher skills, as well as a national presentation of the results of their own scientific research in Ukrainian. The emphasis is on the qualities of the teacher-researcher, meaningful language etiquette in his scientific and professional communication.

Key words: lecturer-researcher, research competence, scientific language, postgraduate pedagogical education.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Т. В. Мовчан

ORCID ID 0000-0002-0748-914X

ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РКИ КАК ОСНОВА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

Статья посвящена обоснованию эффективности соединения содержания обучения русскому языку и профессиональных интересов студентов-иностранцев музыкальных специальностей. В статье демонстрируются примеры дидактического материала с элементами учебного исследования, которые составляют основу научно-исследовательской работы будущего специалиста.

Ключевые слова: *содержание обучения, профессиональная компетентность, научно-исследовательская компетентность, познавательные задачи.*

Постановка проблемы. В соответствии с Законом Украины «Про вищу освіту» высшее образование – это «совокупность систематизированных знаний, умений и практических навыков, способов мышления, профессиональных, мировоззренческих и гражданских качеств, морально-этических ценностей, других компетенций, полученных в высшем учебном заведении (научном учреждении) в соответствующей отрасли знаний по определенной квалификации на уровнях высшего образования» [5]. Студенты-иностранцы, получающие образование в вузах Украины имеют право на получение высшего образования наравне с гражданами Украины [5]. Но, наряду с изучением специальных дисциплин, профессиональная направленность обучения иностранных студентов предусматривает и «обучение иностранному языку с учетом будущей профессии» [1, с. 230], что предполагает обеспечение формирования профессиональной компетентности. Профессиональная компетентность – это «интегральная характеристика деловых и личностных качеств специалиста, отражающая уровень знаний, умений, опыт, достаточные для осуществления цели данного рода деятельности, а также его нравственную позицию» [8]. При формировании профессиональной компетентности студентов-иностранцев любых специальностей формируются ее составляющие: а) языковая компетенция, которая дает представление о системе языка и об умении ею пользоваться для

понимания речи других людей, выражения собственных мыслей (в устной и письменной форме), а также анализа речи учащихся с точки зрения ее соответствия нормам изучаемого языка; б) речевая и коммуникативная компетенции, обеспечивающие способность пользоваться языком как средством общения в различных его сферах и в разных ситуациях; в) методическая компетенция, которая трактуется как способность пользоваться языком в профессиональных целях, обучать языку [1, с. 230].

Анализ актуальных исследований. Интересными и важными в этом аспекте представляются работы ученых Н. К. Винокуровой [2], Л. Г. Вяткина [3], В. И. Загвязинского [4], Е. Н. Лекомцевой [6], В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко [7] и др.

Целью данной статьи стала проблема отбора содержания обучения русскому языку студентов-иностранцев и расширения практики учебно-научного общения в условиях подготовки специалистов музыкального профиля.

Изложение основного материала. Одной из основных задач высшего учебного заведения является осуществление научной деятельности путем проведения научных исследований и обеспечения творческой деятельности участников образовательного процесса, подготовки научных кадров высшей квалификации и использование полученных результатов в образовательном процессе [5]. В свою очередь, неотъемлемой частью профессиональной подготовки молодого специалиста В. И. Загвязинский и Р. Атаханов называют исследовательские умения, так как студентам придется вести наблюдение и проводить эксперименты, анализировать и обобщать полученные данные, разрабатывать и реализовывать рекомендации [4, с. 6]. Вот почему четвертой составляющей профессиональной компетентности мы считаем научно-исследовательскую компетенцию, которая «предполагает подготовленность к выполнению творческих действий при решении разнообразных исследовательских задач» [6, с. 92].

В. Н. Шейко, Н. Н. Кушнарченко отмечают: «чтобы легко включиться в профессиональную деятельность, нужно успешно владеть навыками научно-исследовательской работы, которые трудно использовать на неподготовленной почве» [7, с. 7–8]. По мнению ученых, задачи научно-исследовательской деятельности студентов состоят в следующем:

– оказание помощи студентам в ускоренном овладении специальностью, достижении высокого профессионализма;

– развитие творческого мышления и индивидуальных способностей студентов в решении практических задач;

– привитие студентам навыков самостоятельной научно-исследовательской деятельности и др. [7, с. 24–25].

Наблюдая над учебным процессом студентов-иностранцев разных специальностей, можно сделать вывод о том, что студенты успешно усваивают профессиональную речь в том случае, когда материал способствует активизации их познавательной деятельности, т. е. в заданиях присутствуют вопросы исследовательского (поискового) характера. Мы разделяем позицию Л. Г. Вяткина, который утверждает, что успешное усвоение учебного материала, способствующего активизации познавательной активности учащихся, зависит от двух принципиально важных условий: 1) учащиеся проникают в сущность изучаемых фактов и явлений лишь в том случае, если проявляют познавательную самостоятельность, которая заключается в способности решать без помощи вне (т. е. без помощи преподавателя) очередные познавательные задачи, диктуемые ходом усвоения конкретной темы учебного предмета; 2) качество усвоения знаний, умений и навыков зависит от степени активности учащихся, которая возрастает при повышении уровня самостоятельной работы [3, с. 136].

К познавательным задачам, по мнению Д. Таллингеровой, можно отнести следующие: 1) задачи, требующие простых мыслительных операций с данными (по выявлению, перечислению, обобщению и др.); 2) задачи, требующие сложных мыслительных операций с данными (по осуществлению индукции, дедукции, интерпретации, аргументации и т. д.); 3) задачи, требующие обобщения данных (учащиеся в этих задачах должны не только рассказать о результатах решения, но и объяснить его ход, условия, компоненты, трудности) [2, с. 44].

При обучении студентов-иностранцев, на наш взгляд, целесообразно, начиная с выполнения простых мыслительных операций, постепенно усложнять задачу и способ деятельности при ее решении. Приведем пример занятия по русскому языку для студентов-иностранцев музыкальных специальностей, включающее задания с элементами учебного исследования, которые составят основу научно-исследовательской работы будущего специалиста.

Лексическая тема «А. П. Бородин»

Упр. 1. Прочитайте слова, соблюдая правила чтения.

Флейта, фортепиано, виолончель, романс, симфония, полька, опера, либретто, музыка, композитор, талант, успех, князь, крестьянка, химия, медицина, опыт, лаборатория.

Французский, английский, немецкий, композиторский, классический, гениальный, выдающийся, незаконнорожденный.

Учиться, научиться, сочинять, создавать.

Переведите и выучите слова.

Почему в *фортепиано, виолончель, романс* звук [о] произносится как звук [а], а в словах *полька, опера* четко – звук [о]?

Упр. 2. Вспомните, как произносятся и изменяются слова *сочинять, учить, учиться*. Почему глаголы *сочинять* и *учить* при спряжении имеют разные окончания?

Упр. 3. Послушайте и повторите вслух слова: *Александр Порфирьевич Бородин, Петербург, Саша, Средняя Азия, князь Игорь, Медико-хирургическая академия*. Почему эти слова пишутся с большой буквы?

Упр. 4. Подтвердите информацию и обоснуйте свое мнение. Слова *музыка, композитор, талант, химия* – имена существительные?

Упр. 5. Прочитайте выражения. Переведите их на родной язык.

Отдаваться полностью; получить хорошее образование; овладеть немецким языком; праздное занятие; учиться ловкости; проводить опыт; получить образование; химик-экспериментатор.

Есть ли в Вашем родном языке аналоги этим выражениям? Как они переводятся на русский язык?

Упр. 6. Прочитайте текст.

Александр Порфирьевич Бородин (1833 – 1887)

Александр Порфирьевич Бородин родился 31 октября 1833 года в Петербурге. Его отец – князь, а мать – крестьянка. Александр считался незаконнорожденным, но был любимым родителями.

Мальчик получил хорошее образование дома. Учителя приходили на дом и обучали Сашу. Очень быстро он научился многому. Научился играть на фортепьяно и флейте, на виолончели. Овладел немецким, французским и английским языками.

Близкие никогда не видели его за праздным занятием. Рисование, химия, умные хорошие книги, музыка – всему этому Саша отдавался полностью. В девять лет он сочинил польку, а в четырнадцать создал концерт для флейты с фортепиано.

Он увлёкся химией и всю квартиру превратил в лабораторию. Его руки учились ловкости, необходимой для химика-экспериментатора. Саша постоянно проводил бесчисленные опыты.

Химия и музыка... Бородин оставался верен им всю жизнь. Получив образование в медицинской академии, он работал врачом и

читал лекции в академии. Занимаясь наукой, Александр Порфирьевич не мог отдавать много времени музыке. В шутку называл он себя «композитором воскресного дня». Опера «Князь Игорь», три симфонии, музыкальная картина «В Средней Азии», «Маленькая сюита» для фортепьяно и 16 романсов и квартетов – вот и весь список основных произведений Бородина-композитора. Сочинений не много, но каждое – шедевр русской классической музыки.

Бородин мог одновременно заниматься вопросами теоретической химии, писать либретто к своей гениальной опере, читать лекции в Медико-хирургической академии и на «Высших женских врачебных курсах». И во всём он добивался выдающихся успехов.

Упр. 7. Выпишите из текста все имена прилагательные, распределив их в три колонки: 1 – прилагательные мужского рода, 2 – прилагательные женского рода, 3 – прилагательные среднего рода. Прилагательные, употребленные в тексте в косвенных падежах, поставьте в именительный падеж. Как вы будете рассуждать, распределяя прилагательные по колонкам?

Упр. 8. Прочитайте текст еще раз и составьте план текста. Подготовьтесь пересказывать текст по вашему плану.

Выводы. На наш взгляд, задания, направленные на пояснение явления известными студентам фактами, перенос знаний из области родного языка, выполнение действия и описание способа деятельности, способствуют сознательному усвоению материала, учат обобщать, анализировать, объяснять ход мыслей, развивать учебно-научную речь, т. е. способствуют развитию познавательных способностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М. : Изд-во ИКАР, 2009. – 448 с.

2. Винокурова Н. К. Логически-поисковые задачи и упражнения как средство выявления и развития познавательного потенциала учащихся / Н. К. Винокурова // Наука и школа. – 2009. – № 2. – С. 44–46.

3. Вяткин Л. Г. Развитие познавательной самостоятельности учащихся при изложении учителем нового материала / Л. Г. Вяткин // Совершенствование методов обучения русскому языку : сб. статей / сост. А. Ю. Купалова. – М. : Просвещение, 1981. – 161 с.

4. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский, Р. Атаханов. – 2-е изд., стер. – М. : Издат. центр «Академия», 2005. – 208 с.

5. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111>

6. Лекомцева Е. Н. Научно-исследовательские компетенции бакалавра / Е. Н. Лекомцева // Ярославский педагогический вестник. Серия «Гуманитарные науки». – 2009. – № 3 (60). – С. 92–96.

7. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. – 6-е вид., перероб. і доп. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – К. : Знання, 2011. – 311 с.

8. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АПО, 1998. – (Электронный вариант).

Мовчан Т. В. Пізнавальні завдання на заняттях з російської мови як основа науково-дослідної роботи майбутнього фахівця.

Стаття присвячена обґрунтуванню ефективності поєднання змісту навчання російській мові і професійних інтересів студентів-іноземців музичних спеціальностей. У статті демонструються приклади дидактичного матеріалу з елементами навчального дослідження, які складають основу науково-дослідної роботи майбутнього фахівця.

Ключові слова: зміст навчання, професійна компетентність, науково-дослідна компетентність, пізнавальні завдання.

Movchan T. V. Cognitive tasks in the classroom in the Russian language as the basis of research work of the future specialist.

The article is devoted to the substantiation of the effectiveness of the combination of the content of teaching the Russian language and the professional interests of foreign students of musical specialties. The article demonstrates examples of didactic material with elements of educational research, which form the basis of research work of the future specialist.

Keywords: content of training, professional competence, research competence, cognitive tasks.

Т. К. Монжалеї

ORCID ID 0000-0003-4469-8861

СИСТЕМА И АСИСТЕМНЫЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОЙ МОРФОЛОГИИ ИНОСТРАНЦАМ

Статья посвящена словоизменению имени существительного, формализации его грамматических единиц на уровне типизированных и нетипизированных форм в аспекте проблемы преподавания русского языка иностранным тюркоязычным студентам.

Ключевые слова: парадигма, форма слова, типизированные / нетипизированные формы, флексия, формант, типоформа.

Постановка проблемы. Проблема изучения морфологии русского языка тюркоязычными студентами не новая, но недостаточно

изученная в методике преподавания русского языка как иностранного. Методика РКИ представлена обширной литературой и дает общие рекомендации [1; 2; 7; 8; 11; 13]. Методика преподавания морфологии, в частности имени существительного, значительно меньше представлена в учебных и методических пособиях [3; 12]. Особое внимание авторов сосредоточено на изучении категории рода субстантива и его падежных форм.

Анализ актуальных исследований. Преподавание грамматических категорий имен существительных иностранным тюркоязычным студентам начинается с изучения грамматической формы и грамматического показателя (Л. Д. Чеснокова, В. С. Печникова). Средства выражения грамматических значений рода, числа и падежа существительных представлены в учебных пособиях и учебниках А. А. Камыниной, Л. И. Осиповой и некоторых других. В учебной литературе представлены парадигмы склонения существительных (А. А. Камынина); полные и неполные, избыточные типы парадигм (Л. Д. Чеснокова, В. С. Печникова); варианты падежных окончаний (Л. И. Осипова); типы склонения субстантива (П. А. Лекант); типология грамматических категорий существительных (несловоизменяемые и словоизменяемые) (П. А. Лекант); таблицы изменения существительных (Л. В. Биденко).

Многообразие флексий русских существительных и совмещение в них грамматических значений трудно воспринимаются тюркоязычными студентами, язык которых имеет однозначные аффиксы. Поэтому рациональной будет дифференциация грамматических форм с позиции стандартизации выражения в них рода, числа и падежа как типичных и нетипичных. Этот вопрос недостаточно представлен в методической и научной литературе.

Отсюда **цель нашей работы** – рассмотреть неизменяемые, словоизменяемые и формоизменяемые категории имен существительных в аспекте типизированных и нетипизированных форм их выражения; высказать методические рекомендации относительно их изучения иностранными студентами.

Изложение основного материала. Система морфологии – сложное образование. Она включает системообразующие единицы и асистемные. Системообразующие единицы составляют основу грамматической категории. Их терминологически именуют грамматическими формами. Это формализованные единицы, противопоставленные на уровне грамматической категории своими

частнокатегориальными значениями. Формализация может быть типичной для внутренней структуры категории и нетипичной (типизированные формы и нетипизированные). Типизированные являются системообразующими, нетипизированные – системоприобретенными.

В системе грамматических категорий субстантива рассмотрению подлежат категории рода, числа и падежа. В системе категории рода системообразующими являются типоформы мужского рода с нулевым формантом, женского рода с формантами *-а / -я*, среднего рода с показателями *-о / -е*. Асистемные представлены единицами мужского рода с формантами *-а / -я* (*юноша, дядя*), женского рода с нулевыми показателями (*степь*), среднего рода с показателем *-я* (*время*). Асистемная структурная единица общего рода, в которой совмещенное значение мужского и женского рода репрезентировано типизированной формой женского рода (*староста, невежа*).

В системе категории числа системообразующими есть изменяемые формы единственного и множественного числа независимо от их родовой принадлежности. Асистемные формы Sing. tant. и Pl. tant. С закрепленным значением числа (*смелость, ножницы*) или неисчисляемые (*сливки, молоко*). Числоизменяемые единицы с формализованной семантикой числа подразделяются на типизированные и нетипизированные формы. Типизированные формы числа образованы от типизированных форм рода с окончаниями *-ы (-и)* у субстантивов, мужского и женского рода (*стол – столы, страна – страны, день – дни, земля – земли*) и флексиями *-а / -я* у единиц среднего рода (*окно – окна, море – моря*). К ним примыкают формы Sing. tant. (*сметана, масло*) и Pl. tant. (*сутки, будни*). Нетипизированные числовые формы образованы от нетипизированных форм рода: мужской род (*папа – папы, юноша – юноши*); женский род (*площадь□ – площади*); средний род (*время – времена, имя – имена*).

В системе категории падежа системообразующими выступают типизированные формы рода в падежной парадигме (*дом, стена, окно*). Асистемные падежные формы образуют нетиповые родовые единицы. Так, существительные мужского рода с окончанием *-а / -я* склоняются по парадигме женского рода: И. *папа, дядя*; Р. *папы, дяди*; Д. *папе, дяде*; В. *папу, дядю*; Т. *папой, дядей*; П. о *папе, о дяде*. Существительные женского рода с нулевой флексией склоняются по особой парадигме: И. *степь□*; Р. *степи*; Д. *степи*, В. *степь□*, Т. *степью*, П. о *степи*. К ним примыкают разносклоняемые существительные (*пламя, путь*)

и несклоняемые (*метро*). Разносклоняемые существительные имеют окончания мужского и женского рода в падежной парадигме: И. *пламя, путь*□; Р. *пламени, пути*; Д. *пламени, пути*; В. *пламя, путь*□; Т. *пламенем, путем*; П. о *пламени, о пути*.

Во множественном числе произошла исторически обусловленная унификация форм дательного, творительного и предложного падежей: Д. *-ам / -ям*, Т. *-ами / -ями*, П. *-ах / -ях*. Родительный падеж имеет наибольший спектр окончаний: *-ов / -ев* у слов мужского рода (*столов, стульев*); *-ей* у субстантивов мужского, среднего рода типизированной структуры и женского рода нетипизированной структуры (*дней, морей, площадей*); нулевое у существительных женского и среднего рода (*земель*□, *стран*□, *окон*□).

При обучении студентов-иностранцев русскому языку учитываются особенности грамматической системы их родных тюркских языков, в частности, однозначность и неизменяемость грамматических формантов числа и падежа, и отсутствие родовых форм. Ориентация на типовые форманты рода субстантивов – нулевой у мужского рода (*стол*□, *конь*□), *-а / -я* у женского рода (*страна, земля*), *-о / -е* у среднего рода (*окно, поле*) – положена в основу изучения родовых форм студентами-иностранцами. Типизированные родовые формы, маркированные указанными формантами, предлагаются для запоминания на фоне родовых форм местоимений *он*□, *она*, *оно*. Нетипичные формы, маркированные флексиями *-а / -я* мужского рода (*юноша, дядя*), нулевой женского рода (*площадь*□), *-я* среднего рода (*пламя*), для идентификации рода необходимо вводить в контекст со вторичной маркировкой рода (*Мой дядя. Умный юноша. Красивая площадь. Пламя разгорелось*). Существительные общего рода, маркированные флексиями *-а / -я* как единицы женского рода, семантически совмещающие значения женского и мужского рода, подаются на уровне контекста (*Староста пришел / пришла. Невежда сказал / сказала*). Их следует отличать от маскулизмов – существительных мужского рода (*врач, доктор*), которые координируются в контексте с глаголами женского рода (*Врач сказала. Доктор медицины прочитала лекцию*). Глагол в данном контексте не является родовым маркером существительных. Их родовым показателем может выступать зависимое прилагательное или местоимение-прилагательное: *Мой врач сказала. Известный доктор медицины прочитала лекцию*. Таким образом, родовым маркером

выступает слово, которое отвечает на вопрос *какой?*, а глагольная форма репрезентирует пол лица, названного существительным мужского рода.

Числовые формы существительных типизированной структуры представляют трудность в плане дифференциации флексий *-ы / -и* и *-а / -я*, которые фактически являются фонетическими вариантами одного окончания в позиции после твердых или мягких согласных. Они слабо различаются на слух у тюркоговорящих народов, поэтому желательно проводить фонетический тренинг. Флексии *-ы / -и* и *-а / -я* коррелируют формы мужского – женского рода и формы среднего рода. Эта формализованная родовая информация дополняет родовую классификацию существительных на уровне единственного числа.

Нетипизированные формы, исключая числовые изменения, Sing. tant. и Pl. tant. различаются лишь формантами, которые не несут значение грамматических форм единственного и множественного числа, проявляющееся лишь на уровне контекста. *Брюки на витрине // Брюки на человеке* – соответственно множественное и единственное число при формализованном множественном. Среди указанной асистемной группы числовых грамматических форм необходимо выделить группу имен, находящихся за пределами понятия числа, но формализованных как единственное или множественное число (*молоко, сметана, сливки*). Эти асистемные единицы подлежат запоминанию с позиции их семантики и структуры.

Падежи представлены грамматическими типоформами, маркированными такими флексиями.

| Падеж | Окончания | | |
|--------------|-------------|-------------|-------------|
| | Мужской род | Средний род | Женский род |
| Именительный | □ | -о, -е | -а / -я |
| Родительный | -а / -я | | -ы / -и |
| Дательный | -у / -ю | | -е |
| Винительный | -а / -я, □ | -о, -е | -у / -ю |
| Творительный | -ом / -ем | | -ой / -ей |
| Предложный | -е | | -е |

Нетипизированные единицы представлены парадигмами нетипизированных родовых форм (мужской род – *юноша, дядя*, женский род – *площадь*□, средний род – *время*). Формы мужского рода с флексией *-а / -я* склоняются по типовой парадигме женского рода: И. *юноша, дядя*; Р. *юноши, дяди*; Д. *юноше, дяде*; В. *юношу, дядю*; Т. *юношей, дядей*; П. о *юноше, о дяде*. Формы женского рода с нулевой

флексией склоняются по нетипичной парадигме: И. площадь□, Р. *площади*, Д. *площади*, В. площадь□, Т. *площадью*, П. о *площади*.

Частичное отклонение от типичной падежной парадигмы отмечается у существительных с финальными частями *-ий*, *-ия*, *-ие* мужского, женского и среднего родов. Их отличие от типичной падежной парадигмы соответствующих родовых форм на уровне предложного падежа, где они имеют флексию *-и* на фоне флексии *-е* типичной парадигмы: о *гении*, об *акции*, о *здании*, и дательного у существительных женского рода: *акции*. Эти формы и парадигмы должны представляться на фоне соответствующих типоформ и типовых парадигм для их дифференциации.

Падежные парадигмы желательно изучить всесторонне. Отправной позицией могут быть родовые формы типичной и нетипичной структуры, о чем речь шла выше. Далее изучению подлежат парадигмы форм отдельных падежей. Для этого используются таблицы.

Родительный падеж имён существительных

| Именительный падеж (1) (кто? что?) | | | Родительный падеж (2) (кого? чего?) | |
|---------------------------------------|---|-------------|----------------------------------------|----------|
| <i>Мужской род</i> | | | | |
| твёрдый согласный | + | □ -а | → | -а -ы |
| мягкий согласный | + | -(ь)□ -я | → | -я -и |
| стол□ | | | → | стола |
| папа | | | → | папы |
| словарь□ | | | → | словаря |
| дядя | | | → | дяди |
| <i>Средний род</i> | | | | |
| твёрдый согласный | + | -о | → | -а |
| мягкий согласный | + | -е -я | → | -я -и |
| окно | | | → | окна |
| море | | | → | моря |
| знамя | | | → | знамени |
| <i>Женский род</i> | | | | |
| твёрдый согласный | + | -а | → | -ы |
| мягкий согласный | + | -я -(ь)□ | → | -и -и |
| газета | | | → | газеты |
| земля | | | → | земли |
| тетрадь□ | | | → | тетради |

Дательный падеж имён существительных

| Именительный падеж (1) (кто? что?) | | | | Дательный падеж (3) (кому? чему?) | |
|---------------------------------------|---|----------------------|---|--------------------------------------|--|
| <i>Мужской род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | □ -а | → | -у -е | |
| мягкий согласный | + | -(ь)□ -я | → | -ю -е | |
| стол□ | | | → | столу | |
| папа | | | → | папе | |
| словарь□ | | | → | словарю | |
| дядя | | | → | дяде | |
| <i>Средний род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | -о | → | -у | |
| мягкий согласный | + | -е -я | → | -ю -и | |
| окно | | | → | окну | |
| море | | | → | морю | |
| знамя | | | → | знамени | |
| <i>Женский род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | -а | → | -е | |
| мягкий согласный | + | -я -(ь)□ -(и)я | → | -е -и -и | |
| газета | | | → | газете | |
| земля | | | → | земле | |
| тетрадь□ | | | → | тетради | |
| акция | | | → | акции | |

Творительный падеж имён существительных

| Именительный падеж (1) (кто? что?) | | | | Творительный падеж (5) (кем? чем?) | |
|---------------------------------------|---|-------------|---|---------------------------------------|--|
| <i>Мужской род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | □ -а | → | -ом -ой / -ей | |
| мягкий согласный | + | -(ь)□ -я | → | -ем -ей | |
| поэт□ | | | → | поэтом | |
| папа | | | → | папой | |
| юноша | | | → | юношей | |
| писатель□ | | | → | писателем | |
| дядя | | | → | дядей | |
| <i>Средний род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | -о | → | -ом | |
| мягкий согласный | + | -е | → | -ем | |
| окно | | | → | окном | |
| море | | | → | морем | |

| <i>Женский род</i> | | | | |
|--------------------|---|--------------|---|------------------|
| твёрдый согласный | + | -а | → | -ой |
| мягкий согласный | + | -я -(ь) □ | → | -ей -ю |
| газета | | | → | газет ой |
| земля | | | → | земл ей |
| тетрадь □ | | | → | тетрад ью |

Предложный падеж имён существительных

| Именительный падеж (1) (кто? что?) | | | | Предложный падеж (6) ((о) ком? (о) чём?) | |
|---------------------------------------|---|-------------------------------|---|---------------------------------------------|--|
| <i>Мужской род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | □ | → | -е | |
| мягкий согласный | + | -(ь)□ -(ий)□ | → | -е -и | |
| друг □ | | | → | (о) друг е | |
| день □ | | | → | (о) дн е | |
| гений □ | | | → | (о) гени и | |
| <i>Средний род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | -о | → | -е | |
| мягкий согласный | + | -е -(и)е -я | → | -е -и -и | |
| окно | | | → | (об) окн е | |
| море | | | → | (о) мор е | |
| здание | | | → | (о) здани и | |
| знамя | | | → | (о) знамени и | |
| <i>Женский род</i> | | | | | |
| твёрдый согласный | + | -а | → | -е | |
| мягкий согласный | + | -я -(ь)я -(ь)□ -(и)я | → | -е -е -и -и | |
| конфета | | | → | (о) конфет е | |
| земля | | | → | (о) земл е | |
| семья | | | → | (о) сем ье | |
| площадь □ | | | → | (о) площад и | |
| акция | | | → | (об) акци и | |

Таблицы дают типичную парадигму родительного, дательного, творительного и предложного падежей. Нетипичные единицы представлены отдельными формами. Сводная таблица полной парадигмы имен существительных имеет следующий вид.

Падежные окончания существительных в единственном числе

| Падежи | Мужской род | | Женский род | | Средний род | |
|--------------|------------------------------|--------------------------------|------------------------------|--------------------------------|------------------------------|--------------------------------|
| | типизи- рованная форма | нетипизи- рованная форма | типизи- рованная форма | нетипизи- рованная форма | типизи- рованная форма | нетипизи- рованная форма |
| Именительный | □ | -а / -я -(ий)□ | -а / -я | □ -(и)я | -о / -е | -(и)е, -я |
| Родительный | -а / -я | -ы / -и | -ы / -и | -и | -а / -я | -я, -и |
| Дательный | -у / -ю | -е | -е | -и | -у / -ю | -ю, -и |
| Винительный | -а / -я □ | -у / -ю | -у / -ю | □ | -о / -е | -(и)е, -я |
| Творительный | -ом / -ем | -ой / -ей | -ой / -ей | -ю | -ом / -ем | -ем |
| Предложный | -е | -е, -и | -е | -и | -е | -и |

Парадигма падежных форм множественного числа унифицирована для дательного (*-ам / -ям*), творительного (*-ами / -ями*) и предложного (*-ах / -ях*) падежей. Исключение представляет лишь родительный падеж. Типизированные формы имеют флексии *-ов / -ев*, *-ей*, □: мужской род: *студентов, героев, учителей*, средний род: *слов□, морей*, женский род: *песен□, тетрадей*. Характерно, что нетипичные формы нивелируются во множественном числе и не имеют специфических маркеров.

Выводы. Формы грамматических категорий русского субстантива рационально изучать на уровне системных отношений. Родовые формы противопоставлены как эквиполентные (независимые), числовые – как привативные (производные). Отправной единицей является единственное число, производной – множественное, которое имеет грамматическое и сопровождающие его лексическое значение. Что терминологически квалифицируются как словоизменение. Падежные формы противопоставлены как координативные, существующие на основе грамматической оппозиции другим формам при сохранении их лексической семантики. Это типичное формоизменение. Эти отношения необходимо учитывать при изучении субстантива. Базовыми формами есть родовые, неизменяемые, которые лежат в основе числового словоизменения и падежного формоизменения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акишина А. А. Учимся учить : для преподавателей русского языка как иностранного / А. А. Акишина, О. Е. Каган. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз. Курсы, 2002. – 256 с.
2. Балыхина Т. М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового) : учеб. пособие для преподавателей и студентов / Т. М. Балыхина. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2007. – 185 с.
3. Дремов А. Ф. Категория падежа с позиций системной лингвистики в практике преподавания русского языка как иностранного / А. Ф. Дремов //

Русский язык и литература в общении народов мира: Проблемы функционирования и преподавания : тезисы докладов и сообщений. – М.: Рус. яз., 1990. – Т. 1.

4. Изучаем русский язык в Сумах : учеб. пособие для студ.-иностранцев первого года обучения филол. и др. спец. / Л. В. Биденко, В. А. Завгородний, Г. И. Киселева, В. И. Стативка, А. В. Шевцова. – Сумы : СумГПУ имени А. С. Макаренко, 2015. – 160 с.

5. Камынина А. А. Современный русский язык. Морфология : учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010. – С. 42–81.

6. Кузьминова Е. А. Особые случаи функционирования форм единственного и множественного числе существительных / Е. А. Кузьминова // Книга о грамматике. Русский язык как иностранный / под ред. А. В. Величко. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2009. – С. 592–636.

7. Лебединский С. И. Методика преподавания русского языка как иностранного : учеб. пособие / С. И. Лебединский, Л. Ф. Гербик. – Мн., 2011. – 309 с.

8. Методика / под ред. А. А. Леонтьева. – М.: Рус. яз., 1988. – 180 с. (Заочный курс повышения квалификации филологов-русистов).

9. Осипова Л. И. Морфология современного русского языка : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Л. И. Осипова. – М.: Издат. Центр «Академия», 2010. – С. 20–40.

10. Современный русский язык : учеб. для студ. вузов / П. А. Лекант, Е. И. Диброва, Л. Л. Касаткин и др. ; под ред. П. А. Леканта. – 4-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007. – С. 253–272.

11. Чеснокова М. П. Методика преподавания русского языка как иностранного : учеб. пособие / М. П. Чеснокова. – 2-е изд., перераб. – М.: МАДИ, 2015. – 132 с.

12. Шустикова Т. В. Грамматическая категория рода в практическом курсе русского языка как иностранного (предвузовский этап) / Т. В. Шустикова, В. А. Кулакова, С. В. Смирнова // Вестник РУДН. Серия : Вопросы образования: языки и специальность. – 2013. – № 1. – С. 27–32. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grammaticheskaya-kategoriya-roda-v-prakticheskom-kurse-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo-predvuzovskiy-etap/viewer>

13. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного : учеб. пособие для вузов / А. Н. Щукин. – М.: Высш. шк., 2003. – 334 с.

Монжалей Т. К. Система і асистемні одиниці мови у практиці викладання російської морфології іноземцям.

Стаття репрезентує граматичні форми іменника, словозміну і формозміну субстантива російської мови в аспекті типізованих і нетипізованих форм задля викладання їх тюркомовним студентам.

Ключові слова: парадигма, форма слова, типізовані / нетипізовані форми, флексія, формант, типоформа.

Monzhaley T. K. System and non-system units of language in the practice of teaching Russian morphology to foreigners.

The article is devoted to the inflection of a noun, the formalization of its grammatical units at the level of typed and untyped forms in the aspect of the problem of teaching the Russian language to foreign Turkish-speaking students.

Key words: paradigm, word form, typed / untyped forms, ending, formant, typiform.

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО МИНИМУМА ПО ФОНЕТИКЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В статье рассматривается проблема создания фонетического минимума при изучении РКИ. Определены принципы отбора материала для фонеминимумов, представлены результаты анализа действующих учебников по русскому языку как иностранному в аспекте обсуждаемой проблемы, предложен один из вариантов фонетического минимума, используемого в работе с итальянскими студентами.

Ключевые слова: методика преподавания русского языка как иностранного, фонетический минимум, принципы отбора теоретического материала, интерференция, транспозиция.

Постановка проблемы. Приоритетным направлением методических исследований, связанных с преподаванием РКИ, является создание адекватного теоретического минимума вообще и фонетического в частности. На пути осуществления этой задачи возникает противоречие между необоснованной перегрузкой студентов «ненужной» информацией и необходимостью обеспечения их лингвистическими знаниями для осмысленного овладения иностранным языком и формирования коммуникативной компетенции. Таким образом, необходимые теоретические знания и их практическое применение должны находиться между собой в целесообразном равновесии, что является основным требованием к создаваемым теоретическим минимумам, в том числе и к фонетическому.

Анализ актуальных исследований. Проблемой отбора фонетического материала в соответствии с этапом и профилем обучения занимались многие исследователи. Одним из базовых вопросов, который решался в их работах, является вопрос о принципах (подходах) к отбору теоретического материала. Так, Э. Г. Азимов и А. Н. Щукин называют следующие принципы: эмпирический (решающую роль играет опыт преподавателя и автора учебника); статистический (учитываются количественные характеристики языковых единиц: частотность, употребительность в речи); методический (ориентируется на цели обучения); лингвистический (учитываются такие критерии при выборе материала, как сочетаемость слов, словообразовательная ценность, стилистическая неограниченность и др.) [1, с. 181].

Авторы учебного пособия «Методика преподавания иностранных языков: общий курс» [3] говорят о двух принципах отбора фонетического

материала: принципе соответствия потребностям общения и стилистическом принципе. В соответствии с первым – в минимум включаются звуки и интонаемы, имеющие смысловозначительную функцию. На основе второго принципа определяется предмет обучения – полный стиль образцового литературного произношения.

Е. Г. Борисова и А. Н. Латышева занимались проблемой создания фонетического минимума английского языка для средней школы. Исследователи справедливо отмечают, что если обучение фонетике происходит в условиях минимального времени обучения, отсутствия естественного языкового окружения, то говорить об аутентичном произношении вряд ли имеет смысл. В настоящее время утвердился реалистический принцип в области овладения иноязычным произношением, в основе которого лежит идея аппроксимации – приближения к нормативному произношению. При овладении произношением аппроксимация проявляется в двух направлениях: в ограничении количества иностранных звуков и интонационных моделей, подлежащих усвоению; в приблизительном артикулировании некоторых звуков.

Но как бы ни решалась данная проблема, действенным остается одно важное требование – на любом этапе должна обеспечиваться максимально возможная «понимаемость» иностранной речи. Поэтому основным требованием к отбору фонетического материала является представительность по отношению к фонетической системе изучаемого языка. Это означает, что даже в режиме аппроксимации должны отрабатываться фонетические особенности, прежде всего действительно актуальные для коммуникации, в соответствии с их реальным функционированием в иностранной речи, причем в системе [2, с. 15].

Итак, аппроксимация предполагает специальный отбор фонетического материала для теоретического минимума, который представляет собой сформированный в соответствии с определенными принципами набор фонетических явлений, необходимых и достаточных для овладения иностранным языком как средством общения.

Е. Г. Борисова и А. Н. Латышева разделяют фонетический минимум на активную и пассивную части. Активный фонетический минимум – это набор звуков и интонационных моделей, предназначенных для воспроизведения. Пассивный фонетический минимум – это набор звуков и интонационных моделей, предназначенных для узнавания в речи других и понимания.

Активный фонетический минимум отличается от пассивного следующими признаками:

- в активном допускается аппроксимация, в пассивном – нет;
- в состав активного фонетического минимума включены только смыслоразличительные фонемы, в составе пассивного – смыслоразличительные фонемы и варианты фонем;
- активный минимум усваивается путем концентрации произвольного внимания (сознательное подражание образцу, усвоение правил артикуляции), пассивный минимум – на основе непроизвольного внимания.

Итак, в фонетические минимумы, как правило, включают звуки, звукосочетания, фонетические явления и интонационные модели. Е. Г. Борисова и А. Н. Латышева отмечают, что материал для обучения фонетике отбирается в соответствии со следующими принципами: соответствия потребностям общения, стилистическим принципом, нормативности произношения, учета особенностей родного языка учащихся [2, с. 22].

С учетом последнего из перечисленных принципов большое значение имеет сравнительный анализ фонологической базы изучаемого и родного языка. На его основе выявляются трудности, возникающие перед учащимися при изучении фонетических явлений, что, в свою очередь, определяет направления работы при обучении РКИ. Овладение отдельными звуками и особенно их комплексами (значимыми отрезками речи) облегчает знание и практическое усвоение наиболее важных общих закономерностей произношения в изучаемом языке, главным образом тех, которые отсутствуют в звуковой системе родного языка.

Так как иноязычная звуковая форма изучается на основе речевых «привычек» родного языка, то возникают различные трудности в зависимости от степени совпадения или различия явлений иностранного и родного языков. Произносительные особенности обусловили появление методической типологии фонетического материала, под которой понимается группировка фонем в соответствии с возможными трудностями их усвоения в речи. Так, сравнивая фонемы родного и изучаемого языков, можно выделить:

- фонемы, совпадающие в двух языках;
- фонемы, имеющие черты сходства, но не совпадающие полностью в двух языках;
- фонемы, отсутствующие в одном из языков.

Первая группа фонем является «самой легкой». При обучении этим фонемам можно рассчитывать на перенос навыка их произношения из родного языка, т.е. на транспозицию. Освоение фонем второй группы связано с определенными трудностями: наряду с транспозицией здесь может возникнуть и интерференция. Третья группа фонем – самая трудная для овладения учащимися. При ее отработке преподаватель может предлагать элементарные фонетические правила, например о положении языка, губ, степени напряженности органов речи и др. Целесообразно, чтобы объяснения преподавателя носили характер практических указаний, строящихся как дедуктивно, так и индуктивно.

Цель статьи состоит в определении содержания и объема теоретических сведений по фонетике в действующих учебниках по РКИ и презентации одного из возможных вариантов фономинимума, используемого в работе с итальянскими студентами.

Изложение основного материала. В учебниках и учебных пособиях, которые используют преподаватели русского языка как иностранного, фонетический минимум имеет разное содержание и объем. Возможно, это связано с целевой направленностью учебных книг. В методической литературе, посвященной теории и практике создания учебников [4], выделяют следующие их типы: лингво-ориентированные, или языковые; речевые и коммуникативно-ориентированные.

Цель языкового учебника считается достигнутой, если учащиеся могут сделать лексико-грамматический и синтаксический анализ предложений, а также перевод на родной язык. Речевые учебники ставят своей целью овладение основными видами речевой деятельности. Коммуникативно-ориентированные учебники направлены на формирование умений содержательного общения в реальных сферах коммуникации. Однако в большинстве действующих учебников представлены элементы всех типов.

Первый проанализированный учебник – это учебник «Давайте», изданный в Милане. Авторами его являются два итальянских методиста и русский ученый. Преимуществом учебника является изложение теоретического материала на родном для студентов языке – итальянском. Именно этим, на наш взгляд, и обусловлена его доступность для понимания итальянскими студентами, что и объясняет популярность этой учебной книги. Во вступительной части представлена таблица с русским алфавитом и примерами чтения букв

в итальянских словах. Все это предлагается закрепить в фонетических упражнениях. Практически все они сопровождаются аудиозаписями. Достаточно большое количество аудиоматериала и связанных с ним упражнений дает возможность легче и лучше освоить фонетический минимум. Затем обращается внимание студентов на особенности чтения букв, которые обозначают варианты фонем, например буквы *o*, передающей редуцированные звуки в безударной позиции; букв *d, l, n*, обозначающих мягкие согласные звуки перед *e, u, y, iu, v*. Тут же даются пары звонких и глухих согласных (*b-n, v-f, g-k, d-t, j-sh, z-c*); объясняются особенности произношения звука [ы], который является одним из самых сложных для итальянских студентов из-за отсутствия его в их родном языке. На этом изложение и закрепление фонетических сведений заканчивается.

В учебнике «Жили-были» (авторы – Л. В. Миллер, Л. В. Политова, И. Я. Рыбакова) фонетика вводится на первых четырех уроках. Алфавит представлен не полностью, нет опоры на родной язык студента, что, на наш взгляд, усложняет процесс обучения, разрушая картину целостного восприятия материала. Студентов знакомят со всеми буквами, обозначающими гласные звуки, затем сходными по произношению с родным языком согласными. На последующих уроках вкрапления фонетической информации представляют собой объяснения сложных в плане произношения звуков. Аудионосители не прилагаются, что в сочетании с условиями отсутствия языковой среды и опоры на родной язык студентов приводит к определенным трудностям в процессе обучения.

Учебник Л. Каучера Боси «*Russo corso completo*» начинается главой «Русский алфавит и фонетическая транскрипция». В ней приводится таблица с русским алфавитом (прописные и печатные буквы). В следующей таблице представлены те же буквы и звуки, которые они обозначают, а также слова, имеющие в своем составе соответствующие звуки. Далее студентам предлагается ознакомиться с основными десятью правилами произношения в русском языке. Теоретический материал предлагается на родном для студентов языке. Аудиокурс не предусмотрен.

Учебник «Русский язык» Р. Маковецкой и Л. Трушиной, как и предыдущий, является примером переводно-грамматического учебника. Он переведен на итальянский язык. Таким образом, у студентов есть возможность ознакомиться с теоретическим материалом на родном языке, что, естественно, облегчает понимания.

Но в учебнике не учитываются явления транспозиции и интерференции, в нем изложены только правила русского произношения и представлены упражнения для их отработки. Отсутствие опоры на родной язык студента «оставляет его один на один» со сложностями усвоения иностранного языка. Основы фонетики излагаются в первых четырех лекциях. В первой лекции происходит знакомство с алфавитом, со звуками и буквами русского языка. Вторая лекция объясняет разницу между твердыми и мягкими согласными. В третьей – рассказывается о парных звонких и глухих согласных. Последняя, четвертая, лекция посвящена особенностям произношения гласных и ударению в русском языке. Все это предлагается отработать и закрепить при выполнении упражнений. В некоторых последующих лекциях объясняются особенности произношения наиболее сложных звуков русского языка. Так, например, в восьмой лекции рассказывается о разнице в произношении звуков [и] и [ы]. По нашему мнению, этот учебник хорошо использовать как вспомогательный в вузах, но, к сожалению, он не подходит для курсов иностранных языков. Это связано с тем, что в нем слишком много теоретического материала со специальными терминами.

В учебнике С. А. Хаврониной и А. И. Широченской «Русский язык в упражнениях» теоретический материал по фонетике практически отсутствует. На первой странице представлен русский алфавит в печатных и прописных буквах, нет указаний на то, как читаются буквы, какие звуки они обозначают, нет аудиозаписей. Возможно, это обусловлено практической направленностью учебной книги.

Анализ учебников и использование их в практической деятельности в работе с итальянскими студентами показали, что имеющийся в них фонетический минимум требует совершенствования с учетом реальных условий организации учебного процесса: отсутствие языковой среды, опора на родной язык обучающихся, явления транспозиции и интерференции, возраст студентов (или слушателей курсов), уровень их языковой и речевой подготовки, цели изучения языка, длительность курса и т. д.

Далее приводится один из сегментов фонетического минимума, используемого в работе с итальянскими студентами. Он касается звукобуквенного состава языка. При его разработке был реализован принцип сопоставления с родным языком обучающихся.

Звуко-буквенные соответствия в русском и итальянском языке

| | | |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>1. Veri amici (Le lettere sono presenti anche in italiano)</p> <p>A – A K – K M – M O – O T – T E – E (suono simile)</p> | <p>2. Nuovi amici (Suono-simile, ma graficamente sono diverse)</p> <p>B – B in “bene” B – V in “vaso” Г – G in “gatto” Д – D in “donna” З – S in “rosa” И – I in “birra” Л – L in “libro” Н – N in “naso” П – P in “porto” P – R in “riso” С – S in “sasso”(s sorda) У – U in “uva” Ф – F in “fiore” X – H come nel inglese “home” Э – E in “elefante”</p> | <p>3. Sconosciuto (non c’è l’equivalente italiano)</p> <p>Ё – [jo’] in “iodio” Ж – [z’] come in francese “jour” Й – [j] in “yogurt”(I breve) Ц – [z] in “pazzo”(z sorda) Ч – [c] in “ciao” Ш – [sc] in “scena” Щ – [sc’:] in “sciame” (palatalizzata) Ъ – segno duro (non ha un suono) Ь – segno molle (non ha un suono) Ы – dopo forti consonanti, un suono gutturale intermedio tra [i] e [u] Ю – [ju] in “chiuso” Я – [ja] in “fiaba”</p> |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

В первой части таблицы представлены буквы, которые есть в итальянском алфавите и имеют сходное значение с русскими. Во второй – буквы, графически различающиеся в обоих языках, но имеющие алфавитные соответствия. Произносятся они по-разному в анализируемых языках или с частичным совпадением. Звуковые значения букв иллюстрируются с помощью слов итальянского языка. Третью группу составляют буквы, которых нет в итальянском языке. В таблице представлены их звуковые значения с помощью элементов транскрипции и слов итальянского языка.

Для закрепления этого фонетического материала необходимо использовать известные в лингводидактике методы: прослушивание аудиозаписей, фонетические зарядки, объяснения, наглядность, имитационные методы и т.д.

Справедливости ради нужно отметить, что подобные классификации существуют в методике РКИ (например, Ю. Мареева сравнивает звуко-буквенную систему русского и испанского языка), а также в методике преподавания близкородственных языков (А. П. Коваль сопоставляет русский и украинский алфавиты) и т. д. Поэтому можно лишь говорить об адаптации этих классификаций к итальянскому языку.

Многолетний опыт апробации представленного материала в работе с итальянскими студентами показал его действенность и эффективность.

Выводы. Несмотря на то, что вопросы содержания, объема и отбора теоретического языкового минимума (в том числе и фонетического) при изучении РКИ в научной методической среде поднимаются часто, они являются актуальными в современной лингводидактике. Успешное их решение возможно только при условии учета ряда факторов: наличия / отсутствия языковой среды, положительного и / или отрицательного влияния родного языка обучающихся, уровня их языковой и речевой подготовки и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М. : ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Борисова Е. Г. Лингвистические основы РКИ. Педагогическая грамматика русского языка : учебное пособие / Е. Г. Борисова, А. Н. Латышева. – М. : Флинта, 2014. – 210 с. – (Русский язык как иностранный).
3. Методика преподавания иностранных языков. Общий курс : учебное пособие / отв. ред. А. Н. Шамов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2008. – 253 с.
4. Новика М. Анализ учебников по русскому языку как иностранному [Электронный ресурс]. – URL: profizge.lu.lv/pluginfile.php/34981/modresource/content/o/manaliz_uchebnikov.pdt

Тригубчак О. В. Формування теоретичного мінімуму з фонетики при вивченні російської мови як іноземної.

У статті розглянуто проблему створення фонетичного мінімуму при вивченні російської мови як іноземної. Визначені принципи відбору матеріалу до фономінімумів, презентуються результати аналізу чинних підручників в аспекті проблеми, що обговорюється, пропонується один з варіантів фонетичного мінімуму, який використовується у роботі з італійськими студентами.

Ключові слова: методика викладання російської мови як іноземної, фонетичний мінімум, принципи відбору теоретичного матеріалу, інтерференція, транспозиція.

Trygubchak O. The formation of the theoretical minimum in phonetics to study Russian as a foreign language.

The article considers the problem of creating theoretical phonetic minimum while teaching Russian as a foreign language. The principles of selection of phonetic material are also considered and an analysis of some textbooks in Russian as a foreign language is given. One of the variants of phonetic minimum is proposed that is used to work with Italian students.

Keywords: methods of teaching Russian as a foreign language, phonetic minimum, principles of selection of theoretical material, interference, transposition.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКИХ МОВ І МЕТОДИКИ ЇХ ВИКЛАДАННЯ

Т. О. Осипова

ЛАТИНСЬКА ЛЕКСИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАПОЗИЧЕНЬ В ІНОЗЕМНИХ МОВАХ

У статті розглянуто питання запозичення лексики з латинської мови в інші іноземні мови, зокрема англійську, німецьку, французьку. Особлива увага приділяється латинським запозиченням в англійській мові, з яких відокремлено пласт дієслівної лексики для засвоєння латинських слів і відображення їх в англійській мові.

Ключові слова: *caedo, ago, cedo.*

Постановка проблеми. Викладання латинської мови в університеті повинно бути професійно направленим, враховуючим специфіку аудиторії. Цільова установка курсу «Латинська мова» на факультеті іноземних мов педагогічного університету – це створення теоретичної та практичної бази для наукового вивчення іноземних мов (англійської, німецької, французької), розширення лінгвістичного кругозору студентів.

Латинська мова є фундаментом у розумінні фактів і закономірностей іноземних мов. У силу історичних умов латинська мова мала великий вплив на фонетику, граматику, лексику, словотворення іноземних мов. Це стосується і формування лексичної системи англійської мови. Протягом розвитку англійської мови її словниковий склад постійно поповнювався запозиченнями з латинської мови. У результаті цього слова латинського походження в англійській мові становлять майже половину її лексичного складу. Так «з 20000 найбільш уживаних слів англійської мови біля 10400 латинського походження, біля 2200 – грецького і тільки 5400 – англосаксонського» [2, с. 15]. Це доводить, що латинська мова дійсно відіграла велику роль у розвитку лексики англійської мови.

Порівнюючи лексику англійської мови, треба розрізняти слова: а) із загальноєвропейськими коренями, б) запозиченнями з латинської мови та в) нові слова, які утворилися на базі латинських морфем.

Необхідно також використовувати матеріал з української мови для засвоєння латинських слів і відображення їх в англійській мові. У підручниках з латинської мови для студентів факультету іноземних мов педагогічних університетів подаються слова із загальноєвропейськими

коренями (лат. *cor, cordis* «серце» [4, с. 281] – англ. *heart* «серце», фр. *cordial* – серце, лат. *capere* «брати» [4, с. 274] – англ. *have* «мати» фр. *captiver* – брати, взяти, лат. *pater* «батько» [9, с. 245] – англ. *father* «батько» і т. п.). При розгляданні таких слів важливо звернути увагу студентів та навчити їх знаходити спільність коренів із закономірних звукових та смислових співвідносин. Навички користуванням словниками іншомовних слів дають змогу студентам простежити етимологію слів, які були запозичені. Із латинських запозичень в англійській мові можна виділити велику кількість дієслів, іменників, прикметників (лат. *capio, cepi, captum, capere* «брати, ловити, захоплювати» [4, с. 274]). Наприклад, *captivus* «взятий у полон, полонений»; *captivitas* «захват у полон»; *captura* «ловля»; *captor* «ловець» [4, с. 141]. Порівн. англ. *captive* «полонений»; *captivating* «чарівний»; *captivity* «захват у полон»; *capture* «захват, здобич»; *captor* «той, що захопив у полон»; фр. *captif* – «полон», *captation* – «хапати, ловити».

Виклад основного матеріалу. Звернемося безпосередньо до латинських запозичень в англійській мові, відокремивши з них пласт дієслівної лексики. На початку занять зі студентами треба познайомити їх із важливими фонетичними законами: асиміляція приголосних, закон редукції коротких латинських голосних у середніх складах; з найбільш уживаними латинськими словотвірними афіксами з метою наукового підходу до фактів латинської мови та їх відображення в англійській мові.

При вивченні латинських дієслів треба утворювати похідні слова і знаходити їх паралелі в англійській мові. Це допоможе зрозуміти особливості багатьох латинізмів в англійській мові, зрозуміти їх внутрішню форму, встановити генетичну особливість між словами, у яких на англійському ґрунті змінилась фонетична форма і порушились смислові зв'язки.

Розглянемо декілька найбільш уживаних латинських дієслів, які отримали найбільше розповсюдження в англійській мові.

Caedo, cecidi, caesum, cedere

Основні значення цього дієслова «бити, рубати, розрізати, вбивати; кроїти» [4, с. 273]. Звідси: *caesura* «рубка, зупинка при читанні вірша, цезура» [3, с. 130]; *cementum* «щебінь, бите каміння»; *homicidium* «вбивство» [4, с. 452] (*homo* «людина» + *caedo*); *particida* «вбивця батька» [4, с. 698] (*pater* «батько» + *caedo*). Порівн. англ.: *caesura* «цезура»; *cement* «цемент»; *homicide* «вбивство»; *patricide* «вбивство батька»; *suicide* «самогубство». У сучасній англійській мові у словах типу

homicide, patricide елемент *cide*, який походить від латинського дієслова *caedo*, є суфіксом зі значенням знищення: *genocide* «геноцид» (грец. *genos* «рід, плем'я, народ»); *herbicide* «гербіцид» (лат. *herba* «трава» [4, с. 446]); *insecticide* «інсектицид, засіб від комах» (лат. *insecta* «комахи»); *pesticide* «пестицид, хімічний засіб для боротьби зі шкідниками» (лат. *pestis* «зараза» [4, с. 726]) та ін.

Лат. *abscido, abscidi, abscisum, abscidēre* «відрізати, відрубати, відсікти» [4, с. 5], де *abs-* зі значенням роз'єднання + *caedo*. Порів. англ.: *abscission* «ампутація».

Лат. *circumcido, circumcidi, circumcisum, circumcidēre* «обрізати за колом» [4, с. 168], де *circum* «вокруг, кругом» + *caedo*. Пор. англ.: *circumcise* «здійснити обрізання».

Лат. *concido, concidi, concisum, concidēre* «розрубати; подрібнити» [4, с. 205], де *con-* зі значенням посилення + *caedo*; звідси: *concisus* «скорочений, короткий, стислий». Порів. англ.: *concise* «короткий, стислий»; *concisenesa* «стислість».

Лат. *decido, decidi, decisum, decidēre* «відрубати, відсікти; покінчити; точно визначити, висловлювати» [4, с. 271], де *de-* зі значенням відокремлення + *caedo*; звідси: *decisio* «зменшення, домовленість, рішення» [4, с. 272]. Порів. англ.: *decide* «приймати рішення»; *decision* «рішення».

Лат. *excido, excidi, excisum, excidēre* «вирубати, вирізати, віддаляти» [4, с. 365], де *ex-* зі значенням віддалення + *caedo*, звідси: *excisio* «вирізання, виріз» [4, с. 366]. Порів. англ.: *excise* «вирізати, відрізати, ампутувати».

Лат. *incido, incidi, incisum, incidēre* «надрізати, розрізати», де *in-* зі значенням руху в середину + *caedo*; звідси: *incisio* «надріз»; *incisus* «розрізаний» [4, с. 480]. Порів. англ.: *incise* «робити розріз»; *incision* «розріз, надріз»; *incisive* «гострий, ріжучий»; *incisor* «резець, передній зуб».

Лат. *praecido, praecidi, praecisum, praecidēre* «відрубати; коротко повідомляти» [4, с. 757], де *prae-* «попереду, перед» + *caedo*. Порів. англ.: *precis* «короткий виклад, конспект».

Ago, egi, actum, agēre

Основні значення цього дієслова: «приводити в рух, спонукати; робити; діяти» [4, с. 39]. Звідси: *agens, agentis* «діючий» [4, с. 37]; *agenda* – герундив зі значенням «те, що повинно бути зроблено»; *acta* «протокол засідань, постанови, розпорядження»; *actus* «сценічна гра; театр, дія, акт» [3, с. 264]; *actio* «рух, дія, діяльність; вчинок, судове засідання» [9, с. 123]; *actor* «діючий, той, що діє; виконавець, актор»;

activus «діяльний; грам. дійсний (про спосіб)» [9, с. 123]; *actualis* «дійсний, діючий». Порів. англ.: *agent* «діяч, агент; діюча сила»; *agency* «дія, діяльність; агентство»; *agenda* «порядок денний; пам'ятна книжка»; *act* «справа; вчинок; закон, постанова; акт, документ; акт (частина п'єси)»; *interact* (лат. *inter* «між») «1. антракт; 2. взаємодіяти»; *acting* «гра»; *action* «дія, вчинок; діяльність; судовий процес»; *inaction* «пасивність»; *interaction* «взаємодія»; *actor* «актор»; *active* «активний, енергійний, діяльний; діючий; грам. дійсний (про спосіб)»; *inactive* «бездіяльний, інертний»; *activity* «діяльність, активність»; *activate* «робити радіоактивним»; *actual* «діючий»; *actuality* «дійсність, реальність; реалізм»; *actually* «фактично»; *actualise* «реалізовувати, здійснювати»; *actuate* «рухати, спонукати»; фр. *agir* – робити, діяти, передавати, жити.

Лат. *cogo, coegi, coactum, cogere* «згоняти; збирати; вимагати; отримувати зиск; сгущати; примушувати; змушувати» [4, с. 184], де *co-* зі значенням спільності + *ago*. Звідси: *cogens, cogentis* «той, що зганяє, вимагає»; *coactio* «збирання грошей» [4, с. 180]. Порів. англ.: *cogent* «переконливий»; *cogence* «переконливість»; *coaction* «примус».

Від дієслова *cogo* в латинській мові утворений іменник *coagulum* «згортання, згущення», до якого наближається *coagulāre* «викликати згортання, згущення»; звідси: *coagulans, coagulantis* «той, який викликає згущення»; *coagulatic* «згортання, згущення». Порів. англ.: *coagulant* «згущуюча речовина»; *coagulate* «згортатися, згущуватись»; *coagulation* «згортання, згущення».

Лат. *exigo, exegi, exactum, exigere* «здійснювати, збирати; оцінювати, визначити, завершувати» [4, с. 370], де *ex-* зі значенням завершеності + *ago*; звідси *exactio* «обкладати податком»; *exactor* «збирач податків, наглядач; виконавець»; *exactus* «точний, ретельний, акуратний» [4, с. 362]. Порів. англ.: *exact* «1. точний, акуратний; 2. нагально вимагати»; *exacting* «вимогливий»; *exaction* «нагальна вимога; вимагання; надзвичайно великий податок»; *exactor* «особа, яка вимагає що-небудь; позивач; той, що вимагає»; *exactly* «точно»; *exactness* «точність, акуратність»; фр. *exact* «завершувати».

Лат. *redigo, redigi, redactum, redigere* «гнати назад, відганяти, упорядковувати» [4, с. 819], де *red-* (*re-*) зі значенням зворотної дії + *ago*. Порів. англ.: *redact* «редагувати»; *redaction* «редагування»; *redactor* «редактор». В англійській мові є і інші слова з префіксом *re-*, які за кінцевим рахунком восходять до латинського дієслова *agere* «діяти»: *react* «реагувати; взаємодіяти; протидіяти»; *reaction* «реакція»;

reactionary «реакціонер»; *reactive* «реагуючий; той, що протидіє»; *reactor* «реактор, атомний котел».

Лат. *retroago, retroegi, retroactum, retroagĕre* «повертати в іншій бік» [4, с. 838], де *retro* «назад» + *ago*. Порів. англ.: *retroaction* «зворотня реакція, зворотня дія».

Лат. *transigo, transegi, transactum, transigĕre* «проганяти наскрізь; здійснювати; домовлятися» [4, с. 977], де *trans-* «через» + *ago*; звідси *transactio* «угода; завершення, закінчення» [4, с. 975]. Порів. англ. *transact* «вести справу, здійснити угоду»; *transaction* «справа, угода»; фр. *transaction* «завершувати, домовлятися».

Посиленим дієсловом до *agĕre* є *agito, agitāvi, agitātum, agitāre* «приводити в рух, хвилювати, спонукати» [4, с. 38]. Звідси: *agitatio* «приведення в рух»; *agitator* «той, що приводить у рух; погонич, візник» [4, с. 38]. Порів. англ.: *agitate* «агітувати; хвилювати, збуджувати»; *agitation* «агітація; хвилювання, тривога»; *agitator* «агітатор»; фр. *agiter* «обговорювати».

Cedo, cessi, cessum, cedere

Основні значення цього дієслова: «йти, ступати, ходити; йти геть; поступатися; протікати, статися» [4, с. 152]. Тому *cessio* «поступка» [4, с. 160]. Порівняйте англ.: *cede* «поступка (в суперечці)», *cession* «поступка». Дієслово *cedere* порівнюємо з дієсловом *cessare* «сповільнювати, припиняти»; звідси: *cessatio* «повільність, бездіяльність»; *cessans, cessantis* «той, що закінчується» [4, с. 160]. Порівняйте англ. *cessation* «закінчення, перерва»; *incessant* «той, що не закінчується, безперервний»; фр. *ceder* «поступатися, йти геть».

Латинське *decedo, decessi, decessum, decedere* «відходити, віддалятися, помирати» [4, с. 270], де *de-* зі значенням відокремлення + *cedo*; звідси: *decedens, decedentis* «той, що відходить, той, що помирає»; *decessus* «віддалення; смерть»; *decessor* «попередник за посадою» [4, с. 271]; *praedecessor* (лат. *prae-* «до, перед, перш ніж» + *decessor*) [4, с. 755]. Порівняйте англ.: *decease* «смерть»; *decendent* «покійний»; *praedecessor* «попередник, предок».

Латинське *concedo, concessi, concessum, concedere* «поступатися, погоджуватися» [4, с. 204], де *con-* зі значенням спільності + *cedo*; звідси: *concessio* «поступка, згода»; *concessivus* «спільно з» [4, с. 205]. Порівняйте англ.: *concede* «поступатися; припускати, визнавати»; *concession* «поступка; концесія»; *concessive* «поступливий»; фр. *concession* «поступатися».

Латинське *procedo, processi, processum, procedere* «рухатися вперед, продовжуватися», де *pro-* «вперед» + *cedo*; звідси: *processus* «урочистий вихід, хода; рух уперед; відросток; процес», *processio* «рух уперед» [4, с. 774]. Порівн. англ.: *proceed* «продовжувати, відправлятися далі»; *process* «процес, стадія, рух; відросток»; *procession* «процесія», *procedure* «процес виробництва».

Лат. *antecedo, antecessi, antecessum, antecedere* «йти попереду, бути напередодні» [4, с. 64], де *ante* «перед, до, перш ніж» + *cedo*; звідси *antecedens, antecedentis* «попередній». Порівн. англ.: *antecedent* «попереднє, минуле»; *antecedence* «передування; першість, пріоритет»; фр. *antecedent* «мати перевагу».

Лат. *abscedo, abscessi, abscessum, abscedere* «відходити, віддалятися; наривати», де *abs-* зі значенням видалення + *cedo*; звідси: *abscessus* «вихід, видалення, нарив» [4, с. 5]. Порівн. англ. *abscess* «абсцес, нарив».

Лат. *accedo, accessi, accessum, accedere* «підходити, наближатися; приєднуватися, погоджуватися» [4, с. 9], де *ac-* із *ad-* зі значенням приєднання + *cedo*; звідси: *accessus* «прихід, наближення; збільшення»; *accessio* «прихід, приступ, збільшення» [4, с. 10]. Порівн. англ.: *accede* «вступати; приєднуватися; погоджуватися»; *access* «доступ, похід»; *accessory* «додатковий; допоміжний, другорядний».

Лат. *succedo, succssi, successum, succedere* «входити (під); йти вслід; наслідувати; бути вдалим; мати успіх», де *suc-* із *sub-* «під» + *cedo*; *successus* «підхід, послідовність; успіх, удача»; *successio* «наслідування»; *successor* «спадкоємець, наступник» [4, с. 926]. Порівн. англ.: *succeed* «слідувати за чим-небудь, наслідувати»; *success* «успіх, удача»; *succession* «послідовність; право на спадок»; *successor* «наступник, спадкоємець».

Лат. *secedo, secessi, secessum, secedere* «йти, відходити» [4, с. 868], де *se-* зі значенням відділення + *cedo*; звідси: *secessio* «відділення, розкол». Порівн. англ.: *secede* «відділятися, відпадати»; *secession* «відокремлення, розкол».

Лат. *excedo, excessi, excessum, excedere* «підноситися; відрізнятися; перевершувати, перевищувати» [4, с. 364], де *ex-* зі значенням руху вгору + *cedo*. Порівн. англ.: *exceed* «перевершувати; перевищувати; перебільшувати», *exceeding* «надзвичайний»; *excess* «надлишок; крайність»; *excessive* «надмірний».

Лат. *intercedo, intercessi, intercessum, intercedere* «рухатися (між); вклинюватися; бути посередником; обставати, втручатися», де *inter-*

«між» + *cedo*; звідси: *intercessio* «втручання, порука»; *intercessor* «посередник, поручитель» [4, с. 513]. Порівн. англ.: *intercede* «обставати, клопотати»; *intercession* «заступництво, клопотання»; *intercessor* «заступник, ходатай».

У певний період латинська мова була єдиною мовою культури. У творах, текстах, які написані латинською мовою і збереглися до нашого часу, ми спостерігаємо еволюцію романських мов. Латинський алфавіт взятий за основу майже в усіх європейських мовах. Знання латинської мови допоможе учителю-філологу при вивченні античної літератури та літератури середніх віків, мовознавства, історичної граматики індоєвропейських мов. Такі науки, як хімія, зоологія, ботаніка, медицина, астрологія, психологія й інші, користуються латинськими термінами.

Латинська мова мала великий вплив на розвиток і німецької мови також. Це той фундамент, без якого важко зрозуміти факти та закономірності німецької мови. Обидві мови належать до індоєвропейської сім'ї, вони споріднені, але латинська мова у силу історичних причин мала великий вплив на фонетику, граматику, словотворення та лексику німецької мови, тому що Германія, залишаючись слабкою державою протягом довгого часу, відчувала вплив ряду країн у політичному, економічному та культурному розвитку. Запозичення у лексиці німецької мови займають особливо велике місце. У зв'язку з цим у процесі вивчення латинської лексики треба постійно використовувати для порівняння словниковий матеріал з німецької мови. Необхідно відзначити, що при розгляданні слів зі спільними індоєвропейськими коренями доцільно не обмежуватись простою констатацією фактів (лат. *pater* «батько» – нім. *vater* «батько», лат. *mater* «мати» – нім. *muter* «мати», лат. *cor, cordis* «серце» – нім. *herz* «серце», лат. *carere* «брати» – нім. *nehmen*). Важливо звернути увагу студентів на фонетичні закономірності, вчити їх виводити спільність коренів із закономірностей звукових та смислових відповідностей. Треба пам'ятати, що джерелом німецьких слів була не класична латина, а народна мова – вульгарна латина. Германці знайомились з більш високою культурою римлян і запозичували нову лексику з аграрної сфери (*pflanze, chasi*), військової справи (*kampf*), будівництва (*mauer, fenster, kammer*), торгівлі (*markt, kaufen*), побутових предметів (*tisch, kessel*), релігії (*kloster, messe, altar*), юстиції (*familie, iustiz, advocat*), медицини (*iniektion, operation*), культури (*bibliotek, chor*).

Французька мова належить до романських мов, виникла з латинської мови і доведено, що більшість французьких слів – це фонетично змінені латинські слова. Лексичні паралелі можна спостерігати на ранніх етапах вивчення латинської мови. Наприклад, лат.: *signum* («знак»), *tribus* («район»), *terra* («земля»), *victoria* («перемога»), *fabula* («байка»), *cupido* («пристрасть»), *barba* («борода») > фр.: *signe*, *tribu*, *terre*, *victorie*, *fable* і *fabula*, *duc*, *capide*, *barbe* [9]. Порівнюючи англійську і німецьку мови з латинською, помічаємо, що між ними не такий близький зв'язок, як між мовою-носієм та французькою мовою. Наприклад, англ.: *sign*, *tribe*, *terrace*, *victory*, *fable*, *cupidity*; нім.: *signal*, *fabeln*. Крім лексичних паралелей ми можемо спостерігати порівняння на рівні граматики, синтаксису та зв'язки з курсом античної та середньовічної літератури.

Висновки. Латинська мова справила великий вплив на розвиток англійської, німецької і французької мов. Вивчення та аналіз латинських запозичень сприяє розумінню та засвоєнню студентами зазначених мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-русский и русско-английский словарь / под ред. О. С. Ахматовой, Е. А. Уилсон. – М.: Рус. яз., 1989. – 1056 с.
2. Винничук Л. Латинский язык. – М., 1985.
3. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 12-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз. – Медиа : Дрофа, 2009. – 8, [2]; 1055, [7] с.
4. Закалюжний М. М. Латинська мова : підручник. – К.: Либідь, 2003. – 368 с.
5. Немецко-русский и русско-немецкий словарь : ок. 25000 слов с грамматическими таблицами. – М.: ЮНВЕС, 2001. – 832 с.
6. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. – 3-те вид., доп. – Х.: Веста ; Вид-во «Ранок», 2010. – 688 с.
7. Українсько-англійський словник : бл. 20000 слів / за ред. Ю. О. Жлуктенка. – 2-ге вид. – К.: Рад. школа, 1987. – 432 с.
8. Потоцкая В. В. Французско-русский словарь : ок. 25000 слов / В. В. Потоцкая, Н. П. Потоцкая. – 17-е изд., стереотип. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 672 с.
9. 500 крилатих висловів. Тексти. Латино-український словник + англійські, німецькі, французькі, іспанські відповідники / В. Д. Литвинов, Л. П. Скорина. – К.: Індоевропа, 1993. – 320 с.
10. Щерба Л. В. Русско-французский словарь : 50000 слов / Л. В. Щерба, М. М. Матусевич. – 14-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1993. – 848 с.

Осипова Т. А. Латинская лексика как источник заимствований в иностранных языках.

В статье рассмотрен вопрос заимствования лексики из латинского языка в другие иностранные языки, в частности английский, немецкий, французский.

Особое внимание уделено латинским заимствованиям в английском языке, из которых выделен пласт глагольной лексики для усвоения латинских слов и их отображения в английском языке.

Ключевые слова: *caedo, ago, cedo.*

Osypova T. O. Latin vocabulary as a source of lending in foreign languages.

The article dwells on the analysis of the borrowings from Latin into English, German and French. Much attention is paid to Latin verbal borrowings in English.

Key words: *caedo, ago, cedo.*

V. M. Солощенко

ORCID ID 0000-0002-5888-3796

«ВЧИМОСЯ НАВЧАТИ НІМЕЦЬКОЇ» (DEUTSCH LEHREN LERNEN – DDL) – НОВІТНІЙ КРОК У МОДЕРНІЗАЦІЇ ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття педагогічна система України стоїть перед розв'язанням складних завдань комплексного реформування й оновлення за несприятливих умов соціально-економічної та політичної кризи. Відповідно до цього основним її завданням є подолання розриву між утвердженням у суспільстві і державі нових демократичних, гуманістичних ціннісних орієнтацій і фактичним станом освіти. Нині, українське суспільство переживає гостру потребу в учителі, гнучко мислячому і здатному знаходити нестандартні вирішення завдань сучасної освіти. Так, у редакції «Нової української школи» висвітлено оптимальну модель особистості вчителя ХХІ століття, як сукупність ціннісних орієнтирів, для успішної реалізації якої необхідно враховувати соціально-економічні, культурологічні і психологічні чинники, серед яких важливе місце займає національний аспект педагогічної професії, що виражено не лише у статусі педагога, але і домінуючій концептуальній ідеї педагогічної освіти.

У другій декаді ХХІ століття спостерігається суцільна зміна сталих стереотипів щодо кваліфікаційних вимог вчителя іноземної мови сучасної школи. Реформування системи освіти в Україні за створення «Нової української школи» вимагає від сучасного вчителя професійного та особистого зростання шляхом підвищення його кваліфікації. Так,

висвітлення основних принципів міжнародної програми «Вчимося навчати німецької» «Deutsch lehren lernen – DDL» від Гете-Інституту (Goethe Institut) є актуальним і потребує подальшого вивчення. Тим і визначається доцільність цієї публікації.

Метою публікації є окреслення основних принципів міжнародної програми «Вчимося навчати німецької» «Deutsch lehren lernen – DDL» як новітнього кроку у модернізації підходу до навчання німецької мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі зміною вимог до кваліфікації вчителів і викладачів німецької мови в усьому світі Гете-Інститут розробив нову міжнародну програму «Вчимося навчати німецької» «Deutsch lehren lernen – DDL», яка направлена на підвищення кваліфікації вчителів і викладачів німецької мови як іноземної та ґрунтується на сучасних досягненнях дидактики та методики викладання німецької мови. Провідною метою цієї програми стало актуалізація та розширення знань отриманих під час професійного навчання, подальший розвиток методичної компетенції та оволодіння додатковою кваліфікацією. Ця програма розрахована на вчителів німецької мови середніх та вищих навчальних закладів України із досвідом викладання німецької мови, вчителів-початківців та студентів вищів педагогічного спрямування. Зауважимо, що необхідним мовним рівнем є B2 згідно Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [1].

Наголосимо, що у програмі DDL увага зосереджується на учнях, як головних дійових особах, та основоположних елементах навчального процесу. Крім цього, важливими залишаються і такі традиційні теми, як, наприклад, розвиток умінь, навчання граматиці, лексиці, фонетиці, літературі, соціальним формам роботи тощо. Усі ці аспекти інтегровані в загальну концепцію заняття, спрямованого на розвиток відповідних компетенцій школярів та студентів. Провідний координатор проектів педагогічної кооперації Гете-Інституту з німецької мови Світлана Балашова стверджує, що завдяки добірці відеоматеріалів із уривками занять і так званим проектам практичних досліджень вчителі та викладачі німецької мови отримують практичні знання, які вони можуть використовувати безпосередньо на своїх заняттях [2].

Розробка програми DDL відбувалась у Німеччині під керівництвом відомих науковців країни, представників кафедр викладання німецької як іноземної чотирьох університетів, зокрема проф. д-р Ганс Барковський (університет Фрідріха Шиллера, м. Єна),

проф. д-р Рюдигер Гротян (Рурський університет, м. Бохум), проф. д-р Брітта Гуфайзен (Технічний університет, м. Дармштадт) та проф. д-р Міхаель Легутке (університет Юстуса Лібіга, м. Гісен) тощо. Варто зазначити, що міжнародна програма DLL складається із шести тематичних блоків, кожен з яких складає три кредити згідно Європейської кредитно-трансферної системи ECTS, де один кредит дорівнює 30 годин і може опрацьовуватися окремо, а саме:

❖ DLL 1 – навчальна компетенція та організація заняття (проф. д-р М. Легутке (університет Юстуса Лібіга, м. Гісен), д-р М. Шарт (університет Кейо, м. Токіо));

❖ DLL 2 – як вивчати німецьку як іноземну? (проф. д-р Б. Гуфайзен, С. Баллвеґ, С. Друмм, д-р Й. Кліпшель, д-р Л. Піліпайтите (Технічний університет, м. Дармштадт));

❖ DLL 3 – німецька мова як іноземна (проф. д-р Г. Барковський, Б. Лекс, д-р Ф. Вальнер, д-р Б. Вінцер-Кіонтке (університет Фрідріха Шиллера, м. Єна), С. Віценте (Технічний університет, м. Дармштадт), д-р П. Громмес (університет, м. Гамбург));

❖ DLL 4 – завдання, вправи, інтеракція (проф. д-р Г. Функ, д-р К. Кун, д-р Д. Скіба, Д. Шпаніель-Вайзе (університет Фрідріха Шиллера, м. Єна), д-р Р. Е. Вікке (центральне відомство з питань освіти за кордоном));

❖ DLL 5 – навчальні матеріали та мультимедійні засоби (проф. д-р Д. Рьослер (університет Юстуса Лібіга, м. Гісен), проф. д-р Н. Вюрффель (педагогічний інститут, м. Гайдельберг));

❖ DLL 6 – навчальна програма та планування занять (проф. д-р Р. Гротян, проф. д-р Карін Клеппін (Рурський університет, м. Бохум), д-р І. Мор, К. Енде (Гете-Інститут, відділ педагогічної кооперації з німецької мови, м. Мюнхен)) [1; 2].

Міжнародна програма DDL визначає наступні стандарти якості освіти, а саме:

➤ розвиток компетенцій (програма з підвищення кваліфікації DDL орієнтована на розвиток компетенцій, необхідних для проведення занять з німецької мови);

➤ зв'язок із практикою (програма з підвищення кваліфікації DDL пропонує численні приклади з практики викладання німецької мови у формі інтерв'ю з вчителями та викладачами, приклади навчальних матеріалів або планів занять, а також відеоматеріали з уривками занять німецької мови; проекти практичних досліджень сприяють рефлексивному засвоєнню матеріалу на власному досвіді та допомагають по-новому поглянути на заняття німецької мови);

➤ мультимедійність (кожен навчальний блок програми DDL укладений у формі окремої книжки німецького видавництва «Klett-Langenscheidt-Verlag», які опрацьовуються особами самостійно у режимі онлайн або, за бажанням, разом з колегами на навчальній платформі Гете-Інституту; кожен блок містить інтерактивні інтегровані відеоматеріали, навчальні матеріали, завдання, правильні відповіді, словник тощо);

➤ стандартизованість (окремі блоки програми DDL стандартизовано щодо формату, завдань, алгоритмів роботи та сертифікації);

➤ прозорість (умови, навчальні цілі, формати, обсяг і тривалість навчання та оцінка успішності проходження програми з підвищення кваліфікації DDL прозорі і чітко визначені);

➤ науковий супровід (над розробленням програми DDL було залучено найкращих фахівців, до складу авторського колективу входять викладачі та наукові співробітники університетів Німеччини);

➤ актуальність (програма з підвищення кваліфікації DDL відображає сучасний стан розвитку фаху «Німецька мова як іноземна» та програма постійно оновлюється);

➤ апробованість (програма з підвищення кваліфікації DDL пройшла апробацію у Німеччині та в інших країнах світу, результати пілотних проектів, проведених у шести різних регіонах світу було опрацьовано та інтегровано у зміст цієї програми);

➤ модулі та акредитація (кожен навчальний блок програми DDL можна опрацювати окремо, при цьому один блок складається з трьох кредитів згідно Європейської кредитно-трансферної системи ECTS, де один кредит дорівнює 30 годинам) [2].

Наголосимо, що оцінка методико-дидактичного підходу міжнародної програми DLL з підвищення кваліфікації вчителів та викладачів відбулася у межах наукового дослідження, проведеного у співпраці з Центром підготовки висококваліфікованих наукових кадрів університету Юстуса Лібіга, м.Гісен [2]. Варто зазначити, що усі навчальні блоки програми з підвищення кваліфікації DLL доступні у друкованому форматі та у режимі онлайн на навчальній платформі Гете-Інституту. Так, провідний референт Педагогічної кооперації з німецької мови Єва Корб стверджує, що опрацювання навчальних блоків програми DLL у режимі онлайн на платформі Гете-Інституту у порівнянні з друкованим виданням має низку переваг, а саме: інтерактивні завдання; відео та навчальні матеріали безпосередньо

інтегровані в курс; колегіальні завдання, що сприяють обміну знаннями та досвідом між учасниками; під час виконання усіх завдань учасники супроводжуються тренером; передбачений зворотній зв'язок тренера під час виконання завдань тощо. Заочне навчання із супроводом тренерів проходить у формі групових занять і доповнюється очними формами навчання [1; 2].

Навчальні блоки програми DLL містять відеоматеріали з уривками занять німецької мови з трьох континентів. Ці відеоматеріали дають можливість спостерігати за проведенням занять німецької мови та слугують основою для подальшого аналізу та рефлексії. Відеоматеріали з уривками занять представлені у форматі DVD, які додаються до друкованого видання і можуть бути завантажені також через QR-код для перегляду на мобільних пристроях або ж у режимі онлайн за прямим посиланням.

Важливим є те, що Гете-Інститут може запропонувати українському університету спільний навчальний курс з підвищення кваліфікації вчителів і викладачів німецької мови. З цією метою у вищому навчальному закладі мають бути розроблені порядок проведення та контролю успішності слухачів курсу з підвищення кваліфікації. Вищі-партнери можуть вільно обирати навчальні блоки програми DLL та форми оцінювання успішності слухачів. Заступник директора, керівник мовного відділу Гете-Інституту, д-р Катаріна Бук зазначає, що існують два варіанти співпраці між Гете-Інститутом і вищим навчальним закладом України, а саме:

- Варіант А – двостороння співпраця (слухачі отримують сертифікат, що підтверджує підвищення кваліфікації та містить підпис відповідно університету та Гете-Інституту);
- Варіант Б – тристороння співпраця (якщо український університет зацікавлений у співпраці з німецьким університетом у межах розробки спільної навчальної програми з підвищення кваліфікації вчителів та викладачів німецької мови на основі DLL, для цього обидва університети-партнери разом укладають спільний порядок проведення та оцінювання курсу підвищення кваліфікації. Слухачі таких курсів після завершення навчання отримують сертифікат, що підтверджує підвищення кваліфікації за підписом відповідних університетів і Гете-Інституту) [2].

У межах підвищення кваліфікації вчителів і викладачів німецької мови як іноземної Гете-Інститут співпрацює з Університетом Фрідріха Шиллера, м. Єна. Разом вони пропонують навчальний курс

підвищення кваліфікації під назвою «Викладання німецької мови – основні положення для практики». У разі зацікавленості цю двосторонню співпрацю можна розширити шляхом залучення третьої сторони – українського університету.

К. Бук переконана, що до переваг тристоронньої співпраці варто віднести наступні положення, а саме:

- ❖ можливість впровадження навчальної програми з підвищення кваліфікації з міжнародною акредитацією;
- ❖ вихід освітнього закладу на міжнародний рівень;
- ❖ можливість для учасників програми відвідувати заняття з німецької мови у місцевому Гете-Інституті або в німецькому університеті- партнері;
- ❖ очний або онлайн-супровід тренерів з університету-партнера;
- ❖ можливість отримання стипендії для проходження семестрового навчання за кордоном [2].

Крім того, К. Бук наголошує на виконанні спільних умов співпраці між Гете-Інститутом та вищим навчальним закладом України, зокрема спільний порядок проведення та контролю успішності слухачів курсу з підвищення кваліфікації; використання навчальних блоків програми DLL на онлайн-платформі Гете-Інститут; оплата користування онлайн-платформою та/або інших послуг Гете-Інституту; послуги німецького університету з оформлення сертифікатів, забезпечення якості навчання, оцінювання успішності слухачів та проведення очної фази навчання, якщо вона є необхідною, є платними [2].

Так, міжнародну програму DLL можна застосовувати у підготовці студентів-майбутніх вчителів і викладачів німецької мови як іноземної, зокрема, на практичних заняттях. Важливо, щоб студенти мали можливість спостерігати за заняттям або самостійно проводити його, передусім, якщо у них немає досвіду викладання німецької мови. Гете-Інститут пропонує студентам можливість проходження педагогічної практики та проведення передбачених програмою проектів практичних досліджень. Якщо український університет пропонує навчання за програмою DLL, тоді випускники програми отримують сертифікат (диплом) українського університету. В цьому документі зазначається, що освітня програма DLL пропонується у співпраці університету з Гете-Інститутом. Для використання програми DLL у підготовці студентів український університет укладає з Гете-Інститутом відповідну угоду.

Висновки. Отже, міжнародна програма «Вчимося навчати німецької» «Deutsch lehren lernen – DDL» є новітньою розробкою

науковців Німеччини у межах педагогічної кооперації з Гете-Інститутом, основними принципами якої стали стандартизованість, актуальність, прозорість, мультимедійність, зв'язок із практикою, розвиток компетенцій, науковий супровід, апробованість тощо. Залучення вищих навчальних закладів, вчителів загальноосвітніх шкіл та сучасного студентства України до міжнародної програми DDL уможлиблює підписання міжнародних угод про співпрацю між вищими України та Німеччини, сприяє вивченню іноземної (німецької) мови, надає можливість підвищити кваліфікацію вчителям іноземної (німецької) мови, опанувавши сучасні досягнення дидактики та методики викладання німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Goethe-Institut [Die elektronische Ressource]. – Das Regime des Zugriffs : <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/index.html>
2. Goethe-Institut в Україні. «Вчимося навчати німецької» у рамках педагогічної кооперації Goethe-Institut [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/index.html>

А. С. Якубов

В. М. Солощенко

ORCID ID 0000-0002-5888-3796

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОМОВИ ФЕДЕРАЛЬНОГО КАНЦЛЕРА АНГЕЛИ МЕРКЕЛЬ ДО ХХ-ОЇ РІЧНИЦІ ПАДІННЯ СТІНИ НА БОРНХОЛЬМСЬКОМУ МОСТУ (9.11.2009)

У статті висвітлено лексико-стилістичні особливості політичного дискурсу на матеріалі промови Ангели Меркель до ХХ-ої річниці падіння стіни на Борнхольмському мосту (9.11.2009). Доведено, що офіційні промови федерального канцлера мають формальну структуру, де переважають складні речення. З'ясовано, що для синтаксичної побудови промов Ангели Меркель типовими є еліпс, пролепсис, вставки, доповнення, розчленування. Зазначено, що стильові фігури (порівняння, персоніфікація, метафора, синекдоха, анафора, параномазія, градація тощо), що використовує канцлер, надають її промовам легкості та цікавості сприйняття, привертають увагу адресатів тощо.

Ключові слова: промова, офіційна промова, федеральний канцлер.

Актуальність публікації. На початку ХХ століття мова в політиці реалізує декілька взаємопов'язаних функцій, основною з яких є персуазивна, що регулює світогляд і поведінку громадян. Визначальною

ознакою політичного дискурсу є його спрямованість на адресата з метою досягнення перлокутивного ефекту, що спонукає аудиторію до суспільно-політичної реакції. Варто зазначити, що учасники політичної комунікації презентують певні суспільно-політичні бачення, а обмін інформацією відбувається з прагматичною метою, тобто комунікативний процес у політиці завжди має інтенційний характер. Так, провідною ознакою сучасного політичного дискурсу є його розвиток у тісному зв'язку зі ЗМІ. Наголосимо, що німецькому політичному дискурсові, властиві наявність президентської риторики, його ціннісна орієнтація, дотримання принципу політичної коректності тощо.

Для успішного досягнення адресатом своєї мети важливим є створення його вдалого іміджу, якому однаковою мірою сприяють як ораторські здібності промовця, так і його зовнішній вигляд, фото-, телегенічність та презентативність. Крім того, мовне оформлення явищ політичного життя впливає на розвиток іміджевої комунікації.

Так, актуальність цієї публікації зумовлена загальними тенденціями розгляду прагмалінгвістичних особливостей політичного дискурсу та мовної особистості політичних лідерів – виявлення механізмів створення та функціонування політичних текстів, аналіз політичних промов як способу впливу на світ та суспільство в цілому. Нині, у період суцільної глобалізації зростає значимість політичної комунікації, оскільки в умовах демократичного устрою питання влади відкриті для обговорення, рішення цілої низки політичних проблем залежить від того, наскільки адекватно ці проблеми будуть інтерпретовані мовою. Політичний дискурс відноситься до особливого типу спілкування, для якого характерна висока ступінь маніпулювання, і тому виявлення механізмів політичної комунікації є значущим для визначення характеристик мови як засобу впливу на те чи інше суспільство.

Метою публікації є окреслення лексико-стилістичних особливостей політичного дискурсу на матеріалі промови Ангели Меркель до ХХ-ої річниці падіння стіни на Борнхольмському мосту (9.11.2009).

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичною основою дослідження є наукові праці закордонних фахівців у галузі дослідження тексту (Дж. Комаров, Д. Паркін, Ж.-Б. Марселезі, Р. Барт та ін.) і вітчизняних дослідників (А. Н. Баранов, Є. Боринштейн, С. Е. Полякова, Ф. С. Бацевич, Є. А. Селіванова, В. З. Дем'янков, О. В. Яшенкова, О. А. Семенюк та ін.).

Виклад основного матеріалу. У промові Ангели Меркель до ХХ-ої річниці падіння стіни на Борнхольмському мосту (9.11.2009) йдеться про звернення до громадських та культурних діячів у ХХ-у річницю падіння стіни на Борнхольмському мосту, тому ця промова коротша, ніж та, що доповідалась в парламенті. На початку промови федеральний канцлер привітала слухачів, серед яких були присутні всесвітньовідомі особистості (Йоахім Гаук, Михайло Горбачов, Лех Валенса та інші). А. Меркель висловила щирю радість, оскільки для люди, які брали участь у падінні стіни, закінчився довгий період очікування, розпочався новий етап їх життя у вільній, суверенній, незалежній країні. Канцлер підкреслила також важливість польського руху „Solidarnose“, який демонстрував іншим країнам, рішучість та поштовх до змін, заклик взяти долю у власні руки. У наступних блоках промови федеральний канцлер перерахувала комуністичні злочини, зокрема масові арешти «незручних» людей, їх переслідування та катування. Для багатьох громадян ці правопорушення асоціювалися з втраченими шансами на виживання, страхом і турботою. У кінці виступу А. Меркель подякувала М. Горбачову за його успіхи на шляху боротьби за суцільну свободу. Так, провідною темою цієї промови слід вважати падіння стіни, де паралельними є існування декількох підтем, а саме: мужність, свобода, права людини, рівність усіх людей тощо. Спочатку ця промова особисто доповідалась А. Меркель, згодом її було опубліковано також на офіційних веб-сторінках канцлера у мережі Інтернет.

Варто зазначити, що уся промова поділена на вісім абзаців. На початку кожного з них виокремлено жирним шрифтом заголовок, який є тільки частиною речення і має показати читачу, до якої нагоди, де, ким і коли ця промова доповідалась. Речення („*Herzlich willkommen*“) використовується як привітання, вступ до промови, останнє речення („*Herzlichen Dank*“) має завершальну функцію.

На основі аналізу офіційної промови А. Меркель до ХХ-ої річниці падіння стіни на Борнхольмському мосту (9.11.2009) виокремлено три функції цієї промови (звернення, контактна та інформаційна функції) та окреслено її стильові фігури. До провідних функцій промови варто віднести такі її функції, а саме:

- контактна функція (від нім. Kontaktfunktion), наприклад: „*Lieber Joachim Gauck, lieber Herr Bundestagspräsident – ich weiß nicht, wo der Regierende Bürgermeister verblieben ist, aber ich habe ihn schon gesehen – lieber Michail Gorbatschow, lieber Lech Walesa, liebe Freunde,*

Bürgerrechtler, Zeitzeugen, ich freue mich, dass wir heute, wenn auch nicht ganz in solch geordneter Form wie bei normalen diplomatischen Empfängen, dafür aber ähnlich der Situation, wie sie am 9. November 1989 war, uns hier wieder auf dieser Brücke treffen können“ (Z. 1–6);

„Sie haben das möglich gemacht. Sie haben mutig die Dinge geschehen lassen. Das war viel mehr, als wir erwarten konnten. Ein herzliches Dankeschön dafür und danke, dass Sie heute bei uns sind“ (Z. 53–55);

„Meine Damen und Herren, hier an diesem historischen Ort sollen auch die immer wieder an die Geschehnisse erinnert werden können, die damals noch gar nicht geboren oder kleine Kinder waren“ (Z. 56–58);

• інформаційна функція (від нім. Informationsfunktion),
наприклад: *„Das war ja das Ergebnis einer langen Geschichte von Unfreiheit und vom Kampf gegen die Unfreiheit. Wir waren nicht die Ersten in Deutschland, aber wir waren mit dabei, als der Kalte Krieg ein Ende nahm“ (Z. 13–16);*

„Solidarnosc war eine mutige Erhebung, die die damaligen kommunistischen Herrscher ja auch deshalb so getroffen hat, weil sie aus der Arbeiterschaft heraus kam“ (Z. 18–20);

• функція звернення (від нім. Appellfunktion),
наприклад: *„Manchmal vergisst man heute, wie viele über Jahre hinweg nicht ausreisen durften, wie viele in den Gefängnissen gesessen haben, wie viele Kinder schikaniert wurden. Ich kann das heute nicht alles aufzählen. Aber bevor das Glück der Freiheit kam, haben viele auch gelitten. Wenn es etwas gibt, was ich bedauerlich finde im Zuge der letzten 20 Jahre, dann ist es, dass wir lange gebraucht haben, diese Form von Unrecht als solches anzuerkennen und such ein Stück weit wieder gutzumachen“ (Z. 35–40) [1].*

До стильових фігур промови варто віднести наступні її особливості, а саме:

✓ порівняння (від нім. Vergleiche) (*„wie bei normalen diplomatischen Empfängen“*) (Z. 4-5), (*„als die führende und herrschende Klasse“*) (Z. 20);

✓ персоніфікація (від нім. Personifikation) (*„Aber bevor das Glück der Freiheit kam“*) (Z. 37), (*„und der die Welt ein Stück mehr offen steht“*) (Z. 62);

✓ метафора (від нім. Metapher) (*„Es war dann so, dass immer mehr von denen, die kluge, mutige Köpfe waren, teilweise“*) (Z. 31–32), (*„in die Wiege gelegt sein“*) (Z. 46–47);

✓ синекдоха (від нім. Synekdoche) (*„Man hatte ja der DDR vieles zugetraut“*) (Z. 29);

✓ анафора (від нім. Anapher) („*Manchmal vergisst man heute, wie viele über Jahre hinweg nicht ausreisen durften, wie viele in den Gefängnissen gesessen haben, wie viele Kinder schikaniert wurden*“) (Z. 35–36);

✓ епіфора (від нім. Epipher) („*einer langen Geschichte von Unfreiheit und vom Kampf gegen die Unfreiheit*“) (Z. 14);

✓ параномазія (від нім. Paronomasie) („*Freude und auch Ehre*“) (Z. 17); („*Damen und Herren*“) (Z. 56);

✓ асиндетон (від нім. Asyndeton) („*Aber verlorene Lebenschancen, Angst und Sorge, Sippenhaft*“) (Z. 41–42);

✓ клімакс, градація (від нім. Klimax) („*nicht nur ein Feiertag für die Deutschen, dann ist das auch ein Feiertag für ganz Europa, dann ist das ein Feiertag für alle Menschen*“) (Z. 66–68);

✓ паралелізм (від нім. Parallelismus) („*dann ist das nicht nur ein Feiertag für die Deutschen, darin ist das auch ein Feiertag für ganz Europa, dann ist das ein Feiertag für alle Menschen*“) (Z. 66–68) [1].

Варто зазначити, що в промові канцлера переважають складнопідрядні речення, ускладнені сполучниками, зокрема: „*Wir haben einen unter uns, dem es von seiner Position her nicht in die Wiege gelegt war, dass er heute 20 Jahre nach dem Mauerfall hier steht*“ (Z. 46–47); „*Menschen meines Alters verfolgen mit großer Freude, wie selbstbewusst diese jungen Menschen aufwachsen, dass man nicht mehr unterscheiden kann, ob sie aus dem Osten oder aus dem Westen kommen, wie eine neue Generation heranwächst, die eingebettet ist in die Europäische Union und der die Welt ein Stück mehr offen steht, als das für viele hier der Fall war, die hier heute auf dieser Brücke versammelt sind*“ (Z. 53–63) [2]. Типи речень за метою висловлювання, які представлені в цій промові, є переважно розповідними, однак у тексті промови наявні й окличні речення, зокрема „*Wir sind das Volk!*“.

На основі аналізу офіційних промов А. Меркель виокремлено низку стилістичних особливостей, а саме:

- еліпс (від нім. Ellipse) („*Aber herzlich willkommen*“) (Z. 11); („*Herzlichen Dank*“) (Z. 70);

- пролепсис (від нім. Prolepse) („*... dafür aber ähnlich der Situation, wie sie am 9. November 1989 war*“) (Z. 5);

- вставка (від нім. Parenthese) („*Lieber Joachim Gauck, lieber Herr Bundestagspräsident ~ ich weiß nicht, wo der Regierende Bürgermeister verblieben ist, aber ich habe ihn schon gesehen- lieber Michail Gorbatschow*“) (Z. 1–3); („*Es hat dann aber noch lange gedauert, bis auch*

in anderen Ländern der Sozialismus, Kommunismus – wie auch immer man das nennen will – zusammengebrochen ist“) (Z. 22–24); *„Ich freue mich, dass heute – ich kann das immer nur pars pro toto sagen – zum Beispiel Wolf Biermann unter uns ist“*) (Z. 27–28); *„Wir wissen alle noch – jedenfalls Menschen in meinem Alter – wie das war, als er ausgebürgert wurde“*) (Z. 28–29); *„Aber spätestens als Sie, lieber Michail Gorbatschow, zum 40. Jahrestag der DDR hier waren“*) (Z. 49–50);

- доповнення (від нім. Nachtrag) *„Wenn wir heute in Deutschland diesen Tag feiern und heute Abend auch am Brandenburger Tor zusammen sind, dann ist das nicht nur ein Feiertag für die Deutschen, dann ist das auch ein Feiertag für ganz Europa, dann ist das ein Feiertag für alle Menschen; die mehr Freiheit haben- auch in Russland und in vielen Teilen der Welt“*) (Z. 65–69);

- розчленування (від нім. Ausgliederung) *„Es war uns ein Bedürfnis, in dieser Runde, wenn ich das so sagen darf heute an dieser Stelle einmal zusammenzukommen, um uns gemeinsam zu freuen über das, was am 9. November möglich geworden ist“*) (Z. 11–13); *„die damals noch gar nicht geboren oder kleine Kinder waren. Sie sind inzwischen aus der Schule raus, sie studieren“*) (Z. 57–58); *„ist das nicht nur ein Feiertag für die Deutschen, dann ist das auch ein Feiertag für ganz Europa, dann ist das ein Feiertag für alle Menschen“*) (Z. 66–68) [1; 2].

Наголосимо, що у промовах авторка вживає низку звернень. Як правило, вони є на початку речення, наприклад у першому *„Lieber Joachim Gauck, lieber Herr Bundestagspräsident“*) і п'ятдесят шостому рядках *„Meine Damen und Herren“*), але вони також вводяться у речення, наприклад на п'ятдесятому рядку: *„Aber spätestens als Sie, lieber Michail Gorbatschow, zum 40. Jahrestag der DDR hier waren“* [1]. Звернення відіграють важливу роль у політичних промовах, оскільки вони встановлюють контакт із слухачами і привертають увагу.

Зауважимо, що у тексті промови є лише одна структура з двокрапкою. Її функцією є скорочення довжини речення і досягнення разом з тим динамічної дії тексту: *„Ich glaube, ich spreche im Namen der allermeisten: Es hat sich gelohnt, dafür zu kämpfen und einzutreten“* (Z. 63–64) [1]. Вибір часової форми цієї промови зрозумілий – минулий час (Perfekt, Präteritum), також теперішній час (Präsens), причому використання дієслів також повторюється часто у пасиві (Passiv), зокрема: *„Wir wissen alle noch-jedenfalls Menschen in meinem Alter – wie das war, als er ausgebürgert wurde“* (Z. 28–29); *„wie viele Kinder*

schikaniert wurden“ (Z. 36); „*als die Zeitschrift „Sputnik“ und anderes hier verboten wurde*“ (Z. 50–51) [1].

Найчастіше у своїх офіційних промовах федеральний канцлер використовує інфінітивні конструкції, зокрема „*heute an dieser Stelle einmal zusammenzukommen – zusammenzukommen, um uns gemeinsam zu freuen über das, was*“ (Z. 12–13); „*das Land zu verlassen und das teilweise auch aus freien Stücken getan haben, um nicht völlig zu verkümmern*“ (Z. 32–34); „*diese Form von Unrecht als solches anzuerkennen und auch ein Stück weit wieder gutzumachen*“ (Z. 39–40) [1]. А. Меркель вживає переважно літературну лексику, тому позалітературні елементи (жаргони, англіцизми, іншомовні слова тощо) у ній відсутні. Інколи у промовах зустрічаються поодинокі крилаті вирази з латинської мови, наприклад „*pars pro toto*“ (Z. 27). Інші вирази, які також походять з інших мов, були перекладені на німецьку мову, а саме: „*schikanieren*“ (Z. 36), „*Chance*“ (Z. 42) (з французької). У промові вживаються деякі політичні терміни, наприклад, „*Sozialismus*“ (Z. 23), „*Kommunismus*“ (Z. 24), „*Sippenhaft*“ (Z. 42) та описи історичних подій та інші власні назви, наприклад: „*der Kalte Krieg*“ (Z. 15), „*Mauerfall*“ (Titel), „*Joachim Gauck*“ (Z. 1), „*Solidarnosc*“ (Z. 18) та інші [1; 2].

Варто зазначити, що у тесті промов присутні різноструктурні дієслова, сталі звороти та «прагматичні ідіоми», а саме:

❖ різноструктурні дієслова (від нім. Funktionsverbgefüge) („*ein Ende nehmen*“) (Z. 16);

❖ сталі звороти (від нім. die festen Wendungen) („*pars pro toto*“) (Z. 27); („*haben ihre Geschicke in die Hand genommen*“) (Z. 21); („*aus freien Stücken*“) (Z. 33); („*dem es von seiner Position her nicht in die Wiege gelegt war*“) (Z. 46–47);

❖ «прагматичні ідіоми» (від нім. „pragmatische“ Idiome): („*Aber herzlich willkommen*“) (Z. 11); („*Ein herzliches Dankeschön dafür und danke, dass*“) (Z. 54–55), („*Herzlichen Dank*“) (Z. 70) [1; 2].

Висновки. Федеральний канцлер Німеччини Ангела Меркель є одним із найуспішніших політиків світу, то саме її промови було обрано для аналізу лексико-стилістичних особливостей політичного дискурсу. На основі аналізу офіційних промов Ангели Меркель до ХХ-ої річниці падіння стіни на Борнхольмському мосту (9.11.2009) окреслено лексико-стилістичні особливості політичного дискурсу, зокрема використання політичних термінів, власних назв, сталих зворотів, «прагматичних» ідіом набуває політико-ідеологічного значення і визначає лексичне забарвлення політичних промов

канцлера. Крім того, стильові фігури (порівняння, персоніфікація, метафора, синекдоха, анафора, паронимазія, градація тощо), що використовує А. Меркель, сприяють доступності їх сприйняття та популяризують масовість їх прослуховування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel zum 20 Jahrestag des Mauerfalls auf der Bösebrücke (09.11.2009) [Die elektronische Ressource]. – Das Regime des Zugriffes : <https://www.bundeskanzlerin.de>
2. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel auf der Konferenz „Falling Walls“ (09.11.2009) [Die elektronische Ressource]. – Das Regime des Zugriffes : <https://www.bundeskanzlerin.de>

Якубов А. С., Солощенко В. Н. Лексико-стилистические особенности речи федерального канцлера Ангелы Меркель к XX-й годовщине падения стены на Борнхольмском мосту (9.11.2009).

В статье освещены лексико-стилистические особенности политического дискурса на материале речи Ангелы Меркель к XX-й годовщине падения стены на Борнхольмском мосту (9.11.2009). Доказано, что официальные речи федерального канцлера имеют формальную структуру, где преобладают сложные предложения. Выяснено, что для синтаксического построения речей Ангелы Меркель типичными являются эллипс, проlepsис, вставки, дополнения, расчленение. Указано, что стилистические фигуры (сравнение, персонификация, метафора, синекдоха, анафора, паронимазия, градация и т. д.), используемые канцлером, придают ее речам легкость и заинтересованность восприятия, привлекают внимание адресатов и т. д.

Ключевые слова: речь, официальная речь, федеральный канцлер.

Yakubov A., Soloshchenko V. Lexicon stylistic features of the speech of the federal chancellor Angela Merkel to XX anniversaries of falling of a wall of Bornkholmskomiy Bridge (9.11.2009).

In this article lexicon of stylistic features of a political discourse on material of the speech of Angela Merkel in article to XX anniversaries of falling of a wall on Bornkholmskomiy of the bridge (9.11.2009) are covered. It is proved that official speeches of the federal chancellor have formal structure where simple prevail offers are complicated. It is found out that for syntactic creation of speeches of Angela Merkel is typical an ellipse, inserts, additions, partitions. It is specified that style figures (comparisons, personification, a metaphor, a synecdoche, an anaphora, a paronomasia, gradation, etc.) that the chancellor uses, make her to the speech by simpler for perception, interesting, draw attention of the addressee with singularity of messages, express own assessment of this or that event.

Key words: speech, political speech, federal chancellor.

Наукове видання

ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ СЛОВУ

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
«Формування мовного естетичного ідеалу засобами
навчальних дисциплін»

*до 100-річчя від дня народження професора П. П. Охріменка
і 95-річчя від часу заснування СумДПУ імені А. С. Макаренка*

Випуск 2

Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск ***І. Б. Іванова***
Комп'ютерна верстка ***О. Л. Суріна***

Здано в набір 15.11. 2019. Підписано до друку 28.11.2019.
Формат 60x84/16. Гарн. Century Schoolbook. Друк ризогр. Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 19,23. Обл.-вид. арк. 21,29.
Тираж 100. Вид. № 14.

Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено у видавництві СумДПУ імені А. С. Макаренка

